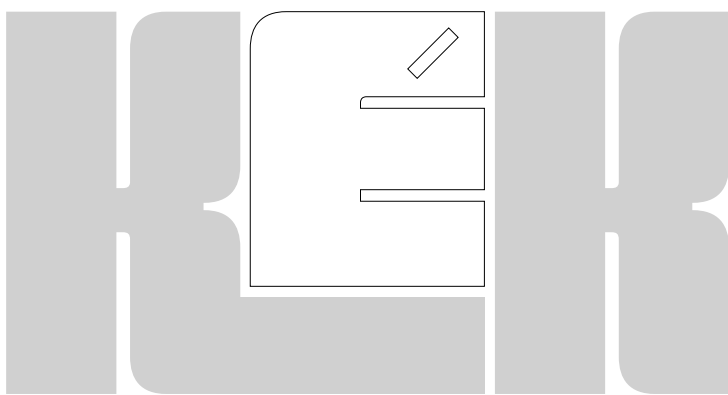

Kultúra és Közösség
művelődéstudományi folyóirat

Ifjúság, terek, aspirációk

Kultúra és Közösség

művelődéstudományi folyóirat

Nemzeti Kulturális Alap

Támogató: Nemzeti Kulturális Alap Folyóirat Kiadási Kollégium

Számunk összeállítása Tibori Timea és A.Gergely András munkája.

Számunk képanyagához köszönettel használtuk a Transindex fotóarchívumát.

<http://kjntfotoarchivum.adatbank.transindex.ro/archivumrol.php>

Főszerkesztő: Tibori Timea

Főszerkesztő-helyettes: A.Gergely András

A szerkesztőbizottság tagjai: A.Gergely András, Bögre Zsuzsanna, Czibere Ibolya, Fekete Mariann, Paksi Veronika, Pataki Gyöngyvér, Szász Antónia, T. Kiss Tamás.

Tanácsadó Testület: Boga Bálint Dr., Falus András akadémikus, Fülöp Márta DSc, Jászberényi József PhD, Karbach Erika könyvtáros, Koncz Gábor PhD, Melegh Attila PhD, Murányi István PhD, Neményi Mária DSc, Papp Richárd PhD, Szabó Ildikó DSc, Szilágyi Erzsébet CSc, Tarnóczy Mariann.

Szerkesztőség címe:

1096 Budapest, Haller u. 88.

+3630 99 00 988

www.kulturaeskozosseg.hu

foszerkeszto@kulturaeskozosseg.hu

szerk@kulturaeskozosseg.hu

Kiadja: Belvedere Meridionale

www.belvedere.meridionale.hu

Nyomdai kivitelezés: s-Paw Bt., 6794 Üllés, Bem József u. 7.

www.s-paw.hu

Felelős vezető: Szabó Erik

ISSN 0133-2597

A lap előfizethető és megrendelhető a következő e-mail címen: terjesztes@belvedere.meridionale.hu

A lap ökotudatos szellemben készül.

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

Fekete Mariann – Nagy Ádám: <i>A Q&Q generációs hipotézis tesztelése szegedi egyetemisták körében</i> DOI 10.35402/kek.2021.3.1	5
Bencze Ádám: <i>Racionális és irracionális döntések a fiatalok gyermekvállalásában 2000 és 2016 között</i> DOI 10.35402/kek.2021.3.2	19
Bodnár Tekla: <i>Az almamater közössége szolgálatában</i> DOI 10.35402/kek.2021.3.3	41
Pataki Gyöngyvér: <i>Fiatalok és az intézményi bizalom: egy empirikus vizsgálat tanulságai</i> DOI 10.35402/kek.2021.3.4	53
Szabó Árpád: <i>Hidakból gátak – egy horvátországi magyar falu asszimilációs folyamatainak szempontjai</i> DOI 10.35402/kek.2021.3.5	71

MŰHELY

Halász Dániel: <i>Találékonyság térbeli perifériás helyzetekben: a zsákfalutól az úrállomásig</i> DOI 10.35402/kek.2021.3.6	83
Izsák Éva: <i>Városi terek Európában</i> DOI 10.35402/kek.2021.3.7	89
Bana Tibor – Kis Diána: <i>A körmendi választókerület falvainak jellemzői</i> DOI 10.35402/kek.2021.3.8	97
Kertész Noémi: <i>Központ, pulykák, Kömörő, MOME</i> DOI 10.35402/kek.2021.3.9	107
Vukov Anikó Veronika: <i>Adalékok napjaink informális gyógyászatának kutatásához</i> DOI 10.35402/kek.2021.3.10	113
Wollner Márta: <i>Az „euro-izlám” modelljei az európai muszlimok identitáscsoportjaiban</i> DOI 10.35402/kek.2021.3.11	121

SZEMLE

Tibori Tímea: <i>Vallásosság, szociológia – adatközelben</i> DOI 10.35402/kek.2021.3.12	143
A.Gergely András: <i>A függés autonómiája</i> DOI 10.35402/kek.2021.3.13	147
Szerzőink.....	151
TIT-programok	153
Filmvilág-oldal	154

A Q&Q GENERÁCIÓS HIPOTÉZIS TESZTELÉSE SZEGEDI EGYETEMISTÁK KÖRÉBEN

[DOI 10.35402/kek.2021.3.1](https://doi.org/10.35402/kek.2021.3.1)

Absztrakt

A 2020-as év korábban nem ismert tapasztalatok, események, élethelyzetek sorát hozta el. Az ismeretlentől való félelem, a bizonytalanság, a kiszámíthatatlanság és a drámai változások a társadalom minden rétegére, minden szegmensére erős hatást gyakoroltak. Sejtésünk szerint az elmúlt évtized globális történései, a klímaváltozás, a világjárvány, a nyomában járó szigorú korlátozó intézkedések olyan meghatározó életeseményt jelentenek a fiatalok számára, amely alapvetően alakítja át életmódjukat, jövőképüket, problémaészlelésüket, ezáltal formálva generációs jellemzőiket is. Tanulmányunkban szegedi egyetemista fiatalok élethelyzetét vizsgáljuk több aspektusból, különös tekintettel a klíma- és a karanténhelyzet lehetséges generációformáló szerepére, illetve arra, hogy korábbi becsléseink mennyire támaszthatók alá adatokkal.

Kulcsszavak: egyetemista fiatalok, generáció, Klímák, Quaranténok

Testing the Q&Q generation hypothesis among Szeged students

Abstract

The year 2020 brought a series of previously unknown experiences, incidences and life situations. Fear of the unknown, insecurity, unpredictability, and dramatic change have had a strong impact on all segments of society. We hypothesize that the global events of the last decade, climate change, the pandemic, and the severe restrictive provisions that follow are a defining life event for young people that will fundamentally transform their lifestyles, visions, and perceptions of problems, thereby shaping their generational characteristics. In our study, we examine from several aspects the life situation of young university students in Szeged, especially the possible generational role of the climate and quarantine situation, and to check that our previous estimates can be supported by data or not.

Keywords: student youth, generation, Qlimas, Quarantines

Janus-arcú generáció?

Mannheim (2000) meghatározása szerint a generációk a történelem menetét alakító születési rétegek. A generáció társadalmi jelenség, amelyben a résztvevőket összekapcsolja valami, ám ebből az összekapcsoltságból nem jön létre szükségszerűen konkrét csoport, hiszen ez azt feltételezné, hogy a tagok ismerik egymást. Mannheim koncepciója szerint ahhoz, hogy nemzedéki összefüggésről beszélhessünk, szükség van az adott történelmi-társadalmi egység közös sorsában való részesedésnek az élményére. A nemzedéki összefüggés azáltal jön létre, hogy az azonos nemzedéki elhelyezkedésű egyének közös sorsban részesednek (Mannheim 2000:235).

Strauss és Howe szoros és szimbiotikus kapcsolatot tételez fel a történelmi események és a generációk között. A generáció fogalmát úgy értelmezik, mint olyan személyek csoportját, akik azonos történelmi időn és helyen osztoznak, ezáltal kollektív jellemzőkre tesznek szert, és mintegy 15-20 évenként követik egymást, azaz nagyjából ekkora időszakonként megy végbe a társadalomban a manheimi értelemben vett generációváltás. A generációs magatartás visszatérő dinamikáját az határozza meg, hogy individuumként miként és mikor vettek részt a meghatározó társadalmi-történelmi változásokban (Howe – Strauss 1991:8).

A mai – Y és Z generációnak nevezett – ifjúsági korosztályok kapcsán egyelőre csak nagyon korlátozottan állnak rendelkezésre adatok, jellemzően elsősorban szakértői becsléseink vannak arra, hogy az elmúlt szűk évtized globális történései a fiatalok számára is sorsfordító hatásúak-e (Nagy 2014; Trencsényi – Nagy 2016). Mindeztáig ugyanis jellemzően kutatási hipotézisek és vélemények ismertek a klímaváltozás és különösen világjárvány miatti társadalmi változások hatásának felmérésére. Nem tudjuk, hogy vajon a klímaváltozás kapcsán történő fellépés, illetve a társas élet korlátozása a fiatalok számára sorsfordító emlékként szervesül-e, életmeghatározó sarokpont, olyan életesemény lesz-e, amely alapvetően alakítja át életmódjukat, jövőképüket, problémaészlelésüket, ezáltal formálva generációs jellemzőiket is.

Nem egy kutató próbálja meg felkutatni azt a narratívát, amely generációt konstruál a Z korosztályból. Mi azt sejtettük (Nagy – Fekete 2020a, 2020b, 2020c), hogy a – legsérülékenyebb, kiszorított csoporton túli fiatalok jellemzőinek változása kapcsán – az elmúlt időszak világjelenségei markánsan kettévághatják a homogénnek korábban sem feltételezett Z generációt: a korosztály életében a generációképző jellemzők szerint feltételezhető egy Q mint Qlíma csoport formálódása és egy Q mint Quarantén csoport megjelenése. Sejtésünk az volt, hogy a korosztály nagy része besorolható ebbe a két kategóriába és nem csak szubkulturáként jelennek meg.

A fiatalok markáns csoportja (Qlímak) szerint a klímaváltozás, a természeti katasztrófák, a környezet pusztulása jelenti jelenleg a legfőbb gondot, amelyet a terrorizmus, a munkanélküliség és a jövedelmi egyenlőtlenségek követnek. Az elmúlt év történései várhatóan átstrukturálják a fiatalok problémaészlelését és markáns tényezővé válik a globális egészségügy helyzete. A fiatalok a jelen keserű tapasztalatai nyomán kezdenek figyelni a globális egészségügyi kockázatokra, a tudósok javaslataira, figyelmeztetéseire, és nem hagyják lankadni az idősebb generációk figyelmét sem.

Egy jól körvonalazható másik csoport (Quaranténok) a geek szubkulturából kinövő, az online világba immár igazoltan és társadalmilag jóváhagyottan visszahúzódó fiatalok. Ők korábban sem voltak elkötelezettek az informális vagy formális szervezetekben való részvétel iránt, korábban sem mutattak igazán érdeklődést a hagyományos térben megjelenő politikai eszmék, társadalmi jelenségek, közéleti kérdések iránt. A külvilág és a jövő bizonytalanságai a biztosabbnak érzett online világ és a közösségek, virtuális kapcsolatok felértékelését hozhatja el számukra és kiépülőben saját univerzumuk a hálón, ahol megvan az illúziójuk, hogy kontrollálni tudják az eseményeket. Ebbe a világba nem férnek bele az offline világ megmentésére törekvő mozgalmak. Passzivitás, apolitikusság, a való világ történéseivel szembeni apatikusság, szándékolt szeparációs hajlam jellemzi ezt a csoportot. Létük akkor nyer igazolást, ha a karanténhelyzet, azaz a kényszerítő körülmények elmúlásával is megmaradnak markáns generációs jegyeik.

Kutatási kérdésünk az, hogy mennyiben tud hozzájárulni a fiatalok vizsgálata a társadalom jelen helyzetének értelmezéséhez? Tud-e a vírus

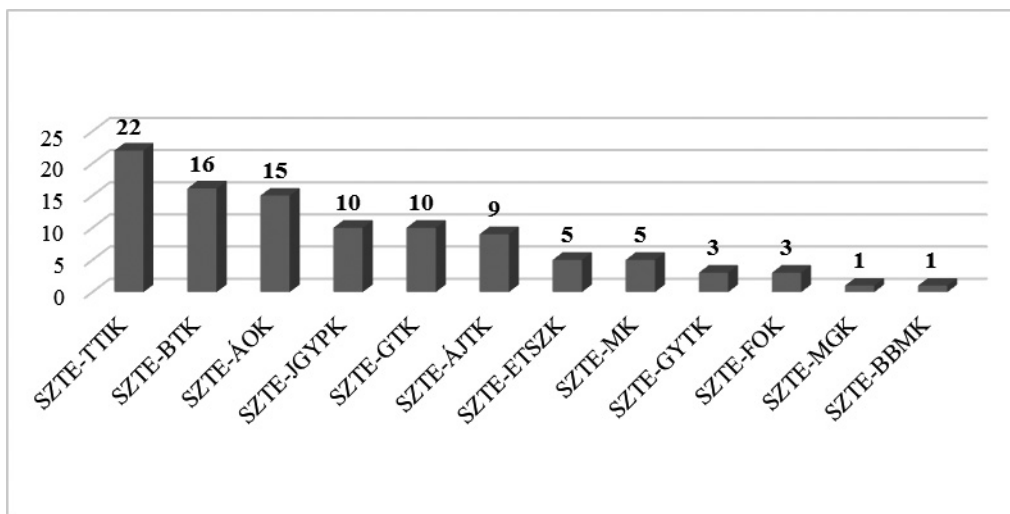
a fiatal generációk sajátosságait, jellemzőit meghatározó tényezővé válni, vagy inkább csak az alapvető rétegződési, szerkezeti meghatározottságokra (társadalmi-strukturális helyzet, szülői és a saját iskolázottság, jövedelem, lakóhely településtípusa) erősített rá a pandémia, annak minden hatásával és következményével együtt?¹ A világ változásai vagy e változás bizonyos tényezői jelentenek-e olyan, speciálisan a fiatalok által megélt közös, társadalmi élményt, amely közös társadalmi sajátosságokkal bírna, kollektív „mitudat”-ot, valamiféle „generációs közösséget” hozna létre (Krémer 2020). 2020 tavaszán azt feltételeztük, hogy a korábban „új csendes generációként” jellemzett Y és Z generáció esetében a csendesség radikális csökkenésének lehetünk majd tanúi, a klíma- és karanténhelyzet fogja e korosztályt valódi generációvá konstruálni (Fekete – Nagy 2020c). Jelenlegi kutatásunkkal a hipotézisünk adatokkal történő alátámasztására és tesztelésére vállalkoztunk, amely szerint a klíma- és a karanténhelyzet társadalmi tapasztalata, egy új, Qlímakból és Quaranténokból álló Janus-arcú generációt teremt.

A kutatás módszertana és a válaszadók

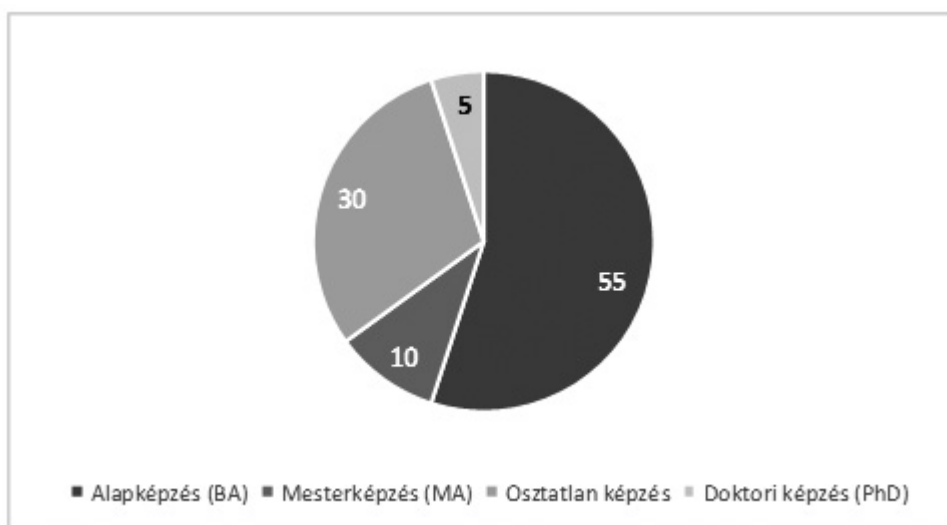
Fenti kérdések is megjelenítésre kerültek a Szegedi Tudományegyetem (SZTE) a tavaszi félévben aktív jogvisztonnyal rendelkező hallgatóinak körében folytatott kutatásban. Az adatfelvétel 2021. március 5 és április 12 között zajlott. A minta elemszáma 1195, a Rektori Hivataltól kapott hallgatói adatok alapján a súlyozást követően reprezentálja az SZTE hallgatóit nem, kar és képzési szint szerint. A felmérés során használt kérdőív a hallgatók klímaváltozással és a COVID-19 járvánnyal kapcsolatos attitűdjeinek, a távolléti oktatás következtében kialakult élethelyzetének, értékvilágának és jövőorientációjának, önállósodásának és szabadidő eltöltésének, családi és baráti kapcsolatainak vizsgálatát célozta elsősorban.

2021-ben a pandémia következtében nem volt lehetséges a hagyományos Szeged Studies kutatás

1 Jelen kutatás nem számol, az online jelenlét hiányával vagy a létbizonytalanság megélésével. Az egzisztenciálisan jobban kitett csoportokon vélhetően intenzívebb hatások mérhetők, illetve az úgynevezett oNEET mint potenciális NEET csoport kutatására jelenleg is van kutatási kezdeményezésünk.

1. ábra: A kutatásban résztvevők egyetemi kar szerinti megoszlása (%) (n=1.195)

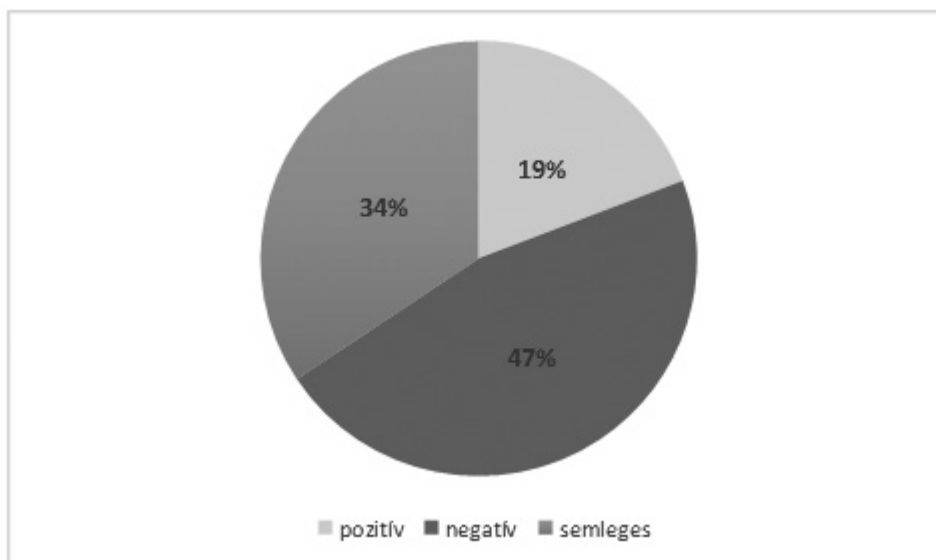
2. ábra: Képzési forma szerinti megoszlás (%) (n=1.195)

folytatása,² így a kutatást az egyetemi hallgatók körében végeztük el, a szegedi egyetemisták élethelyzetét állítva a kutatás fókuszába. Az aktív hallgatói jogviszonnal rendelkező egyetemisták a Neptun.

2 Az SZTE Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar Szociológia Tanszéke 2000 óta végez szakmai, tudományos célú kutatást Szeged város lakosságának körében. A kutatás keretében évről évre kitzított cél megbízható képet kapni arról, hogyan élnek a szegediek és hogyan vélekednek az élet egyes aktuális, fontos kérdéseiről. Az évente ismétlődő kutatássorozatnak külön jelentőséget ad, az integráns részét képezi a tanszéken zajló kutatómódszertani képzésnek, amelynek keretében a szociológia szakos egyetemi hallgatók e kutatómunka során sajátítják el a kérdőíves adatgyűjtés szakmai alapjait.

NET Egységes Tanulmányi Rendszeren keresztül kaptak felhívást a felmérésben való részvételre. A kutatásban kérdezőbiztosként vettek részt a Szegedi Tudományegyetem első és másodéves szociológus hallgatói. A kérdezőbiztosok által online felületen (Skype, Zoom, Google Meet, Facebook Messenger) személyesen lekérdezett kérdőívek száma 469; a tanszéki szerveren elérhető online kérdőívet 726 fő töltötte ki.³ A két minta összevonásra került, mert a kérdőívek nem tartalmaztak olyan szenzitív kérdéseket, amelyek megválaszolásakor feltételezhető lenne a kérdezési mód befolyása.

3 Az adatok feldolgozása IBM SPSS Statistics v25 programmal történt.

3. ábra: Generációs jelzők szentiment szerinti megoszlása I. (%) (n=1131)

A válaszadó hallgatók 12 kar szerinti megoszlását mutatja az 1. ábra. A felmérésben résztvevők 43 százaléka férfi, 57 százaléka nő volt; legnagyobb arányban alapszakos hallgatók töltötték ki a kérdőívet (2. ábra).

A generáció önjellemzése

A COVID-19 megjelenésével új élethelyzetbe és oktatási környezetbe kerültek az egyetemisták, számos kutató jellemezte a korosztályt, számos fogalom, elnevezés, leírás született. Ugyanakkor e jellemzések kevésbé adat, mintsem becslésalapúak, ráadásul a nemzedék önmagáról alkotott képét sem veszik figyelembe. Fentiek miatt arra kértük a felmérésben résztvevő hallgatókat, hogy egy szóval jellemezzék a generációjukat. A vélemények letapogatásához a Zurvey (zurvey.io) intelligens tartalom-elemző szoftvert használtuk. A program rövidebb szövegek vizsgálatát teszi lehetővé azáltal, hogy analizálja a szövegben szereplő szavakat, és kategorizálja azokat megadott paraméterek alapján. A szentiment/hangulatelemző funkció révén a szoftver felismeri és kiemeli a negatív és a pozitív kifejezéseket, valamint egy hétfokú skálán értékeli a vélemények minőségét.

Elsőként az egyetemisták által önmaguk generációs jellemzésére használt kifejezések hangulati kategorizálását végeztük el. A szoftver a szövegekben szereplő kifejezések érzelmi töltete szerint három kategóriába, pozitív, negatív és semleges csoportba rendezte az erre a kérdésre született 1131 választ (3.

ábra). A válaszadók által önmaguk jellemzésére választott kifejezések csaknem fele (46%) negatív töltetű, harmaduk semleges, a pozitív érzelmet hordozó kifejezések⁴ mindösszesen 19 %-ot tesznek ki.

A három fő szentiment kategória (pozitív, negatív és semleges) tovább bontható alkategóriákra (1. táblázat), amelyek segíthetik az árnyaltabb értelmezést. Külön kiemelendő, hogy erősen pozitív tartalmú kifejezést egyáltalán nem választottak a hallgatók, a pozitív érzelmi töltetű említések a bizakodás, változatosság, céltudatosság, környezet-tudatosság, rugalmasság köré rendeződnek. A legnegatívabb kifejezések pedig szomorúság, félelem, bizonytalanság, túlterheltség, düh, csalódottság, kiszolgáltatottság, magány, a szabadság hiánya, elvesztettség. Érdekes, hogy a semleges érzelmi töltetű kifejezések leginkább a generáció digitális jellegéhez kapcsolódnak: online, internet, digitális, telefon, közösségi média és a hozzájuk kapcsolódó függés, addikció, illetve néhány esetben megjelenik az ifjúsági generációk különböző formaváltozatai.

E kérdéssorban megerősödött korábbi tapasztalatunk, amely szerint a szegedi egyetemisták nem gondolnak úgy magukra, mint vírus-, pandémia-, covid-, vagy karanténgenerációra, ugyanis mindösszesen 3 említés történt ezzel kapcsolatban („karanténos”, „covid”, „covid-diplomás”).

A szoftver a beazonosított érzelmeik, a hozzájuk kapcsolódó kifejezések, jellemző szavak alapján

⁴ Pozitív 217 említés, negatív 524, semleges 390.

1. táblázat: Generációs jelzők szentiment szerinti megoszlása II. (n=1131)

Generációs jelzők megoszlása					
Nagyon pozitív	Pozitív	Semleges	Negatív	Nagyon negatív	Összesen
0	217	390	204	320	1131
0%	19%	35%	18%	28%	100%

2. táblázat: A vélemények leggyakoribb kategóriának megoszlása (n=1131)

Kategória	gyakoriság	Vélemény index	Vélemény	Példa említés
1. szomorúság	37	-59	Negatív	kiábrándult
2. kilátástalanság	29	-22	Negatív	kilátástalanság
3. bizonytalanság	29	-9	Negatív	bizonytalanság
4. digitális	31	0	Semleges	digitális
5. bizakodás	14	1	Pozitív	bizakodó
6. internet	13	0	Semleges	internet
7. félelem	12	-15	Negatív	kétségbeesett
8. kreatív	11	2	Pozitív	találékony
9. online	13	0	Semleges	online
10. cél	10	2	Pozitív	célratoró

kategóriákat, ún. címkéket hoz létre, amelyeket gyakoriságuk alapján hierarchikus sorrendbe rendez, vagyis azt mutatja be, hogy mennyire jellemző az adott kategória az említésekben. Az elemzésbe bevont hozzászólások kategorizálása alapján feltárt tíz legfontosabb kategóriát mutatja a 2. táblázat első oszlopa.⁵

A szoftver kialakít egy „véleményindexet” is, ami az adott kategória szentiment értékét számszerűsítő univerzális mutató. A mérőszám a pozitív és a negatív kifejezések alapján kerül kiszámításra, értékét és irányát befolyásolja a vélemény érzelmi tartalma így méri az említések érzelmi, tartalmi intenzitását (ha negatívként értékelt kifejezéseket tartalmaz, vagy degradáló, pesszimista, esetleg dühöt fejez ki, akkor az index is negatív értékű lesz, és fordítva). Eredményként a „szomorúság” kifejezéshez rendelt a szoftver kiugróan magas indexet, amely a hallgatók magányát, csalódottságát tükrözi vissza, illetve a kiábrándultságukat, reménytelenségüket mutatja fel. Mindez összevág a korábban említett nagymintás ifjúságkutatási adatokon alapuló problémaészlelésekkel.

5 Bár joggal merülhet fel a kérdés, hogy az összes kategóriának mekkora részét fedi le a tíz legfontosabb, ilyen arány kiszámolására a szoftver nem alkalmas.

Kilátástalanság, bizonytalanság összefüggésben a problémaészleléssel!

Az egyes kategóriák említési gyakorisága, valamint a véleményindex alapján készült szófelhő⁶ alapján is látható, hogy a szegedi egyetemisták központi témája a negatív hangvételű „szomorúság” és a „bizonytalanság”. A pozitív hangulatúként azonosított kifejezések közül a „bizakodás”, a „türelem” gyakorisága a legmagasabb, a semleges hangulatú kifejezések közül legtöbbször a „digitális” és az „internet” szerepelt, de ezek említése messze elmaradt a negatív érzelmi töltetű kifejezésektől (4. ábra).

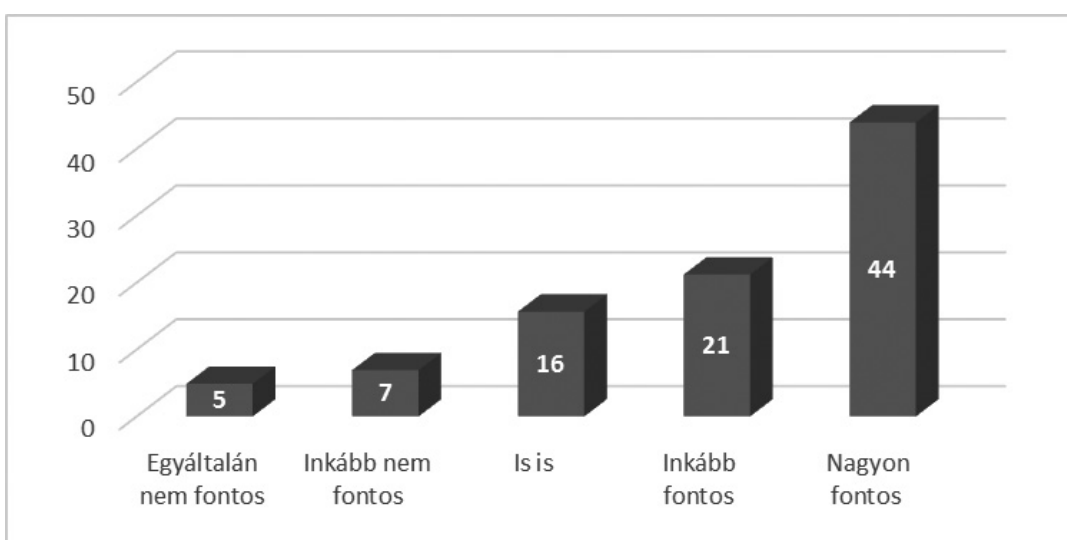
„Én és a vírus”

A kérdőív egyik legfontosabb feladata volt a pandémia kapcsán történt élethelyzetek, jellemzők feltárása. Saját bevallása alapján a válaszadó hallgatók 28 százaléka volt közvetlenül érintett a COVID-19-ben: 10 százalék az „igen, teszteltek” és 18 százalék a „valószínűleg igen, de nem teszteltek”

6 A szavak mérete tükrözi a címke előfordulási gyakoriságát.

4. ábra: 25 egységes szófelhő a véleményindex értékei és az említési gyakoriság alapján (n=1131)

5. ábra: Mennyire tartja fontosnak a lakosság minél nagyobb részének beoltását a COVID-19 elleni védőoltással? (%) n=1195

választ adók aránya. A hallgatók 3 százaléka, az érintettek mintegy tizede számolt be súlyosabb tünetekről, amelyek azonban nem igényeltek kórházi kezelést senkinél.

Aggodalmuk a vírushatással kapcsolatban kifejezetten alacsony, 0-10-es skálán nem éri el a 4-es értéket (3. táblázat). Ez egyfelől magyarázható a relatív magas átfertőzöttségi arányból következő a betegséggel kapcsolatos vélt vagy valós közvetlen tapasztalattal, illetve annak relatív alacsony szintű következményeivel (kórházi kezelés szükségletlensége).

Mindettől függetlenül a koronavírus elleni védőoltás szükségességéről döntő többségük meg van győződve, csupán a válaszadók 7%-a nem tudott, vagy nem akarta megválaszolni a kérdést (5. ábra). Ötfokú skálán kétharmaduk (65%) inkább fontosnak vagy nagyon fontosnak tekinti az átoltottságot. Sőt, ezen a skálán az átlag 4, a módusz értéke 5, a szórás pedig 1,191 – vagyis tulajdonképpen konszenzus van az oltás szükségességét illetően.

A válaszadó hallgatók szerint a COVID-19 hazai megjelenése után bevezetett korlátozó intézkedések (2020 március) a családi kapcsolataik

intenzitását nem alakították át gyökeresen, annál inkább a baráti offline kapcsolataikat (4. táblázat). Háromfokozatú skálán értékelve, ahol 1= „kevesebbet”, 2=„ugyanannyit”, 3=„többet” jelent, jól látható, hogy a barátokkal való offline kapcsolat kiugróan „megszenvedte” a járványt. Mindez nem ellentét a várakozásainkkal, hiszen a lezárás jellemzően a családi térhez kötötte a megkérdezetteket,

míg a barátokkal jellemzően az online térre korlátozódott, illetve tolódot át a kapcsolattartás.

Nem véletlen – és részben annak hiányával magyarázható – hogy a személyes, offline kapcsolatok fontosabbak az egyetemisták számára, mint a virtuális kapcsolatok (5. táblázat).

3. táblázat: *Félelmek a koronavírus-fertőzéssel kapcsolatban*⁷

	elemszám	átlag	szórás
Mennyire aggódik amiatt, hogy megfertőződik a koronavírussal?	817	3,30	2,866
Mennyire aggódik amiatt, hogy súlyosan megbetegszik a koronavírus miatt?	817	3,86	3,278
Mennyire aggódik amiatt, hogy újrafertőződik a koronavírussal?	331	3,05	2,929
Mennyire aggódik amiatt, hogy súlyosan megbetegszik a koronavírussal való újrafertőződés miatt?	329	3,28	3,256

4. táblázat: *„Mit gondol, a koronavírus járvány miatt bevezetett első óvintézkedések óta több vagy kevesebb kapcsolatot ápol (offline és online) családtagjaival és a barátaival?”*⁸

	Családtagjaival offline	Családtagjaival online	Barátaival offline	Barátaival online
elemszám	1167	1147	1166	1165
átlag	2,06	1,99	1,28	2,37
módusz	2	2	1	3

5. táblázat: *„Kérem, mondja meg, hogy mennyire fontosak az Ön számára az alább felsoroltak”*⁹

	Virtuális (online) kapcsolatok	Személyes (offline) kapcsolatok
elemszám	1162	1162
átlag	6,31	9,19
módusz	7	10

A válaszadó hallgatók 90%-a adott 8, 9, 10-es értéket a személyes, offline kapcsolatok fontosságára, a virtuális, online kapcsolatok esetében csupán a kérdőívet kitöltők 27%-a.

7 „Mennyire aggódik amiatt, hogy ...”? Kérem, értékeljen egy 0-tól 10-ig terjedő skálán, ahol a 0 azt jelenti, hogy egyáltalán nem aggódom, a 10 pedig azt, hogy nagyon aggódom”.

8 1=kevesebbet, 2=körülbelül ugyanannyit, 3=többet

9 „Kérem, mondja meg, hogy mennyire fontosak az Ön számára az alább felsoroltak! Értékelje egy 0-tól 10-ig terjedő skálán, ahol 0 azt jelenti, hogy egyáltalán nem fontos, a 10 pedig azt, hogy nagyon fontos”

Problémaészlelés és közéleti aktivitás

Az adatfelvétel kapcsán azt is vizsgáltuk, hogy milyen a fiatalok problémaészlelése, illetve közéleti aktivitása. A megkérdezettek leginkább amiatt aggodnának, hogy a politikusok rosszul kormányozzák az országot (0-10-es skálán 7,69 átlag), ezt követi a globális klímaváltozás (7,30 átlag), illetve a kilátástalanság-bizonytalanság és a gazdasági válság (6. táblázat).

A nagymintás magyar ifjúságkutatások (Ifjúság 2000, Ifjúság 2004, Ifjúság 2008, Magyar Ifjúság 2012, Magyar Ifjúság Kutatás 2016) is mérték a fiatalok problémaészlelését. Az akkori problématerképek alapján az látható (Fazekas – Nagy 2015), hogy 2000–2012 között folyamatosan emelkedve a kilátástalanság vette át 2012-re a legégetőbb ifjúsági probléma címet, ezt a fiatalok csaknem fele nevezte meg problémaként. 2016-ban is – a 2012-es arányt is jócskán meghaladva – a fiatalok legégetőbb problémaként a kilátástalanságot nevezték meg: a megkérdezettek 57%-a jelölte meg problémaként ezt a tételt. Ugyanakkor az egzisztenciális boldogulás szubjektív dimenziója mellett (kilátástalanság) az objektív jellegű problémák (anyagi nehézségek, szegénység) is egyre nagyobb arányban fogalmazódtak meg (Fazekas – Nagy – Monostori 2018). A problémaészlelést tekintve az egzisztenciális stabilitás és kilátásokat lefedő típusok 2016-ban kifejezetten kiugrók voltak a többi problémakörhöz képest. Emellett szignifikáns volt az összefüggés az iskolai végzettség és a kilátástalanságot meghatározó problémaként történő észlelés között (míg fordított az összefüggés az anyagi boldogulás problémájával). Sőt, minél iskolázottabb egy fiatal, annál nagyobb eséllyel említi korosztályának legégetőbb problémájaként a kilátások hiányát.

A Deloitte¹⁰ 2020 tavaszán végzett nemzetközi felmérésének adatai arról számolnak be, hogy az elmúlt évekhez hasonlóan fiatalok a legégetőbb problémának a globális klímaváltozást tartják, az egészségügy került a második helyre, megelőzve a munkanélküliséget és a jövedelmi egyenlőtlenségeket, amelyek a korábbi adatfelvételek alkalmával közvetlenül a környezetvédelem után szerepeltek.

A Deloitte által mérésének eredményétől eltérően a SZTE hallgatói a világjárványt jóval kevésbé tartják súlyos problémának (5,69) a fentebb felsoroltaknál. Bár korábban ennél magasabb problémaészlelést vártunk volna ezzel kapcsolatban (Fekete – Nagy 2020a, 2020c), az adatok tükrében már nem annyira meglepő a pandémiával kapcsolatos percepció alacsonyabb szintje, hiszen láttuk (2. táblázat), hogy a pandémiával kapcsolatos félelmek meglehetősen alacsonyak. Ennek egyfelől oka lehet a korábban már említett magas átfertőzöttség – alacsony komplikáció adatpár, a pandémiával kapcsolatos hírekben hangsúlyozott enyhébb ifjúkori lefolyásról szóló információk, illetve az adatfelvétel idejére már megszűnt a pandémiás helyzet újszerűsége, a fiatalok megtanultak együtt élni a jelenséggel, s mindez az aggodalom mértékének csökkenéséhez vezetett.

A szegedi egyetemistákat tehát az tölti el jelenleg leginkább aggodalommal, hogy a politikusok rosszul kormányozzák az országot, amiből arra következtethetünk, hogy véleményük szerint reformokra szorulna a magyar politikai élet, továbbá hogy magas lesz körükben a választáson való részvételi hajlandóság. Várakozásainkat igazolták az adatok, a megkérdezettek mindössze 4 százaléka volt azon a véleményen, hogy a magyar politikai életben nincs szükség semmilyen változtatásra és 24 százalék volt nem válaszolók (nem tudja) aránya (6. ábra).

Egy vasárnapi országgyűlési választáson 54% biztosan, 25% valószínűleg elmenne szavazni (7. ábra). Összevetésképp a Magyar Ifjúság Kutatás 2016 adatai szerint a szegedi egyetemisták 89%-ával szemben a fiatalok mindössze 55%-uk menne el biztosan vagy valószínűleg választani és 34% maradna valószínűleg vagy biztosan otthon. A teljes népesség esetében ez az arány 70+10% (biztos és valószínű szavazók).¹¹ Az látszik tehát, hogy a szegedi egyetemistákat magasabb közéleti aktivitás jellemzi mind az országos átlagnál, mind általában a magyar fiataloknál.¹²

10 <https://www2.deloitte.com/global/en/pages/about-deloitte/articles/millennialsurvey.html> Letöltés: 2021.04.22. A kutatásban 43 ország Y és Z generációs fiataljai vettek részt, a minta elemszáma 27.518. A felmérés azt vizsgálta, hogyan hatott a COVID-19 járvány a fiatalok problémaészlelésére.

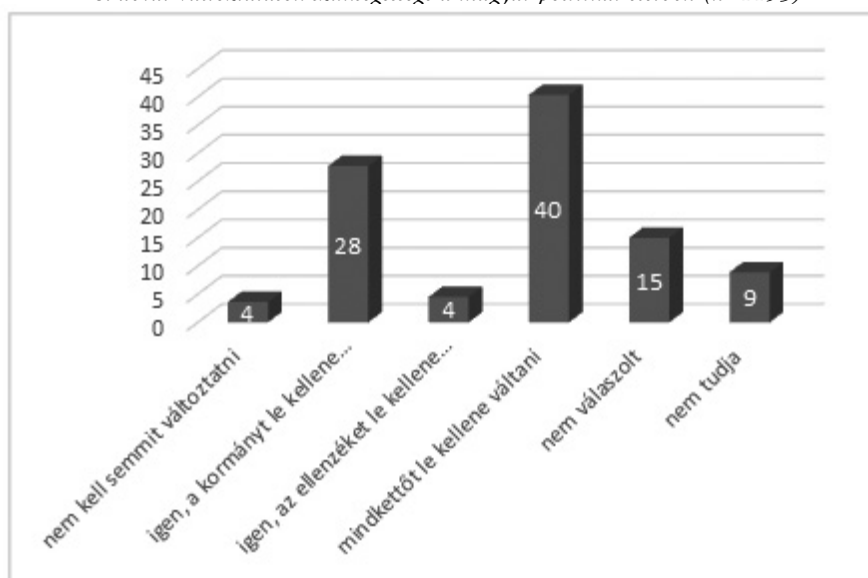
11 <https://telex.hu/belfold/2021/04/04/republikon-marciusi-partpreferenciak>

12 Jogos kritika lehet, hogy a 2016-os adatfelvétel érvényessége öt év elteltével egyre kevésbé számottevő, azonban a 2020-as adatok 2021 nyarán még mindig nem elérhetőek.

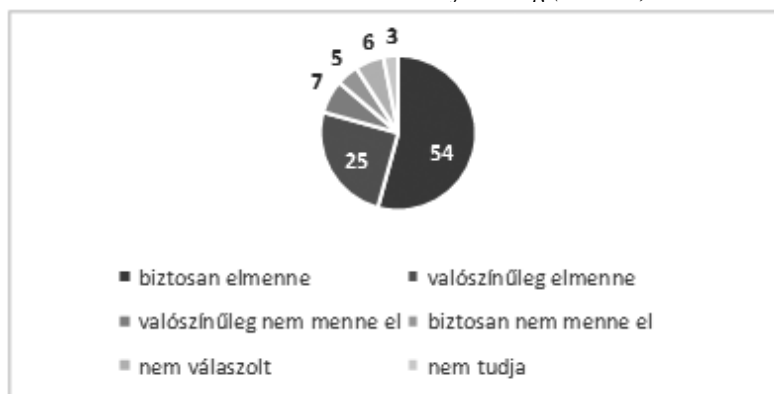
6. táblázat: A szegedi egyetemisták problémaészlelése¹³ (n=1091)

	átlag	szórás
A politikusok rosszul kormányozzák az országot	7,41	2,765
Globális klímaváltozás	7,10	2,603
Bizonytalanság, kilátástalanság	6,42	3,019
Gazdasági válság	6,34	2,507
Jövedelmi egyenlőtlenségek	5,96	2,800
Munkanélküliség	5,84	2,892
Világjárvány	5,69	2,741
Bűnözés/a személyes biztonságom	5,25	2,673
Európába irányuló migráció	4,05	2,975
Mesterséges intelligencia	3,07	2,949
A robotok elveszik az ember munkáját	3,00	3,004

6. ábra: Változtatások szükségessége a magyar politikai életben (n=1195)

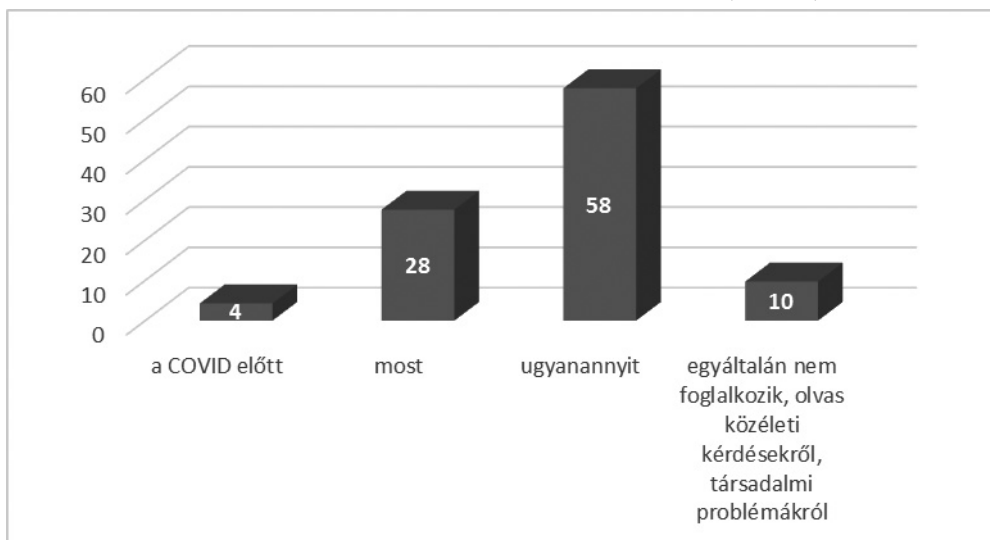

7. ábra: Választási részvételi hajlandóság (n=1195)

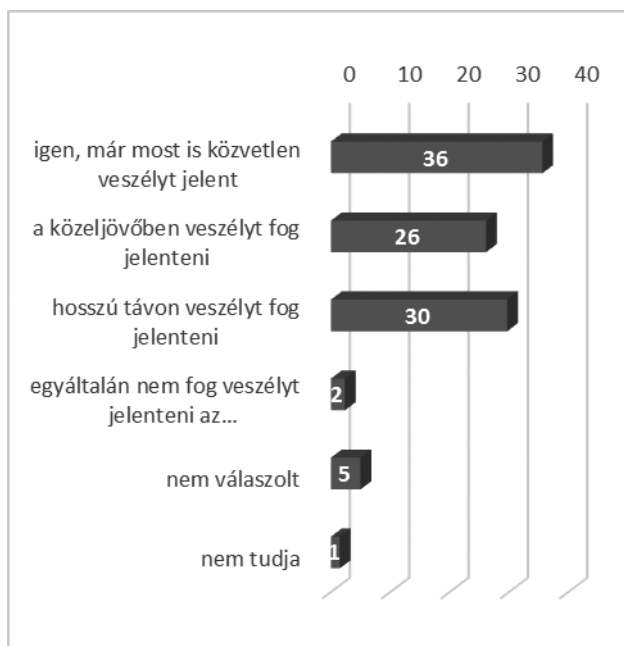

13 „Kérem, mondja meg, hogy mennyire aggódik az alább felsoroltak miatt? Kérem értékeljen egy 0-tól 10-ig terjedő skálán, ahol a 0 azt jelenti egyáltalán nem aggódom, a 10 pedig azt, hogy nagyon aggódom.”

8. ábra: Közéleti-társadalmi kérdések iránti érdeklődés (n=1195)

9. ábra: „Ön szerint az időjárás változásai veszélyeztetik a Föld népességét?”(%) (n=1195)

A felmérésben résztvevők csupán tizede nyilatkozott úgy, hogy egyáltalán nem foglalkoztatják közéleti, társadalmi kérdések. Az erre vonatkozó kérdésünket a kérdőívben a világjárványhoz igazítottuk, feltételezésünk szerint a COVID-19 megjelenése, majd egyre súlyosabbá válása azok figyelmét is a közélet, a társadalmi problémák felé fordította, akik idáig kevésbé vagy egyáltalán nem foglalkoztak a témával. Az egyetemisták közéleti érdeklődését is befolyásolta némiképp a koronavírus-járvány kitörése, valamivel több mint negyedük (28%) fordul azóta nagyobb érdeklődéssel a társadalmi problémákról szóló hírek felé, mint korábban; míg a hallgatók több mint fele (58%) ugyanannyit fordít az idejéből tájékozódásra, mint 2020 márciusa előtt (8. ábra).

Klímaközélet

Bár az elmúlt egy évet a pandémia tematizálta, a kérdőívben igyekeztünk a klímahelyzettel kapcsolatos véleményeknek is teret adni. A válaszadók 93%-a egyetértett azzal az állítással, hogy az elmúlt években megváltozott az időjárás, szokatlan időjárási folyamatokat tapasztalunk, azonban a veszélyérzet erőssége, a probléma akut voltának megítélése jelentősebb eltéréseket mutat (9. ábra). A hallgatók több mint fele (58%) klímafélelemnek növekedéséről számolt be (10. ábra). Ennek oka lehet, az elmúlt egy év fokozott médiahasználata és a közösségi hálózati információszerezés megnövekedése, illetve a pandémiás félelmek térfoglalásának hiánya.

A TÁRKI 2020-as tanulmánya (Schneider – Medgyesi 2020) szerint általánosságban a magyar társadalom nem kérdőjelezi meg a tényt, hogy a Föld klímája változik (97%), azonban az azt kiváltó okokról megoszlanak a vélemények. A tudományos konszenzus ellenére a válaszadók szűk tizede elsősorban természetes folyamatokkal magyarázza a klímaváltozást. A megkérdezettek legnagyobb arányban (45%) úgy gondolják, hogy a klíma körülbelül ugyanolyan mértékben változik a természetes folyamatok és az emberi tevékenységek hatására. A magyar lakosság 41%-a szerint elsősorban emberi tevékenység okozza a világ klímájának változását. Az Index, a Demnet Alapítvány és a Závecz Research 2019-es közös kutatása¹⁴ azt mutatja, hogy a

14 Forrás: https://index.hu/techtud/2019/09/16/klimatudatosag_szorongas_klimavaltozas_indexes_kerdoiv_zavec_kozvelemeny-kutatas/ (Letöltve: 2020.09.14)

magyar lakosság csupán 5%-a gondolja úgy, hogy elsősorban természeti folyamatok állnak a jelenség hátterében, míg a válaszadók több mint fele (56%) a klímaváltozást egyformán természeti folyamatok és emberi tevékenység következményének tekinti.

Hasonló képet mutatva a szegedi egyetemisták is több mint fele az ember tevékenységében látja a klímaváltozás fő kiváltó okát (52%) (11. ábra).

A klímaváltozás csökkentésére irányuló egyéni felelősség szubjektív megítélése kapcsán a TÁRKI 2019-ben végzett vizsgálatának következtetése alapján elmondható, hogy a magyar lakosság többsége érzi úgy, hogy személyesen is nagy a felelőssége a klímaváltozás mérséklésében (Schneider – Medgyesi 2020). Harminc évet átfogva pedig megállapítható, hogy a magyar társadalom egyre inkább hisz a környezetvédelemmel kapcsolatban az egyéni cselekvések és az egyéni felelősségvállalás fontosságában.

A szegedi egyetemisták esetében a témát úgy vizsgáltuk, hogy egy 0-tól 10-ig terjedő skálán¹⁵ kellett értékelniük az egyéni felelősség fontosságát a klímaváltozás csökkentésében. A pontszámok átlaga: 6,90 lett (N=1136), a hallgatók összesen csaknem háromnegyede (74%) ötös értéknél magasabb pontszámot adott.

Magyarországon a társadalmi, politikai intézményekkel szembeni bizalmatlanság (Szabó – Gerő 2015) a klímakérdéssel összefüggésben is észlelhető. A szegedi egyetemisták ötfokú skálán értékelve a politikusok és az üzletemberek szavát tartják a legkevésbé, messze legnagyobb bizalommal a tudósok felé fordulnak (7. táblázat).

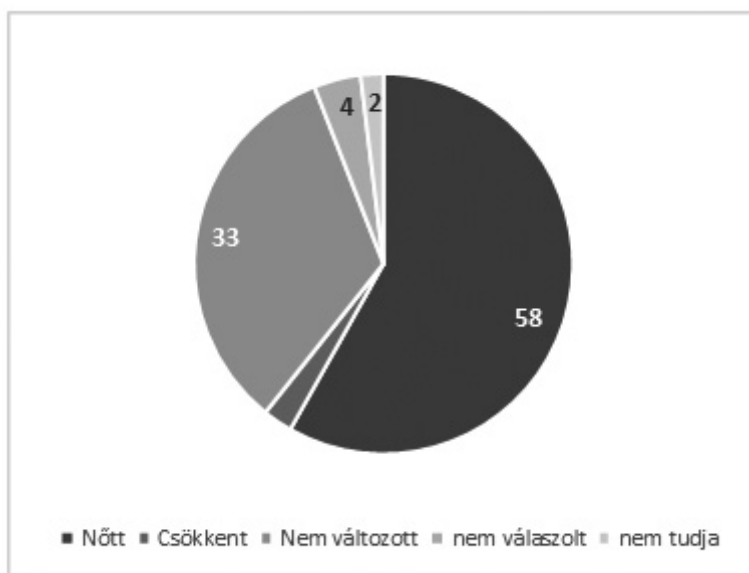
7. táblázat: „Ha a klímaváltozásról van szó, kinek a véleményében hisz?”¹⁶

	elemszám	átlag	szórás
Tudósok	1132	4,67	0,639
Újságírók	1132	2,29	1,014
Civilek	1130	2,19	1,027
Politikusok	1131	1,56	0,830
Üzletemberek	1129	1,41	0,679

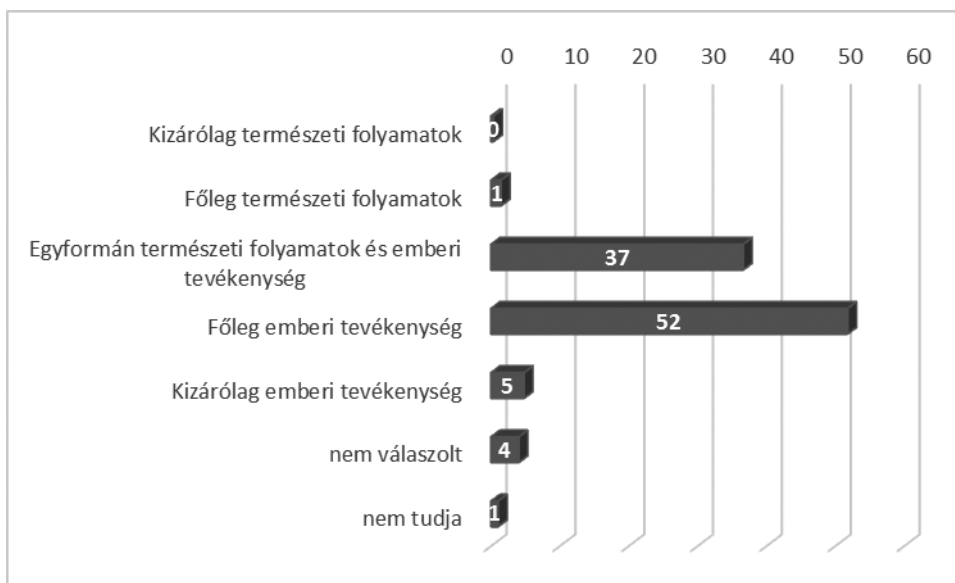
15 „Mennyire érzi úgy, hogy Önnek is van felelőssége a klímaváltozás csökkentésében? Kérem, értékeljen egy 0-tól 10-ig terjedő skálán, ahol a 0 azt jelenti, hogy egyáltalán nem, a 10 pedig azt, hogy nagyon.”

16 1-től 5-ig tartó skálán értékelve, ahol 1=egyáltalán nem, 5= teljes mértékben

10. ábra: Klímafélelem változása (%) (n=1195)

11. ábra: „Ön szerint a klímaváltozást természeti folyamatok, emberi tevékenység vagy a kettő együtt okozza?” (%) (n=1195)

8. táblázat: Klímaészlelés-csoportok (stabil klaszterközpontok) (n=1122)

	Klímatudatosok	Szkeptikusok
Klímaaggodalom faktor	0,60336	-1,12064
Arány a mintában	65%	35%

9. táblázat: Klímatudatosok problémaészlelése

	elemszám	átlag	szórás
Globális klímaváltozás	712	8,40	1,470
A politikusok rosszul kormányozzák az országot	698	8,02	2,328
Bizonytalanság, kilátástalanság	704	6,84	2,854
Gazdasági válság	708	6,80	2,221
Jövedelmi egyenlőtlenségek	706	6,52	2,518
Világjárvány	712	6,27	2,494
Munkanélküliség	709	6,27	2,731
Bűnözés/a személyes biztonságom	711	5,62	2,569
Európába irányuló migráció	712	4,14	2,928
Mesterséges intelligencia	703	3,36	3,056
A robotok elveszik az ember munkáját	704	3,35	3,070

10. táblázat: Szkeptikusok problémaészlelése

	elemszám	átlag	szórás
A politikusok rosszul kormányozzák az országot	379	6,52	3,053
Bizonytalanság, kilátástalanság	378	5,71	3,141
Gazdasági válság	380	5,56	2,704
Munkanélküliség	381	5,15	2,972
Globális klímaváltozás	384	4,95	2,584
Jövedelmi egyenlőtlenségek	380	4,86	2,915
Világjárvány	384	4,68	2,819
Bűnözés/a személyes biztonságom	383	4,62	2,671
Európába irányuló migráció	383	3,90	2,932
Mesterséges intelligencia	382	2,64	2,658
A robotok elveszik az ember munkáját	382	2,38	2,736

A klímaváltozással kapcsolatos attitűdök, érzületek feltárása érdekében többváltozós elemzési eljárásokat¹⁷ alkalmaztunk; a „klímaaggodalom” klaszterképző változót faktoranalízis alapján képeztük három attitűdkérdésből és a klímaváltozást fontos problémának tekintő értékelésből.¹⁸ K-means klasz-

17 A faktor- és főkomponens elemzéssel arra vállalkozunk, hogy matematikai statisztikai eszközökkel találjuk meg azokat a rejtett dimenziókat, amelyek az egyes feltett kérdésekre adott válaszokat egy-egy mintázatba foglalják. Az elemzések révén gondolkodási, érték-, attitűd-mintázatok tárhatók fel.

18 A kérdések a következők voltak: „Kérem, mondja meg, hogy mennyire aggódik az alább felsoroltak miatt? – globális klímaváltozás” „Ön szerint a klímaváltozást természeti folyamatok, emberi tevékenység vagy a kettő együtt okozza?” „Mennyire érzi úgy, hogy Önnek is van felelőssége a klímaváltozás csökkentésében?” „Az elmúlt öt évben nőtt, csökkent vagy változatlan maradt a klímaváltozással kapcsolatos aggodalma?” A létrejött faktor egy dimenzióban fejezi ki a klímavédelem iránti attitűdöt, elkötelezettséget. Magyarózott variancia: 48,697%.

terelemzés révén két csoportot különítettünk el,¹⁹ amelyek eltérő attitűdökkel és profillal jellemezhetők (8. táblázat).

A klímatudatos csoport tagjai számára a globális klímaváltozás a legfontosabb probléma jelenleg (8,40 átlagérték) (9. táblázat), míg a szkeptikusok számára csupán ötödik a problémák sorában (4,97 átlagérték) (10. táblázat). A virtuális kapcsolatok a szkeptikusok számára (6,85 átlagérték), mind a teljes mintánál (6,31), mind a klímatudatos csoportnál fontosabbak (6,02 átlag, módusz értéke 7).

Míg a szkeptikus csoport 57%-a férfi és 38%-nak van a jelenlegi pártok, szerveződések között olyan, amelyik közelebb áll hozzá, valamint egy vasárnap tartandó parlamenti választáson 82% venne részt biztosan vagy valószínűleg, addig a klímatudatos csoport 64%-a nő, 42%-nak van preferált pártja vagy politikai szerveződése, 90% biztosan vagy valószínűleg elmenne szavazni vasárnap.²⁰ A

19 $F=2290,548$ $p=0,000$

20 A különbség szignifikáns $p=0,000$.

szabadidős tevékenységeket tekintve az internet- és közösségi médiahasználat esetében nincs szignifikáns különbség a két csoport között,²¹ a különböző online játékokkal (stratégia, kaland- és szerepjáték) azonban a szkeptikus csoport tagjai átlagosan naponta 20 perccel többet töltenek.

Talán a legfurcsább tapasztalatunk, hogy a világvármány egyik csoportot sem rázta meg (a 6., illetve a 7. fontossággal bírnak a problématerképen), a pandémia korántsem gyakorolt akkora hatást az egyetemista fiatalokra, mint azt feltételeztük (Fekete – Nagy 2020a).

Nem az első és nem is az utolsó

Korábban úgy sejtettük, hogy a Z-korosztály generációvá válásához mind a klímaprobléma, mind a pandémia erőteljesen hozzájárul, sőt tulajdonképpen egyfajta kétarcú generáció, vagy két főcsoportból összeálló nemzedék tanúi lehetünk. Be kell lássuk azonban, hogy a szegedi egyetemisták adatai alapján munkahipotézisünk nem áll meg, míg a klímaprobléma jelen van életükben, a pandémiával kapcsolatos események sem a problémaészlelésben, sem a félelmekben, sem az önálló említésekben nem játszanak nemhogy vezető, de tulajdonképpen mellérendelt szerepet sem.

Ugyanakkor fontos újra leszögezni, hogy a kutatás pillanatnyi állapotot és meglehetősen szűkkörű vizsgálat eredményeit állapotot rögzíti, azt egyelőre nem tudjuk összevetni a Magyar Ifjúság Kutatás 2020 sem magyarországi, sem szegedi, sem egyetemista adataival, illetve, hogy tanulmányunk lezárásakor, a gyerekekre–fiatalokra jóval nagyobb veszélyt előreléző ún. indiai (delta) variáns egyelőre nem jelent meg az öreg kontinensen.

21 *Klímatudatos csoport*: interneten olvasás, információkeresés: naponta átlagosan 102,8 perc, közösségi oldalakon beszélgetés, böngészés 106 perc, online játékokkal való játék 36 perc. *Szkeptikus csoport*: interneten olvasás, információkeresés: naponta átlagosan 105 perc, közösségi oldalakon beszélgetés, böngészés 105,3 perc, online játékokkal való játék 57 perc.

Felhasznált szakirodalom

- Fazekas Anna – Nagy Ádám – Monostori Kristóf 2018 „Bú, baj, bánat messze szalad!” – Életesemények, problémák, mobilitás, migráció. In Nagy Ádám szerk. *Margón kívül – magyar ifjúságkutatás 2016*. Excenter Kutatóközpont, Budapest, 315-350.
- Fazekas Anna – Nagy Ádám 2015 Generációs problématerkép. In Nagy Ádám szerk. *Negyedszázad, Magyar Ifjúság 2012*:202-241.
- Fekete Mariann – Nagy Ádám 2020a Magyar kutatók: A járványhelyzet miatt Qlímkra és Qaranténokra hasadhat a fiatal korosztály, *Qubit* 12.03.
- Fekete Mariann – Nagy Ádám 2020b Q vagy Q? – Generációs választak, *Kultúra és Közösség* (3):63-68. DOI 10.35402/kek.2020.3.6
- Fekete Mariann – Nagy Ádám 2020c Megszólal-e az új csendes generáció? Avagy mit várhatunk az ifjúság 2020 adatfelvétel eredményeképp. *Szociológiai Szemle*, 30 (1):98-106.
- Howe, Neil – Strauss, William 1991 *Generations: The History of America's Future, 1584 to 2069*. William Morrow & Company, New York.
- Kremer Balázs 2020 Vajon az új generáció sajátja-e az, hogy „csendes”? *Szociológiai Szemle* 30 (1):115-119. DOI 10.51624/SzocSzemle.2020.3.6
- Mannheim Károly [1927] 2000 *A nemzedékek problémája. Tudásszociológiai tanulmányok*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Nagy Ádám 2014 Ifjúságügy. In Nagy Ádám – Bodor Tamás – Domokos Tamás – Schád László: *Ifjúságügy*. Excenter Kutatóközpont, Budapest, 79-92.
- Schneider Mihály – Medgyesi Márton 2020 Környezettel és környezetvédelemmel kapcsolatos lakossági attitűdök változása Magyarországon. In Kolosi Tamás – Szelényi Iván – Tóth István György szerk. *Társadalmi Riport*. Társaság, Budapest, 500-521.
- Szabó Andrea – Gerő Márton 2015 *Politikai tükrök. Jelentés a magyar társadalom politikai gondolkodásmódjáról, politikai integráltságáról és részvételéről*. MTA TK, Budapest.
- Trencsényi László – Nagy Ádám 2016 Tanórán innen, iskolán túl: a szociálpedagógiai gondolat létjogosultsága. *Iskolakultúra*, 26 (10.):81-97. DOI: 10.17543/ISKKULT.2016.10.81

RACIONÁLIS ÉS IRRACIONÁLIS DÖNTÉSEK A FIATALOK GYERMEKVÁLLALÁSÁBAN

2000 ÉS 2016 KÖZÖTT

[DOI 10.35402/kek.2021.3.2](https://doi.org/10.35402/kek.2021.3.2)

Absztrakt

Egy társadalom fennmaradásának egyik fontos alapköve önnön fizikai reprodukciójának biztosítása, azonban a termékenységi arányszámok alapján erre Európa országainak többsége – benne Magyarország – erre az 1980-as évektől kezdődően nem képes. A tanulmányban a racionális döntésmélet és annak kritikai elméletei segítségével szeretnénk a magyar fiatalok alacsony gyermekvállalási hajlandóságának okait megvizsgálni. Hipotéziseink szerint a célracionális és értékrationális, illetve a racionális és irracionális cselekvési mintázatok alapvetően meghatározzák a fiatalok gyermekvállalással kapcsolatos döntéseit. A tanulmányban az Ifjúság 2000, az Ifjúság 2004, az Ifjúság 2008, a Magyar Ifjúság 2012 és a Magyar Ifjúság Kutatás 2016 országos reprezentatív kutatások adatbázisait felhasználva longitudinálisan vizsgáltuk a magyarországi 15-29 éves fiatalok gyermekvállalással kapcsolatos tervezett döntéseit. Eredményeink szerint a fiatalok között nőtt a gyermektelenek és a tanulmányaikat befejezők aránya; nőtt a tervezett gyermekszám, a nagycsaládot tervezők és a három éven belül gyermeket tervezők aránya; csökkent az anyagi okok és a lakáskörülmények miatt gyermekvállalást nem tervezők aránya. A fiatalok szerint a gyermekvállalás a boldogságot és az emberi kapcsolatokat pozitívan befolyásolja, míg az anyagi helyzetre, a szexuális életre, a tanulásra, a karrierre és a szabadidőre nincs hatással. Klaszterelemzésünk csoportjai eltértek a tervezett gyermekszámában, a három éven belül tervezett gyermekszámában és a nemek arányaiban, valamint gyermekvállalási terveik relatív racionalitásában.

Abstract

An important aspect for the survival of a society is to ensure its physical reproduction, which, however, the majority of European countries, including Hungary, have not been able to achieve since the 1980s, measured by birth rates. In this study we would like to investigate the reasons for the low willingness of Hungarian young to have

children with the help of rational choice theory and its critical theories. According to our hypotheses, both value rational and irrational actions basically determine young people's decision to have children. In the study, we investigated the planned childbearing decisions of young people aged 15-29 in Hungary longitudinally, using the databases of the Youth 2000, the Youth 2004, the Youth 2008, the Hungarian Youth 2012 and the Hungarian Youth Research 2016. Our results show an increase in the proportion of young people without children and with completed studies; an increase in the proportion planning to have children, those planning a large family, and those planning a child within three years; a decrease in the proportion not planning to have children for financial and housing reasons. According to young people, having a child has a positive effect on happiness and human relationships, while it has no effect on financial status, sex life, learning, career and leisure. The groups in our cluster analysis differed in the number of children planned, the number of children planned within three years, and the proportions of the sexes, as well as the relative rationality of their childbearing plans.

Bevezetés

Az 1980-as évektől kezdve Magyarországon és Európa országainak többségében napjainkig is tartó alacsony pályára álltak a születési arányszámok, melynek eredményeként hazánkban és Európában is csökken a társadalmak népessége. Egy társadalom fennmaradásának a legtágabb értelemben vett kultúrájának átadásán túl szüksége van a társadalmának a legalább stagnáló számot mutató tagjaira, akiknek ezt az eszmeiséget átadja. Így a kultúrák továbbéléséhez a társadalom fizikai értelemben vett reprodukciójára is szükség van. A tanulmányban a racionális döntésméletnek (a továbbiakban RDE) és annak kritikai elméleteinek segítségével szeretnénk a fiatalok gyermekvállalási döntéseit elméleti keretbe ágyazni. Ehhez először is a RDE filozófiai

alapjaihoz, az utilitarizmus racionalitásához térünk vissza. Aztán a RDE kezdeteiről, a társadalomtudományokban elfoglalt dominanciájáról, és a közgazdaságtan racionalisan cselekvő emberképéről írunk. A RDE-tel szemben számos kritika született (Durkheim 1978; Weber 1987), melyek árnyalják a racionalisan döntő ember képét. A kritikák sora, az empíriával nehezen összeegyeztethető elméleti keretek életre hívtak egy új tudományágat a közgazdaságtanon belül, a viselkedési közgazdaságtant, mely abból indul ki, hogy az emberek irracionálisan cselekszenek a döntéseik többségében (Simon 1982; Kahneman 2012; Thaler 2016). Az elméletek bemutatása után a gyermekvállalást is értelmezzük a racionalis és irracionális döntések keretrendszerében. A kutatásunkban az Ifjúság 2000, az Ifjúság 2004, az Ifjúság 2008, a Magyar Ifjúság 2012 és a Magyar Ifjúság Kutatás 2016 országos reprezentatív adatbázisait használtuk, és az SPSS program segítségével elemeztük az adatokat. Az adatbázisok a magyarországi 15-29 éves fiatalokat reprezentálják. A korcsoport sajátosságai miatt elsősorban a fiatalok gyermekvállalással kapcsolatos terveit tudtuk elemezni, és nem a tényleges tapasztalataikat. Az empíria során bemutatjuk a fiatalokon belül a gyermektelenek és a tanulmányaikat befejezők arányát, a tervezett gyermekszámokat, a gyermekvállalási hajlandóság hiányának okait, a gyermekvállalás életaspektusokat befolyásoló hatásait. A gyermekvállalást számos egyéb tényező befolyásolhatja (munkavállalás, párkapcsolat, szülői ház elhagyása), melyeket jelen tanulmányban nem vizsgáltunk. Az életaspektusokat klaszterelemzéssel tovább elemeztük, és 2012-ben és 2016-ban is a fiatalokat jól jellemző négy-négy csoportból álló klasztereket kaptunk. A klasztercsoportokat összevetjük a tervezett gyermekszámokkal és a demográfiai háttérváltozókkal, hogy minél jobban kirajzolódjon a gyermekvállaláshoz hasonló hozzáálló fiatalok képe. Végül egy relatív racionalitás arányszámot hozunk létre az életaspektusok értékelése és a tervezett gyermekszám felhasználásával, és összevetjük a klaszterekkel.

A racionalis és irracionális döntéseméletek

A racionalis döntésemélet filozófiája

A racionalis döntésemélet (a továbbiakban RDE) filozófiai megalapozottsága az utilitarizmuson (haszonelvűsége) nyugszik. Francis Hutcheson skót filozófus a 18. században kifejtette a társadalmi

hasznosság elvét. Az elv szerint társadalmilag anélkül hasznosabb egy cselekedet, beavatkozás, minél nagyobb boldogságot okoz minél több embernek. Jeremy Bentham a 18. század végén erre a jól interpretálható elvre egy egész elméletet épített, az utilitarizmust. Szerinte minden emberi cselekedet egy célra irányul, a boldogságra, az öröme – vagy ennek ellentéte, a szenvedés elkerülésére, így ez alapján az egyének, a társadalmak vagy a mindenkori hatalom cselekedetei is összemérhetőek egymással. A cselekedetekenél azt az összörömet kell mérni, amit az az egyének és másoknak okoz. Ebből logikusan következik Bentham szerint, hogy a legjobb cselekedet az, ami a legtöbb örömet okozza a legtöbb embernek. A hasznos, azaz a helyes, pedig – mind egyéni és mind társadalmi szinten is – az öröm, a jó a maximalizálására való törekvés. Bentham koherens elméletét bővítette ki John Stuart Mill (Mill 1980; Bujalos 2005; Bujalos 2007; Bencze 2020).

Mill azonban nem elégedett meg a mennyiségi szemlélettel, egy minőségi szemlélet beemelésével bővítette ki az utilitarizmus elméletét. Szerinte ugyanis nem mindegy, hogy mi a boldogság, az öröm forrása, ugyanis vannak ennek értékesebb és kevésbé értékes fajtái is. Mill újítása a minőségi szemponttal az egyéni és társadalmi cselekedetek megítélésében egy teljesen új dimenziót hozott, azonban egyúttal csökkentette is az eredeti, csupán mennyiségi elv koherens voltát (Mill 1980; Bencze 2020).

A RDE szempontjából lényeges az utilitarizmus igazságosság-felfogásával is foglalkoznunk. A kiinduló elvből kiolvashatjuk, hogy a haszonelvűség szerint az az igazságos, ami a legnagyobb örömet okozza a legtöbb embernek. Annak ellenére, hogy Mill hangsúlyozza az egyén személyes preferenciáinak az elsődlegességét a külső preferenciákkal szemben, mégis a többség akaratának a legitimitásjaként értelmezhetjük az elvből következő igazságosság-felfogást: ami a többség számára jó, az egyben igazságos is, azaz az a helyes cselekvés. Az utilitarista értelmezés szerinti emberkép szabadon cselekszik, ugyanis ez a boldogság egyik alapfeltétele; másokkal egyenlő, ugyanis a mennyiségi szemléletben minden ember egynek számít; a társadalom által legitimáltan, helyesen keresi a lehető legnagyobb boldogságot és örömet az életében; mindaddig míg a cselekedete nem ütközik a többség akaratába, azaz nem csökkenti az esélyét a lehető legtöbb ember lehető legnagyobb boldogságának. Látható, hogy az utilitarizmus szerint racionalis az a cselekedet, ami az egyetlen emberi célra, a

boldogságra irányul; viszont ez csak addig áll fenn, amíg nem csökkenti a társadalom összboldogságát. Ha az egyén cselekedete eléri ezt a pontot, onnantól a társadalmi megítélése a helyesből helytelenre vált, a legitimből az illegitimbe, az igazságosból az igazságtalanba; azaz továbbvitele már a társadalom ellenállását fogja kiváltani, ami a cselekedetet a racionálisból az irracionálisba viszi át (Mill 1980; Bencze 2020).

A racionális döntéselmélet

A RDE a nyolcvanas években az amerikai szociológia elméleti irányzatának középpontjába került. Maga az elmélet az ezt megelőző évtizedben alakult ki elsősorban a közgazdaságtan berkein belül (Róna-Tas 1991). A RDE az elmúlt évtizedekben az amerikai szociológiától elindulva globálisan a társadalomtudományok meghatározó elméletévé vált. A RDE modellje népszerűségét leginkább két tényezőnek köszönheti, az egyik az interdiszciplináris jelleg, mely a társadalomtudományokban széles körben alkalmazhatóvá teszi. A másik, hogy a leegyszerűsített emberképével a természettudományoktól vágyott abszolút törvényszerűségek elméleti felállításának esélyét növeli. A természet törvényszerűségeihez hasonló determinisztikussággal ruhazza fel a piac törvényszerűségeit, melyeket a piac láthatatlan mechanizmusai által irányított kapitalista gazdasági alapokon működő társadalom tagjainak be kell tartania (Babbie 2008; Tódor 2019). Az elmélet a szociológiában is dominánssá vált annak ellenére, hogy erősen individualista jellege távol áll a szociológia klasszikus módszertani felfogásától. Ennek ellensúlyozására a szociológia a mikroszintű társadalmi cselekedeteket igyekszik tágabb társadalmi cselekvésekként értelmezve makroszintű társadalmi jelenségeket magyarázni a RDE segítségével (Róna-Tas 1991).

A fentiek fényében nem meglepő, hogy az elmélet kiindulópontja a közgazdaságtan emberképe, a homo oeconomicus, aki döntéseit racionális mérlegelés útján hozza, miközben folyamatosan a befektetéseit, a hasznait, a szűkös erőforrásait tartja szem előtt a haszon maximalizálását célul kitűzve (Andorka 2006; Némedi 2008). A RDE elmélete módszertani individualizmusának középpontjában az önérdekkövető, vágyai által hajtott, ezeknek megfelelően racionálisan cselekvő egyén áll, aki folyamatosan gyűjti az információkat annak érdekében, hogy a hasznukat maximalizálni tudják. A

RDE megkülönböztet parametrikus és stratégiai döntési szituációkat. Előbbi eset egyetlen szereplő döntési helyzetét vizsgálja egy légüres térben, ahol a döntés nincs hatással a környezetére. Az utóbbi esetben pedig többszereplős a döntési helyzet, ahol a döntések és a környezet kölcsönhatásban állnak egymással. A kétszereplős döntési szituációk a játékelméletek hatáskörébe tartoznak, melyek rámutatnak arra, hogy az egyén racionális cselekedete, a vártnál rosszabb eredményű helyzete a környezet visszahatásai miatt következik be. A többszereplős játékok fokozatos kibővítéséhez pedig eljutunk a RDE társadalomelméletéhez, melynél a társadalom minden tagja része a többszereplős játéknak, ahol az egyének makroszintű cselekedeteinek folyamatosan megfigyelhetők a makroszintű következményei. Ennek klasszikus példája a piac, és annak működése (Farkas 2006; Némedi 2008).

Jon Elster kétféle racionalitás értelmezésről beszél. Az egyik értelmezés a racionalitás leíró felfogása. A másik a normatív értelemben vett racionalitás, mely az adott körülmények között az adott célnak a leoptimálisabb elérését jelenti. Ez az értelmezés nem foglalkozik a cél mibenlétével, hasonlóan az utilitarizmus pusztán mennyiségi szemléletéhez, a minőségi szemléletet kiiktatja. Ha minden emberi cselekvést eleve racionálisnak fogunk fel, azzal az empirikus kutatások számára létrehozunk egy használhatatlan fogalmat, ugyanis így a falszifikációval szemben teljességgel megvédtük. Ezért a racionalitást mint az emberi cselekedetekkel szemben felállított viszonyítási pontot alkalmazhatjuk. Ezeket a kritériumokat „a priori” kell meghatározni, mellyel az egyéni cselekedetek racionalitása – vagy irracionálisitása – és ezek társadalmi mintázata a későbbiekben értelmezhető (Elster 1991; Róna-Tas 1991).

A racionális döntéselmélet kritikája

Arra a lehetőségre, hogy az emberek nem racionális cselekvők, legalábbis nem biztos, hogy minden esetben azok, több korábbi gondolkodó is felhívta a figyelmet. Durkheim szerint az racionális önérdeket felülírhatják a társadalmi normák, melyeket társadalmi tényeknek nevez. Ezen cselekvésmódnak a fő jellegzetessége, hogy az egyénen kívül létezik, kényszerítő erővel hat, áthagyományozódik az emberekre, így független, önálló léttel bír. A társadalmi tények olyan nyomást helyezhetnek az egyénre, melynek hatására az önérdéke, azaz racionalitása ellenére is cselekedhet (Durkheim 1978;

Némedi 2008). Erre a lehetőségre a későbbiekben Lindenberg is utalt újító emberképében, melyben a közgazdaságtan és a szociológia emberképének egyesítésére tett kísérletet. A homo oeconomicus racionális, tájékozott, fogyasztás- és célorientált ember, aki a hasznát igyekszik maximalizálni. Ezzel szemben a Durkheim által elképzelt emberkép, a homo sociologicus normaorientált, konformista és szerepjátszó, aki ennek megfelelően hajlamos a közgazdaságtan nézőpontjából az irracionális cselekvésekre. A közgazdaság emberképe alkalmasabb a nagy elméletek kidolgozására, de sebezhetőbb a mindennapi tapasztalok által; a szociológia emberképe kevésbé alkalmas nagy elméletek kidolgozására, viszont az empirikus kutatásoknak jó alanya. Lindenberg homo socio-oeconomicus emberképe racionálisan cselekszik, de jóllétében, azaz cselekedeteinek mintázatában szerepet kap a társadalmi elismertsége is. A társadalmi elismertség mértéke a társadalmi elvárásokkal, normákkal, értékekkel szembeni megfelelés. Tehát az egyén racionálisan dönt, de a döntési alternatíváit behatárolja az adott társadalom norma- és értékrendszere. Különböző cselekvéseknél ezek a társadalmi elvárások különböző súlyban korlátozzák az egyén racionális döntéseit (Lindenberg 1985; Andorka 1991; Vicsek 2000).

Weber a célracionális cselekvés mellett – ami leginkább megfeleltethető a RDE emberképének cselekedeteivel – három másik cselekvési mintázatra is felhívja a figyelmet: értékracionális, emocionális és tradicionális. Ezek közül az első kettőt Weber a racionális cselekvések közé sorolja, a második kettőt pedig az irracionális cselekvések közé. Az emocionális és a tradicionális cselekedeteken nem beszélhetünk racionalitásról, mérlegelésről – az adott cselekedetet az egyén vagy az érzelmei által vezérelve hajtja végre, vagy mindennapi rutinoktól, berögzülésektől észrevehetetlenül mozgatva. Az értékracionális cselekvésben már szerepel a mérlegelés, a racionalitás, de azt szűk keretek közé szorítja egy etikai, vallási vagy egyéb másfajta értékbe vetett hit, elhivatottság. Ez a cselekvési minta feleltethető meg leginkább a Durkheim által kifejtett társadalmi tények által irányított emberi cselekvéseknek, illetve a Lindenberg által leírt társadalmi elismertségre törekvő emberi cselekvéseknek. A célracionális cselekvés pedig a RDE egyetlen cselekvési módja, mely mentes a társadalmi befolyásoltságtól, az érzelmeiktől és az önvezérelt rutinoktól (Weber 1987; Tódor 2020).

Webert követve Harsányi és Sen is a viselkedési indítékok szélesebb spektrumát vázolta fel.

Harsányi megkülönbözteti a szubjektív és az etikai preferenciát. Előbbi a saját érdekek mentén történet racionális döntés, az utóbbi személytelen társadalmi mérlegelések útján hozott döntés. Sen az emberi cselekedeteket az indítékok szerint csoportosította. A célracionális cselekvést ennek megfelelően az önzés vezérli. A másik két szándék a szimpátia és az elkötelezettség. Előbbit a szeretet, utóbbit erkölcsi elvek motiválják. Az erkölcsi elvek mentén véghez vitt cselekedetek a weberi értékracionális cselekedeteknek feleltethetőek meg leginkább; míg a szeretet vezérelte az emocionális cselekedeteknek (Harsányi 1955; Sen 1982; Andorka 1991).

A fentiekből látszik, hogy a RDE modelljének embere tisztában van azzal, hogy mik az érdekei, mik a vágyai, ezeken keresztül mik a céljai, és az erőforrásait ezeknek megfelelően tudja racionálisan mozgósítani, miközben információgyűjtéssel igyekszik ezeket az érdekeket, vágyakat, célokat, hasznokat folyamatosan felülvizsgálni. Arra, hogy ez mennyire megterhelő a modern kor emberének, Gerhard Schulze élménytársadalom elméletében hívta fel a figyelmet (Schulze 2000). Az egyetemes emberi fejlődés eredményeként a XX. század második felére kialakult nyugati társadalmakat nevezik Schulze élménytársadalmaknak, melynek az a jellemzője, hogy a tagjai az élet nehézségeit egyre kevésbé az eszközök síkján élik meg, helyette az értelem síkján ütköznek problémákba. A „hogyan csináljam” kérdés pragmatikusságát felváltotta a „mit is csináljak egyáltalán” kérdés filozofikussága. Az ember cselekedetei az élménytársadalmakban a szépre irányulnak, amely törekvés behelyettesíthető az utilitarizmus boldogságra törekvésével, ami a RDE esetében az egyéni célok racionális elérésének szentségéig vezetett. Az élmények szisztematikus keresése az élményracionális. A szép élmény megélése egyrészt a benyomástól, a helyzettől, azaz a külső tényezőktől függ; másrészt az eredeti élmény feldolgozásától, ami az alanyi meghatározottság és a reflexió függvénye. A végső élmény szépsége, azaz az egyén boldogsága ennek a három elemnek az együtteséből alakul ki, melyhez fontos, hogy az egyén ismerje önmagát, milyen helyzetekre hogyan reagál, és ezek hogyan változnak az idők folyamán. Az élménytársadalom embereit tehát hajtja az élmények utáni vágy, mely az élmények szisztematikus kereséséhez vezet, ami az élmények során egy folyamatos önreflexióba csap át. Tehát az élménytársadalmak tagjai is racionális cselekvők, viszont e racionalitás bonyolultságára, számtalan buktatójára és nehézségére Schulze is felhívta a figyelmet (Schulze 2000).

Amint látjuk a RDE emberképét számtalan kritika érte abban az összefüggésben, hogy az egyének nem minden esetben cselekszenek racionálisan, és a cselekedeteiknek más motivációi is lehetnek a pusztán racionalitáson túl. Az utóbbi időszakban azonban a RDE kritikáinak egy új generációja jelent meg, amely nem csupán azt mondja, hogy az emberek nem mindig cselekszenek racionálisan, hanem azt mondja, hogy kifejezetten irracionálisan cselekszenek a döntéseik többségében.

Az irracionális döntésméletek

A kritikák hatására a közgazdaságtannak kialakult egy önálló területe, a viselkedési közgazdaságtan, mely a klasszikus közgazdasági emberkép irracionálisára hívja fel a figyelmet. Simon elméletében az emberi racionalitás korlátozottságát hangsúlyozta. A RDE és a gyakorlatban megfigyelhető döntések közötti diszharmonia vizsgálatából született a korlátozott racionalitás hipotézise. Simon elmélete szerint az emberek racionálisan döntenek, de a képességeik és az információik az esetek nagy részében nincsenek meg ehhez. Egy racionális döntésnek számos előfeltétele van: alternatívák ismerete, alternatívák jelenlegi és jövőbeni várható értékeinek ismerete, külső események bekövetkezésének valószínűsége, alternatívák összevetése a hasznosság konzisztens mércéjével. Ezeknek előfeltételek teljességéhez a legkritikább esetekben férnek hozzá a döntéshozó egyének. És még ha hozzá is férnek, a racionális döntésüket még mindig befolyásolhatják társadalmi normák és tanult rutinok. Az egyének mégis döntenek, mégpedig korlátozottan racionálisan – Simon elmélete szerint. Ezeknek a döntéseknek két mechanizmusuk van: a heurisztikus keresés és a megelégedésre való törekvés. A keresés a választható alternatívák felkutatását jelenti a hasznosság maximalizálását mellőzve egy előzetesen kialakított aspiráció mentén, mely az elfogadható alternatívák körét határolja be. Az előzetes aspiráció a megelégedésre való törekvés erősségét határozza meg. Az aspirációs igényszintek a keresés folyamán változhatnak az alternatívák felkutatásának a tapasztalatai szerint (Simon 1982; Hunyadi 2003).

Kahneman elméletében a közgazdaságtan racionális, önző és állandó preferenciákkal rendelkező emberéről bizonyította be empirikus adatokkal, hogy a legkevésbé racionális, nem mindig önző és a preferenciái változók. Elméletében lassú és gyors gondolkodásnak nevezi a döntések két típusát.

Gyors gondolkodás által született döntésnek nevezi azt a döntéshozó folyamatot, mely ösztönszerű, akaratlan, intuitív, érzelmes és gyorsan, könnyedén megszületik. A lassú gondolkodás után született döntések pedig racionálisak, tudatosak, megfontoltak, de lassabban és nehezen formálódnak meg. A gyors gondolkodás az élet számos területén hasznos, ahol gyors, gyakori, automatikus, érzelmi döntéseket kell hozni, és nem baj, ha azok sztereotipizáltak és tudattalanok. A lassú gondolkodásnak szintén megvan a felségterülete a ritka, kalkulálható döntéseknél, ahol szükséges logikus és tudatos döntést hozni, amire van ideje a döntéshozó egyénnek. Mindkét döntéshozási mechanizmus releváns az egyének életének különböző aspektusaiban. Kahneman szerint azonban a felgyorsult világunkban egyre többször alkalmazzák az emberek a gyors gondolkodást olyan esetekben is, amikor a lassú gondolkodásra lenne szükségük, ami pedig irracionális döntések sorozatához vezet. Elméletében heurisztikáknak nevezi a döntéshozatalt megkönnyítő, felgyorsító eszközöket, melyek nélkül nem volna lehetséges gyors gondolkodással döntéseket hozni. Azonban ezeknek a heurisztikáknak a használatával gyakran, kiszámítható valószínűséggel, szisztematikusan hibáznak, azaz irracionális döntést hoznak (Kahneman 2012).

Thaler és Sunstein elméletében szintén az irracionális emberi döntések kerülnek fókuszba, melyek a torzítások hatására térnek el a racionalitástól és ez az élet különböző területein bekövetkező hibás döntésekhez vezet. Abból indulnak ki, hogy az emberek tévednek döntéseik során, viszont az emberi gondolkodás hibáinak felismerésével lehet olyan társadalmi, gazdasági, politikai környezetet teremteni, melyben a hibás döntéseket nehezebb meghozni, így az egyének jobb döntéseket hozhatnak az egészségükkel, a pénzükkkel vagy a boldogságukkal kapcsolatban (Thaler – Sunstein 2011).

Thaler is kritikusan áll a közgazdaságtan racionális emberképéhez, szerinte ugyanis előfeltevései nehezen teljesíthetők egy átlagember számára. A döntéseket megelőző optimalizálási folyamatok gyakran megoldhatatlanul nehezek, miközben számos torzítást tartalmazhatnak. A RDE emberképe önuralommal rendelkezik, míg Thaler szerint ez az emberekre csak korlátozottan igaz, gyakran az önuralom hiánya jelentkezik az egyének döntéseiben. Thaler számos egyéb torzításra felhívja a figyelmet, ami az irracionális irányába viszi el az emberek racionálisnak szánt döntéseit (tehetetlenség, veszteségelkerülés, jelenközpontúság, előretérvezés hiánya, a hasznosság túlméretezése, túlzott

optimizmus, a változáskereső, élvezetspecifikus, büntudatra való hajlam, kognitív szempontból korlátolt), és a közgazdaságtan doktrínái szerint rendbontóknak minősülnek. Thaler szerint azonban a rendbontók a többség, és a racionálisan döntők a

kisebbség, ezért a közgazdaságtannak át kellene alakítania az emberképét a viselkedési közgazdaságtan emberképének hasonlatosságára (Thaler 2016). A bemutatott racionális és irracionális cselekvési mintázatokat az 1. táblázatban foglaljuk össze.

	Racionális cselekvés	Irracionális cselekvés
RDE	homo oeconomicus: önérdekkövető, racionálisan cselekvő, információgyűjtő, haszonmaximalizáló	homo oeconomicus: nem cselekszik irracionálisan
Utilitarizmus	az egyén keresi a lehető legnagyobb boldogságot és örömet az életében	az egyén a társadalom összboldogságát támogatja a saját boldogságának rovására
Durkheim	az egyén racionális önérdekek szerint cselekszik	a társadalmi tények olyan nyomást helyezhetnek az egyénre, melynek hatására az önérdeke, azaz racionalitása ellenére is cselekedhet
Lindenberg	a homo socio-oeconomicus emberképe racionálisan cselekszik	a homo socio-oeconomicus jóllétében, azaz cselekedeteinek mintázatában szerepet kap a társadalmi elismertsége is (elvárásokkal, normákkal, értékekkel szembeni megfelelés)
Weber	célracionális cselekvés	értékracionális, emocionális és tradicionális cselekvések
Harsányi	szubjektív preferencia (a saját érdekek mentén történt racionális döntés)	etikai preferencia (személytelen társadalmi mérlegelések útján hozott döntés)
Sen	a célracionális cselekvést az önzés vezérli	a szimpátián alapuló cselekvést a szeretet, az elkötelezettségen alapulót az erkölcsi elvek motiválják
Schulze	az élménytársadalom embere élményracionálisan cselekszik, azaz szisztematikusan élményorientált	az élményracionális cselekvést torzíthatják az egyén önismereti hiányosságai (alanyi meghatározottság, reflexió és ezek folyamatos változásainak nyomon követése)
Simon	az emberek racionálisan döntenének, de a képességeik és az információik az esetek nagy részében nincsenek meg ehhez	az emberek korlátozottan racionálisan cselekszenek (heurisztikus keresés, megelégedésére való törekvés)
Kahneman	lassú gondolkodás (racionális, tudatos, megfontolt, de lassabban és nehezen formálódik)	gyors gondolkodás (ösztönyszerű, akaratlan, intuitív, érzelmes és gyorsan, könnyedén megszületik)
Thaler	a közgazdaságtan racionális emberképének előfeltevései nehezen teljesíthetők egy átlagember számára	az irracionális emberi döntések kerülnek főszerepbe, melyek a torzítások hatására térnek el a racionalitástól és ez az élet különböző területein bekövetkező hibás döntésekhez vezet

1. táblázat: Racionális és irracionális cselekvési mintázatokat

A gyermekvállalás mint racionális és irracionális döntés

Az emberiség történetében sokáig az a demográfiai modell volt a meghatározó, hogy magas születésszám mellett magas volt a halálozás is. A

modernitás, a technológiai fejlődés elhozta azt a korszakot, amikor egy gyermek születését már nem a sors kegyének tekintik az emberek, hanem a gyermekvállalást tervezik és ütemezik. Ez egy új demográfiai modellt eredményezett, melynél alacsony születésszámmal alacsony halálozás párosul.

A gyermekvállalás ma már egy döntés, melynél az emocionális szempontok mellett komoly szerepet kapnak a racionális aspektusok is (Livi-Bacci 1983).

A RDE emberképe, a homo oeconomicus gyermekvállalása tekintetében racionálisan dönt, önérdékét követve, az információk begyűjtését követően, a hasznait maximalizálva. Eszerint a gyermekvállalásnak és a gyermek felnevelésének racionálisan a (nem csak anyagi) befektetéseket és a hasznokat mérlegelve meg kell térülni és a nyereség oldalára kell billennie a mérleg nyelvének. Máskülönben az egyének nem a közgazdasági emberkép alapján cselekednének. Az utilitarizmus embere a gyermekvállalás mellett dönt, ha úgy gondolja, hogy ez számára örömet fog jelenteni, és az adott társadalom összboldogságát ezzel nem csökkenti. Durkheim és Lindenberg emberképe alapján a gyermekvállalásnál a racionalitást felülírja az a társadalmi tény illetve elismertségre való törekvés, hogy az egyének, mint a társadalom tagjának kötelessége önmagát fizikailag is reprodukálnia a társadalom fennmaradásához. Ez az erős közösségi nyomás pedig a gyermekvállalásra ösztönheti az embereket, még ha ez a racionális önérdékükkel ellentétes is. Weber emberképe a célracionalitás mellett értékracionálisan, emocionálisan és tradicionálisan is cselekszik a társadalomban. A gyermekvállalás a pusztán célracionalitáson túl mindhárom utóbbi cselekvési mintával magyarázható. Harsányi esetében szubjektív preferenciák (saját érdek) mellett az etikai preferenciák (társadalmi érdek) is szerepet játszhatnak a gyermekvállalásban. Sen szerint a gyermekvállalást az önzés, a szeretet és az erkölcsi elvek is motiválhatják. Schulze élménytársadalmának embere akkor dönt a gyermekvállalás mellett, ha az élményracionálitása ezt diktálja, azaz úgy érzi, hogy az előzetes alanyi meghatározottsága és a gyermekvállalására adott későbbi reflexiói jó élményekhez fognak vezetni, és ezek a jövőben sem fognak megváltozni.

A viselkedési közgazdaságtan gondolkodói szerint pedig egyáltalán nem kell csodálkoznunk akkor, ha a RDE alapján nem lehet magyarázni bizonyos társadalmi cselekedeteket, mint például a gyermekvállalást, mert az emberek nem mindig cselekszenek racionálisan, hovatovább a legritkább esetekben cselekszenek racionálisan az életük során. Simon elméletét alapul véve az emberek racionalitása a gyermekvállalásban is megmutatkozik, de ebben az esetben sincsenek meg a megfelelő információik és az ezek feldolgozásához szükséges képességeik a racionális döntéshez, ezért végül a

heurisztikus keresés és a megelégedésre való törekvés mechanizmusaival döntenek korlátozottan racionálisan. Kahneman szerint a világ felgyorsulása miatt egyre gyakrabban hagyatkoznak az emberek a gyors gondolkodásra olyan esetekben, amikor a lassú gondolkodásra lenne szükség, és hoznak gyorsan ösztönszerű, akaratlan, intuitív, érzelmes és sok esetben hibás döntéseket, akár a gyermekvállalás kapcsolatban is. Thaler elmélete nyomán a gyermekvállalási döntés meghozatalának racionalitást megkövetelő feltételei nehezen teljesíthetőek, ezért az emberek irracionálisan döntenek az élet ezen területén is, melyek a torzítások hatására gyakran lehetnek hibásak.

A magyarországi fiatalok gyermekvállalási hajlandósága 2000 és 2016 között

A továbbiakban az Ifjúság 2000, az Ifjúság 2004, az Ifjúság 2008, a Magyar Ifjúság 2012 és a Magyar Ifjúság Kutatás 2016 országos reprezentatív adatbázisait felhasználva fogjuk bemutatni azt, hogy hogyan változott a magyarországi 15-29 éves fiatalok gyermekvállalási hajlandósága, és az eredményeket összekapcsoljuk a RDE és az elméleti részben bemutatott irracionális döntésmélet modelljeivel.

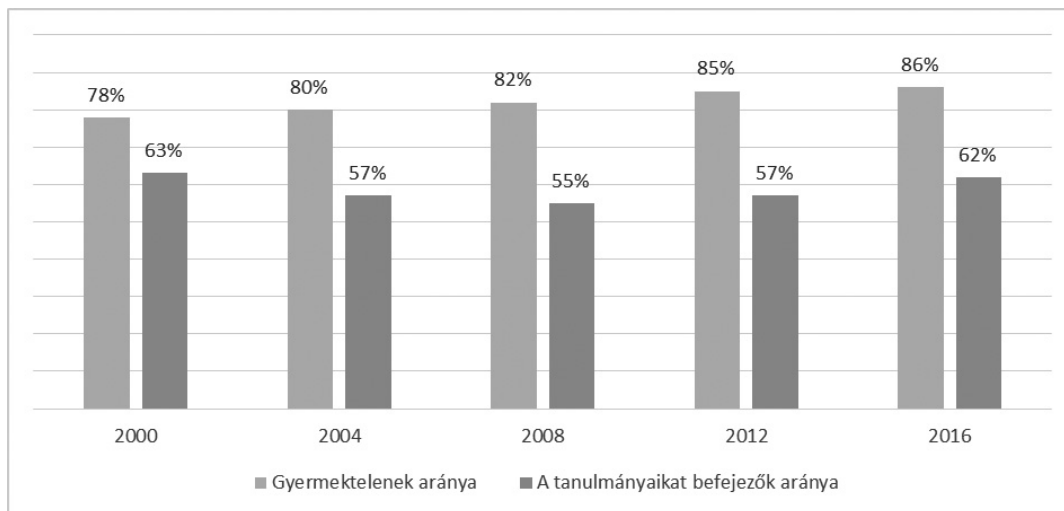
A felsorolt ifjúságkutatások mindegyike foglalkozott kérdéseiben a gyermekvállalás témakörével. A hosszútávú folyamatok feltárását és az összehasonlíthatóságot nehezíti, hogy ezek a kérdések kisebb módosításokon estek át az idők folyamán, illetve újabb kérdések kerültek bele a kérdőívekbe a későbbi kutatásokban. Az ifjúságkutatások minden adatfelvétel esetén a magyarországi 15 és 29 év közötti fiatalokat reprezentálják. A korcsoport sajátosságai miatt a gyermekvállalással kapcsolatos kérdések leginkább a fiatalok terveire vonatkoznak.

Gyermektelenek és a tanulmányaikat befejezők aránya

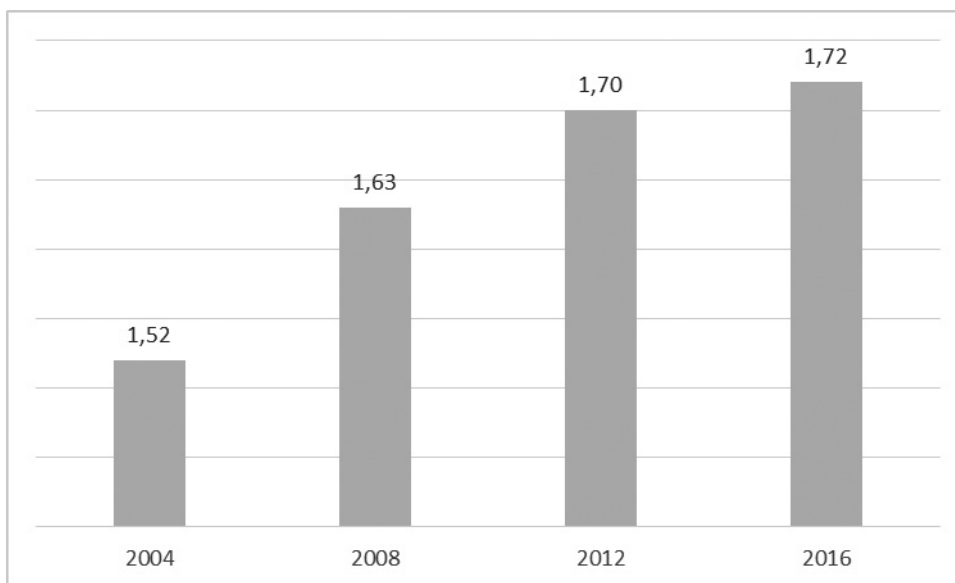
A 15 és 29 év közötti fiataloknál folyamatosan nőtt a gyermektelenek aránya, míg 2000-ben 77,5%-uknak nem volt gyermeke, addig 2016-ban már a fiatalok 85,8%-a gyermektelen (1. ábra). Ez a tendencia egyre inkább beleillik azokba a folyamatokba, melyeknek részeként a fiatalok egyre később vállalnak gyermeket. Ezzel kapcsolatos napjainkban megfigyelhető másik jelenség, hogy a

fiatalok több időt töltenek el az oktatásban, mint a megelőző évtizedek fiataljai. A vizsgált ifjúságkutatások adataiból azt láthatjuk, hogy 2000 és 2008 között folyamatosan csökkent a 15 és 29 évesek között a tanulmányaikat befejezők aránya, ami beleillik az előbb elmondott nemzetközi tendenciákba. Azonban 2008 után egészen 2016-ig nőtt

a tanulmányaikat befejező magyarországi fiatalok aránya. Ez azt is jelenti, hogy nőtt azok aránya is, akik a tanulmányaikat befejezték és továbbiakban is gyermektelenek, azaz a gyermektelen munkavállalók aránya. Esetükben nem a tanulmányok folytatása jelentheti az akadályt a gyermekvállalás előtt.

1. ábra: A magyarországi 15 és 29 év közötti gyermektelen és tanulmányaikat befejező fiatalok aránya 2000 és 2016 között (%)¹

2. ábra: A magyarországi 15 és 29 év közötti fiatalok összesen tervezett gyermekszáma 2000 és 2016 között (átlag)²

1 A gyermektelenek aránya 2000-ben N=7777, 2004-ben N=7949, 2008-ban N=7945, 2012-ben N=7938, 2016-ban N=8000. A tanulmányaikat befejezők aránya 2000-ben N=8000, 2004-ben N=7990, 2008-ban N=7923, 2012-ben N=8000, 2016-ban N=8000.

2 2004-ben N=5661, 2008-ban N=5907, 2012-ben N=6140, 2016-ban N=5637.

Az ábra alapján látható, hogy a 15 és 29 év közötti fiatalok egyre kevésbé vállalnak gyermeket és egyre kevésbé folytatják tovább a tanulmányaikat, azaz a korosztályban nőtt a gyermektelen munkavállalók aránya. Látható, hogy a korosztály esetében miért csak a tervezett gyermekszámról beszélhetünk, amit a következőkben mutatunk be.

Tervezett gyermekszám

A tervezett gyermekszámmal kapcsolatban a „hány gyermeket tervez” típusú kérdéseket fogjuk felhasználni a kérdőívekből, mely kérdés az Ifjúság 2000 kutatásban kategorikus formában lett megkérdezve, így abban az esetben nem tudunk átlagokkal számolni és a kategorikus összehasonlítás is problémás a válaszkategóriák eltérősége miatt, ennek ellenére ezt az összevetést meg fogjuk tenni az adatok bemutatásánál.

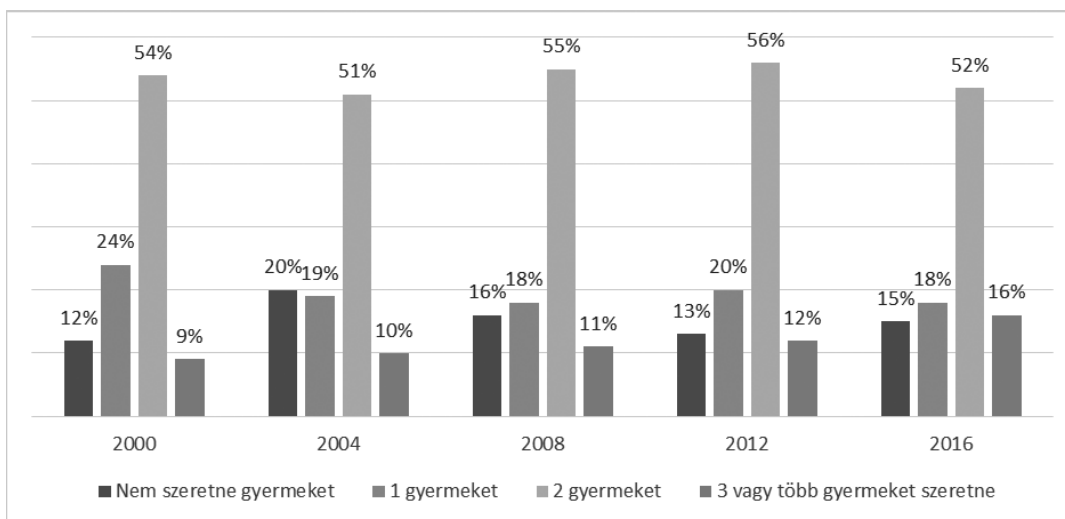
A 2. ábrán látható, hogy amíg a 2004-es összes tervezett gyermekszám alig haladja meg az 1,5-ös átlagot, addig 2008-tól folyamatosan emelkedik az átlag 2016-ig. Érdekes összevetni a korábban bemutatott gyermektelenek arányának a növekedését az összes tervezett gyermekszám növekedésével. Láthatjuk, hogy míg a fiatalok esetében egyre több a gyermektelen, addig a tervek szintjén egyre több gyermeket szeretnének. Az ellentmondásnak két oka is van, az egyik szerint a gyermekvállalást a fiatalok nagy aránya 29 éves kor utánra tolja ki,

azaz a harmincas éveire, így jelen fiatal korcsoportú besorolásban (15 és 29 év közöttiek) ez a tendencia nem figyelhető meg. A másik ok az, hogy a fiatalok gyermekszámokat illető tervei nem valósulnak meg a későbbi életük során.

Az átlagok mögötti esetlegesen megbúvó tendenciaváltozások miatt nemcsak az átlagos gyermekszámmal foglalkoztunk, hanem azzal is, hogy milyen arányban alakultak a választott tervezett gyermekszámok között a fiatalok (3. ábra).

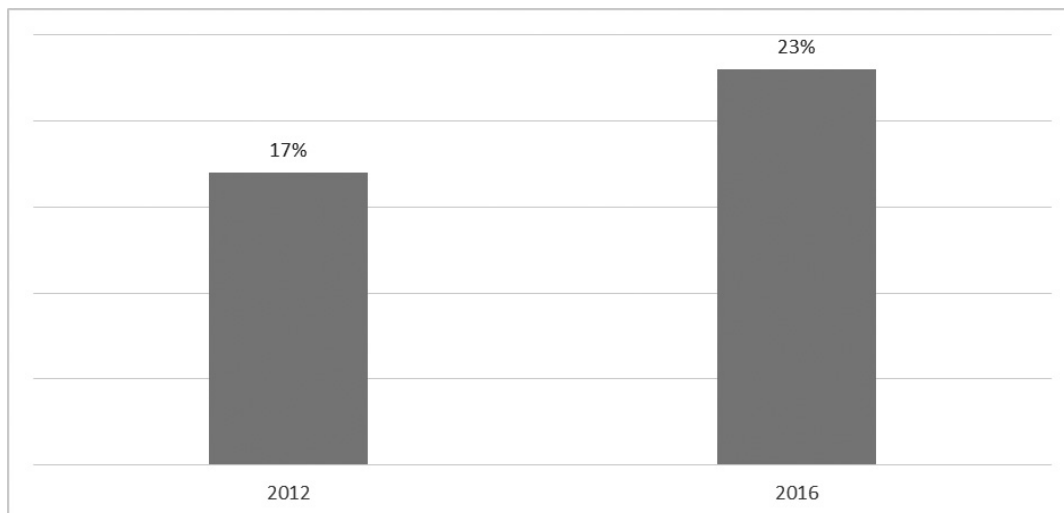
A 3. ábrán látható, hogy az átlagok folyamatos emelkedése mögött leginkább a nagycsaládot tervezők arányának a növekedése figyelhető meg. Amíg 2000-ben még csak a fiatalok 9,4%-a tervezett három vagy több gyermeket, addig 2016-ban már a 15,6%-uk. A gyermeket nem tervezők aránya 2004-ben 20% volt, ami csökkenést mutat, és 2016-ban már csak 15%. Miközben a fiatalok számára hosszútávon a kétgyermekes családmódel tünik a legvonzóbbnak, mind az öt adatfelvételnél a 15-29 évesek több mint fele ilyen családot tervezett.

Az összes tervezett gyermekszámon túl fontos az is, hogy mikor tervezik a gyermekeket a fiatalok vállalni. A Magyar Ifjúság 2012 és a Magyar Ifjúság Kutatás 2016 kutatásokban – a korábbiakban ismertetett ifjúságkutatásokkal ellentétben – szerepel egy olyan kérdés, hogy „tervezi-e, hogy a következő 3 éven belül (újabb) gyereket vállal”. A 4. ábrán látható, hogy nőtt azoknak a fiataloknak az aránya,

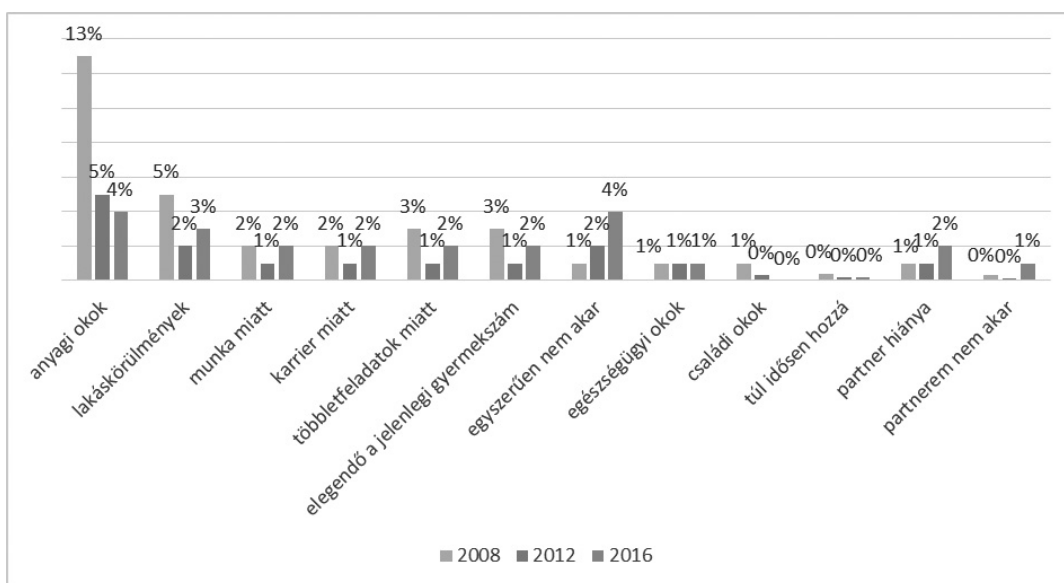

3. ábra: A magyarországi 15 és 29 év közötti fiatalok összesen tervezett gyermekszáma 2000 és 2016 között (%)³

3 2000-ben N=6285, 2004-ben N=5661, 2008-ban N=5907, 2012-ben N=6140, 2016-ban N=5637.

4. ábra: A magyarországi 15 és 29 év közötti fiatalok közül a három éven belül gyermeket vállalni tervezők aránya 2012-ben és 2016-ban (%)⁴

5. ábra: A magyarországi 15 és 29 év közötti fiatalok gyermekvállalási hiányának az okai 2008 és 2016 között (az említések %-os aránya)⁵

4 2012-ben N=8000, 2016-ban N=7415.

5 2008-ban N=1690, N=1688, N=1685, N=1684, N=1684, N=1686, N=1684, N=1684, N=1682, N=1681, N=1684, N=1683, N=1679; 2012-ben N=780, N=780, N=780, N=780, N=780, N=780, N=780, N=780, N=780, N=780, N=780, N=780; 2016-ban N=820, N=820, N=820, N=820, N=820, N=820, N=820, N=820, N=820, N=820, N=820, N=820.

akik három éven belül gyermeket szeretnének vállalni. Ez összefüggésben lehet azzal a tendenciával, hogy 2008 óta folyamatosan nőtt a fiatalok között a tanulmányaikat befejezők aránya. Ugyanakkor a gyermektelenek aránya is folyamatos növekedést mutatott. Korábban már említettünk két okot, amiből ez következik: a fiataloknál a gyermekvállalás már átcúsúszik a harmincas éveik elejére, illetve nem a korábbi terveiknek megfelelően alakul a fiatalok jövője.

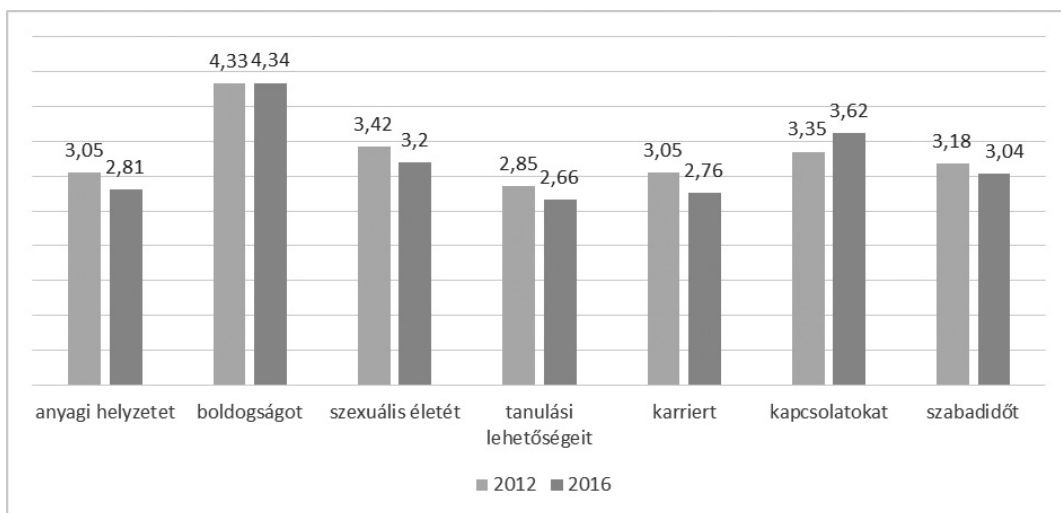
A gyermekvállalási hajlandóság hiányának okai

Fontos azokról a fiatalokról is beszélnünk, akik viszont egyáltalán nem szeretnének gyermeket vállalni. A korcsoporton belül az ő arányuk 2004-ben volt a legmagasabb, akkor minden ötödik fiatal nyilatkozott így (20,4%); a legutóbbi kutatás szerint pedig 14,5%-ról beszélhetünk az esetükben. Ez az arány viszonylag magas az összes fiatalhoz viszonyítva, így fontos kérdés, hogy az ebbe a kategóriába tartozó fiatalok vajon miért nem szeretnének gyermeket. A gyermektervezés hiányának okait vizsgáló kérdést az Ifjúság 2008, a Magyar Ifjúság 2012 és a Magyar Ifjúság Kutatás 2016 kutatásokban találunk, így a következőkben ezt az időszakot tudjuk bemutatni ebből a szempontból (5. ábra).

2008-ban kiugróan magas (13%) volt azoknak a fiataloknak az aránya, akik anyagi okok miatt nem kívántak gyermeket vállalni. Az ő arányuk 2016-ra jelentősen csökkent (4,2%), de még mindig ez a leggyakoribb oka annak, hogy miért nem szeretnének gyermeket vállalni a fiatalok. A második leggyakoribb ok a lakáshelyzet, amit 2008-ban 5,1% említett a gyermekvállalás hiányának okaként. Az arányuk 2012-re 2,1%-ra csökkent, 2016-ra viszont újra nőtt (3,2%). Hasonló tendenciák figyelhetők meg a munka és karrier, a többletfeleladatok, az elegendő jelenlegi gyermekszám és a partnerrel kapcsolatos okoknál is. Azoknak az aránya viszont folyamatosan nőtt a vizsgált időszakban (2008-ban 0,9%, 2012-ben 2,4%, 2016-ban 3,5%), akik egyszerűen csak nem akarnak gyermeket vállalni.

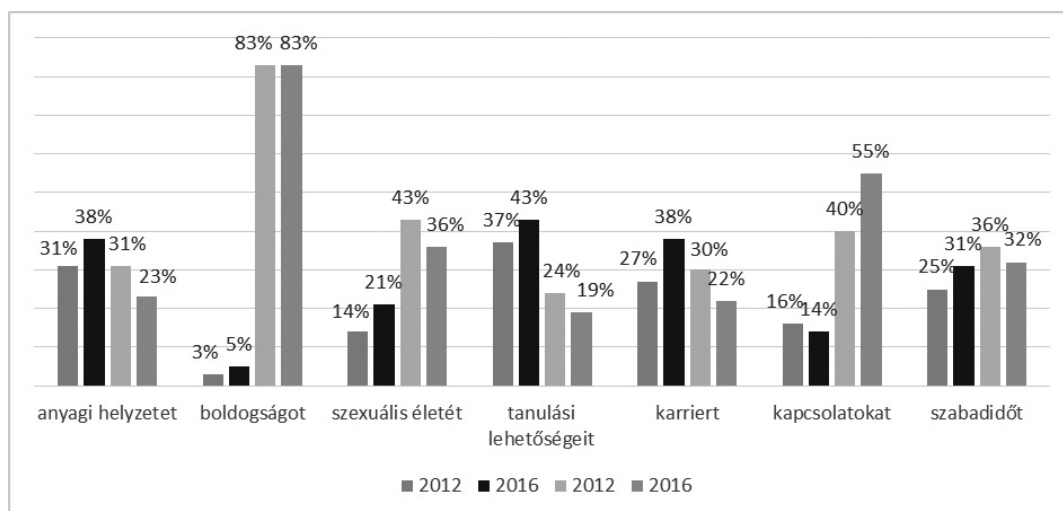
A gyermekvállalás életaspektusokat befolyásoló hatása

A Magyar Ifjúság 2012 és a Magyar Ifjúság Kutatás 2016 kutatásokban található egy olyan kérdés, amelyik a gyermekvállalás következményeit kívánja vizsgálni („véleménye szerint hogyan befolyásolja a gyermekvállalás az emberek... (anyagi helyzetét, stb.)”). A felsorolt szempontokon keresztül láthatjuk, hogy a fiatalok az életük melyik területén látják a legnagyobb veszteségeket és nyereségeket, amelyek a gyermekvállalással bekövetkeznek (6. ábra).

6. ábra: A gyermekvállalás életminőség befolyásolása a magyarországi 15 és 29 év közötti fiatalok szerint 2012-ben és 2016-ban (átlag, szórás) (1=nagymértékben rontja, 5=teljes mértékben javítja)⁶

6 2012-ben N=7574, N=7610, N=7237, N=7512, N=7484, N=7554, N=7577; 2016-ban N=1912, N=1933, N=1760, N=1882, N=1901, N=1910, N=1921.

7. ábra: A gyermekvállalás életminőség befolyásolása a magyarországi 15 és 29 év közötti fiatalok szerint 2012-ben és 2016-ban (%) (1=nagymértékben rontja vagy rontja; 2=semleges 3=javítja vagy teljes mértékben javítja)⁷

	Klaszter 2012			
	Ellentmondásosak	Semlegesek	Boldogok	Pozitívak
Anyagi helyzetét	2,1	3,2	3,0	4,4
Boldogságát	4,4	3,2	4,8	4,6
Szexuális életét	2,6	3,1	3,6	4,4
Tanulási lehetőségeit	1,8	3,1	2,8	4,3
Munkahelyi karrierjét	2,1	3,1	3,1	4,4
Családi, baráti kapcsolatait	2,6	3,0	3,6	4,4
Szabadidejét	2,1	3,0	3,4	4,4
Arányuk (%)	26,8%	19,5%	32,9%	20,8%

2. táblázat: Az életaspektusok klaszterelemzése (15 és 29 éves magyarországi fiatalok 2012-ben) (A 2,33 alatti átlagokat dőlt betűvel, a 3,66 feletti átlagokat félkövér betűvel jelöltük.)⁸

7 2012-ben N=7574, N=7610, N=7237, N=7512, N=7484, N=7554, N=7577; 2016-ban N=1912, N=1933, N=1760, N=1882, N=1901, N=1910, N=1921.

8 N=7071

A 6. ábrán látható összességében, hogy a gyermekvállalást nem tekintik életminőséget rontó tényezőnek egy egyén életútjában, még ha 2012-höz képest romlottak is valamelyest az erre adott átlagok. Ha a három körüli átlagot tekintjük a határvonalnak, hogy az életnek az adott aspektusát javítja vagy rontja a gyermekvállalás, akkor azt láthatjuk, hogy a fiatalok szerint a boldogságot kifejezetten javítja a gyermekvállalás. A pozitív tartományba esik még a kapcsolatokra, a szexuális életre és a szabadidőre gyakorolt hatása is. A kapcsolatokra gyakorolt hatás megítélése pozitív irányba, a szexuális életre és a szabadidőre gyakorolt hatás pedig negatív irányba változott 2012 és 2016 között. 2012-ben még úgy ítélték meg a fiatalok, hogy az anyagi helyzet és a karrier is inkább javulhat a gyermekvállalással, 2016-ra azonban mindkét aspektusnál az „inkább rontja” vélemények kerültek kis túlsúlyba. A tanulási lehetőségekkel kapcsolatban már 2012-ben is úgy nyilatkoztak a fiatalok, hogy ezt inkább nehezíti a gyermekvállalás, 2016-ra ez a véleményük még egy kicsit erősödött. A szórások nagymértékben nem változtak, ezért alacsonynak mondható a válaszok szélsőségek irányába való rendezettsége. Ettől függetlenül szeretnénk az átlagok mögött meghúzódó esetleges arányeltolódásokat is bemutatni a következőkben (7. ábra).

A 7. ábrán látszik az, amit az átlagok alapján is meg tudunk állapítani, hogy a 2012-es adatokhoz képest a 2016-os adatokban visszaesést találhatunk a gyermekvállalás életminőséget javító megítélésében. Az anyagi helyzet, a szexuális élet, a tanulási lehetőségek, a karrier és a szabadidő tekintetében is növekedett azok aránya, akik szerint a gyermekvállalás egy egyén életének a felsorolt aspektusait rontja vagy nagymértékben rontja. A legnagyobb visszaesés a karrier megítélésben volt tapasztalható: 27,1%-ról 38,2%-ra emelkedett azok aránya, akik szerint a gyermekvállalás ront a karrierlehetőségeken. A kapcsolatok minőségében történt egyedül javulás a fiatalok véleményében 2012-ről 2016-ra: lényegesen többen gondolják úgy, mint négy évvel korábban, hogy a gyermekvállalás pozitívan hat egy egyén kapcsolataira. Miközben a negatív képet látók aránya nem változott, tehát a korábban semleges választ adókból (2012-ben 44,9%, 2016-ban 31,2%) csoportosulhattak át leginkább fiatalok a pozitív oldalra. A fiatalok változatlanul nagyon magas arányban úgy gondolják, hogy a gyermekvállalás a boldogságra pozitívan hat.

Az életaspektusok klaszterelemzése

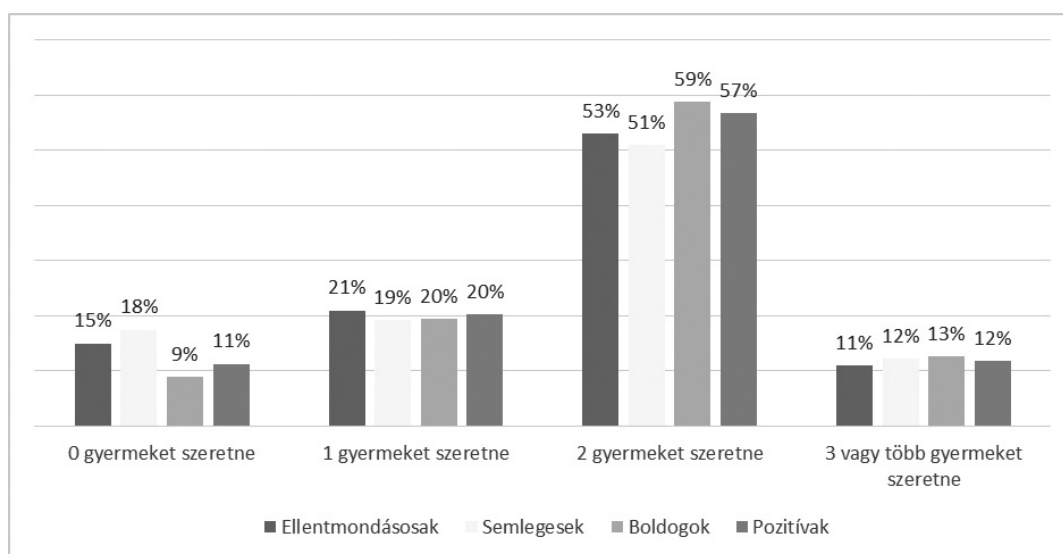
A Magyar Ifjúság 2012 és a Magyar Ifjúság Kutatás 2016 kutatásokban található hét életaspektust klaszterelemzésnek vetettük alá, hogy a háttérváltozók mentén egymásra minél inkább hasonló embercsoportokat kapjunk. Mindkét adatbázis esetén a négy klaszteres verzió működött a leginkább. Az interpretáció során a 1-5-ig terjedő skála alapján – ahol az egy a nagymértékben rontja, az öt pedig a teljes mértékben javítja az adott kategóriát – az arányosságot figyelembe véve a 2,33 alatti átlagokat vettük úgy, hogy az adott aspektust rontja a gyermekvállalás. A 2,33 feletti és 3,66 alatti átlagok azt jelentik, hogy az adott életaspektust nem befolyásolja a gyermekvállalás, míg ha az átlag 3,66 feletti, akkor pozitívan befolyásolja. A Magyar Ifjúság 2012 kutatásban a négy klasztert a következő módon neveztük el: pozitívak, boldogok, semlegesek, ellentmondásosak (2. táblázat).

A *pozitívak* szerint a gyermekvállalás mind a hét felsorolt életaspektust javítja. A pozitívak teszik ki a fiatalok 20,8%-át. A *boldogokra* az jellemző, hogy szerintük a gyermekvállalás csupán az egyének boldogságát növeli, de a többi aspektusra nincs hatással. Ők a minta 32,9%-a. Ha a 6. ábra átlagait megnézzük, akkor látható, hogy az összátlagok alapján is ez a leginkább átlagos hozzáállása a fiataloknak a gyermekvállalással kapcsolatos várakozásokhoz. Ez a két csoport teszi ki a fiataloknak több mint a felét (53,7%). Ez a fiataloknak az a két csoportja, akik szerint a gyermekvállalás nemhogy nem ront a gyermekvállalók életaspektusain, de még javít is. A *semlegesek* szerint a gyermekvállalás nincs hatással a felsorolt aspektusokra. Ők a fiatalok 19,5%-át teszik ki. Az *ellentmondásos* csoportba tartozók vegyes képet mutatnak a gyermekvállalás életaspektusokat befolyásolásáról. Szerintük a boldogságot javítja, az anyagi helyzetet, a tanulási lehetőségeket, a munkahelyi karriert és a szabadidőeltöltést viszont rontja egy gyermeknek a vállalása. Ők a fiatalok 26,8%-a.

A Magyar Ifjúság Kutatás 2016 kutatásban a klasztercsoportok némiképp átrajzolódtak, de látszódnak rajtuk a négy évvel ezelőtti csoportok kiindulópontjai. A *pozitívak* csoportja megmaradt. Ők úgy látják, hogy a gyermekvállalás mind a hét felsorolt életaspektust javítja. Az ő arányuk 2012-höz képest (20,8%) kicsivel nőtt 2016-ra (22,7%). A *semlegesek* csoportja is hasonlóan kirajzolódott a 2016-os kutatás klaszterelemzése során. Ők továbbra is úgy látják, hogy a gyermekvállalás se nem

	Klaszter 2016			
	Ellentmondásos boldogok	Pozitívak	Negatívak	Semlegesek
Anyagi helyzetét	2,5	3,9	1,6	3,1
Boldogságát	4,8	4,6	3,5	3,4
Szexuális életét	3,2	4,1	2,0	3,0
Tanulási lehetőségeit	2,3	3,8	1,6	3,1
Munkahelyi karrierjét	2,5	3,9	1,6	3,1
Családi, baráti kapcsolatait	3,9	4,4	2,2	3,1
Szabadidejét	3,0	4,2	1,6	3,1
Arányuk (%)	40,7%	22,7%	15,9%	20,7%

3. táblázat: Az életaspektusok klaszterelemzése (15 és 29 éves magyarországi fiatalok 2016-ban) (A 2,33 alatti átlagokat dőlt betűvel, a 3,66 feletti átlagokat félkövér betűvel jelöltük.)⁹

8. ábra: A gyermekvállalás életminőség befolyásolása és a vállalni kívánt gyermekszám közötti összefüggés a magyarországi 15 és 29 év közötti fiatalok szerint 2012-ben (%) ($p=0,000$)¹⁰

9 N=1695, N=1698, N=1695, N=1698, N=1696, N=1696, N=1698.

10 N=5658

rontja, se nem javítja az emberek életésélyeit. A fiatalokon belüli arányuk 19,5%-ról 20,7%-ra nőtt. A *boldogok* 32,9%-os arányú csoportja 2016-ra átalakult a klasztercsoportok között. Az *ellentmondásos boldogok* kategóriájában a fiatalok 40,7%-a került, míg a 2016-ban megjelent *negatív* csoportban 15,9%-a. Talán az *ellentmondásos boldogok* csoportja feleltethető meg leginkább a 2012-es *boldogok* csoportjának, ugyanis ők adták a legnagyobb átlagot a boldogságra. Azonban a tanulási lehetőségekre negatívabban, a kapcsolatokra gyakorolt gyermekvállalási hatást pozitívabban látják jelen kategória fiataljai. Az *ellentmondásos boldogok* csoport válasza még inkább szórnak, mint a 2012-es mintában a *boldogok* csoportja. A *negatívak* szerint pedig a gyermekvállalás negatívan befolyásolja az anyagi helyzetet, a szexuális életet, a tanulási lehetőségeket, a munkahelyi karriert, az emberi kapcsolatokat és a szabadidőeltöltést; míg nincs hatással a boldogságra (3. táblázat).

A klasztercsoportok és a tervezett gyermekszám

A kapott klasztercsoportok és a tervezett gyermekszám vizsgálatánál láthatjuk, hogy a fiatalok gyermekvállalással kapcsolatos tervei és a gyermekvállalás életaspektusokat befolyásoló nézetei között milyen összefüggések vannak. A Magyar Ifjúság 2012 kutatásban a klasztercsoportok és a tervezett gyermekszám között szignifikáns a kapcsolat ($p=0,000$). A 8. ábrán látható, hogy a fiatalok gyermekvállalási tervei nem követik racionálisan azt a feltételezést, hogy a gyermekvállalás pozitívan vagy negatívan befolyásolja az életüket. Három vagy több gyermeket legnagyobb arányban a *boldogok* klasztercsoportba tartozók szeretnék, míg őket követik a *semlegesek*. Szintén a *boldogok* csoport tagjai szeretnék legnagyobb arányban két gyermeket, őket a *pozitívak* követik. Itt a *semlegesek* és az *ellentmondásosak* klaszterekbe kerülők alacsonyabb arányt mutatnak. Egy gyermeket leginkább az *ellentmondásos* csoportba tartozó fiatalok szeretnék. Míg a legnagyobb arányban a gyermektelenséget a *semlegesek* tervezik.

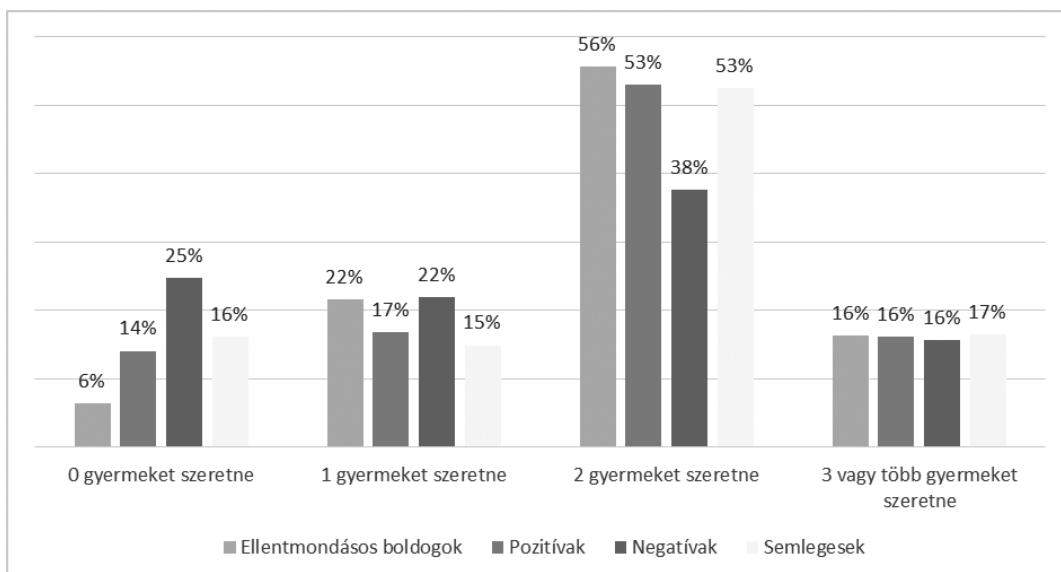
Ha a klasztercsoportokban az átlagos vállalni kívánt gyermekszámot nézzük, akkor azt láthatjuk, hogy szintén szignifikáns a kapcsolat ($p=0,000$). A legtöbb gyermeket a *boldogok* csoportba tartozók tervezik (1,77), míg őket követik a *pozitívak*

(1,72), az *ellentmondásosak* (1,63) és a *semlegesek* (1,61).

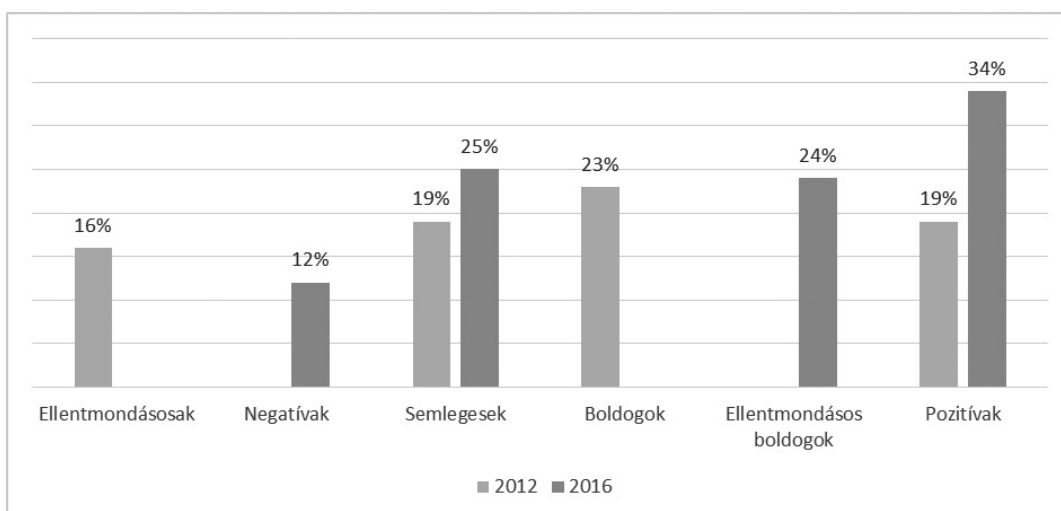
A Magyar Ifjúság Kutatás 2016 kutatásban a klasztercsoportok és a tervezett gyermekszám között is szignifikáns a kapcsolat ($p=0,000$). A 9. ábrán látható, hogy a 2012-es adatokhoz hasonlóan a 2016-os klasztercsoportok közül sem a leginkább *pozitív* csoportba tartozók szeretnék a legtöbb gyermeket. A három vagy több gyermeket tervezők a *semleges* csoportba tartozók között vannak a legnagyobb arányban (16,5%), őket követik nem sokkal lemaradva az *ellentmondásos boldogok*, a *pozitívak* és a *negatívak*. Két gyermeket legnagyobb arányban az *ellentmondásos boldogok* csoportba tartozók szeretnék (55,7%). A *pozitívak* (53,0%) és a *semlegesek* (52,5%) közel hasonló arányokról számoltak be, míg a *negatívaknak* csak 37,6%-a szeretne két gyermeket. Az egy gyermeket tervezők között kiemelkednek a *negatívak* (22,0%) és az *ellentmondásos boldogok* (21,6%), míg a gyermeket nem tervezők közül egyértelműen kimagaslanak a *negatívak* (24,7%). Úgy tűnik, hogy a *negatív* klasztercsoportba tartozók döntései a leginkább racionálisak, ők ugyanis úgy gondolják, hogy a gyermekvállalás az életük szinte minden aspektusát negatívan fogja érinteni, és ennek megfelelően kevesebb gyermeket is terveznek, mint a többi csoport tagjai. Akik közül a leginkább irracionálisan a *pozitív* klasztercsoportba tartozók terveznek dönteni, ugyanis miközben szerintük a gyermekvállalás az életüknek minden felsorolt aspektusát pozitívan fogja érinteni, mégsem magasodnak ki a több gyermekvállalók közül arányaiban.

Ha klasztercsoportokban az átlagos vállalni kívánt gyermekszámot nézzük, akkor azt láthatjuk, hogy szintén szignifikáns a kapcsolat ($p=0,000$). A legtöbb gyermeket az *ellentmondásos boldogok* csoportba tartozók tervezik (1,83), míg őket követik a *pozitívak* (1,74), a *semlegesek* (1,73) és a *negatívak* (1,45).

A klasztercsoportokat megnéztük abból a szempontból is, hogy a csoportok tagjai szeretnék-e három éven belül gyermeket vállalni. A Magyar Ifjúság 2012 kutatásban a klasztercsoportok és a három éven belül tervezett gyermekvállalás között szignifikáns a kapcsolat ($p=0,000$). A 10. ábrán azt láthatjuk, hogy a *boldog* klasztercsoportba tartozó fiatalok 22,8%-a szeretne három éven belül gyermeket vállalni. A többi klasztercsoportban a közeljövőben gyermeket vállalni kívánók aránya ennél alacsonyabb: *semlegesek* (19,4%), *pozitívak* (19,1%)

9. ábra: A gyermekvállalás életminőség befolyásolása és a vállalni kívánt gyermekszám közötti összefüggés a magyarországi 15 és 29 év közötti fiatalok szerint 2016-ban (%) ($p=0,000$)¹¹

10. ábra: A klasztercsoportok és a három éven belül tervezett gyermekvállalás közötti összefüggés 2012-ben és 2016-ban (%) ($p=0,000$)¹²

11 N=1255

12 N=7071, N=1580.

és *ellentmondásosak* (16,4%). A Magyar Ifjúság Kutatás 2016 kutatásban a klasztercsoportok és a három éven belül tervezett gyermekvállalás között is szignifikáns a kapcsolat ($p=0,000$). A 10. ábrán láthatjuk, hogy a *pozitívak* 33,9%-a szeretne három éven belül gyermeket vállalni, míg a *semlegeseknek* csak a 24,7%-a, az *ellentmondásos boldogoknak* pedig csak a 24,3%-a tervez a közeljövőben gyermekvállalást. A *negatívoknak* mindössze a 11,8%-a tervez három éven belül gyermekvállalást. A két változatlan létrejövő klasztercsoportok összevetéséből azt láthatjuk, hogy mind a *semlegesek*, mind a *pozitívak* csoportjában megnőtt azok aránya 2012-ről 2016-ra, akik három éven belül terveznek gyermekvállalást. A *pozitívak* esetében ez a növekedés jelentős mértékű.

A klasztercsoportok demográfija

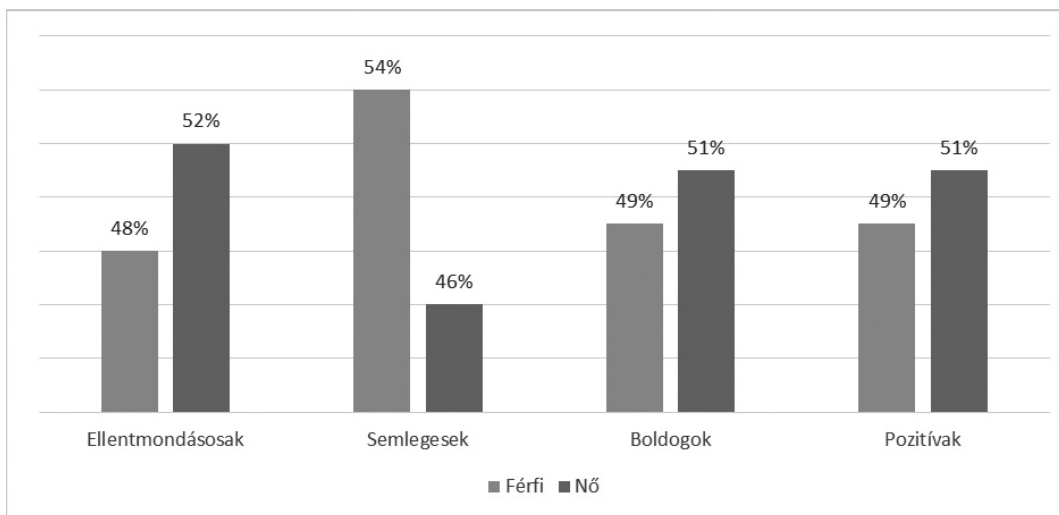
A klasztercsoportokat megvizsgáltuk demográfiai szempontból is, hogy közelebbi képet kapjunk a csoportok nemi összetételéről, életkoráról és a jelenlegi gyermekszámáról. A nem és a klasztercsoportok közötti összefüggés szignifikáns volt 2012-ben ($p=0,002$) és 2016-ban ($p=0,000$) is (11. és 12. ábra).

A 11. ábrán látható, hogy 2012-ben egyedül a *semlegesek* csoportjában van arányaiban több férfi, míg az *ellentmondásosak*, a *boldogok* és a *pozitívak* között a nők felülreprezentáltak. Ez az jelenti, hogy a gyermekvállalás életaspektusokat befolyásolásának

tekintetében a férfiakra jellemzőbb az a hozzáállás, hogy a gyermekvállalás nem változtatja meg az egyén életét, nincs annak aspektusaira hatással. A nőkre viszont jellemzőbb egy negatívabb és két pozitívabb felfogás is azzal kapcsolatban, hogy a gyermekvállalás hogyan fogja befolyásolni az életüket. A 12. ábrán látható, hogy a 2016-os klasztercsoportok között milyen a nemek aránya.

Látható, hogy a *pozitívak* csoportjában továbbra is a nők a felülreprezentáltak, míg a *semlegesek* csoportjában a férfiak. Tehát a nőkre továbbra is jellemzőbb az a hozzáállás, hogy a gyermekvállalás pozitívan befolyásolja az egyén életét, míg a férfiakra továbbra is jellemzőbb az a hozzáállás, mely szerint a gyermekvállalás nincs hatással az egyén életére. Az *ellentmondásos boldogok* csoportjában – ami a 2012-es *boldogok* csoportnak egy kicsivel negatívabb módosulásának tűnik – a nők nagyon magas arányban képviseltetik magukat, így rájuk a férfiaknál sokkal magasabb arányban jellemző, hogy a gyermekvállalás a boldogságra és az emberi kapcsolatokra pozitívan hat, miközben a tanulási lehetőségekre negatívan. A *negatívak* csoportjában – mely a 2012-es *ellentmondásos* csoportnak egy kicsivel negatívabb módosulásának tűnik – a férfiak felülreprezentáltak, ami azt jelenti, hogy a férfiakra jellemzőbb az a hozzáállás, hogy a gyermekvállalás a boldogság kivételével – amit nem befolyásol – negatívan befolyásolja a gyermeket vállaló egyének életét.

Mind az életkorról, mind a jelenlegi gyermekszámáról elmondható, hogy nincs szignifikáns kapcsolatban a klasztercsoportokkal, tehát

11. ábra: A klasztercsoportok nemenkénti megoszlása 2012-ben (%) ($p=0,002$)¹³

13 N=7071

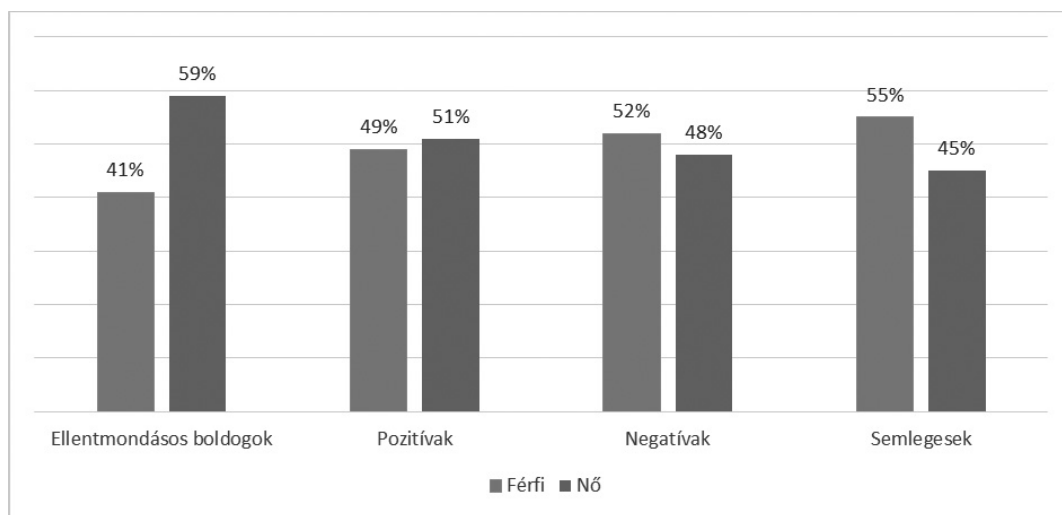
elmondhatjuk, hogy sem az életkor, sem a jelenlegi gyermekszám nem befolyásolta azt, hogy a fiatalok mit gondolnak a gyermekvállalás életaspektusokat befolyásoló hatásáról.

A relatív racionalitás arányszáma

Ha a hét életaspektusra adott osztályzat (1=nagymértékben rontja, 5=teljes mértékben javítja) összetételét vesszük, akkor megkapunk egy mutatószámot, mely szerint az adott életaspektusok mentén a klasztercsoportokban lévő fiatalok összességében hogyan gondolnak a gyermekvállalásra (életaspektusok változására adott összetételek). Az egész mintánkban is megnéztük ezt a mutatószámot (3,31), mely mintaátlaghoz viszonyítva meg tudtuk mondani, hogy az adott klasztercsoport átlaga hány százaléka a minta összetételének (életaspektusok változására adott mintaátlaghoz képest mért arány). Ez a százalék minél magasabb, az adott klaszterben annál pozitívabban értékelik a gyermekvállalás hatásait, míg minél kisebb a százalék, annál negatívabban ítélik meg. A tervezett gyermekek számával hasonló módon jártunk el, a klaszterek átlagait a minta átlagához viszonyítva kaptunk egy százalékos arányt, ami azt mutatja, hogy az adott klaszterben a mintaátlaghoz képest hány százalékkal kisebb vagy nagyobb arányú gyermekszámot terveznek (a tervezett gyermekszám mintaátlaghoz képest mért arány). Ez a százalék minél nagyobb, annál több gyermeket terveznek a klaszter fiataljai az átlaghoz képest, minél alacsonyabb, annál kevesebb gyermeket. A

relatív racionalitás arányszámot úgy kaptuk meg, hogy a tervezett gyermekszám mintaátlaghoz képest mért arányból kivonjuk az életaspektusok változására adott mintaátlaghoz képest mért arányt. Az így kapott eredmény minél közelebb van a 0%-hoz, a klasztercsoport fiataljainak a döntése annál racionálisabb a gyermekvállalás tekintetében, minél távolabb esik a 0%-tól, annál inkább irracionális. Ha a százalékos arányszám pozitív, akkor a csoport tagjai olyan mértékben terveznek több gyermeket a racionálishoz képest, míg ha negatív, akkor annyival terveznek kevesebbet, mint ami racionális lenne a számukra (4. táblázat).

Látható, hogy a gyermekvállalás tekintetében a leginkább racionálisan cselekvő fiatalok a 2012-es *semlegesek* és a *boldogok* csoportjában vannak. Az ő relatív racionalitás arányszámuk 1%-kal és 0,7%-kal tér el a tőlük elvárt racionalitástól. Hasonlóan racionálisak a 2016-os *semlegesek* is, ők 2,8%-kal térnek el a számukra racionális gyermekvállalási tervtől. Az *ellentmondásos boldogok* esetében azt láthatjuk, hogy a racionalitástól való eltérésük 7,3%, amivel pozitív irányba térnek el a racionalitásuktól, arányaiban ennyivel több gyermeket terveznek annál, mint ami racionálisnak lenne tekinthető számukra. Ennek a négy klasztercsoportnak a gyermekvállalási terveit tekinthetjük racionálisnak, míg a következő négy klasztercsoportot az irracionálisan gyermekvállalást tervezőknek. Az *ellentmondásosak* és a *negatívak* lényegesen több gyermeket terveznek, mint azt a racionalitásuk diktálná, mivel a gyermekvállalással az életükben bekövetkező változásokat lényegesen

12. ábra: A klasztercsoportok nemenkénti megoszlása 2016-ban (%) ($p=0,000$)¹⁴

14 N=1697

rosszabbnak ítélték meg a többi klasztercsoportnál. Esetükben 19,5% és 21,5% az a többlet gyermekvállalási arány, mint amit a racionalitásuk megengedne. Látható tehát, hogy irracionálisan cselekednek, mert a gyermekvállalást számos negatív bekövetkező folyamattal kapcsolják össze az életükben. A leginkább irracionális cselekvők a *pozitívak*. 2012-ben 32%-kal, 2016-ban 27,9%-kal kevesebb gyermeket terveztek, mint ami racionális lett volna számukra. Esetükben azt látjuk, hogy nagyon pozitívnak ítélik meg a gyermekvállalással bekövetkező változásokat a majdani életükben, ennek ellenére tervezett gyermekszámaik messze elmaradnak a számukra racionálisan elvárttól.

2012-ben a racionálisan tervező fiatalok aránya 52,4% (semlegesek 19,5%, boldogok 32,9%) volt, míg az irracionálisan cselekvők aránya 47,6% (ellentmondások 26,8%, pozitívak 20,8%). 2016-ban a racionális gyermekvállalást tervezők aránya 61,4% (semlegesek 20,7%, ellentmondásos boldogok 40,7%) volt, míg az irracionálisan tervezők aránya 38,6% (negatívak 15,9%, pozitívak 22,7%). Tehát elmondható, hogy 2012-höz képest 2016-ra a magyarországi 15 és 29 év közötti fiatalok között megnőtt a racionálisan gyermekvállalást tervezők aránya 52,4%-ról 61,4%-ra.

Összegzés

Egy társadalom önreprodukciós képessége nem csak a tág értelemben vett kultúra továbbadását foglalja magába, hanem a fizikai reprodukciót is, hogy az eszmeiség továbbadásához rendelkezésre álljanak az alanyok. Az európai országok többsége – beleértve hazánkat is – nem teljesít jól ebben a kategóriában, azaz hosszú évtizedek óta alacsony születési arányszámokat mutatnak fel, mellyel fogyó népességekről tudnak beszámolni. A tanulmányban az Ifjúság 2000, az Ifjúság 2004, az Ifjúság 2008, a Magyar Ifjúság 2012 és a Magyar Ifjúság Kutatás 2016 országos reprezentatív kutatás adatbázisainak a segítségével longitudinálisan vizsgáltuk a magyarországi 15-29 éves fiatalok gyermekvállalást érintő tervezett döntéseit. Mindezt a RDE és annak kritikai elméleteinek a segítségével.

Az elmélet során bemutattuk a RDE filozófiai kiindulópontját, majd rátértünk az utóbbi évtizedekben a társadalomtudományban nagy sikereket elérő elméletre és a homo oeconomicus racionálisan döntő emberképére. Aztán leírtuk az elmélet első kritikáit, amelyek elsősorban a szociológia területéről léptek elő, és felhívták arra a figyelmet, hogy a szubjektum egy nálánál nagyobb egység részeként hozza meg a döntéseit, mely nagyobb egység, a társadalom hatással van a szubjektumra. A RDE

		Életaspektusok változására adott összátlagok	Tervezett gyermekszám	Életaspektusok változására adott mintaátlaghoz képest mért arány	A tervezett gyermekszám mintaátlaghoz képest mért arány	Relatív racionalitás arányszáma
2012	Ellentmondások	2,53	1,63	76,4%	95,9%	19,5%
	Semlegesek	3,1	1,61	93,7%	94,7%	1,0%
	Boldogok	3,47	1,77	104,8%	104,1%	-0,7%
	Pozitívak	4,41	1,72	133,2%	101,2%	-32,0%
	Mintaátlag	3,31	1,7	100,0%	100,0%	0,0%
2016	Negatívak	2,01	1,45	62,8%	84,3%	21,5%
	Semlegesek	3,13	1,73	97,8%	100,6%	2,8%
	Ellentmondásos boldogok	3,17	1,83	99,1%	106,4%	7,3%
	Pozitívak	4,13	1,74	129,1%	101,2%	-27,9%
	Mintaátlag	3,2	1,72	100,0%	100,0%	0,0%

4. táblázat: A relatív racionalitás arányszáma a klasztercsoportok szerint 2012-ben és 2016-ban (átlagok)¹⁵

15 2012-ben N=7071, 2016-ban N=1697.

kritikáinak második generációja a pszichológia és a közgazdaságtan területéről érkezett, létrehozva egy új közgazdasági irányvonalat, a viselkedési közgazdaságtant. Az új tudományterület képviselői szerint a közgazdaságtan racionális embere olyannyira irracionálisan cselekszik és annyi irracionális döntést hoz, hogy inkább ez az irracionalitás jellemzi, mint a racionalitás. A racionális és irracionális elméletek segítségével felvázoltuk, hogy a gyermekvállalás esetében milyen cselekvési mintázatok mentén történhetnek a döntések.

Az empiria során bemutattuk, hogy 2000 és 2016 között folyamatosan nőtt a fiatalok között a gyermektelenek aránya, és 2008 óta a tanulmányaikat befejezők aránya. A tervezett gyermekszám tekintetében az volt látható, hogy 2000 és 2016 között folyamatos növekedés mellett 1,52-ről 1,72-re nőtt az átlagok. Az átlagok mögött megbúvó tendenciákra figyelve láthattuk, hogy elsősorban a nagycsaládot (három vagy több gyermek) tervezők aránya nőtt meg (2000-ben 9,4%, 2016-ban 15,6%). A három éven belül gyermeket tervezők aránya 2012-ben 17,1% volt, ez az arány 2016-ra 23,3%-ra emelkedett. Vizsgáltuk a gyermekvállalási hajlandóság hiányának okait is. Ezek közül a legtöbben az anyagi okokat, a lakáskörülményeket válaszolták, és azt említették a fiatalok, hogy egyszerűen nem akarnak gyermeket. Az előbbi kettő 2008-hoz képest kevesebb fiatalot érint, az utóbbit válaszolók aránya viszont folyamatosan nőtt 2008 óta. A 2012-es és 2016-os kérdőívek kitértek arra, hogy a fiatalok szerint a gyermekvállalás hogyan befolyásolja az életüket. A hét felsorolt életaspektus közül a fiatalok szerint a boldogságot és az emberi kapcsolatokat kifejezetten pozitívan befolyásolja, miközben az anyagi helyzetre, a szexuális életre, a tanulásra, a karrierre és a szabadidőre nincs hatással.

Az életaspektusokat klaszterelemzésnek vetettük alá, hogy kirajzolódjanak tipikus csoportok a fiatalokon belül a gyermekvállalás életet befolyásoló hatásai mentén. A 2012-es és a 2016-os adatbázisban is leginkább a négy klaszteres verzió működött. 2012-ben a pozitívák (20,8%), a semlegesek (19,5%), a boldogok (32,9%) és az ellentmondásosak (26,8%) nevű klasztercsoportok jöttek létre. 2016-ban pedig a pozitívák (22,7%), semlegesek (20,7%), ellentmondásos boldogok (40,7%) és negatívák (15,9%) nevű klasztercsoportok. A klasztercsoportokat összevetettük a tervezett gyermekszámmal, és azt az eredményt kaptuk a 2012-es klaszterekkel, hogy a legtöbb gyermeket a boldogok csoportba tartozók tervezik (1,77), míg őket követik a pozitívák

(1,72), az ellentmondásosak (1,63) és a semlegesek (1,61). Kettő vagy több gyermeket is a boldogok csoportjának tagjai terveztek legnagyobb arányban. Míg a 2016-os klasztereknél a legtöbb gyermeket az ellentmondásos boldogok csoportjába tartozók tervezik (1,83), míg őket követik a pozitívák (1,74), a semlegesek (1,73) és a negatívák (1,45). Itt az ellentmondásos boldogok terveztek kettő vagy több gyermeket legnagyobb arányban. Három éven belül a legnagyobb arányban a 2012-es klasztercsoportok közül a boldogok szeretnék gyermeket vállalni (22,8%), míg a 2016-os klasztercsoportok közül a pozitívák (33,9%).

A 2012-es klasztercsoportok demográfiai vizsgálatánál láthattuk, hogy egyedül a semlegesek csoportjában van arányaiban több férfi, míg az ellentmondásosak, a boldogok és a pozitívák között a nők felülreprezentáltak. A 2016-os klasztercsoportok hasonló összevetésénél a pozitívák csoportjában továbbra is a nők a felülreprezentáltak, míg a semlegesek csoportjában a férfiak. Az ellentmondásos boldogok csoportjában a nők nagyon magas arányban jelentek meg, míg a negatívák csoportjában a férfiak felülreprezentáltak. A jelenlegi gyermekszám és az életkor nem mutatott szignifikáns kapcsolatot a klasztercsoportokkal. A tervezett gyermekszámokból és a gyermekvállalás életaspektusokat befolyásoló hatásaiból létrehozott relatív racionalitás arányszám segítségével megállapítottuk, hogy négy klasztercsoport racionálisan tervezi a gyermekvállalását, míg másik négy klasztercsoport irracionálisan. Elmondható azonban, hogy 2012-höz képest 2016-ra nagy arányban nőtt a racionálisan gyermeket tervezők aránya a 15 és 29 év közötti magyarországi fiatalok körében.

Felhasznált szakirodalom

- Andorka Rudolf 1991 *Homo socio-oeconomicus* a közgazdaságtan és a szociológia társadalmi és emberképe. In Tolnai Márton szerk. *Értekezések, emlékezések*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 5-90.
- Andorka Rudolf 2006 *Bevezetés a szociológiába*. Osiris kiadó, Budapest.
- Babbie, Earl 2008 *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*. Balassi Kiadó, Budapest.
- Bencze Ádám 2020 Hol van az igazság? – Görögkatolikus egyházi fenntartású középiskolás fiatalok igazságossággal kapcsolatos értékei. *Metszetek*, 9 (4):105-123. DOI 10.18392/metsz/2020/4/6

- Bujalos István 2005 Igazságosság Amerikában. Hogyan gondolta tovább Michael Walzer John Rawls elméletét. *Esély*, 2005/3:3-28.
- Bujalos István 2007 Az angol utilitarizmus a 19. században. *Magyar Tudomány*, 5:636.
- Durkheim, Émile 1978 A szociológia módszertani szabályai. (Fordította Ádám Péter). In Durkheim, Émile *A társadalmi tények magyarázatához*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 21-160.
- Elster, Jon 1991 A racionális döntések. *Replika*, 91 (4):49-57.
- Farkas Zoltán 2006 *A racionális cselekvés, a társadalmi cselekvés és kölcsönhatás*. Miskolci Egyetemi Kiadó, Miskolc.
- Harsányi, John C. 1955 Cardinal welfare, individualistic ethics, and interpersonal comparisons of utility. *Journal of Political Economy*, vol. 63:309-321. DOI 10.1086/257678
- Hunyady György szerk. 2003 *Gazdaságpszichológia*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Kahneman, Daniel 2012 *Gyors és lassú gondolkodás*. HVG Könyvek, Budapest.
- Lindenberg, Siegwart 1985 An assessment of the new political economy: its potential for the social sciences and for sociology in particular. *Sociological Theory*, vol. 3. no. 1:99-114. DOI 10.2307/202177
- Livi-Bacci, Massimo 1983 A demográfiai korszakváltás és a női életciklus. In Sullerot, Evelyne szerk. *A női nem. Tények és kérdőjelek*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Mill, John Stuart 1980 *A szabadságról; Haszonelvűség*. Magyar Helikon, Budapest.
- Némedi Dénes szerk. 2008 *Modern szociológiai paradigmák*. Napvilág kiadó, Budapest.
- Némedi Dénes 2004 Durkheim és az individualizmus problémája. In Tallár Ferenc szerk. *Az individuuum és az európai tradíció*. Savaria University Press, Szombathely, 176-189.
- Róna-Tas Ákos 1991 A racionális döntések elmélete a szociológiában. *Replika*, 91 (4):41-49.
- Schulze, Gerhard 2000 (1992) Élménytársadalom. A jelenkor kultúrszociológiája. A hétköznapi élet esztétizálódása. (Részlet az első fejezetből.) *Szociológiai Figyelő*, 15 (1-2):135-157.
- Sen, Amartya 1982 *Choice, welfare and measurement*. Basil Blackwell, Oxford.
- Simon, A. Herbert 1982 *Korlátozott racionalitás*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Thaler, H. Richard – Sunstein, R. Cass 2011 *Nudge – a pénzügyi válság után – Jobb döntések egészségéről, pénzről és boldogságról*. Manager Könyvkiadó, Budapest.
- Thaler, H. Richard 2016 *Rendbontók – A viselkedési közgazdaságtan térnyerése*. HVG Könyvek, Budapest.
- Tódor Imre 2019 *Az iskolaválasztás döntésmechanizmusai. Székelyföldi középiskolások szektorközi metszetben*. Doktori (PHD) értekezés, Debreceni Egyetem.
- Tódor Imre 2020 A racionális döntésméletek és az iskolai pályafutás. In Pusztai Gabriella szerk. *Nevelésszociológia. Elméletek, közösségek, kontextusok*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 39-54.
- Vicsek Lilla 2000 A racionális döntések szociológiai elmélete és kritikája. *Szociológiai Szemle*, 1:103-112.
- Weber, Max 1987 *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.

AZ ALMAMATER KÖZÖSSÉGE SZOLGÁLATÁBAN¹

[DOI 10.35402/kek.2021.3.3](https://doi.org/10.35402/kek.2021.3.3)

Absztrakt

Az egyetem-alumni kapcsolatok a kontinentális országok, így Magyarország felsőoktatásában is új területnek számítanak. A végzeteknek kínált alumni szolgáltatások és tevékenységek képzési terület szerinti differenciálódására már találni példákat. A tanulmány a felsőoktatási alumni szolgáltatások sajátosságait a művészeti képzési területen belül mutatja be. Előbb egy hazai helyzetképet ad a művészeti egyetemek és a művészeti vagy művészetközvetítői képzéssel is rendelkező felsőoktatási intézmények alumni szolgáltatásairól, majd az európai mintákat veszi számba. Az elemzés során olyan specifikus, a művészeti pályán aktív alumniknak szóló szolgáltatások kerültek beazonosításra, amik célzottan támogatják ennek a közösségnek a szakmai pályáját. A mintákkal a magyar művészeti felsőoktatási képzés alumni szolgáltatásainak fejlesztését kívánja támogatni a tanulmány.

Abstract

The university-alumni relationship is a new field in most European countries, including Hungary. Examples already could be found for alumni services differentiated by course fields. This paper presents the specificity of alumni services on the field of art education. First I give a national benchmark about alumni activities of the higher education institutes of art, then I examine the European universities. As result of the analysis this paper identified special services directly for the art alumni community, especially in the field of career services. The patterns would like to support the development of alumni services in Hungarian art higher education institutes.

¹ *Az almamater közössége szolgálatában: A művészeti képzést nyújtó felsőoktatási intézmények alumni szolgáltatásainak sajátosságai* – tanulmány, a Moholy-Nagy Művészeti Egyetem doktori program keretében végzett kutatásból, Dr. Antalóczy Tímea, egyetemi docens témavezetésével.

A tanulmány célja bemutatni a felsőoktatási alumni szolgáltatások sajátosságait a művészeti képzési területen. Az angolszász gyökerekkel rendelkező alumni kultúra és azokhoz kapcsolódó egyetemi szolgáltatások gyakorlata, – azzal a ténnyel együtt, hogy az alumni kutatások száma egyre növekszik és az intézményi végzeteket célzó szolgáltatások körében is egyre színesebb példákat lehet találni – még mindig egy új, fejlesztendő terület, különösen Magyarországon. A legtöbb hazai egyetem² – mint például a művészeti egyetemek is – az alumni építkezés kezdeti fázisainál tart. Úgy vélem, hogy a jó egyetem-alumni kapcsolatok fontos tényezője, hogy az intézményi alumni szolgáltatásokban is megjelenjenek a terület specifikumait figyelembe vevő elemek. A tanulmány alapkérdése ebből fakad: milyen alumni szolgáltatásokat lehet beazonosítani a művészeti képzést nyújtó egyetemek esetében? Egyben azt is feltérképezem, hogy a művészeti képzést nyújtó felsőoktatási intézmények körében be lehet-e azonosítani olyanokat, amik specifikusan a területen végzeteknek szólnak és amik célzottan támogatják szakmai pályájukat. A kutatáshoz az intézmények alumni weboldalain elérhető információkra támaszkodom. Szisztematikusan gyűjtöm és rendszerezem egy előre fölállított szempontrendszer alapján az intézményi honlapok alumni oldalain található tartalmakat. Előbb a magyar művészeti képzést (is) nyújtó felsőoktatási intézményeket, majd az európai élménybe tartozókat elemzem. Összesen 99 egyetem került be a vizsgálati körbe.

Átfogó változások, az expanzió és következményei

Az utóbbi bő fél évszázad változásai mentén az oktatás és a kutatás missziói mellett megjelentek a felsőoktatási intézmények azon törekvései, melyek az egyetemeket körülvevő szűkebb és tágabb környezetükkel való kapcsolatot értelmezik újra. A felsőoktatási intézmények érintetti csoportjainak a köre hosszan sorolható, kapcsolatban állnak többek

² A tanulmányban az egyetem és a felsőoktatási intézmény szinonimaként szerepel, különbséget az írás itt nem tesz köztük.

között szakmai szervezetekkel, kutatóközpontokkal, cégekkel, más egyetemekkel. Tágabb értelemben pedig országuk, régiójuk, gazdasági és társadalmi környezetébe beágyazódva működnek (Király – Géring 2020). Az elmúlt évtizedekben a felsőoktatás színterén olyan jelentős változások mentek végbe, amik az intézmények valamennyi funkciójára hatással voltak. Az európai országok felsőoktatási rendszereiben ezen átalakulásokat kiváltó tényezők részben a felsőoktatáson kívül, részben a tágabb gazdasági-társadalmi környezetben belül jelentkeztek (Halász 2012). Alapvető változást hozott a hallgatói létszámempanzió, ami Nyugat-Európában a hatvanas évektől, Közép- és Kelet-Európában pedig 1990-től bekövetkező jelenség (Hrubos 2012). Ez a hallgatói és alumni szolgáltatásokra, valamint az egyetem-alumni kapcsolatra is hatással volt. A jelentős hallgatói létszámnövekedés a felsőoktatás eltömegesedését eredményezte (Hrubos 2014). A tömegesedés két szinten is zajlott: a bekerülők száma mellett a felsőoktatásba érkező hallgatói csoport összetétele is heterogénné vált. A különböző korosztályból, eltérő felkészültségi szintekkel és tapasztalatokkal a felsőoktatásba belépő hallgatók az intézményeket is újfajta feladat elé állították (Derényi 2012). A felsőoktatás társadalmi-gazdasági szerepe az empanzió következtében megváltozott. A tömegesedés nyomán és azzal párhuzamosan sokféle eltérő érdek jelent meg. Nem csupán a hallgatói igények változtak meg, hanem a munkaadók is más

elvárásokat állítottak az intézményekkel szemben (Duga 2015).

Az egyetemeknek más-más érintetti csoport igényeire kell reagálniuk. Mindezt a legközvetlenebb módon a harmadik misszióval szokták azonosítani (Király – Géring 2020). A felsőoktatás a rá ható új kihívások mentén, az oktatási és a kutatási tevékenységen túl, a regionális/helyi/közösségi/társadalmi elkötelezettségére is nagyobb hangsúlyt helyez. Az egyetemek áttérése a tömegoktatásra és az élet-hosszig tartó tanulás elterjedése azt az igényt is magával hozta, hogy a város munkaerőpiaci keresletére is reagáljanak. Az egyetemek így hidat képeznek a diplomások és a helyi munkaerőpiac között (Gál 2016). A fő figyelem azért az intézményi szintre irányul ebben a folyamatban, mert a társadalommal való tényleges találkozás ott valósul meg. Ideértve az intézményi kapcsolatrendszert, együttműködések, közös vállalkozásokat, a virtuális campust és mindezek kombinációját (Hrubos 2012a). Az intézmény kapcsolatrendszerének az alumni közösség is része. „A társadalmi szerepvállalásban a regionális beiskolázáshoz és a diplomás pályakezdekők megtartásához kötődő szolgáltatások (diplomás pályakövető rendszer, karrier- és alumni szolgáltatások) fontos szerepet töltenek be” (Gál 2016:226). A felsőoktatáshoz kapcsolt szolgáltatások megjelenése a kontinentális országokban új területnek számít, ellentétben az angolszász egyetemek gyakorlatával (Duga 2015).

1. táblázat: A hallgató-életív szakaszok főbb jellemzői (Forrás: Kuráth 2007:138)

Hallgató-életív szakaszok	Jellemzők	Főbb feladatok
1. Potenciális hallgatók	Azon csoportok, személyek tartoznak ide, akik felsőoktatási intézménybe szándékoznak jelentkezni a közeljövőben.	A csoportok feltérképezése, jellemzőik meghatározása, célcsoportok kijelölése, képzéskialakítás, kommunikáció.
2. Tényleges hallgatók		
Bent levő elsőéves hallgatók, vagy rövid képzések esetében bejövő hallgatók	A felsőoktatásba most vagy újra bekerülő hallgatók.	A beilleszkedés segítése, a tájékozódás könnyítése, a rendszer sajátosságainak megismerése.
Bent levő hallgatók	A felsőoktatásban részt vevő hallgatók.	Az ígért minőség állandó szinten tartása, elégedettség biztosítása.
Végzős hallgatók	A felsőoktatásból kikerülő hallgatók.	További életpályájukhoz segítségnyújtás, igény szerint az elhelyezkedés segítése karriertanácsadással, a továbbtanulás segítése.
3. Végzett hallgatók, lappangók, akik potenciális hallgatók, támogatók	A felsőoktatásból kikerültek, ők tanácsadókká, segítők, támogatókká, potenciális hallgatókká válhatnak/válnak.	Ígények feltérképezése, kapcsolattartás velük. Az „újraélesztés”, a visszatérés elérése a cél.

Hallgatói és alumni szolgáltatások a felsőoktatásban

A szolgáltatások köre az elmúlt évtizedekben folyamatosan bővült a felsőoktatásban. A klasszikusnak nevezett hallgatói szolgáltatások mellett, mint például az egyetemi ajándékboltok, megjelentek olyanok is, mint a kulturális és szabadidős lehetőségek. Az úgynevezett életútmenedzsment szolgáltatások már túlnyúlnak az aktív hallgatókon, elmosva az egyetem határait és így bevonva a felvételi előtt állókat és a végzetteket is (Majó 2009). A hallgatói életív szegmentáció már figyelembe veszi, hogy nem csak az aktív hallgatókkal való kapcsolat fontos tényező az intézmények életében. Három szakaszra bontja a hallgatói életívet (1. táblázat): a potenciális hallgatók, az aktív hallgatók és a végzettek (Kuráth 2007).

A hallgató-életív elnevezésbe ez esetben az aktív hallgatói státusz előtti, azaz a jelentkezés előtti és a végzés utáni csoportok is beletartoznak. A teljes hallgatói életív azonban alumni szempontból is roppant fontos, ugyanis a hallgatókból végzettek lesznek, akiknek az elégedettségi szintje befolyásolhatja a későbbi, az almamater irányába való elköteleződést (Kurtáh 2007). Természetesen az alumni sem kezelhető egyetlen homogén csoportként. Az egyetemek akkor tudnak klasztereket létrehozni, ha megismerik végzettjeik igényeit, motivációit. Az alumni közösség csoportjaira bontásának kézenfekvő és gyakran használt módja az almamater irányába való elkötelezettségi szint, az aktivitás szerinti besorolás (Pedro – de Costa Mendes – Pereira 2020). Azon intézmények, amelyek befektetnek a szolgáltatások fejlesztésébe, kritikusan ügyelnek a hallgatókra az egyetemmel való első érintkezéstől az öregdiákká válásig, azok sikeresebbek a hallgatói lemorzsolódás csökkentésében is (Ciobanu 2013). Mások úgy vélik: az, hogy a hallgatók hogyan érzik magukat a felsőoktatásban eltöltött éveik során, illetve az intézményük a saját szervezeti kultúrájával milyen értékrendet közvetít számukra, szintén fontos eleme a végzettek elégedettségének. A végzettek pozitív megítélése intézményükről kamatoztatható (Kürtösi – Hetessy 2008). Összegezve, az aktív, hallgatói évek során eltöltött idő alatt a tanórán kívüli tevékenységeknek, programoknak, a felsőoktatási intézményben elérhető kapcsolt szolgáltatásoknak szerepe van abban, hogy a végzést követően a volt hallgatók tartják-e az egyetemmel a kapcsolatot és részt vesznek-e az egyetem életében. Hazánkban a

sikeres alumni építkezés gátja, hogy az egyetemek a végzést követően kezdenek el foglalkozni volt hallgatóikkal. Már a beiskolázástól, az aktív hallgatói szakaszon át ügyelniük kellene rá, hogy vonzóvá tegyék az alumni közösségbe való tartozást és aktivitást is (Duga 2015).

Az alumni szolgáltatások fejlődésének útjai, az angolszász minta

A kontinentális országokban, kiváltképp Európa keleti felén az alumni rendszerek kialakítására és fejlesztésére csak a 21. század elején kezdtek el az intézmények nagyobb hangsúlyt fektetni. Az európai egyetemek nem mutatnak egységes képet az alumni tevékenységek és szolgáltatások kialakítása terén (Duga 2015). Az angolszász országok intézményei már sokkal az expanzió előtt figyelmet fordítottak a végzettekkel való kapcsolattartásra. A hallgatói tanácsadás kezdeteihez vezethető vissza az alumni szolgáltatások kialakulása is, egészen a 19. század végére az Egyesült Államokban és Nyugat-Európában. Európában elsőként Angliában, Oxfordban és Cambridge-ben indultak el alumni mozgalmak. A szolgáltatások és a technológia fejlődésével már az 1990-es évekre megjelent a nemzetközi alumni közösségek építésére való törekvés is, azaz az egyetem falain kívüli, virtuális csoportok jelentek meg, a kampuszon kívüli rendezvényekkel együtt. Az egyetemek már a szolgáltatások elindításának korai szakaszától kezdve, az évfolyamtalálkozók és egyéb szabadidős programokon kívül olyan szakmai rendezvényeket is szerveztek, mint állásbörze, workshop vagy karriertanácsadás (Duga 2015). Angliában a legtöbb karrierszolgáltatás az intézmények szervezeti keretein belül működik és tagolódik több szintre. A hallgatók elvárásai eltérőek egy több tudományágban oktató intézmény esetében, vagy egy karon, vagy akár egy speciális képzésben (Majó 2009).

Ahogy az angolszász intézmények Európa többi részéhez képest korábban elkezdtek alumni tevékenységekkel foglalkozni, úgy itt a II. világháború előttről származó hagyományok szinte folyamatosan tovább tudtak élni és fejlődni. A minták nyomán pedig Európa-szerte egyre több egyetem fordított figyelmet a végzettjeire (Derényi 2012). Duga (2015) két nagy csoportra bontotta Európa országait a felsőoktatási intézményeik alumni rendszerei szerint. Az egyik csoportba Nagy-Britanniát, valamint az észak- és nyugat-európai országokat

sorolta, míg a másik csoportba a dél-európai és kelet-közép-európai országokat. Rávilágított arra is, ami a második csoportba sorolt országok intézményeinek, ideértve Magyarországnak is a sajátossága, hogy ezen országok egyetemlein az alumni építkezés felülről irányított, intézményi szintről kezdődött meg. Az alumni szervezetek létrehozása hazánkban intézményi igény alapján történt, a mértékadó angolszász országok mintájára. A megkezdése előtt azonban nem vették figyelembe a hazai társadalmi és gazdasági sajátosságokat. Problémás pontként azonosította, hogy a végzett hallgatók igényeinek megismerésére nem készült átfogó vizsgálat, mindezek mellett a hazai intézmények esetében nincs erős identitástudat az egyetemükkel kapcsolatban. Az angolszász országokban ezzel ellentétben az erős intézményi identitástudat az alumni tevékenység alapját képezi (Duga 2015).

Az alumni tevékenységek és szolgáltatások jellemzői

Az egyetem-alumni kapcsolatok feltérképezésének egyik első lépése az intézmények által nyújtott, a végzettek célzó szolgáltatások és alumni tevékenységek körének a vizsgálata. Ez a megközelítés Európa legtöbb országában azért kézenfekvő, mert az alumni kultúra megteremtését, a végzettekkel való élethosszig tartó kapcsolat kiépítését jellemzően felülről, maguk az egyetemek kezdték el megszervezni. Különösen igaz ez a hazai alumni tevékenységekre, amik nem alulról jövő építkezés útján történtek, azaz nem maguk a hallgatók vagy az öregdiákok kezdeményezésére, hanem intézményi igények mentén (Duga 2015). Az egyetemek által nyújtott alumni szolgáltatások és tevékenységek beazonosításához jelen tanulmány az intézményi honlapok alumni menüpontjában található tartalmakat gyűjti össze és rendszerezi egy előre felállított szempontrendszer³ szerint. Fontos ezen a ponton megjegyezni, hogy az alumni honlapokon található információk nem mutatnak meg minden tény az adott intézményben történő alumni szolgáltatásokról. Számos, a külső szereplők által nem látható alumni tevékenységet is végezhet az egyetem, illetve annak egy szervezeti egysége, munkatársa. Mégis fontos

3 A szempontrendszer négy fő kategóriára osztható: az első az intézményi alumni honlapok strukturális jellemzői, a második a kapcsolattartást és adatbázist foglalja össze, a harmadik az adományozási lehetőséget nézi, a negyedik a szolgáltatások.

megvizsgálni, hogy mik azok a tartalmak, amiket az intézmények explicit formában a saját honlapjukon belül az alumni oldalukon szerepeltetnek.

A vizsgálati körbe bevont intézményeket két nagy csoportba osztva először a hazai, művészeti képzést is nyújtó felsőoktatási intézményeket vizsgáltam, majd az európai élmezőnybe tartozókat. A tanulmánynak nem célja a magyar és az európai példák összehasonlítása. A cél a megfogalmazott kutatási kérdés alapján a hazai helyzetkép feltárása és az európai minták keresése, a kiugró példák azonosítása.

Hazai helyzetkép

A hazai elemzéshez a vizsgált alapsokaságot a felvi.hu-n 2020 májusában elérhető adatok adták (Felvi, é.n.). A művészet és művészetközvetítés szakcsoportokba sorolt képzések alapján összesen 16 felsőoktatási intézményt azonosítottam, amik e két szakcsoportban indítanak képzéseket. Az intézményi átszervezések miatt ez a szám a tanulmány írásának időpontjában 15-re csökkent.⁴ A vizsgálati körben így szerepel az öt hazai művészeti egyetem és tíz további, művészeti vagy művészetközvetítői képzést is nyújtó felsőoktatási intézmény.

Az öt hazai művészeti egyetem⁵ intézményi honlapján kerestem dedikáltan a végzetteknek szóló oldalt. A vizsgált intézmények közül egyedül a Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem rendelkezik a weblapján önálló alumni oldallal, ami rögtön az intézményi kezdőoldallról elérhető. Az Egyetem az alumni adatbázisépítés fázisánál tart, alumni regisztrációt végez, valamint híres öregdiák-adatbázist működtet. A Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetemen kívül a többi művészeti egyetem honlapján nem érhető el alumni oldal. A Moholy-Nagy Művészeti Egyetem weblapján ugyanakkor megtalálhatóak a végzett hallgatók diplomamunkái 2008-ig visszamenőleg. A Magyar Képzőművészeti Egyetem oldalán szintén fellelhető egy adatbázis, melyben a volt és jelenlegi hallgatók kereshetők név, kezdés éve, vagy tanszék alapján.

4 A Szent István Egyetem Tájépítészeti és Településtervezési Kara és a Kaposvári Egyetem Rippl-Rónai Művészeti Kara egy intézménybe, a Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetembe tagozódott.

5 Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, Magyar Képzőművészeti Egyetem, Magyar Táncművészeti Egyetem, Moholy-Nagy Művészeti Egyetem, Színház- és Filmművészeti Egyetem.

A további tíz hazai egyetem, amelyek művészeti képzést is nyújtanak, vegyesebb képet mutatnak az alumni tevékenységek terén. A tíz intézmény közül csupán egy, a Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem, és annak intézetei,⁶ amely nem rendelkezik végzeteknek szóló almenüvel a weboldalán. A többi egyetem a honlapon megtalálható információk alapján mind végez valamilyen alumni tevékenységet, de egyiknél sem található olyan szolgáltatás, ami a művészeti vagy művészetközvetítői képzési területen végzeteknek nyújtana specifikus alternatívát. Két intézmény önálló alumni platformot is üzemeltet és hat intézmény működtet öregdiák adatbázist. Négy pedig külön, a honlapon kialakított híres öregdiákok adatbázist is vezet. A Pécsi Tudományegyetem a híres öregdiákok között szakterületek szerinti bontásban is megkülönbözteti az egyes tudományterületek diplomásait, így a művészetit is. A leggyakrabban előforduló elem az alumni aloldalakon a hírek megosztása, öregdiák magazin működtetése. Öt egyetem, azaz az intézmények 50 százalékánál megtalálható szolgáltatási elem a karrierszolgáltatás, mint a karriertanácsadás és az álláslehetőségek hirdetése. Négy intézmény rendez eseményeket öregdiákjai számára, jellemzően jubileumi diplomaosztókat, vagy szakmai előadásokat. Három intézménynél vehető igénybe alumni kártya, ami kedvezményekre jogosítja fel a birtokosát. Egy intézmény, az ELTE esetében képzési kedvezményt is kínál az egyetem végzettjei számára. Mentorprogram szintén egy egyetem esetében található, a honlapok alapján a Miskolci Egyetemenél. A Miskolci Egyetem ugyanakkor csak a külföldi végzeteknek szóló alumni aloldallal rendelkezik.

A hazai, művészeti képzést is nyújtó egyetemek 50 százaléka az alumni aloldalán lehetőséget biztosít a végzeteknek arra, hogy adományokat ajánljanak az almaterüknek. Magyarországon az intézményi szint kezdeményezésére szerveződő alumni közösségek oka között szerepel, hogy az angolszász mintát alapul véve a végzettektől remélt adományok egyetemre való áramlását várták a vezetők, a kieső források egy részének biztosítására (Duga 2015).

A vizsgált hazai művészeti felsőoktatási intézmények és művészeti vagy művészetközvetítői képzést is nyújtó egyetemek esetében a honlapok alapján talált információk szerint megállapítható, hogy a legtöbb egyetem az alumni építkezés kezdeti fázisánál tart. Adatbázist építenek, online és offline kommunikációs csatornákon híreket osztanak meg

végzettjeikkel és eseményeket szerveznek. Az összesen 15 vizsgált intézmény közül 10 rendelkezik önálló alumni aloldallal, azaz a vizsgált alapsokaság 67 százaléka. Ebből 5 esetben közvetlenül a főoldalról is elérhető. Ez azt mutatja, hogy van törekvés a végzetekkel való kapcsolattartásra és -építésre. Mindennek az első lépése a volt hallgatók elérése és a végzetek egymással való kapcsolattartásának elősegítése. Ezt felismerve, a vizsgált egyetemek 60 százaléka üzemeltet alumni adatbázist a honlapokon található információk alapján. Megállapítható, hogy az aluminnal való kapcsolattartás feltételeinek kiépítését a vizsgált körbe bevont egyetemek zöme elkezdte.

A 15 egyetem által nyújtott szolgáltatásokat a 2. táblázat mutatja be intézményi bontásban. Összesen hétféle alumni szolgáltatás különböztethető meg az itt megjelenített szolgáltatásokon belül. A leggyakrabban előforduló elem a honlapon az alumni magazin / alumni portrék, a karrierszolgáltatások és az események, valamint az alumni kedvezménykártya biztosítása a végzetek számára. Az élethosszig tartó tanulás ösztönzésére és támogatására a weboldalak alapján csak egy-egy intézménynél találni példát. Ilyen például a továbbképzés támogatása az ELTE esetében, amely során az öregdiákok bizonyos meghirdetett rövidtávú képzések, szakirányú képzések esetében kedvezményben részesülhetnek. Ugyanakkor ide sorolható a szakmai önkéntesség és mentorálás, amikor az alumni egy mentori szerepben tér vissza az intézménybe, hogy szakmai tanácsaival támogassa a hallgatókat. Az infrastrukturális szolgáltatások biztosítása körében az egyetemi könyvtár és a könyvtári szolgáltatások használatára találni példát.

A egyes képzési portfólióval rendelkező egyetemek esetében, amik egyéb képzések mellett művészeti vagy művészetközvetítői képzéseket is nyújtanak, a végzeteket célzó szolgáltatások körében színesebb kép rajzolódik ki, mint az öt művészeti egyetemenél. Képzési terület szerint szegmentált szolgáltatást azonban egyáltalán nem találni. Ugyanakkor a végzetek az egyetemi életbe való aktív bevonását célzó szolgáltatások egyelőre csupán egy-egy intézmény esetében azonosíthatók be példával. Az intézményi honlapok alapján a legszínesebb képet az alumni szolgáltatások és tevékenységek tekintetében az Eötvös Loránd Tudományegyetem mutatta. Itt található a legtöbb szolgáltatás és önálló alumni platformot is üzemeltet. Az áttekintett intézményi alumni honlapok alapján tehát számos jó gyakorlat

6 Tájékoztató, Településtervezési és Díszkertetési Intézet, Rippl-Rónai Művészeti Intézet.

2. táblázat: A hazai művészeti egyetemek és művészeti vagy művészetközvetítői képzést is nyújtó felsőoktatási intézmények alumni honlapjain található szolgáltatások típusai, fő kategóriái, intézmények szerinti bontásban (Forrás: Saját szerkesztés)

Budapesti Metropolitan Egyetem	Debreceni Egyetem	Eötvös Loránd Tudományegyetem	Eszterházy Károly Egyetem	Kodolányi János Egyetem
- karrierszolgáltatás	- karrierszolgáltatás - események - kedvezménykártya - alumni magazin/ portrék	- karrierszolgáltatás - infrastrukturális szolgáltatások - események - továbbképzés támogatása - kedvezménykártya - alumni magazin/ portrék	- események - alumni magazin/ portrék	- alumni magazin/ portrék
Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem	Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem	Magyar Képzőművészeti Egyetem	Magyar Táncművészeti Egyetem	Miskolci Egyetem
-	-	-	-	- karrierszolgáltatás - mentorálás/ önkéntesség - alumni magazin/ portrék
Moholy-Nagy Művészeti Egyetem	Pécsi Tudományegyetem	Soproni Egyetem	Szegedi Tudományegyetem	Színház- és Filmművészeti Egyetem
-	- események - kedvezménykártya - alumni magazin/ portrék	-	- karrierszolgáltatás	-

beazonosítható, de továbbra is kevés azon intézmények száma, amik széles körű alumni tevékenységet végeznének.

Európai kitekintés

A hazai elemzést követően az Európai Felsőoktatási Térség, a művészeti képzési területen kiemelkedő intézményeinek alumni oldalait vizsgáltam. A vizsgálati kör kiválasztásának elsődleges szempontja volt, hogy Európában működő egyetem legyen, aminek a képzési portfóliójában művészeti szak is szerepel. Az intézmények kiválasztásához a nemzetközi rangsorokat vettem alapul. A vizsgálati körbe bevont intézmények közös nevezőjét a képzési portfóliójukban megtalálható szakok jelentették,

nem az intézmények hasonlósága, ezért az itthon is ismert mapping módszer helyett – amely egy osztályozási rendszer – a tematikus rangsorok segítettek az egyetemek kiválasztását (Bander 2011). A felsőoktatási intézményeket listázó rangsorokat számos kritika éri (Olcay – Bulu 2016; Fábri 2014). Ezeknek ismeretében vettem számba, hogy a legnagyobb nemzetközi rangsorok esetében megtalálhatóak-e tematikus, a művészeti képzési terület intézményeit listázó rangsorok. Olyan rangsorokat kerestem, amelyek az intézményeket listázzák, globális vagy regionális területi lefedettséggel. A nemzetközi, nem tematikus, intézményeket listázó rangsorok között hét darab található, ami hazai egyetemeket is listáz. Ebből ötnek elérhetőek a rangsorképző indikátorai és négynek a rangsorképző alindikátorai is (Banász et al. 2020). Ezek közül kettő nemzetközi

rangsor publikál tematikus művészeti rangsorokat: a Time Higher Education (THE) és a Quacquarelli Symonds (QS). (Gill 2020; O’Callaghan 2021) A THE esetében az öt rangsorképző főindikátor értékei hozzáférhetőek, de az indikátorok változatlanok a különböző tematikus listák esetében (Banász et al 2020). Ellentétben a QS az Art & Design tematikus rangsorában, ahol a négy fő indikátor közül csak kettőt használnak a lista elkészítéséhez, amik a legrelevánsak a művészeti tematikus rangsor létrehozásához. Az akadémiai reputáció és a munkáltatói reputáció indexek mentén alakul ki a QS Art & Design tematikus rangsora (O’Callaghan 2021). A QS rangsoraiba való bekerülést az intézményeknek maguknak kell kezdeményezni (Banász et al 2020). A tematikus rangsorokban ezáltal olyan egyetemek szerepelnek, amik kifejezetten a művészeti képzési területen szeretnék pozíciójukat a nemzetközi rangsorban való szerepléssel erősíteni. A vizsgálati kör meghatározásában ezért a QS által készített rangsorokra támaszkodtam (QS Quacquarelli Symonds, é.n.). Az Art & Design kategóriában a 2018–2021 között rangsorolt intézményeiből választottam ki

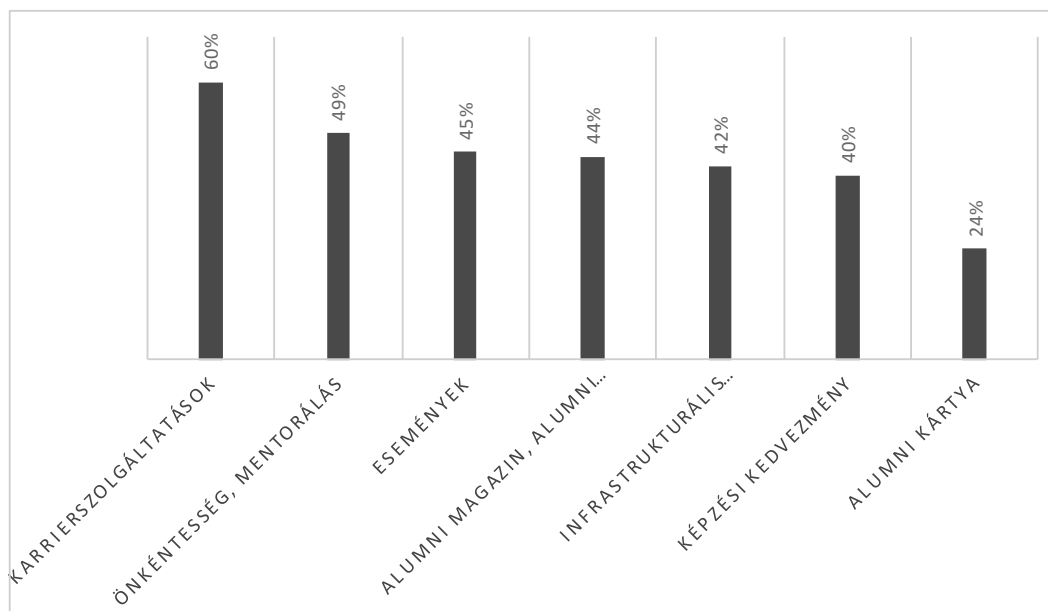
azokat, amelyek többször is szerepeltek ebben az időszakban. Összesen 84 intézményt vontam be ezáltal a vizsgálati körbe, 17 európai országból (3. táblázat).

Míg az országok számosságának régiós megoszlásában nagy különbségek nem mutathatók ki, addig az intézmények elhelyezkedésében igen. Az elemzésbe bevont 84 egyetem 35 százaléka az Egyesült Királyságban működik. A vizsgált alapsokaság 42 százaléka művészeti egyetem, 58 százalék pedig művészeti vagy művészetközvetítői képzési programmal is rendelkezik.

Az intézményi alumni honlapok strukturális jellemzőit tekintve megállapítható, hogy az intézmények 81 százaléka rendelkezik önálló alumni aloldallal a hivatalos honlapján. Ezek közül 33 százalék esetében közvetlenül a főoldaltól érhető el. A volt hallgatók elérésének és a virtuális közösség kialakításának támogatására az egyetemek 38 százaléka működtet külön alumni platformot, aminek használatához a végzetek regisztrációja szükséges. Az alumni aloldalon az intézmények 63 százaléka

3. táblázat: Az európai művészeti képzést nyújtó egyetemek száma és országonkénti megoszlása a QS Art&Design 2018-2021 közötti rangsorai alapján (Forrás: Saját szerkesztés a QS Art&Design kategória 2018-2021. rangsorok adatai alapján (Quacquarelli Symonds é.n.))

országok	intézmények száma országonként (2018–2021 kötött az QS Art&Design rangsorokban többször szereplő intézmények)
Ausztria	4
Belgium	1
Csehország	1
Dánia	5
Egyesült Királyság	29
Finnország	1
Franciaország	5
Hollandia	4
Írország	1
Németország	3
Norvégia	3
Olaszország	7
Oroszország	1
Portugália	3
Spanyolország	8
Svájc	3
Svédország	5

1. ábra: Alumni szolgáltatások előfordulása a vizsgált intézményeknél (Forrás: Saját szerkesztés)

vezet adatbázist, amiben kereshetők a volt hallgatók. Az egyetemek 18 százaléka pedig híres öregdiákok adatbázist is üzemeltet. Adományozási lehetőség, illetve arra való felhívás az alumni aloldalon az intézmények 35 százalékánál található meg.

Az alumni szolgáltatások körében a honlapokon talált információk alapján a legtöbb egyetem (60 százalék) karrierszolgáltatásokat kínál végzettjeinek (1. ábra). Az intézmények 49 százaléka az alumni aloldalon az almaterbe mentori szerepben való visszatérésre, szakmai önkénteskedésre való bekapcsolódásra biztatja volt hallgatóit és működtet erre egy jelentkezési felületet. Eseményeket 45 százalék oszt meg a végzetteknek szóló aloldalon. Ide nem csupán olyan rendezvények tartoznak, amik kimondottan az alumni célcsoportra, vagy annak valamely csoportjára fókuszálnak, hanem azok is, amik témájuk miatt nekik is érdekesek lehetnek. Az események kategóriában így szakmai workshopok, előadások, jubileumi oklevélatadó ünnepségek és évfolyamtalálkozók is egyaránt szerepelnek. Alumni magazin, illetve online alumni portrék, életútbeszámolók az egyetemek 44 százalékánál találhatóak. Infrastrukturális szolgáltatás 42 százalék esetében vehető igénybe. A legjellemzőbb ilyen lehetőség a könyvtári szolgáltatások igénybevétele, ezt követi az egyetemi sportinfrastruktúra használata, de találni terembérlési lehetőséget is. Az intézmények 40 százalékánál található alumni kedvezmény az almater posztgraduális képzéseire.

Alumni kedvezménykártya, ami különféle, az egyetemen belüli vagy az egyetemmel partnerségben lévő szolgáltatók által nyújtott kedvezményekre jogosítja birtokosát, 24 százalékánál van jelen.

A szolgáltatások kategórián belül megkülönböztethetők azok, amik specifikusan a művészeti területen végzetteknek szólnak és amik célzottan támogatják szakmai pályájukat. Ilyen egyedi jellemzők a vizsgált alapsokaság mindössze 15 százalékánál (4. táblázat) voltak megtalálhatók a szolgáltatások kategórián belül: a karrierszolgáltatásoknál, az infrastrukturális szolgáltatásoknál és a kedvezményekre jogosító alumni kártyák esetében. A karrierszolgáltatások körében azonosított egyedi jellemzők:

- a portfólió-tanácsadás,
- álláskereső platformon portfólió feltöltésére alkalmas felület biztosítása az egyetem álláskereső/állásközvetítő felületén,
- kiállítási és egyben a saját termékek, alkotások értékesítési lehetőségének biztosítása az egyetemen,
- jogi tanácsadás szellemi tulajdon, védjegy, oltalom alá helyezés témakörben művészeknek,
- művészeti szakmai szervezeti tagságok támogatása (az egyetem művészeti egyesületébe való csatlakozás lehetősége, tanterven kívüli művészeti kurzusokhoz való csatlakozás lehetősége), valamint

- az egyetem partnerségében inkubációs lehetőség a művészeti területen aktív szakemberek, vállalkozók széles körének (pl: zenészek, filmkészítők, előadóművészek, képzőművészek, tervezők számára).

Az infrastrukturális szolgáltatások között található művészetspecifikus elemek:

- stúdióhasználat,
- az egyetem eszközeinek technikai használata (pl.: 3D nyomtató prototípusok készítéséhez) valamint,
- digitális kiállítások, melyekre a végzetek is meghívást kapnak.

Az infrastrukturális szolgáltatásokon belül további, a művészeti képzési terület specifikumait figyelembe vevő, végzeteknek szóló ösztöndíjas lehetőség is szerepel. Ennek keretében az alumni ösztöndíjasok egy éven keresztül négy stúdiókomplexumban dolgozhatnak, s részesei lehetnek az ott zajló szakmai munkának, a művészeti közösség életének.

Alumni kártyával igénybevehető szolgáltatás a kedvezményes műterembérlés.

Összegezve megállapítható, hogy a vizsgált európai művészeti képzést nyújtó egyetemek túlnyomó többsége (81 százalék) végez valamilyen alumni tevékenységet és vagy kínál valamilyen szolgáltatást

volt hallgatóinak. A leggyakoribb tevékenység, ami egyben az alumni közösség építésének alapja az alumni adatbázis, ezt a legtöbb intézmény (63 százalék) közzé is teszi a végzeteknek szóló weboldalán. A volt hallgatók a munkavilágába való átmenetét és elhelyezkedését támogató karrierszolgáltatások a vizsgált egyetemeken több mint felénél (60 százalék) található meg. Megállapításra került az is, hogy kínálnak az intézmények a művészeti területen diplomát szerettek számára specifikus, a művészeti pályát figyelembe vevő és célzottan azt támogató szolgáltatást. A legtöbb ilyen elem a karrier-, valamint az infrastrukturális szolgáltatásokon belül helyezkedik el. Mindez azt mutatja, hogy az egyetemeken kiemelt célja a diplomásaik szakmai pályájának támogatása. Másrészt rávilágít, hogy a művészeti képzési területen végzetek a területből adódó infrastrukturális igényeire. Az eszköz- és helyszínhasználat ilyen értelemben a karrierszolgáltatáshoz is kötődik, hiszen a szakmai tevékenység tárgyi feltételekkel is összefonódhat. A vizsgált 84 egyetem alapján megállapítható, hogy az intézmények körében van példa az alumni szolgáltatások képzési terület szerinti szegmentációjára. Az összegyűjtött konkrét példák kiindulópontként szolgálhatnak a magyar egyetemeken számára is az alumni tevékenységeik differenciálására, a volt hallgatók igényeinek felmérésére és a saját infrastruktúrájuk kihasználásának újragondolására.

4. táblázat: Művészetspecifikus alumni szolgáltatást nyújtó intézmények és elhelyezkedésük
(Forrás: Saját szerkesztés)

egyetemek	országok
Aalborg University	Dánia
Academy of Fine Arts Vienna	Ausztria
Bauhaus-Universität Weimar	Németország
Brunel University London	Egyesült Királyság
Edinburgh College of Art	Egyesült Királyság
Hochschule für Gestaltung und Kunst Zürich	Svájc
Istituto Marangoni	Olaszország
Konstfack University of Arts, Crafts and Design	Svédország
Ravensbourne University London	Egyesült Királyság
Royal College of Art	Egyesült Királyság
University of Applied Arts Vienna (die Angewandte)	Ausztria
University of the Arts London	Egyesült Királyság
Zurich University of the Arts	Svájc

Összegzés

A tanulmányban az intézményeknél megjelenő új feladatok és tevékenységi körök bővülését a hallgatói, és kiemelten az alumni szolgáltatások kapcsán tárgyaltam. Az intézményi alumni honlapokat áttekintve, az eredmények azt mutatják, hogy a magyar művészeti egyetemek és a művészeti vagy művészetközvetítői képzést is nyújtó felsőoktatási intézmények eltérő fázisban vannak az öregdiákoknak szóló szolgáltatásaik kialakításában. A hazai művészeti egyetemeken alig található alumni tevékenység, ellentétben az olyan nagyobb, főleg tudományegyetemekkel szemben (ELTE, SZTE, PTE), ahol a végzetteknek szóló szolgáltatások tekintetében már színesebb kép jelenik meg. Ezen intézmények jellemzően adatbázist építenek, online és offline kommunikációs csatornákon híreket osztanak meg végzettjeikkel, eseményeket szerveznek, karrierszolgáltatásokat nyújtanak és két egyetem (ELTE, SZTE) önálló alumni platformot is üzemeltet. Az alumni szolgáltatások művészeti képzési területre szabott elemeit a QS Art & Design rangsorokban szereplő európai intézmények végzetteknek szóló szolgáltatásai között találtam meg. Az összesen 84 vizsgált európai egyetem megmutatta, hogy a felsőoktatás szereplőinek túlnyomó többsége végez alumni tevékenységet, amely során a szolgáltatások közül karrierszolgáltatások a leggyakoribbak. Ezen kategóriában találtam a legtöbb kiugró példát is, a volt hallgatókat célzó szolgáltatások tekintetében, amik specifikusan a művészeti képzési területen végzetteknek szólnak. Például az önéletrajz-tanácsadást kiegészíti a portfólió tanácsadás vagy a könyvtárhasználat lehetősége mellett megjelenik az egyetemi stúdió használatának lehetősége, de ide sorolható a szellemi tulajdon védelmével kapcsolatos tanácsadás is.

Úgy vélem, azt, hogy egy intézmény képzési terület szerint szegmentált alumni szolgáltatásokat vezessen be, vagy a már meglévőket fejlessze, meg kell hogy előzze a hallgatók és a volt hallgatók igényeinek megismerése. Szükségnek látom továbbá a végzettekkel kapcsolatos intézményi célok pontos definiálását, ugyanígy az almater erőforrásainak vizsgálatát és természetesen a régiós sajátosságok sem zárhatók ki. E vizsgálatok bevonása szükséges a művészeti területen található intézményi alumni szolgáltatások és tevékenységek bővüléséhez, illetve a jól működő alumni rendszer kialakításához. Felmerül a kérdés, hogy a hazai művészeti egyetemeken, ahol az intézményi honlapok alapján még kezdeti

volt a végzetteknek célzó tevékenységek megjelenése, milyen gyakorlatokat fognak követni alumni rendszerük kialakítása során.

Felhasznált irodalom

- Banász Zsuzsanna – Csányi Vivien Valéria – Telcs András – Kosztyán Zsolt Tibor 2020 Hazai felsőoktatási intézmények a nemzetközi rangsorokban. *Educatio*, 29. (3):495-508. Letöltés: 2021. 04. 18. Educatio <https://doi.org/10.1556/2063.29.2020.3.12>
- Bander Katalin 2012 Vállalat küldetések az intézményi honlapok alapján. In Hrubos Ildikó eds. *Elefántcsonttoronyból világitótorony*. Aula, Budapest, 72-102.
- Ciobanu, Alina 2013 The Role of Student Services in the Improving of Student Experience in Higher Education. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 92:169-173. Letöltés: 2020. 12. 20. Procedia <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2013.08.654>
- Derényi András 2012 A magyar felsőoktatás átalakulása 1989 és 2010 között. In Hrubos Ildikó – Török Imre eds. *Intézményi menedzsment a felsőoktatásban 2. Felsőoktatási Gazdasági Szakemberek Egyesülete (FGSZE)*, Budapest, 44-73.
- Duga Zsófia 2015 *Az alumni szolgáltatások szerepe a hazai egyetemeken működésében*. Doktori értekezés. Pécsi Tudományegyetem. Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola, Pécs.
- Fábrí György 2014 Legyőzik az egyetemi rangsorok a tudás világát? *Educatio*, 23. (4):590-599.
- Gál Zoltán 2016 Egyetem és város. *Educatio*, 25. (2):220-233.
- Gill, John 2020 About THE's rankings. Letöltés: 2021. 04. 18. <https://www.timeshighereducation.com/world-university-rankings/about-the-times-higher-education-world-university-rankings>
- Halász Gábor 2012 A felsőoktatás globális trendjei és szakpolitikai válaszok az OECD országokban és az Európai Unióban. In Hrubos Ildikó – Török Imre eds. *Intézményi menedzsment a felsőoktatásban 2. Felsőoktatási Gazdasági Szakemberek Egyesülete (FGSZE)* Budapest, 24-43.

Hrubos Ildikó 2012 Az európai felsőoktatási reform indítékai, az első tíz év eredményei. In Hrubos Ildikó – Török Imre eds. *Intézményi menedzsment a felsőoktatásban 2.* Felsőoktatási Gazdasági Szakemberek Egyesülete (FGSZE), Budapest, 15-23.

Hrubos Ildikó 2012a Intézményi sokféleség a felsőoktatásban. In Hrubos Ildikó eds. *Elefántcsonttoronyból világtótorony.* Aula, Budapest, 11-24.

Hrubos Ildikó 2014 Expanzió határok nélkül. *Educatio*, 24. (2):205-215.

Király Gábor – Géring Zsuzsanna 2020 Gazdasági, társadalmi és egyéni értékteremtés a felsőoktatásban. *Educatio*, 29. (1):19-32. Letöltve: 2020. 11. 18. *Educatio* <https://doi.org/10.1556/2063.29.2020.1.2>

Kuráth Gabriella 2007 *A beiskolázás marketing szerepe a hazai felsőoktatási intézmények vonzerőfejlesztésében.* Doktori értekezés. Pécsi Tudományegyetem. Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola, Pécs.

Kürtösi Zsófia – Hetessy Erzsébet 2008 Ki ítéli meg a felsőoktatási szolgáltatások teljesítményét és hogyan? *Vezetéstudomány*, 39. (6):2-17.

Majó Zoltán 2009 Hallgatói életútmenedzsment. In Drótos György – Kovács Gergely eds. *Felsőoktatási Menedzsment.* Aula, Budapest, 165-178.

O'Callaghan, Carig 2021 *QS World University Rankings By Subject: Methodology.* Letöltés: 2021.04.18. <https://www.topuniversities.com/subject-rankings/methodology>

Olçay, Gokcen A. – Bulu, Melih 2016 *Is Measuring the Knowledge Creation of Universities Possible? A Review of University Rankings.* *Technological Forecasting and Social Change*, 123. (Supplement C) 153-160. Letöltés: 2021. 04. 08. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2016.03.029>

Pedro, Ilda M. – da Costa Mendes, J. – Pereira, L. N. 2020 Identifying patterns of alumni commitment in key strategic relationship programmes. *International Review Public Nonprofit Marketing*, 17. 445-468. Letöltés: 2021. 04. 18. <https://doi.org/10.1007/s12208-020-00256-1>

Egyéb források, felhasznált adatbázisok

Felvi (é.n.) Szakleírások. Letöltés: 2020. 05. 22. https://www.felvi.hu/felveteli/szakok_kepzesek/szakleirasok/Szakleirasok/index.php/

QS Quacquarelli Symonds (é.n.) *QS World University Rankings by Subject 2021: Art & Design.* Letöltés: 2021. 03. 31. <https://www.topuniversities.com/university-rankings/university-subject-rankings/2021/art-design>

FIATALOK ÉS AZ INTÉZMÉNYI BIZALOM: EGY EMPIRIKUS VIZSGÁLAT TANULSÁGAI

„Methodology embraces the entire scientific quest and not merely some selected portion or aspect of that quest” (Blumer 1969:24. – idézi Clarke 2005)

[DOI 10.35402/kek.2021.3.4](https://doi.org/10.35402/kek.2021.3.4)

Absztrakt

Tanulmányomban több kvalitatív eszköz integrálásával először azt vizsgálom, hogy miként látják a fiatalok az intézményi valóságot, majd azt veszem szemügyre miként befolyásolja az intézményi bizalom az adott intézményben való részvétel valószínűségét. Jelenlegi módszertani tudásunk szintjén sokat tudunk az adatredukciónról, jóllehet lényegesen kevesebbet arról, vajon miként olvashatók ki mintázatok adathalmazokból kontextusaik figyelembevételével. Fontos kérdés, hogy az adatredukciónak mellett milyen szerepet kap a módszertani, nyelvi, társadalmi kontextus. E munka a fent idézett konkrét kutatás példáján szemlélteti az adatredukciónak és a kontextualizálás gyakorlatainak egymásra rétegződését az adatfelvétel, az adatrendezés és nem utolsósorban az adatelemzés szintjén. Az így kvalitatív mikro-prespektívából nyert eredmények megerősítik a korábbi kutatási eredményeket, minthogy igazolják, hogy a közép-európai térben az intézményi részvétel és a bizalom más-más logika szerint épül fel. Elmondható, hogy a részvételt inkább az intézményekről kialakuló kép és a korábbi pozitív részvétel élménye ösztönzi, mintsem az a tény, hogy a résztvevők mennyire bíznak egymásban vagy az intézményi folyamatokban.

Kulcsszavak: felsőoktatási intézményi integráció, intézményi bizalom, megbízhatóság, diskurzuselemzés

Abstract

The argument advanced in this paper first wish to explore how the everyday reality of Hungarian public institutions are perceived by young adults. And then based on this mental picture of institutions the role of trust in these institutions in general and trustworthiness in particular is addressed with an aim to explore whether trust may or may not generative in terms of youth participation. To

this end several qualitative methods are combined in experimental way to avoid unnecessary data reduction. Much is known about the methods of data reduction at the level of data gathering, data management and analysis, yet little is about how to contextualize data in different phases of the research process. It is possible to argue that the way patterns of databases is read with a due consideration to the intersecting methodological, political, social, ideological or cultural context certainly has not been given the scholarly focus it deserves. In this account I am engaged with the game of different layers of abstraction and context. The rich qualitative data thus gained substantiate earlier research on youth participation in Central Europe laying out that the nature and logic of institutional trust and institutional participation cannot be considered interlinked, but rather they are two separated realms. While the positive mental pictures of the institution together with previous participatory experiences fuels further participation, trust in and trustworthiness of institutional procedures seems irrelevant in the respect of participation.

Keywords: higher education, institutional integration, trust, trustworthiness, discourse analysis

A hazai és nemzetközi intézményi bizalom és integrációkutatások adatai alapján úgy tűnik, hogy a közép-európai mintákban, a nyugat-európai részvételi modellektől eltérően, az intézményi bizalom és az intézmények életében való részvétel között nincs egyértelmű megfeleltethetőség.¹ Összességében elmondható, hogy a magyar fiatalok bizalmi

1 Csepeli a European Youth 2014 adatait elemezve a részvétel egy sajátosan Közép-európai útját sejteti kiemelve, hogy közép-európa országokban (Csehország, Magyarország, Lengyelország, Szlovénia) a biztonságot, a teljesítményt és a hedonizmust preferáló fiatalok altruizmusra és univerzalizmusra való hajlama alacsony (Csepeli 2019). Vagyis a vizsgált fiatalok vélhetően nem készek az életüket nem közvetlenül befolyásoló kollektív javakért tevékenykedni.

szintje másokkal, a közintézményekkel, illetve a politikával kapcsolatban más-más hangsúlyokkal, de az elmúlt három évtizedben alacsonyabb bizalmi szintet tükröz, mint a nyugat-európai társaiké (Hajdu 2012; Keller – Sik 2009; Tóth 2009). A korábbi eredmények továbbá arra utalnak, hogy az intézményi részvételt sokkal inkább meghatározza a róluk kialakuló kép és a korábbi demokratikus tapasztalatok, mintsem az, hogy a résztvevők mennyire bíznak egymásban vagy az intézményi folyamatokban (Cazes – Nesporova 2006; Fekete – Gárdos-Orosz 2017; Gibson 2001; Kavaliauskas 2012; Letki 2004). A bemutatandó kutatás során erre az első látásra kissé paradoxnak tűnő jelenségre voltam kíváncsi. Hogyan lehetséges az, hogy az átélt élményeknek vagy az elbeszélte társadalmi mintáknak nagyobb szerepe van abban, hogy valaki részt vállaljon környezeté intézményeinek formálásában, mint annak a ténynek, hogy valaki mennyire bízik a folyamatban vagy a résztvevőkben?

A bizalomkutatás a szociológia, a politika tudomány, a közgazdaságtudomány és nevelésszociológia határmezsgyéjén mozgó interdiszciplináris témakör. Mindebből e tanulmány egyetlen aspektusra koncentrált: milyen szerepe van a bizalomnak az intézményekhez fűződő viszony tekintetében. A bizalom fogalmán – Grünhut, Kőműves és Bodor nyomán – olyan várakozást értek, mely szerint a bizalom tárgya elvárt módon fog viselkedni egy adott helyzetben. Eszerint *A* megbízik abban, hogy *B* *Y* módon fog cselekedni egy *t* időn belül. A bizalom tehát feltételezi a megbízó és a megbízott kölcsönösen aktív mivoltát, illetve e szerepek dinamikus felcserélődését a körülmények és az információk tükrében. Nemkülönbön fontos a jövőre való vonatkozathatóság, a várakozásban megjelenő kockázati tényező, valamint a kétoldali humán ágencia (Grünhut – Kőműves – Bodor 2019). A bizalom tehát kontextusfüggő, öszetett és időben változó jelenség, melynek racionális, érzelmi és morális vonatkozásai is vannak (Boda 2019).

Az intézményi részvétel és a bizalom vonatkozásában néhány szerző fiatalok körében kvantitatív adatbázisokon igazolta a lojalitás reflektálatlan, illuzórikus mivoltát, a kivonulás túlsúlyát, valamint a tiltakozás kiüresedését. Mindez véleményük szerint a demokratikus intézményi berendezkedés diszfunkcióira utal, előre vetítve az intézményi részvétel felemásságát (Csákó – Sik 2018). Boda a középkelet-európai térségre jellemző intézményi bizalom sajátságait vizsgálva kiemeli az intézményi bizalom

polarizáltságát, átpolitizáltságát és instabilitását (Boda – Medve-Bálint 2020).

Mindezek alapján úgy tűnik a fiatalok intézményekhez való elköteleződése nem egyértelmű. Egyfelől az adatok a szüleikhez igazodó polkonform értéktrendről és piackonform karriertervekről számolnak be, másfelől az intézményi bizalom, az intézményi elköteleződés a térségben hagyományosan rendkívül alacsony (Bauer – Székely – Szabó 2017; Gábor 2012; Utasi 2002). Vagyis noha a lázadásnak semmi jele – hiszen a konformitás mint magatartás a meghatározó –, a fiatalok mégsem vesznek részt környezetük döntéseiben, intézményi környezetük formálásában – legalábbis nem az érdekartikuláció klasszikus értelmében. S minthogy az ifjúságkutatás eredményei szerint nem áll a fiatalok rendelkezésére sajátos kulturális formákkal rendelkező önálló nemzedéki minta, úgy tűnik a fiatalok intézményi részvételük során a felnőtt társadalom keretei között „imitálják szüleik már diszkreditálódott cselekvési formáit” (Gábor 2012; Keil – Szabó 2011). Dolgozatomban annak a látszólag ellentmondásos folyamatnak járok utána, miben is áll e reflektálatlan intézményi lojalitás és konformizmus.

Bárki, aki valaha a magyar társadalom intézményeibe vetett bizalom kutatásának (Boda 2019; Giczi – Sik 2009; Stumpf 2020; Tóth 2009; Vajda 2020; Vit 2018), a személyközi integráció (Hajdu 2012) vagy netán a második gazdaság személyközi bizalmon alapuló jelenségeinek – így a kalákának, fusinak, vagy a munkahelyi protekciónak stb. – szentelte idejét, tisztában van a téma empirikus megközelíthetőségének nehézségeivel (Franklin – Kovács – Csurgó 2017; Gábor – Galasi 1981; Keller – Sik 2009). Vagyis miközben annak feltárására törekszünk, milyen magatartásminták tűnnek kifizetődőnek és értelmesnek a személyközi térben – és ebben milyen szerepe van a bizalomnak –, gyakran szembesülünk módszereink kezdetlegességével (Grünhut 2020; Welter – Alex 2015). Noha a vita a téma módszertani megközelítésének lehetőségeiről, az általánosíthatóság, a kauzalitás és érvényesség szempontjából egy soha le nem záruló polémianak látszik, magának a kutatás kontextualizálásának a szerepe – beszéljünk akár kvantitatív vagy kvalitatív megközelítésről – e vitában egyre meghatározóbb (Cook 2001; Misztal 1996; Warren et al. 1999). Nem kétséges, hogy nő az érdeklődés a társadalmi kontextusok mélyebb megértése iránt – beszéljünk akár a nagy mintás kvantitatív bizalom kutatások interpretációjának társadalmi kontextusba helyezéséről vagy akár a szerényebb ambíciókkal induló

kvalitatív kutatások adatainak egy-egy társadalomtörténeti helyzetben való értelmezéséről. Mindez felveti a kérdést, miként közelíthető meg a vizsgált jelenség és annak kontextusa. A jelen írás erre a módszertani kihívásra kíván egyfajta választ adni.

Aligha kell szólni arról, hogy számtalan próbálkozás született a makro és a mikroperspektíva összeházasítására, valamint a fent ismertetett probléma megoldására mind a nagy integratív társadalommodellek felállítása során, mind a finomabb distinkciókban gondolkodó strukturalista, kulturális vagy posztmodern módszertani megközelítések terén (Grünhut et al. 2019; Hetherington – Hetherington 2018; Luhmann 2018; Seligman 2000; Sztompka 1999). Az absztrakciók szintjeinek megválasztása és összeillesztése, illetve eme absztrakciók által előhívott nyelvi, tárgyi, történeti és szemléleti kontextussal való játék kétségkívül része a bizalomkutatásnak mind az elmélet, mind az empiria szintjén. Utalva Jenks és Blumer a mottóban közölt intelmeire, tanulmányomban amellet kívánok érvelni, hogy a módszer nem egyszerűen az elmélet szolgálóleánya, hanem önálló relevanciával bír, az egész kutatás folyamatát át-, meg átszövő, folyamat (Jenks 1995). És megfordítva az elmélet nem pusztán az adatok alátámasztására szolgáló vagy azok létjogosultságát olykor-olykor igazoló elméleti keret, a tipizálást segítő kategóriák megfogalmazására alkalmas szemléleti séma, hanem sokkal inkább a kutatás során önálló térrel és fejlődési ívvel rendelkező entitás.

Ennek fényében az alábbiak arra teszek kísérletet, hogy egy empirikus mintán bemutassam a kontextusok kezelésének nehézségeit egyfelől követve az elmélet dinamikáját, másfelől figyelve a módszerek szintéziseinek nehézségeire. A cikk nem kész recepteket, hanem sokkal inkább dilemmákat fogalmaz meg azzal a nem titkolt céllal, hogy egy közéleti diskurzust váltson ki a KÉK hasábjain, amely a klasszikus mikro-makro perspektíva meghaladására törekszik egy olyan kontextuális, komplex és dinamikus jelenség kapcsán, mint az intézményi bizalom. Egyúttal fel kívánja vetni a túlzott elméleti vagy módszertani redukcionizmus problémáját is.

Bevezetéképpen hadd essék pár szó magáról a kutatásról. A választott – több diszciplína módszertanát egyesítő – kutatás arra irányult, hogy megértsük, miként észlelik a fiatalok szűkebb-tágabb intézményi környezetüket és ennek kapcsán az egyes intézmények életébe milyen bekapcsolódási esélyeket látnak? Ennek megfelelően a kutatás fókuszában az intézményekhez való viszony, az intézményi bizalom és a részvétel viszonya állt.

A hallgatói közösségekben kialakuló közélet-képet, közéleti igényt és tevékenységformákról kibontakozó diskurzust több kvalitatív módszer együttes alkalmazásával elemeztem: 1.) tematikus diskurzuselemzés; 2.) tipológia (Denzin – Lincoln 2017). Az adatfelvételt 2012–2014 került sor, melynek keretében két az üzemeltetés és közösségfejlesztés szempontjából lényegileg eltérő felsőoktatási kollégiumban 30 fókusz csoportos, 18 félig-strukturált interjú és 22 narratív interjú készült el.²

A kollégiumok olyan szemi-privát tereket biztosítottak az interjúk felvételére, ahol a köz-magán dichotómia megfogható. A kollégiumok magán- és közterei, mint állam az államban, tükrözték a hallgatók közintézményekhez való viszonyát. Így aztán e kutatási terep alkalmat adott arra, hogy megfigyeljük, miként formálódnak az állampolgári kultúra elemei – így az intézményi bizalom – a hallgatók intézményi magánéletének mikro-tereiben.

Szembesülve azzal a ténnyel, hogy napjainkban szűkebb-tágabb környezetünk intézményeiről folyó beszéd és nemkülönben az intézményekhez fűződő lojalitás kényes téma, olyan összetett adatfelvételt

2 A 70 interjú (50 hallgatói és 20 intézményi) készült el kollégistákkal és a kollégisták életét meghatározó intézményi dolgozókkal. Ezen belül négy interjút a hallgatói önkormányzat és a kollégiumi bizottság olyan hallgatóival vettem fel, akik az intézet üzemeltetésében tevékenyen részt vettek, és további két interjút intézményi séta keretében rögzítettem. A konkrét interjúalanyok kiválasztáskor szem előtt tartottam, hogy a baráti körök, státuszhomogén értelmező közösségek szerepe láthatóvá váljon. A véletlenszerűen kiválasztott első szobában 6 rövid kapcsolathálózati kérdés előzte meg a csoportos interjút. A következő szobát annak alapján választottam ki, hogy a szobában kit neveztek meg a hallgatók, mint olyan személyt, akivel rendszeresen együtt töltik a szabadidejüket, akivel megosztanák a magánéletüket vagy a tanulmányokkal kapcsolatos problémákat. Az ilyen, hólabda módszerrel kirajzolódó kapcsolathálókat addig követtem, ameddig az adott kapcsolatháló el nem különült környezetétől. Egy-egy intézményben 5-7 ilyen egymástól elkülönülő kapcsolathálót mértem fel. (A kapcsolathálózati kérdőívtervet lásd: Melléklet 1.) Ezt követően kulcsinformátorok (szintfelelősök, kollégiumi nevelőtanár) segítségével megkerestem az izolált hallgatókat is, akikkel többnyire narratív interjúkat készítettem. Egy olyan régióban, ahol a hallgatók civil szervezetekben vagy formális csoportokban való részvételi hajlandósága alacsony (Fényes – Lipcsei – Szeder 2012), fontosnak éreztem megtalálni azt a társas közeget, amely hatással van a hallgatók közéleti aktivitására. Ezt követően narratív interjúk készültek a csoportos interjúk azon tagjaival, akik véleményvezérek avagy épp ellenkezőleg, végig hallgatagok maradtak az interjúk során.

alkalmaztam, melynek az elemzés szintjén törté-
nő szintetizálása utóbb nem kis fejtörést okozott.
Mondhatni: már az adatfelvétel szintjén felmerült
a kontextualizálás kérdése: a nyelvi, társadalomtör-
téneti, és az absztrakciók szintjén megnyilvánuló
értelmezési keretek, viszonyítási pontok interpretá-
lása. Az alábbiakban megkísérlem bemutatni, hogy
milyen megoldások születtek a felmerülő módszer-
tani kérdésekre – ha tetszik az eltérő mintázatok
és kontextusok az adatfelvétel, adatrendezés és ez
elemzés szintjein való integrálására.

Fókuszcsoporthoz, majd egyéni interjúkat vet-
tem fel, ám a magánterekben felvett interjúk so-
rán a hallgatási kultúra megtörésére, illetve a rö-
vid, sematikus válaszok elkerülése érdekében arra
kényszerültem, hogy többféle projektív technikát
is alkalmazzak. A narratíva-stimuláló kockák³ mint
projektív technika feltárta a közvetlen életvilág,
a társadalom és a politikai szféra érzékelését, a köz-
szféra elsődleges és másodlagos jelentésmezéjét;
az aktuálpolitikai témákat felvillantó kártyák a közélet
kategorizálásának logikáját; a mentális térképezés
a közvetlen életvilágban megjelenő köztér észlelését;
a félig-strukturált csoportos interjúk a diszkurzív
praxis, a közzől szóló beszéd sajátosságait mutatták
be (Blommaert – Bulcaen 2000; van Dijk 2010;
Fairclough 1989; Robert – Oross – Szabo 2017;
Wodak – Meyer 2009). Végül a csoportos interjúk
legbeszédesebb és leghallgatagabb tagjaival készült
follow-up egyéni narratív interjúk rávilágítottak,
hogy milyen logika mentén ágyazódik bele az egyé-
ni életútba a köz és a magán közötti különbségtér-
tel. Így világossá vált, milyen szerepet játszanak a
formális intézmények a fiatalok életében (Cortazzi
2014; Lieblich, Tuval-Mashiach – Zilber 1998;
Mishler 2004; Rosenthal 2006, 2013).

Az adatfelvétel sajátosságainak bemutatása után
térjünk át az adatrendezés és elemzés sajátosságaira.
Annyi talán első pillantásra is kivehető, hogy jólle-
het számos adatfelvételi módszert alkalmaztam, az
elemzés elsősorban a csoportos interjúk diskurzusa-
ra épült. Ezáltal az így kapott adatok képezték az
elemzés fő korpuszát is a különböző projektív tech-
nikákkal nyert adatok a csoportos interjúk átíratai-
t gazdagították. Így talán nem meglepő, hogy az
elemzés alapjául szolgáló tételes kategóriák kibon-
tását a diskurzuselemzésen keresztül mutatom be.
Mindehhez hozzáfűzöm, hogy az adott szempont
esetén a más módszerből adódó adatok, hogyan

3 Játékos projektív technika nehezen megközelíthető
társadalmi csoportok diskurzusainak feltárására (Lásd
Pataki 2015).

járultak hozzá az adott jelenség mélyebb megértésé-
hez. A narratív interjúk eredményeit külön cikkben
közlöm.

Az elsődleges kódolás után a dikurzuselemzés
előkészítésének további fázisai két jól elhatárolható
részfázisra bomlottak: 1.) a tematikus diskurzus-
elemzésre és 2.) a háttéradatokat bevonásával készített
tipológia kialakítására. Míg az előbbi módszer tá-
mogatta a valóságmagyarázatok megértését (vagyis,
hogy miként látják a fiatalok az intézményi való-
ságot), az utóbbi a korábbi demokratikus tapaszta-
latok és az intézményi bizalom viszonyrendszerébe
ágyazta be adataimat (azaz hogy miként befolyásolja
az intézményi bizalom az adott intézményben való
részvétel valószínűségét). Mindkét módszer – a
Maxqda18 szoftver segítségével – lehetővé tette az
adatok leíró, majd magasabb szintű értelmezését
(Kuckartz 2014; Kuckartz – Rädiker 2019; Wiede-
mann 2016).⁴ Az elkövetkező fejezetekben célo-
m nem pusztán a kapott eredmények ismertetése. A
következőkben sokkal inkább arra törekszem, hogy
az alkalmazott módszer egyes szintjein szemléltet-
sem az ott feltáruló társadalmi valóság lehetséges
értelmezéseit: az empiria és az elméleti háttér pár-
huzamos fejlődési ívét.

Elsősorban az a cél vezetett, hogy a kutatási kér-
dést megvilágító olyan kódrendszert hozzak létre,
amely lehetővé teszi az adatokból kibomló finom
összehasonlítást (Charmaz 2006; Strauss – Corbin
1997).⁵

A kvalitatív munka időigényességét és az adatok
megbízhatóságát jelzi, hogy a fent leírt kódrendszer
tematikus blokkok köré szerveződése, véglegesítése
két évet vett igénybe. Ám e célirányos, összehason-
lító, de ugyanakkor az adatokkal dialógust folytató
módszer lehetővé tette a problémának a kvantita-
tív eredményeket kiegészítő, árnyaltabb elemzését.
Bár sokat tudunk arról, hogy a magyar társadalom
a rendszerváltás óta miként viszonyul a kormány-
zati politikai, jogállami intézményekhez, illetve,
hogy milyen formális vs. informális, direkt vs. in-
direkt formákban hajlandó bekapcsolódni, sokkal
kevesebb információ áll rendelkezésünkre arról,

4 A kvalitatív kutatók között megoszlanak a nézetek a
piacon kínált szoftverekről. A jelen kutatáshoz azért tűnt
a Maxqda az NVivo szoftverrel szemben megfelelőbbnek
mert több szinten segíti az adatvizualizációt. Az
adatok szövegkontextusaikban, interaktív módon való
ábrázolását, elemzését.

5 A kódrendszert, az esettanulmányokat lásd az
anonimizált adatfileban: https://drive.google.com/drive/folders/1Qj-z_QOStutZXLpBXi9ZozLUMlmUtry

Forrás: Saját ábra

1. ábra A témák megoszlása főkérdések szerint

hogyan milyen interpretatív, argumentációs sémák, jelentéshorizontok állnak az intézményi bizalom és részvétel alacsony szintje mögött. Jóllehet fontos hangsúlyozni, hogy az elemzés csak azokon a nap-pali tagozatos egyetemista fiatalokon alapul, akik 2012–2014 között az általunk kiválasztott két kollégium lakói voltak, az interjúalanyok által konstruált meta-narratív struktúrára épülő kvalitatív kutatás e témában meglehetősen hiányos. Ekként a minta bár óvatos következtetésekre ad lehetőséget nap-jaink társadalmi jelenségeivel kapcsolatban, mégis hiánypótló, hiszen tükrözi az elbeszélők személyes világmagyarázatait, a részvételtől kialakult percepcióit, belülről világítva meg, hogy egy adott interakció milyen kockázatokat hordoz a beszélő számára, az egyén generalizált bizalomdiszpozícióját, illetve azokat a bizalomrelációkat, amelyek befolyásolják, hogy a cselekvő egy adott helyzetben miként viszonyul partnereihez vagy az intézményekhez.

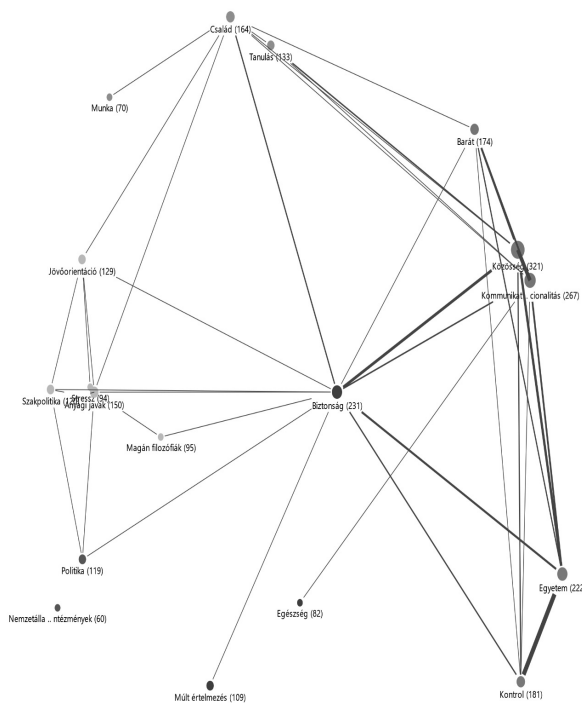
Így tehát, a tematikus diskurzus-elemzés tükrében, bemutathatóvá válik a vizsgált fiatal felnőttek közéletéről kialakult képe: feltárulnak azok a történetek, amelyek lehetővé teszik, hogy a fiatalok közről való tapasztalataikat másokkal megosszák, s mindeközben fény derül magára az intézményi elköteleződés és lojalitás kérdésére. Ez más oldalról azt is jelenti, hogy kirajzolódnak azok a valóságshorizontok, amelyek nemcsak ifjú válaszadóim szemléleti keretét határozzák meg, hanem egyszerűen kijelölik a „játéktérük” határait is. Fontos kérdés ugyanis, hogy a fiatalok számára a szűkebb-tágabb társadalmi környezetben észlelt minták, valamint az intézményekről kialakult kép alapján a cselekvés mely formái tűnnek ésszerűnek. A kutatás komplexitásából kifolyólag talán bocsánatos bűn, hogy az adatfeldolgozás egy évtizedet vett igénybe, így az

adatok napjaink intézményi részvételére vonatkozóan csak tendenciákat fogalmaznak meg.

Tematikus diskurzus-elemzés

Az alábbiakban tehát lássuk a korosztály számára milyen releváns közéleti témák merültek fel, e témák miként strukturálódtak, a közéletéről szóló elbeszélésekben maguk az intézmények hogyan kerültek bemutatásra, illetve mindeközben milyen szerepet tölt be az (in)aktív cselekvő. A tematikus diskurzus-elemzés átvezet minket a következő fejezetben az elemzés második részéhez, mely egy tipológia kialakításával segít megérteni, hogy mennyiben változik az intézményi környezetről kialakuló kép, ha figyelembe vesszük a fiatalok intézményi szerepvállalását, társadalmi tőkét, szülői háttérét. Ily módon a zárófejezetben számba vehetjük, hogy az intézményekről kialakuló valóságmagyarázatokban milyen szerepet tölt be az intézményi bizalom és lojalitás, és ez mennyiben változik a korábbi demokratikus tapasztalatok, a társadalmi beágyazottság vagy szülői háttér függvényében.

A körülöttünk észlelhető világ jelenségeiről a fiatalok hosszasan meséltek, mely témák az alábbiak szerint rendeződtek. Voltaképpen elsősorban a társas környezetről (család, közösség, barát) szóló beszéd és az abban megjelenő problémák (attitűdök: bizalom, egzisztenciális problémák, félelmek, egészségkockázatok) domináltak a diskurzust akár a rekonstruált múlt, akár a megélt jelen vagy a vágyott jövő került a beszélgetés középpontjába. Látni való: az informális kapcsolatháló szerepe, az azok elvárásainak való megfelelés készsége, valamint az ügyek, problémák informális kijárása vagy megoldása meghatározó jelentőségű a fiatalok életében.

Forrás: Saját ábra

2. ábra A közletről szóló beszéd témáinak kódterképe

Míg az ábra a leggyakrabban megjelent témákat a kódolt szövegrészek százalékos megoszlásában mutatja be, addig az egyes témák százalékos megoszlásán túl a szoftver támogatja a témák együttes megjelenítését is. E kódterkép jól illusztrálja a szűkebb-tágabb társas világ jelenségeiről szóló beszéd főbb irányait, valamint megvilágítja azok logikai összefüggését. Az egyes témák adott beszédkörnyezetben való azonosítása kétségtelenül segít abban, hogy konzekvensen megközelíthetővé váljanak a mégoly rejtett összefüggések is. Egyben ily módon feltárulnak azok a főbb szempontok, amelyek szervezik a fiatalok tapasztalatait.⁶ Vagyis a kódterképnek köszönhetően képet kaphatunk arról, hogy mely téma, mely másik témával fordult elő leggyakrabban – azaz miként strukturálódott a közletről

6 Ne felejtjük el, hogy amikor beszélünk, egyszerre több témáról értekezünk. Egy-egy téma külön kóddal lett ellátva, melyet az alábbi ábra szemléltet – úgy mint tanulás, barát, munka stb. A szoftver összegzi, hogy hány alkalommal fordult elő egy kódolt téma egy másik mellett. Ez alapján klaszterekbe rendezi a témákat. Vegyük például az ábra egy marginális elemét a munkával összefüggésbe hozható szövegrészeket. Mint látható az alábbi ábrán a munka és a család együtt 70 alkalommal fordult elő egymástól nem messzebb, mint egy bekezdés távolságra.

szóló beszéd. A vonalak vastagsága az egymással átfedésben lévő kódok gyakoriságát jelzi. Továbbá azt is láthatjuk, hogy a térkép különböző színekkel megjelölve klaszterekbe rendezi a gyakran együttálló kódokat.⁷

Így a 2. ábra klaszterei tájékoztatnak arról, hogy amikor a fiatalok a közletről gondolkodnak, fejükben hogyan körvonalazódnak intézményi környezetük elkülönülő területei. A fiatalok hangsúlyosan hol az intézményi kontrollról, a korosztályos kapcsolatok kialakításáról, a családról, a politikáról értekeztek, hol a családi történeteket osztottak meg velem, de elbeszélésekben külön jelentőséget kapott a környezet és egészségtudatosság is. Szembeötlő, hogy a fegyelmi rezsimek, a korosztály elvárásai, a reciprok családi viszonylatok észlelése és a szűkebb-tágabb intézményi környezet politikai eszközökkel

7 A kódterkép egy olyan kvalitatív vizuális térképnek tekinthető, ami az együttálló, egymással fedésben lévő kódokat számszerűsíti, csoportokba rendezi, és megadja a fogalmi hálózatok központi elemét. Ezáltal felfejthető, hogy mik a beszéd tematikus csomópontjai, és azok hogyan rendeződnek össze egy egységes és koherens diskurzussá.

való formálásának lehetősége többnyire a családot és nemzetet ért múltbeli tragédiák, valamint az egyéni életutat befolyásoló egészségkockázatok, életesélyek perspektívájából értelmezhetőek.

A klaszterek azonosítása után meg kell jegyezni, hogy a domináns témák egyetlen központi tengely – a személyes, egzisztenciális és fiziológiai biztonság – köré szerveződnek, amely mintegy magába foglalja a rendvédelemtől, az intézményi kiszámíthatóságon át, a családi szociális hálók biztonságát. Ugyanúgy reflektál a múlt tragédiáira, mint a jelen egészségügyi kockázataira. Lássuk, miként strukturálódik e biztonságigény és milyen kapcsolatban áll azokkal a kategóriákkal, melyeken keresztül, a fenti ábra tanúsága szerint, a fiatalok észlelik az intézményi környezetet. A biztonságigény és rendpártiság jószerivel dominálja az elbeszéléseket, ám, amint azt látni fogjuk, a viszonyítási keret gyakorta egy folyamatosan változó globalizálódó társadalmi tér. Tény, a történetekben akarva-akaratlanul helyet kap a folyamatosan alakuló, néha meglepetésekkel terhes valóság: a félt-vágyott strukturális változás. Ennek eredményeként, (ahogy a következő részben megpróbálom majd igazolni), a rend kialakítása, a biztonság megteremtése egyúttal életprojektté válik.

Egészeiben véve a klasszikus magyar panaszskultúra hátterében a történetekből felsejlik a vágyott megbecsültségnek, bizalomnak, rendnek egy érdekes karaktere: az elaszticitás. A narratívákban mindvégig észlelhető egy erős rendpártiság, amely azonban egy folyamatosan újrendeződő világ környezeti sajátosságaira rendezkedett be. Az intézményi környezet állandó átalakulása miatt a fiatalok a kialakult helyzet jogosságának megítélését lehetetlennek tartják. Minthogy mindaz, ami jogszerűtlennek tűnik ma, lehet, hogy egykoron más jogkörnyezetben jogos volt.

Ugyanígy a változó társas helyzetek révén – és ne felejtjük el a fiatalok a rendszerváltás után születve egy nagy struktúraváltás szemtanúi – maga az emberi cselekedet sem kiszámítható vagy megítélhető. Nincsen olyan nézőpont, olyan morális platform ahonnan ezek a döntések meghozhatók lennének. Mindez megnehezíti a társadalmi orientációt, így hát maga az orientáció mikéntje, a társadalmi tájékozódás sajátos vonásainak megléte vagy hiánya az, ami köré egy-egy társaság kikristályosodik. Vagy más szóval maga a társadalmi orientáció mikéntje válik a társadalmi tájékozódás alapjává, a bizalmi kapcsolatok kiépítésének bázisává. Ez az eredmény megerősíti a bizalomkutatás korábbi eredményeit, mely szerint „*az interakciókat keretező,*

azok dinamikáit alapvetően meghatározó, strukturálisan rögzült (logikák és szemantikák) referenciaértéke egyre gyengül, ami miatt az egyének kénytelenek saját percepcióik és interpretációink, azaz megismerési szintű ideáik alapján cselekedni. Vagyis érvényesen alkalmazható viszonyítási pontok híján a mindennapi interakciók kockázatokkal sűrűsödnek fel, a megszkott rutinok – úgy episztemológiai, mind praxisszinten – alkalmatlanná válnak, az egyének nem látják előre, miként alakulnak majd az érintkezések, ezért annak érdekében, hogy mégis vállalni tudják az interakciókat, bizalmat kell mutatniuk” (Grünhut et al. 2019:12-13).

Adataim tükrében úgy tűnik, hogy a cselekvő a formális-informális intézményi környezet folytonos változására úgy reagál, hogy magával a bizalommal játszik: hol színleli, hol megelőlegezi, hol generálja, hol manipulálja a bizalmat. Annak érzékeltetésére, hogy a fiatalok által megnevezett közéleti szférákban milyen intézmények miként tűnnek fel, illetve, hogy ezekben az intézményekben a fiatalok mennyire bíznak és e bizalom milyen bekapcsolódási formákat generál, álljon itt két módszertani megközelítés.

1. *Esettanulmányok* A hierarchikusan szerveződő kód- és kommentár-rendszer elősegítette, hogy minden egyes interjúról készüljön egy-egy esettanulmány.⁸

Míg az esettanulmányok az egyes interjúkban fellelhető koherenciát és logikát voltak hivatottak megragadni, addig a szoftver hozzájárult ahhoz, hogy egy áttekinthető táblázatban együtt követhessük a teljes korpusz dinamikáját. Egymás mellé rendezve a kódolt részeket, követhetőek azok az endemikus jelentésárnyalatok, amelyek a fiatalok köréről vallott nézeteit az egyes tematikus kódok metszéiben meghatározzák. Mely folyamat során rendre feltáruznak azok a körülmények, amelyek a közéletben való részvételt értelmessé és jelentőssé teszik.

8 A kódolás nem csupán az adatok több szintű értelmezésében és megjelölésében merült ki, hanem a szövegrészeket, az egyes dokumentumokat, dokumentumcsoportokat és kódokat kommentárokkal is kiegészítettem. E részletes feljegyzések és a feljegyzések szisztematikus kezelése és elemzése a kutatás gerincét képezték. Ezek a feljegyzések, a terepnaplókkal összevetve, hol az adatfelvételt, hol az elemzési módszereket csiszolták, hol pedig kiemelték olyan szövegrészeket, amelyekkel korábbi kutatások adatai váltak összevethetőkké. A kódolást követő elemzési szinten minden egyes dokumentum esetében ezeket a feljegyzéseket dolgoztam át oly módon, hogy a dokumentum ismételt olvasata a már létező kommentárokkal magasabb szintű értelmezést adjon.

korruptió ismert tény, egyedül az informális kapcsolatok útján kibontakozó civil aktivitás tűnik a felelős kiútnak. Az interjúhoz fűzött megjegyzések újraolvasása igazolja, hogy a társasághoz való tartozás, mint abszolút maxima, továbbá a barátok megválogatásának mikéntje elengedhetetlen a véletlen eseményekkel való megküzdésben és e civil aktivitásban. Ezekben az interjúkban cselekedni képes, a tehetetlen rendvédelmi erőkkal szembe szállni akaró a természettel harmóniában élni vágyó önellátó közösség ideája rajzolódik ki, ahol a múlt átírásának, részleges vagy teljes elfelejtésének többszintű gyakorlata él együtt. Mindez egyúttal arra kényszeríti a cselekvőt, hogy mindig legyen alternatív terve az események értelmezésére és kezelésére. E folyton változó intézményi térben a rendvédelmi szervek: a kollégiumi biztonsági- és portaszolgálat, a gárda, mezőőrség nyújt némi megnyugvást és biztonságérzetet.

Narratíva stimuláló kockák és a kvalitatív adatelemző modellek integrálása Az interjúalanyok történetei tehát nem tekinthetők sem apolitikusnak, sem apatikusnak, még akkor sem, ha az itt-ott radikális megoldásokban gondolkodó cselekvő rendszerint nehezen azonosul környezeté intézményeivel. Annak érdekében, hogy feltárjam a fiatalok intézményekről kialakuló képét nem maradt más hátra, mintsem, hogy megértsük: vajon a fiatalok közéletéről szóló elbeszéléseiben miként körvonalazódik maga a cselekvő. Az intézményekhez való elköteleződés, a társadalmi rend kialakításának mikéntjével kapcsolatban a már említett projektív technika: a narratíva-stimuláló kockák eredményei szolgálták információval.

Álljon itt egy kockadobás illusztrációként, melyben a tizennyolc kockából nyolc esetben a bemutatott intézmények és aktorok összefüggésbe hozhatóak a magán- és közbiztonsággal, vagy az intézményi bizalommal vagy annak hiányával. Mindez alighanem csak egyetlen példa a számos szöveghelyből, ami a vizsgált társadalmi csoportban az intézményekkel kapcsolatban egyfajta különös bizonytalanság érzésre utal.

Ez a bizonytalanság több dimenzióban nyilvánul meg. Vessünk egy pillantást magára a narratívára, követve a piktogramokat és az őket magyarázó elbeszélésekre az ajtón kikukucskáló embertől (felső sor 5. kocka) a kulcslyukig (alsó sor 3. kocka):

Van egy ilyen ajtó mögött elbújó emberke, ez a zárkózottság. Vannak zárkózottabb emberek, félénkebbek, ez ugye személyiség kérdése. Lehetnék én is olyan, de én nem ezeket a géneket kaptam. Meg nem ez nevelődött belém, nem ebbe a közegbe nőttem föl. (a család intézménye)

Van egy kérdőjel. Ez többféle lehet. Jelentheti egyrészről azt, hogy egy rejtvény vagy feladvány, a bizonytalanságot, és a rengeteg kérdést, ami egy-egy témával kapcsolatban felmerülhet... úgy-úgy mond bizonyosság, megbiztosodás, bebiztosítani a dolgokat (egyén és intézményrendszer kapcsolata, tervezettség)

Van itt egy evő ember. Enni mindig kell. Minden ember eszik, persze ki milyen szintű termékeket, milyen mennyiségben, minőségben, mértékben. (élelmezés és egészségpolitika)

Ez egy rabló pandúr lenne. Mint minden országban, hát Magyarországon is van bűnözés. Pontos statisztikát nem tudok, hogy mennyire vagyunk elől [ezen a listán] világ vagy európai viszonylatban. Ezeket büntetni kell. Ott a Wiskeys. (rendvédelem)

Rakéta meg bolygó. Űrtudomány. A jövőt jelenti: földönkívüliek – hiszem, ha látom (tudomány)

Bástya többféle területen lehet fogalom. Egyrészt lehet egy háborúba fogalom, mint egy biztos pillér, talp. Lehet a kialakuló alapja bármiféle dolognak, rendszernek. De elsősorban ez mindig egy alappillért, követ, biztosítékot jelent számomra. (hadügy, biztonságpolitika)

Kisgyerek és mögötte egy szellemárnyék. Esetleg talán, ha jövőben kiderül, hogy milyen kis mocskos politikus lesz vagy diktátor, akkor már az árnyéka mutatta... Ki gondolta volna, hogy a kis Hitlerből ekkora valami lesz mondjuk. (közpolitika)

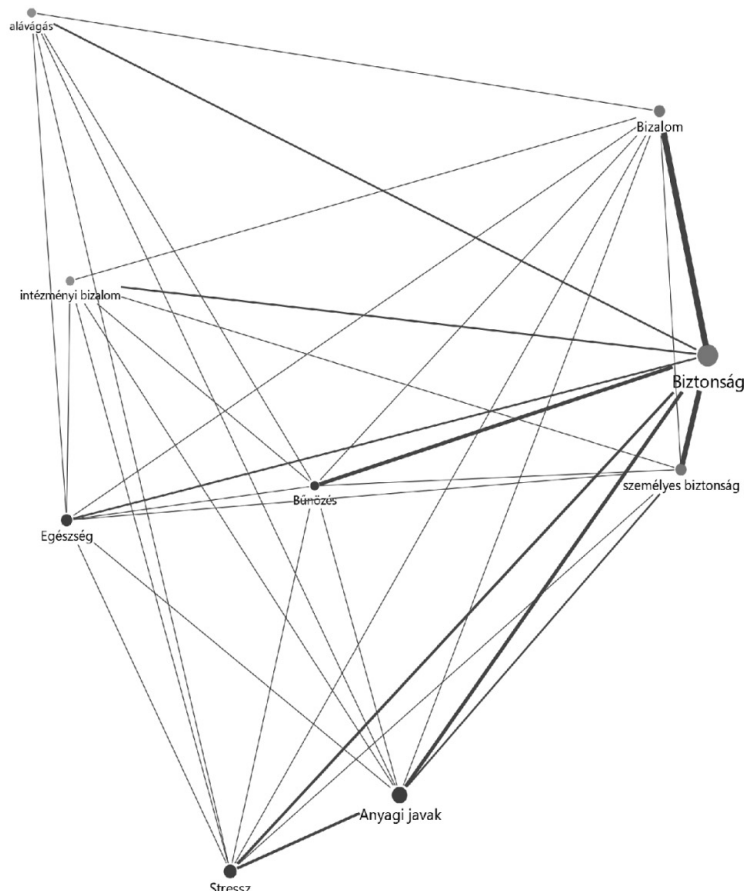
Hát szerintem kulcslyuk. Ez egy rés, amin át lehet látni egy olyan dologba, amit nem biztos, hogy látni kell vagy látni tudunk. Rengetegszer kibúvó, kémkedési lehetőség, vagy kíváncsiság kielégítése (belbiztonság)

(város, MK, gépészmérnök, 22 éves, fiú)

A zárkózottság, a bizonytalanság, a bűnözés mögött megbújó lehetőségek képe az intézményi narratívának egyfajta lebilincselő dinamikát kölcsönöz. A kialakuló dolgokban rejlő potenciál, a kulcslyukon át megjelenő ismeretlen dolog izgalma, a kisgyerekben jelen lévő nagyság mintegy ellenpontozza az élet kockázatait: a félénkséget, kiszámíthatatlan jövőképet, egészségkockázatot. Ily módon az elsődleges és másodlagos asszociációk láncai – ha mégoly fragmentáltan is – kirajzolják a biztonság

Forrás: Saját ábra

4. ábra A biztonság endemikus értelmezései

társadalmi beilleszkedés és boldogulás köré csoportosul – amelyben nem mellesleg meghatározó szerepet játszik a tanulás, – a biztonság-kód ennél sokkal összetettebb jelentéshorizontot tár elénk.

A biztonság megléte vagy hiánya félt, de egyben vágyott jelentéshorizontokat is bemutat, amely éppen utal a sikeres kreatív cselekvőre, mint a fegyelmi rezsimiek által kijelölt korlátokra. Mint láttuk, majd minden narratíva szervező eleme a biztonság-hoz fűződő attitűd. Ráadásul a társas környezethez való viszonyulást is a biztonság-hoz, bűnözéshez fűződő attitűdnek az értelmében lehet kidolgozni. Ennek megfelelően az elemzés e pontján a biztonság kódot tovább bontottam aldimenziókra. Az alábbi ábra fókuszáltan mutatja be az nehézségekről szóló beszéd jelentéshorizontjának strukturálódását a biztonságról vallott nézetek tükrében. Itt ismételen világossá válik, hogy bár a biztonságról sok szó esik, a bűnözés az a kulcsfogalom, amely az intézményekhez viszonyulást és az azokba történő lehetséges bekapcsolódás esélyeit lamentáló beszédet

szervezi. Ami annyit tesz, hogy a folyton változó intézményi létbe történő bekapcsolódás a fiatalok olvasatában morális dilemmát vet fel és előre vetíti a közrend egy sajátos felfogását.

Az ábrán kivehető a bizalom két elkülönülő aspektusa. Szembeötlő, hogy miként a biztonságot elsősorban a személyes biztonságot garantáló személyközi bizalom jelenti, addig az intézményi bizalom – az ábra tanúsága szerint – egészen más arculatot ölt: alanyaim szerint a személyes és vagyoni biztonságot, az egészségvédelmet a szolgáltatási viszonyok garantálják. Egyfelől hangsúlyos téma, hogy kiben, mikor, mivel kapcsolatban lehet megbízni, e diskurzusban azonban az intézményekkel kapcsolatos lojalitás alanyaimban fel sem merül. Látni való: az intézményeket szolgáltatásaikon és nem döntéshozó folyamataikon keresztül érzékelik a hallgatók.

Fontos megjegyezni, hogy az elbeszélésekben a 'bűnözés' mint axiális kategória is kétarcúnak mutatkozik. Nem pusztán egy büntetőjogi fogalom, és

nem is a rosszak és a jók játszmájaként kerül bemutatásra, sokkal inkább a bűn, a közösségi kánon áthágásának minősül.¹¹ Mintha csak a cselekvő (például az elbeszélésekben rendre megjelenő Ambros Attila alakja) a sikeres közéleti magatartás olyan képeit hívná elő, ahol az aktor – bár illegitim – talpraesettségeért közmegebecsülésnek örvend. Vagy más szóval: a bűn nem egy közösség morális rendjének, mint inkább az interakcióból kibomló helyzet viselkedési kódexének megsértése. Mondhatni olyan gondolati, nyelvi vagy cselekvéshez köthető aktus, mely közbotrányt vált ki, közrendet sért. Erős negatív konnotációjától eltekintve azonban, a bűnözés – bármit is jelentsen e szó – bizonyos mértékben legitim, hiszen hol „talpraesettségnek”, hol „alávágásnak” minősül: hol nagyra értékelt kreatív készség, hol nyilvánvaló csalás. S miként a hol vágyott, hol félt intézményi bizonytalanság az elérni kívánt rendnek sajátos elaszticitást ad, a normaszegés is kétarcú: egyszerre járhat büntetéssel és megebecsültséggel. A bizalom jelentéshorizontjának illetően strukturálódása talán részben összefüggésbe hozható azzal a kvantitatív felismeréssel, hogy miközben magunkat felmentjük, másokról rosszat feltételezünk. A társadalmi integráció a jelenkori Magyarországon kutatás alapján a normaszegések percepciója és az elismert cselekvés között jelentős különbség van (Hajdu 2012:55). Míg 10.9% ismerte el, hogy a három normaszegő magatartás bármelyikét elkövette az elmúlt öt évben, 73.7% úgy vélte, hogy a „többi magyar közül majdnem mindenki megteszi azokat”. Míg 10.9% ismerte el, hogy a három normaszegő magatartás bármelyikét elkövette az elmúlt öt évben, 73.7% úgy vélte, hogy a „többi magyar közül majdnem mindenki megteszi azokat”.

Láthattuk, hogy a fiatalok a közéletről, és a közélet intézményeiről szóló diskurzusát a biztonsághoz fűződő szövegrészek szervezik. Beláttuk milyen szövegkontextusban említik meg a fiatalok a személyes és intézményi biztonságot és bizalom kérdését. Az is világossá vált, hogy a bizalom és a biztonság kérdése, milyen utalásokat, referenciákat hívott elő a róluk elmélkedő magántársaságokban.

¹¹ Általánosságban is elmondható, hogy a narratíva-stimuláló kockák használata során a leggyakrabban először kiválasztott kocka – azaz az a kocka, amely a legtöbb elsődleges asszociációt váltotta ki – a rabló pandúrt ábrázoló kocka volt. E szerint elmondható, hogy a magyar közéletéről leggyakrabban beugró kép a bűnözés, ám olyan ravaszdi bűnözők merültek fel név szerint, mint a Wisky-s, aki képes volt megváltoztatni bűnözésről kialakult képünket.

Mindez lehetővé tette, hogy pontosabban megértjük magának a két fogalomnak – a biztonságnak és a bizalomnak – a strukturálódását. Elvált egymástól a személyközi és az intézményi bizalom fogalma, melyben az utóbbi nem annyira az aktív állampolgár intézmények iránti elköteleződését, mintsem a szolgáltatást igénybevevő fogyasztó hitét tükrözi. Végül felmerült egy sajátos, helyzetszituatív, félt-vágyott viszony magához a társadalmi rendhez.

Összegezve a bizalom és a bizalmatlanság térségben tapasztalható gazdag kultúrtörténete okán, a biztonságnak, a bizalomnak, a bűnözésnek beágyazott és széles jelentésstruktúrája van. A nyugat-európai részvételi demokráciákra jellemző intézményi bizalom fogalomtól lényegileg eltérő módon, az általam vizsgált fiatal felnőttekkel felvett interjúkban felismerhetünk egy olyan intézményi valóságot, ahol az intézményi bizalom alacsony és döntően szolgáltatásalapú, ám ennek ellenére az intézményekhez való viszonyt a közrend a fiatalokban élő sajátos ideája szervezi. E közrend a közmegebecsültség elérésének és a közbotrány elkerülésének dinamikájából nő ki, miközben mind az intézményi környezet, mind az ezen intézményekhez való hozzáállás folytonosan változik. Ebben az ideálképben pedig kétségtelenül benne van a folytonos határlépcső, a társadalmi rend megkerülésének vagy felülírásának gyakorlata. Így a határlépcsők mikéntje, a társadalmi orientáció válik a közéletet szervező bizalom alapjává.

Mint láttuk mind az esettanulmányok, mind a narratíva-stimuláló kockák és a ráépülő kvalitatív modellek integrálása lehetővé tette a környezet szűkebb-tágabb intézményi környezetéről a fiatalokban élő mentális kép megragadását. Az egyes módszerek és elemzési szintek jóllehet más-más összefüggés-rendszerben, kontextusban tüntették fel az intézményeket, mégis összességében segítették, hogy a vizsgált csoportról kialakulhasson egy egységes tapasztalat.

Tipológia

Mindezidáig a tematikus diskurzuselemzésre koncentráltam, mely hozzáférhetővé tette a fiatalokban környezetük intézményeiről kialakuló képet. A tanulmány hátralevő része egy tipológiát mutat be, mely során arra törekedtem, hogy megértssem, mennyiben változik az intézményi környezetről kialakuló kép, ha figyelembe vesszük a fiatalok intézményi szerepvállalását, társadalmi tőkét, szülői háttérét. Kérdés, hogy az intézményekről kialakuló

Forrás: Saját ábra

5. ábra A vizsgált hallgatók aktivitási mintázata

valóságmagyarázatokban milyen szerepet tölt be az intézményi bizalom és lojalitás, és ez mennyiben változik a korábbi demokratikus tapasztalatok, a társadalmi beágyazottság vagy szülői háttér függvényében. Amíg a tematikus diskurzus-elemzés – amint arra korábban utaltam – főként a szavak, kódok és kommentárok tartalom-elemzési lehetőségeire épít (gyakoriság, együttállás, kombináció), a következő részben tárgyalt tipológia ezzel szemben elsősorban a változók tükrében vizsgálja meg a fiatalok intézményekről kialakított diskurzusát.

A Maxqda 18 szoftvernek köszönhetően a kvantitatív és a kvalitatív adatok egy egységes keretben elemezhetővé váltak, és lehetővé tették a politikailag vs. kulturálisan aktív illetve passzív vs. apatikus diákok diskurzusának, valamint gyakorlataink elkülönült elemzését.¹² Az interjúfelvételkor számos más adat mellett rögzítettük a fiatalok tényleges intézményi elköteleződését, és intézményi

12 Ennek megfelelően politikailag aktívnek tekintettünk minden olyan hallgatót, aki kész a közvetlen környezetét befolyásoló döntésekben részt venni. Ide tartoznak azok az interjúalanyok, akik vagy a kollégiumi bizottságban vagy a hallgatói önkormányzatban vagy valamely párt tevékenységében aktívan részt vesznek. A kulturálisan aktív hallgatók sportklubok, vallási gyűlések, kultúráért felelős civil szervezetek aktivistái. Azokat a hallgatókat, akik a társadalmi ügyek iránt élénk érdeklődést mutattak, követték környezetük közéletét passzív hallgatókként, míg a közélettel szemben tanúsított teljes érdektelenséget mutató interjúalanyokat apatikus hallgatókként azonosítottuk.

beágyazottságát, szocio-ökonomiai háttérváltozóit.¹³

Az elemzés fényében egyrészt elmondható, hogy ami döntő a bizalom meglétében vagy hiányában, az nem feltétlenül a szülői iskolai háttérben keresendő, hanem sokkal inkább abban, hogy az illető aktív vagy inaktív. Ami pedig a környezet szűkebb-tágabb intézményi struktúráinak formálását illeti, fontos megjegyezni, hogy míg a politikai aktivitás esetében a méltánytalanság és kilátástalanság belső örökléséből adódó stressz, valamint a kulturálisan aktív hallgatók szemszögéből az egészségtudatosság, addig a közéletet követő, de abba bekapcsolódni nem kívánó hallgatók esetében az anyagiak és az egyéni boldogulás esélye tűnik a cselekvés háttérben álló motivációnak. Mondhatni a fiatalok aktivitásuknak megfelelően más-más indítatásból vesznek részt környezetük intézményeiben.

Másrészt, úgy tűnik, a társas beágyazottságnak, a demokratikus tapasztalatoknak van jelentős

13 Háttérváltozóként adathatóvá vált, hogy milyen a hallgatók intézményi beágyazottsága (kampuszon belüli vagy kívüli heterogén vagy homogén kapcsolati tőke), illetve milyen szülői háttérrel rendelkeznek. A háttérváltozóknak köszönhetően például elkülönülten elemezhetővé vált az intézményi bizalom kérdése az első és a több generációs értelmiségi fiatalok esetében vagy a különböző kapcsolati hálóval rendelkező hallgatók viszonylatában. Nem is beszélve arról, hogy mint említettem az intézmény életében eltérő módon résztvevő, az intézmény iránt eltérő elköteleződést mutató fiatalok diskurzusai így elkülönültek.

hatása az intézményi bizalom kialakulásában. Noha a campuson belüli nyitottság csökkenti a hallgatók szűkebb és tágabb környezetében észlelt bizalmi hiátust és őket a kollektív értékek mellett elkötelezett intézményi bekapcsolódás iránt inkább fogékonyra teszi, a campuson kívüli nyitottság valószínűsíti a magas készütségi fokot, ahol olyan kollektív javak, mint például az egészségvédelem, vagy a környezetvédelem az elbeszélésekben másodlagossá válik. Így aztán azok, akik tartózkodnak közéletben való aktív részvételtől, akár tudatosan, akár öntudatlanul, vagy akik széles társas hálóra támaszkodhatnak az egyetem határain kívül, érzékenyebbek az élet kockázataira, veszélyeire. Elbeszéléseikben gyakrabban említik meg a pénz szerepét és adnak hangot biztonságigényüknek. És megfordítva: el kell ismerni, hogy azok körében, akik megélik és nem túlélnek az egyetemet, kisebb a bizalmi hiátus.

A felsőoktatási kollégisták intézményekkel szembeni bizalmát így abban foglalhatjuk össze, hogy az intézményi részvétel és intézményi beágyazottság az élet kockázatainak észleletét jelentősen befolyásolja. Minél elkötelezettebb valaki az intézményi kulturális élet iránt, minél inkább megéli, és nem csak túléli egyetemi éveit, annál valószínűbb, hogy elbeszélésében a hétköznapi élet anyagi gondjain túl megjelennek posztmaterális kollektív értékek is (egészség, önmegvalósítás, elismertség). Ezzel szemben azok, akik távol maradnak az intézményektől és társas orientációik az egyetem határain kívülre irányulnak, érzékenyebbek az élet kockázataira: anyagiasabbak, többet beszélnek az egzisztenciális és fiziológiai biztonságról. Hovatovább – az 5. ábra tanúsága szerint – a társadalmilag hátrányosabb helyzetűnek tekinthető elsőgenerációs, kulturálisan aktív, kollégista fiúk bizonyultak a kollektív posztmaterális értékek felé a legnyitottabbnak.

Maga az a tény, hogy a fenti két tényező – az aktivitás és a társas beágyazottság – határozta meg a környezeti kockázatok észleletét, igazolja a közép-európai részvételkutatók tételét, miszerint az intézményi bizalom és a részvétel más-más logika mentén épül fel, és egymásra hatásuk meglehetősen áttételes (Dekker – Koopmans – Van den Broek 1997; Gibson 2001; Letki 2004; Putnam 1995). Feltételezhető, hogy a részvétel szempontjából a demokratikus tapasztalatok – az átélt részvétel –, valamint a magántársaságokban formálódó intézményi kép meghatározóbb, mint az intézményekkel szemben támasztott bizalom. Azaz a résztvevőknek nem okvetlenül magasabb a bizalmi szintje, és megfordítva a magasabb bizalmi szint nem feltétlenül vált

ki részvételt – már csak azért sem, mert az intézményekről kialakuló kép ambivalens, és az intézményi bizalom főként a szolgáltatásokba vetett hitre korlátozódik. Ezzel szemben a bizalom és a biztonság – mint ahogy azt fent kimutattam – a fiatalok közéletképének meghatározó eleme, és e fogalmak jelentéshorizontja sokkal tágabb, mintsem hogy az intézményi folyamatokba vetett hit vagy működésükkel kapcsolatos pozitív meggyőződés azt lefedhetné. Így elmondható, hogy az éles határvonal, mely elválasztja az intézményeket formálni kívánó és az azok életébe beavatkozni nem kívánó hallgatókat, az inaktív és aktív, valamint a kampusz világát megélők és túlélők között húzódik, és nem az intézmények elkötelezettjei és az azoktól távol maradók között. Az intézményekkel szemben érzett bizalom és biztonságigény ettől lényegileg eltérő módon szerveződik.

Következtetések

E kutatás kvalitatív mintán igazolta és árnyalta a korábbi kvantitatív tézist, miszerint az intézményi részvételt sokkal inkább meghatározzák az intézményekről kialakuló nézetek és a korábbi demokratikus tapasztalatok, mintsem az a tény, hogy a résztvevők mennyire bíznak egymásban vagy az intézményi folyamatokban. A részvétel és a bizalom tehát elválnak egymástól. A dolgozat első felében a tematikus diskurzuselemzés eszközeivel (narratíva-stimuláló kockák és a kvalitatív modellek integrált alkalmazásával) azonosítottam, vajon mit értenek a vizsgált fiatalok közszférán egy olyan jóléti európai államban, ahol széles intézményrendszer támogatja e fiatalok hétköznapijait. Majd a közszférának e képzetét árnyaltam tovább egy tipológia segítségével, ahol egy-két rögzített háttérváltozó mentén szétbonthatóvá vált a diskurzus. A különböző csoportok sajátos nézőpontjainak, argumentatív sémáinak megragadásával azonosíthatóvá vált, hogy a politikailag, kulturálisan aktív, passzív vagy apatikus fiatalok, hogyan látják magát a társadalmi részvételt és benne az aktív cselekvőt – legyen szó akár a részvétel indítékairól vagy arról, hogy a környezet kockázatival kapcsolatos érzetek miként lehetetlenítik el a részvétel hagyományos formális, direkt formáit miközben prioritást nyernek az (in)aktivitás informális, indirekt módjai.

Az intézményekről kialakuló kép és az azokban való részvétel elemzése után nyilvánvalóvá vált, hogy a bizalom és a részvétel más-más logika mentén épül fel. Egyfelől, a társadalmi részvételt a

korábbi sikeres bekapcsolódás élménye fűti, illetve azok a meggyőződések ösztönzik, amelyek egy-egy intézményről a magántársaságok meglehetősen szűk keretei között kikristályosodnak. Ez azt is jelenti, hogy a fiatalok az intézményeknek túlnyomórészt nem előlegeznek bizalmat, hanem csak a konkrét, első kézből jövő tapasztalatok vagy annak tűnő történetek ösztönzik őket cselekvésre, vagy az intézmények életébe történő bekapcsolódásra. Ez logikusan és természetesen felveti a kérdést, ha a társadalmi mintáknak ilyen ereje van, akkor mi lenne az ifjúságpolitika vagy a közösségfejlesztés szerepe e történetek, minták formálásában?

Másfelől a bizalom, a biztonság, a közrend állandó köztéma. Részint az intézményi bizalom úgy tűnik főként a szolgáltatásokkal való elégedettségre korlátozódik. Azazhogy míg a részvételt a tényleges részvétel pozitív élménye vagy az intézményekhez köthető meggyőződések szervezik, az intézményi bizalom ezzel szemben többnyire nem az intézmény szervezetével, hanem szolgáltatásaival hozható összefüggésbe. Részint a közszféráról kialakuló kép meghatározó központi eleme a biztonságról, bizalomról szóló beszéd, ez azonban korántsem az intézményi lojalitásról szól, hanem egy sokkal központibb, több jelentéshorizontot magába foglaló fogalom. E biztonság-igény összetett és a fiatalok által megélt közéleti szférák (fegyelmi rezsimek, korosztály, család, politika, egészségügy, identitáspolitikai) mindegyikében értelmet nyer. A biztonság-fogalom szerveződése dichotóm: részint az intézményrendszerek folyamatos változása olyan vágyott jelenség, mely a közéletnek sajátos elaszticitást ad, részint pedig e folyton átkereteződő intézményi tér aggodalommal tölti el a fiatalokat. Egyszerre biztosítja a kreatív bekapcsolódás lehetőségét, az informális eljárás útvonalait – még a gyakran zárt, hierarchikus rendszerekbe is –, és a közszférától való távolmaradást. Áttekintve a bizalom különböző szintjeivel és konnotációival való játék, illetve a bizalom kialakításának eltérő gyakorlatai, ezek meghatározó szerepet játszanak a fiatalok közéleti magatartásában.

E ponton megoldódni látszik a bevezetőben említett paradoxon, mely szerint bár a fiatalok viselkedését polkonform kommunikáció és piac konform magatartás jellemzi körükben, mégsem azonosítható intézményi elköteleződés. Vagyis a konformitás nem jár együtt intézményi lojalitással, de nincs lázadás sem: a lojalitás tehát reflektálatlan. Ami úgy értendő, hogy a vizsgált fiatalok se nem meggyőződéses polgárai környezetük társadalmi intézményeinek, se nem tartják ezeket az

intézményeket legitimnek, és végképp nem akarnak ezen intézmények formálásában részt venni. Figyelmüket sokkal inkább leköti a személyes biztonságot és jövőt garantáló bizalom kialakításához és fenntartásához köthető társas gyakorlatok elsajátítása.

Befejezésül, okfejtésünk eme pontján, a kutatás eredményeinek tudatában most már visszatérhetünk magának a kutatás kontextualizálásának módszertani kérdéséhez. E munka az adatokat a kutatás egyes szintjein, majd magát a kutatást is a szűkebb nyelvi, majd a tágabb társadalmi kontextusba ágyazta be. Jóllehet mintázatokot igyekezett kiolvasni egy adatbázisból, ám mindeközben el kívánta kerülni a túlzott adat-redukcionizmust – mind az adatfelvétel, mind az adatrendezés, és nemkülönböztetés az elemzés szintjén. A kívánatos adatredukció szintjéről sok felfogás él, és közismert szakmai kritika, hogy a kontextus figyelembevétele széttartóvá teheti a kutatást, és ellehetetleníti a világos konklúzió megfogalmazását. Ám mint a fenti példán is láttuk, mihelyst e fiatalok diskurzusainak rejtett keretei feltárulnak, az adatok már nem látszanak annyira széttartónak, inkább egyazon alaptéma fejlődési fokának tűnnek. Így a kutatás hű maradhat három módszertani céljához: az adatközelséghez, a finom elméleti ambíciók megfogalmazásához, és a szisztematikus adatelemzéshez.

Mindent összevetve úgy tűnik, jelenlegi módszertani tudásunk szintjén sokat tudunk az adatredukcióról, jóllehet lényegesen kevesebbet az adatok értő olvasatáról. Arról, vajon miként olvashatók ki mintázatok adathalmazokból kontextusaik figyelembevételével, és mindez miként gazdagítja jelenlegi tudásunkat. E kérdés szisztematikus vizsgálata és az integrálás lehetőségeinek kutatása – vagyis magának a kontextus fogalmának mélyebb megértése, és a kontextualizálás gyakorlatának feltárása – további szakmai viták tárgya. Teljes szívvel remélem, hogy e termékeny szakmai diskurzus a KÉK hasábjain bontakozik majd ki.

Felhasznált szakirodalom

- Bauer Béla – Levente Székely – Szabó Andrea 2017 *Magyar ifjúság kutatás, 2016: az ifjúságkutatás első eredményei: ezek a mai magyar fiatalok!* Budapest, Új Nemzedék Központ, Budapest.
- Blommaert, Jan – Bulcaen, Chris 2000 Critical Discourse Analysis. *Annual Review of Anthropology*, 29(1):447-66. DOI 10.1146/annurev.anthro.29.1.447

- Boda Zsolt 2019 A méltányosság és az intézményi bizalom szerepe a gazdaságban. *Magyar Tudomány*, 180(4):510-20. DOI 10.1556/2065.180.2019.4.5
- Boda Zsolt – Medve-Bálint Gergő 2020 Politicized Institutional Trust in East Central Europe. *Taiwan Journal of Democracy*, 16(1):27-49.
- Cazes, Sandrine – Nesporova, Alena 2006 *Flexicurity: A Relevant Approach in Central and Eastern Europe*. ILO, Geneva.
- Charmaz, Kathy 2006 *Constructing Grounded Theory: A Practical Guide through Qualitative Analysis*. Sage Publications.
- Clarke, Adele E. 2005 *Situational Analysis: Grounded Theory After the Postmodern Turn*. SAGE Publications.
- Clarke, Adele E. – Charmaz Kathy 2013 *Grounded Theory and Situational Analysis*. SAGE Publications.
- Cook, Karen S. 2001 *Trust in Society*. Russell Sage Foundation.
- Cortazzi, Martin 2014 *Narrative Analysis*. Routledge. DOI 10.4324/9781315067421
- Csákó Mihály – Sik Domonkos 2018 Állampolgári szocializáció a kivándorlás árnyékában. In Nagy Ádám szerk. *Margón kívül*. Excenter Kutatóközpont, Budapest, 237-257.
- Csepeli György 2019 A Vén Európa Ifjúsága. *Educatio*, 28(1):34-41. DOI 10.1556/2063.28.2019.1.3
- Dekker, Paul – Koopmans, Ruud – Van den Broek, Andries 1997 Voluntary Associations, Social Movements and Individual Political Behaviour in Western Europe. In Van Deth – Jan W. ed. *Private groups and public life: Social participation and political involvement in representative democracies*. Routledge, London, 224-243.
- Denzin, Norman. K. – Lincoln, Yvonna S. 2017 szerk. *The SAGE Handbook of Qualitative Research*. SAGE Publications.
- Van Dijk, Teun A. 2008 *Discourse and Context: A Sociocognitive Approach*. Cambridge University Press. DOI 10.1017/CBO9780511481499
- Fairclough, Norman 1989 *Language and Power*. Longman, London, New York.
- Fekete, Balázs – Gárdos-Orosz, Fruzsina 2017 *Central and Eastern European Socio-Political and Legal Transition Revisited*. Peter Lang GmbH, Internationaler Verlag der Wissenschaften, Frankfurt am Main. DOI 10.3726/b11406
- Fényes Hajnalka – László Lipcsei – Dóra Szeder 2012 Önkéntesség a Debreceni Egyetem Hallgatói Táborában. In Dusa Ágnes R. – Kovács Klára – Márkus Zsuzsanna – Nyüsti Szilvia szerk. *Egyetemi élethelyzetek I-II*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 99-118.
- Franklin, Alex – Kovách, Imre – Csurgó, Bernadett 2017 Governing Social Innovation: Exploring the Role of ‘Discretionary Practice’ in the Negotiation of Shared Spaces of Community Food Growing. *Sociologia Ruralis*, 57(4):439-58. DOI 10.1111/soru.12126
- Gábor Kálmán 2012 *Válogatott ifjúságszociológiai tanulmányok*. Belvedere Meridionale, Szeged.
- Gábor István R. – Galasi Péter 1981 *„második” gazdaság. Tények és hipotézisek*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Gibson, James L. 2001 Social Networks, Civil Society, and the Prospects for Consolidating Russia’s Democratic Transition. *American Journal of Political Science*, 45(1):51-68. DOI 10.2307/2669359
- Giczi Johanna – Endre Sik 2009 Bizalom, társadalmi tőke, intézményi kötődés. In Tóth István Gy. szerk. *TÁRKI európai társadalmi jelentés, 2009*. TÁRKI, Budapest. 65-84.
- Grünhut Zoltán 2020 Informalitás: egymás eszköziesítésének kultúrája. Esszé a bizalom és a társas kapcsolatok összefüggésének dinamikáiról. *Metszetek Társadalomtudományi Folyóirat*, 9(4):16-49. DOI 10.18392/metsz/2020/4/3
- Grünhut Zoltán – Kőműves Dániel – Bodor Ákos 2019 AA bizalomelmélet kritikai újragondolása az eldologiasodás szempontjából. *Replika*, (113):11-24.
- Hajdu Gábor 2012 Bizalom, normakövetés és társadalmi részvétel Magyarországon a rendszerváltás után. In Kovách Imre – Dupcsik Csaba – Tóth Tamás P. – Takács Judit szerk. *Társadalmi integráció a jelenkori Magyarországon*. Argumentum Kiadó, Budapest. 18-45
- Hetherington, Marc J. 2018 *Why Trust Matters*. Princeton University Press. DOI 10.2307/j.ctv301fkq
- Jenks, Chris 1995 *Visual Culture*. Routledge, London, New York.
- Kavaliauskas, Tomas 2012 *Transformations in Central Europe Between 1989 and 2012: Geopolitical, Cultural, and Socioeconomic Shifts*. Lexington Books, Lanham.

- Keil András – Szabó Andrea 2011 A politikai közéleti részvétel alakulása Magyarországon, 2006–2010. In Tardos Róbert – Enyedi Zsolt – Szabó Andrea szerk. *Részvétel, képviselet, politikai változás*. Demokrácia Kutatások Magyar Központja Közhasznú Alapítvány, Budapest, 17-56.
- Keller Tamás – Endre Sik 2009 A korrupció észlelése, elfogadása és gyakorlata. In Tóth, István Gy. szerk. *TÁRKI Európai Társadalmi Jelentés 2009*. TÁRKI, Budapest, 167-182.
- Kuckartz, Udo 2014 *Qualitative Text Analysis: A Guide to Methods, Practice and Using Software*. SAGE Publications. DOI 10.4135/9781446288719
- Kuckartz, Udo – Rädiker, Stefan 2019 *Analyzing Qualitative Data with MAXQDA: Text, Audio, and Video*. Springer International Publishing. DOI 10.1007/978-3-030-15671-8
- Letki, Natalia 2004 Socialization for Participation? Trust, Membership, and Democratization in East-Central Europe. *Political Research Quarterly*, 57(4):665-79. DOI 10.1177/106591290405700414
- Lieblich, Amia – Tuval-Mashiach, Rivka – Zilber, Tamar 1998 *Narrative Research: Reading, Analysis, and Interpretation*. Vol. 47. SAGE Publications. DOI 10.4135/9781412985253
- Luhmann, Niklas 2018 *Trust and Power*. John Wiley & Sons.
- Mishler, Elliot G. 2004 *Storylines*. Harvard University Press.
- Misztal, Barbara 1996 *Trust in Modern Societies*. Polity Press, Cambridge.
- Pataki, Gyöngyvér 2015 Narrative Stimulating Cubes: A Qualitative Method for Analyzing the Nature of Democratic Culture among Hungarian Students. *Review of Sociology*, 24(4):4-34.
- Putnam, Robert D. 1995 Bowling Alone: America's Declining Social Capital. *Journal of Democracy*, 1(6):65-78. DOI 10.1353/jod.1995.0002
- Robert Peter – Oross Dániel – Szabó Andrea 2017 Youth, Precarious Employment and Political Participation in Hungary. *Intersections: East European Journal of Society and Politics*, 3(1):120-46. DOI 10.17356/ieejsp.v3i1.299
- Rosenthal, Gabrielle 2006 *Biographisch-Narrative Gespräche Mit Jugendlichen: Chancen Für Das Selbst- Und Fremdverstehen*. Budrich, Opladen. DOI 10.2307/j.ctvdf01sv
- Rosenthal, Gabrielle 2013 *Interpretative Sozialforschung: Eine Einführung*. Beltz Juventa.
- Seligman, Adam B. 2000. *The Problem of Trust*. Princeton University Press.
- Strauss, Anselm – Corbin, Juliet M. 1997 *Grounded Theory in Practice*. SAGE Publications.
- Stumpf István 2020 *Alkotmányos hatalomgyakorlás és alkotmányos identitás*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Sztompka, Piotr 1999 *Trust: A Sociological Theory*. Cambridge University Press.
- Tóth István György 2009 *Bizalomhiány, normazavarok, igazságtalanságérzet és paternalizmus a magyar társadalom értékstruktúrájában*. TÁRKI, Budapest.
- Utasi Ágnes 2002 *A bizalom hálóját: mikrotársadalmi kapcsolatok, szolidaritás*. Új Mandátum, Budapest.
- Vajda Éva 2020 A bizalom szerepe a családi vállalatokban. *Köz-gazdaság*, 15(3):13-106. DOI 10.14267/RETP2020.03.10
- Vit Eszter 2018 Jóléti rezsim és a bizalom kapcsolata. *Socio.Hu*, 8(2):45-71. DOI 10.18030/socio.hu.2018.2.45
- Warren, Mark E. 1999 szerk. *Democracy and Trust*. Cambridge University Press. DOI 10.1017/CBO9780511659959
- Welter, Friederike – Nadezhda, Alex 2015 Researching Trust in Different Cultures. In Lyon, Ferguson – Möllering, Guido – Saunders, Mark N. K. ed. *Handbook of research methods on trust*. Edward Elgar Publishing, 75-85. DOI 10.4337/9781782547419.00015
- Wiedemann, Gregor 2016 *Text Mining for Qualitative Data Analysis in the Social Sciences: A Study on Democratic Discourse in Germany*. Springer Fachmedien Wiesbaden.
- Wodak, Ruth – Michael Meyer, 2009 ed. *Methods for Critical Discourse Analysis*. SAGE Publications, London.
- Melléklet 1.
- Adatfelvételhez használt kapcsolathálózati kérdőív
- Kérlek, nevezd meg azokat a személyeket a kollégiumon belül,
- akivel rendszeresen együtt töltöd a szabadidődet?
 - akivel megosztanád a tanulmányaidkal kapcsolatos problémáidat?
 - akitől kérnél hajszáritót, ha szükséged lenne rá?
 - aki betegség esetén meglátogat?
 - akitől pénzt kérnél kölcsön?
 - akitől magánéleti kérdésekben tanácsot kérsz?
 - akivel közéleti kérdésekről tudnál beszélgetni?
- Végül kérlek, add meg a feltüntetett személyek mellé a szobaszámukat.

HIDAKBÓL GÁTAK – EGY HORVÁTOR SZÁGI MAGYAR FALU ASSZIMILÁCIÓS

FOLYAMATAINAK SZEMPONTJAI

[DOI 10.35402/kek.2021.3.5](https://doi.org/10.35402/kek.2021.3.5)

Absztrakt

Dolgozatom témája a horvátországi magyarság asszimilációs folyamatainak bemutatása egy magyar zárványtelepülés példáján. A folyamatokhoz alapvetően az asszimilációs elméletek szolgálnak keretnek, melyek révén azonosíthatók az identitásvesztést gátló és azt erősítő tényezők. Ilyen tényezők többek között az intézményi hozzáférés lehetőségei, valamint a családi, baráti kapcsolatok és vegyes házasságok. Az asszimilációs folyamatok esetében fontos védőhálót képezhetnek a magyar települések, melyekben a magyar közösség az asszimilációt gátló tényezőként védelmet nyújthat. Ez a védőháló azonban a vizsgált térség történelmi, gazdasági jellegzetességei miatt sok esetben sérül. Az elméleti keret mellett bemutatásra kerülnek a főbb társadalomtörténeti és gazdasági folyamatok is, melyek segítségével pontosabb kép alakítható ki az identitás-megőrzésről és identitásvesztésről.

Abstract

When bridges become barriers – aspects of the assimilation processes of a Hungarian village in Croatia

The topic of my paper is to present the assimilation processes of Hungarians in Croatia on the example of an enclosed Hungarian settlement. Inherently, assimilation theories provide the framework for the processes through which the factors that prevent or strengthen identity loss can be identified. Such factors include opportunities for institutional access, as well as family, friendships, and mixed marriages. In the case of assimilation processes, Hungarian settlements can form an important safety net in which the Hungarian community can provide protection as an impediment to assimilation. Nonetheless, this safety net is damaged in many cases due to the historical and economic characteristics of the studied area. Along with the theoretical framework, the main social historical and economic processes are also presented to help

form a more accurate picture of identity preservation and identity loss.

Asszimiláció és identitástudat

Tanulmányomban az asszimilációs elméletek keretében mutatom be egy horvátországi magyar zárványtelepülésnek az asszimiláció irányába vagy annak ellenébe ható folyamatait. Amellett érvelek, hogy az asszimilációs folyamatokban olyan egyedi tényezők is szerepet játszanak, melyek adódnak a térség történelméből, gazdasági helyzetéből. A horvátországi nemzetiségi feszültségek, valamint térségek közti gazdasági fejlettségbeli különbségek jelentősen alakítják a magyarság stratégiáit. E tényezők lehetnek azok a hidak, melyek a beolvadás, azaz asszimiláció irányába hatnak, illetve lehetnek olyan gátak, melyek a közösség nemzeti identitásának megőrzését jelentik.

Az asszimiláció fogalma eredetileg a biológiából került át a társadalomtudományokba, és eltérő értelmezési keretként szolgál több elmélet és megközelítés számára. Az asszimiláció előfeltételez egy másik fogalmat is, a nemzetet, azaz egy olyan egyiséget, melybe az adott egyén vagy csoport belépve asszimilálódhat. A társadalomtudományos gondolkodásban több meghatározás is ismert, köztük talán Max Weber meghatározása jelenthet fontos kiindulópontot: „külső megjelenésük és szokáserkölcseik – esetleg mindkettő hasonlósága alapján, vagy a gyarmatosításhoz és vándorláshoz fűződő hasonló emlékek miatt szubjektíve meg vannak győződve közös leszármazásukról, és oly módon ápolják és terjesztik ezt a szubjektív hitet, hogy annak fontos közösségképző szerepe legyen (...) teljesen mindegy, hogy fennáll-e a közös leszármazás” (Weber 1992:91).

A szubjektív hit és közös emlékek mellett Parsons már konkrét szempontokat is lehatárol, melyek a csoportok számára fontosak. Ezek a tulajdonságok például a közös nyelv, a közösség kultúrtörténete, a tradíciók átörökítése (Gyurgyík 2004:13). A parsonsi meghatározás a csoportra fekteti a

hangsúlyt, és az átörökítéssel egyfajta kultúraápolást, illetve az asszimiláció elkerülését hangsúlyozza.

Asszimiláció elméleti megközelítése

Az alábbi fejezetben az asszimilációhoz és identitástudathoz kapcsolódó néhány elméleten keresztül szeretném bemutatni azokat a folyamatokat, melyeket egy adott kisebbségi társadalomhoz tartozó egyén vagy csoport megtapasztal. Az elméletek közül több nem vetíthető teljesen át egy horvát határmenti magyar kistelepülésre, vagy éppen egy magyar zárványra, viszont alapvető, az identitásvesztéshez kapcsolódó fogalmakat tisztáznak és folyamatokat mutatnak be.

Az asszimiláció kérdését kutató korai vizsgálatok főleg az önként bevándorlók csoportjaival foglalkoztak, illetve ilyen társadalmakat vizsgáltak (többnyire Amerikába érkezett európai bevándorlók). Ezek a gyakran specifikus, vagy legalábbis nem általánosítható elméleteken és vizsgálatokon elsőként Robert Ezra Park lépett túl (Gyurgyík 2004). Park úgy gondolta, a bevándorlók szert tesznek a többségi társadalom kulturális örökségeire, szokásaira, és emiatt asszimilálódnak. Ezt a folyamatot azonban bizonyos lépések előzik meg. A csoportok először is a migráció miatt lépnek egymással kapcsolatba. Ezt a kapcsolatot egy kompetitív folyamat követi, melynek során a felek versengnek egymással, végül pedig a versenyből a csoportok közti megegyezés létrejön (Gyurgyík 2004). Park elméletét több kritika is érte determinisztikus jellege miatt. A folyamat ugyanis ebben a megközelítésben lineáris, ami a csoportok közti találkozással kezdődik és a kisebbségi csoport beolvadásával ér véget.

Gordon elméletében az asszimilációnak már hét típusát különbözteti meg (Gordon 1964). Az első típus a kulturális asszimiláció, akkulturáció, melynek során a nemzeti (vagy etnikai) kisebbség elsajátítja a többségi társadalom kulturális mintáit. Emellett történik a strukturális asszimiláció, azaz a különböző intézményekbe, szervezetekbe való be tagozódás. Gordonnál ez a típus a legfontosabb, ugyanis ha a strukturális asszimiláció bekövetkezik, a továbbiak „természetes módon végbe mennek” (Gordon 1964). A harmadik beolvadási változó az amalgamáció, azaz a házassági asszimiláció. A vegyes házasságok elterjedése, ami magában hordozza a következő generáció automatikus beolvadását, identitásvesztését. A következő típus az identifikációs asszimiláció. Ennek során az egyénben kialakul a

közösségi tudat, a nemzeti érzés a befogadó társadalom iránt. A következő három típusban megszűnnek az előítéletek, a diszkrimináció, valamint az érték- és hatalmi konfliktusok (Gyurgyík 2004:14). A típusok közül nem mindegyik egyenértékű, illetve sorrendbeli különbségek is felfedezhetők. A gordonni elmélet jelen esetben azért fontos, mert legfontosabb elemként a közösségi intézmények embereket tömörítő és integráló szerepét emeli ki. Ezzel a gondolattal párhuzamba állíthatók a nemzeti kisebbségeknek azon törekvései, melyek a saját szervezeteik alapításának fontosságát hangsúlyozzák, felismerve az identitás megőrzésének ilyen szempontú fontosságát. Gordon kritikussai, köztük Yinger is kiemelték a hét kategória redukálását, hiszen több kategória is ok-okozati kapcsolatban áll egymással, valamint – a vegyes házasságokból adódóan – kritizálták a folyamat időbeni linearitását. Ez a kritikai elem jogosan veti fel a folyamat egy generáción belül történő véglegességét, befejezettségét.

Hess elmélete a szegregációtól az asszimilációig terjed. Szegregációnak nevezi azt a folyamatot, amikor a kisebbségek kísérletet tesznek az elszigetelődésre. Ezt követi két nagyon hasonló folyamat, amelyben első az akkomodáció, melynek során a kisebbség tagjai tudatosítják a többség normáit, de ez nem feltétlenül jelenti azt, hogy emiatt megváltoztatnák saját értékeiket. A következő folyamat (Gordonhoz hasonlóan) az akkulturáció, melynek során a kisebbség tagjai elfogadják a többségi normákat, értékeket, fontos azonban, hogy még nem történt meg ezek belsővé tétele. A belsővé tétel lesz maga az asszimiláció. Hess a hangsúlyt a vegyes házasságokra helyezi, ezt tartja az asszimiláció legfontosabb és leggyorsabb elősegítőjének (Gyurgyík 2004:15). Az elmélet, tekintettel a szegregációra inkább az amerikai társadalomra helyezi a hangsúlyt, az ottani sajátosságokból indul ki, valamint az ott élő kisebbségek értékeit veszi figyelembe. Gordonhoz hasonlóan ebben az elméletben is megtalálható egy olyan híd (Gordonnál a többségi társadalmat tömörítő intézmények, Hessnél a vegyes házasságok), amelyen keresztül asszimilálódnak az egyén a befogadó nemzethez. A híd képe, mint a kisebbségi és a többségi nemzeti identitás közötti „közeledés”, illetve e távolság elmosódása kapcsán egy alapvető folyamat rajzolódik ki, amely arra mutat rá, hogy a nemzeti közösségek esetében az értékrendek változása jelenti a legfőbb veszélyt a nemzeti identitás megszűnésére.

Az elméletek egy kiterjesztett változatát fogalmazta meg Yinger, akinek koncepciójában az asszimiláció határcsökkentő folyamatként jelenik meg.

Fontos, hogy elméletében a beolvadást csak ritkán vette teljesnek, illetve disszimilációról (az asszimiláció ellentétéről) is beszél. A nemzeti, etnikai kisebbségek asszimilációját befolyásoló tényezőkből egy húsz tételes listát állított fel (bővebben lásd: Yinger 2002). Yinger az integrációt, mint az asszimiláció kulcskérdését kettéosztja, egyfelől egyéni, másfelől csoportos szinten kezeli azt. Az egyéni integrációs stratégiák asszimilációhoz vezetnek, míg a csoportos integráció pluralizmust eredményez (Yinger 2002, idézi Gyurgyik 2004). Ez az elem nagyon fontos, hiszen itt kerül előtérbe a befogadó nemzeten belüli közösségek fontossága. A gordonai asszimilációs elmélet ismeretében mondhatjuk, hogy az egyén bekapcsolódik a többségi szervezetekbe, és azok integrálják, a többség értékei alapján, míg a közösség egyfajta kettősséget hoz létre, amely egymás mellett párhuzamosan él a csoport tagjaiban. Egyrészt a többség értékeinek ismeretével, másrészt a saját kultúra és értékek ápolásával. Yinger szerint mind az egyéni, mind a csoportos integrációnak megvannak a feltételei. Az individualitás fontos feltétele, hogy a különböző etnikai csoporthoz, vagy nemzetiséghez tartozó egyének hasonló a társadalmi csoport tagjai legyenek. Csoportos szinten feltétel, hogy a résztvevő csoportoknak megadják ugyanazokat a jogokat, ugyanazonhoz a gazdasági, politikai előnyökhöz férjenek hozzá, mint a többségi társadalom tagjai (Yinger 1976). Tehát az asszimilációs folyamatok esetében gátat jelent a csoport, azonban a csoportnak – és tagjainak – azonos társadalmi, strukturális helyzettel kell rendelkezniük.

A fent bemutatott elméletek nagyrészt az amerikai társadalomra vonatkoztak, amelyek mint elméleti keretek fontosak, viszont sok európai, közép-európai viszonyt nem tisztáznak, valamint a viszonyokra nem alkalmazhatók teljes egészükben. A közép- és kelet-közép-európai asszimiláció-felfogások különbségeit egy 1991-es, magyarok által végzett szlovák kutatással kívánom érzékeltetni, ahol nyolc kérdésben foglalták össze a nemzetiséggel, saját identitással, asszimilációval kapcsolatos fókuszpontokat (Garami – Szántó 1991). A nyolc kérdés a következő: 1: Milyen nemzetiségűnek tekint magát? 2: Mit tekint anyanyelvének? 3: Olvas-e szlovák nyelvű sajtót? 4: Milyen nemzetiségűnek tartja a falu, ahol él? 5: Melyik nyelvet beszéli jobban: a magyart vagy a szlovákot? 6: Milyen nyelven beszél a faluban szlovák ismerőseivel? 7: Milyen nyelven beszél otthon a családjával? 8: Gyermekei tudnak-e szlovákul? Az első kérdés az identitástudatra kérdez rá, aminek fontos indikátora a nyelv

(második kérdés). Nyelvre vonatkozó, nem ennyire explicit kérdés továbbá az ötödik, illetve az utolsó kérdés reflektál a gyerekek nyelvtudására is, ami fontos pontja az asszimilációnak, hiszen – főleg a vegyes házasságokkal – a gyerekek nyelvtudása, valamint anyanyelve a többségihez kezd el alkalmazkodni. A nyelv, mint egyik dimenzió mellett megjelenik a kulturális gyakorlat, valamint a nemzeti öntudat dimenziója is (Garami – Szántó 1991).

További értelmezésbeli eltérés – az amerikaihoz képest – fűződik Szilágyi N. Sándor nevéhez, aki az erdélyi magyar közösségek fogyása kapcsán állapította meg, hogy „*asszimiláció minden olyan folyamat, amelynek eredménye egy nyelvi, etnikai, vagy felekezeti kritériumok szerint meghatározott populáció lélekszámának és/vagy reprodukciójának egy másik, ugyanolyan kritériumok szerint meghatározott populáció javára történő csökkenése*” (Szilágyi 2002:15).

Népesség, nemzetiség

Magyar népesség statisztikai mutatói

A horvátországi magyarság száma és aránya nem jelentős, illetve az elmúlt negyven évben folyamatos csökkenést mutat. Kialakultak azonban jellegzetes magyarlakta települések, amelyek gyakran földrajzilag is közel fekszenek egymáshoz. A legtöbb ezekből a településekből Eszék Baranya megyében található, valamint a magyar nemzetiség nagy része is ezeken a területeken él. Ezt a területet nevezik Dráva-köznek, ahol a Duna és a Dráva folyók találkoznak. A területet Dél-Baranyai háromszögnek vagy Drávaszögnek is szokták nevezni, ezzel is utalva a horvátországi területekre (Heka – Szondi 1993:7). A magyar nemzetiség területi eloszlása tekintetében a legtöbb magyarlakta település a Drávaszögben helyezkedik el. A népességváltozási folyamatok jobb elemzése érdekében a népszámlálási cenzusok segítségével kívánom alább bemutatni azokat a folyamatokat, melyek a horvátországi magyarság számát alakították.¹ Az első vizsgált év 1971. Ekkor a magyarság száma Horvátországban 35.488 fő volt, ami a horvát nemzetiségek 0,80%-át tette ki (1. táblázat). Az 1971-es népszámlálási évben a legnagyobb számban levő nemzetiség a szerb volt, számuk meghaladta a hatszázezer főt is. 1971-ben az ország népessége 4.426.221 fő volt, amely számból

1 Az adatok és az ábrák forrása: Croatian Bureau of Statistics <http://www.dzs.hr/Eng/censuses/census2011/results/censustabsxls.htm> (letöltve: 2021.03.30).

3.513.647 fő volt horvát nemzetiségű (az 1971-es népszámlálás nem tárgyalja külön a nemzetiségeket anyanyelvük szerint).

A következő vizsgált év 1981, amikor a magyarság száma nemzetiség szerint 25.439 fő volt, ami jelentős számbeli csökkenés, aminek megfelelően az arány is 0,55%-ra esett vissza (az előző évtized 0,80%-os aránya sem volt már jelentős). 1981 és 1991 között egy lassabb csökkenés indult, amit a következő időszak nagyarányú csökkenése követett. 1991 és 2001 között bekövetkezett majdnem 6 ezer fős csökkenés egyik oka a délszláv háború, ami után az elmenekült magyarok közül sokan nem tértek vissza Horvátországba.

Az anyanyelvek tekintetében azonban még enél is nagyobb változás volt megfigyelhető. A vizsgált 1991-es évben magyar anyanyelvűnek 19.684 fő mondta magát Horvátországban, ami 0,41%-os arány volt (2. táblázat). Ez a szám 2001-re 12.650 fő lett, amely már csak 0,19%-os arányt jelentett. Ez a legnagyobb mértékű csökkenés a vizsgált időszakokban. Fontos megjegyezni, hogy az ország lakosságának száma 1991, és 2001 között nagymértékben csökkent, szintén a háborús konfliktusokán. Anyanyelv szerint 1991-ben közel 20 ezren voltak (2. táblázat), ami a nemzetiséghez képest jelentősen kisebb arány. A 2001-es év népszámlálása tovább erősített egy olyan jellegű számbeli változást, amely már a korábbi években is megfigyelhető volt, jelesül a horvátországi magyarság fogyását. A 2001-es adatok alapján a magyar nemzetiségűek száma mindössze 16.595 fő volt, az anyanyelvi magyarok száma pedig 12.650 fő. A horvátországi magyarok száma nemzetiség szerint 2011-ben 14.048 fő volt, ami 2001-hez képest egy újabb fogyást mutat. A nemzetiségi hovatartozástól különbözhet az anyanyelv. A vizsgált 2011-es évben anyanyelv szerint Horvátországban 10.231 fő vallotta magát magyarnak, ami a nemzetiségi magyarság számarányával összevetve majdnem 4000 fős különbséget jelent (1-2. táblázat). A különbség abból a szempontból is fontos, hogy a magyarság bizonyos része nemzetiségileg magát magyarként pozicionálja, azonban anyanyelvnek mást tart.

Látható, hogy a horvátországi magyarság száma folyamatosan csökken. Az adatok eloszlásából látszik, hogy a hetvenes és nyolcvanas évek között megfigyelhető csökkenés tovább folytatódik, aminek eredményeképpen a magyar nemzetiség aránya Horvátországban megfeleződött a vizsgált időszak eleje és vége között (1. táblázat).

Nemzetiségi mozgások és folyamatok értelmezése

A fenti adatok értelmezési kerete kiemelten fontos, hiszen olyan, a nemzetiségeket érintő általános folyamatokra világítanak rá, melyek történelmi, társadalomtörténeti kontextusban értelmezve válnak világossá. Horvátország esetében általánosságban elmondható, hogy a szocialista típusú rendszer kiépüléséhez, erőltetett fenntartásához, széteséséhez, majd a délszláv háborús konfliktus lefolyásához nagyban kapcsolódik a nemzetiségi kérdés. A tényt, hogy az államszerkezet létrehozása során olyan intézkedések valósultak meg, melyek – ilyen szempontból hasonlóan a magyarországi szocializmushoz – a területi adottságokat figyelmen kívül hagyták, tovább súlyosbítja, hogy a kiépülő rendszer nem számol azokkal a nemzetiségi, etnikai gyökerekkel, melyekben értelmeznie kellett saját magát. A szovjet típusú átalakítások pillanatképek bemutatása során a nemzetiségi kérdés társadalmi problémává válását igyekszem bemutatni, azzal a céllal, hogy az adatok mellett értelmezhetővé váljanak azon folyamatok és társadalmi következmények is, melyek a mai napig éreztetik hatásukat a horvátországi magyarok közösségeken.

A szocialista típusú kelet- és közép-kelet-európai rendszerek felbomlásának előzményei és okai nem csak a második világháború végén kialakult viszonyoknak köszönhetőek, gyökerei az első világháborúig nyúlnak vissza (Sokcsevits 1997). Az etnikai határokat figyelmen kívül hagyó békeszerződések új viszonyokat alakítottak ki, az itt élő nemzeteket egy új államszövetségbe kényszerítették úgy, hogy a nemzetiségek gyökerei gyakran a középkorig nyúlnak vissza.²

A délszláv egység, a jugoszlavizmus eszméje már a török uralom alatt is megfogalmazódott, azonban a horvát-magyar kiegyezéssel az eszme háttérbe szorult, és csak a 20. században éledt újjá 1918-ban, a szlovén, horvát, szerb egységes állam révén (Sokcsevits 1997). Az első Jugoszlávia 1941-es szétesésének több ok is tulajdonítható, köztük az etnikai heterogenitás, illetve a szerb nacionalizmus (Heka – Szondi 1993; Romsics 2005). Mindezek

2 A frankok által megtérített horvátok a kereszténységhez, a katolikus valláshoz kapcsolódtak, míg a Bizánc által megtérített szerbek az ortodox kereszténységhez kapcsolódtak. Ennek mentén a horvátok a nyugat-európai civilizációhoz, és politikai áramlathoz kapcsolódtak, míg a szerbek Bizánc mögé sorakoztak fel (bővebben lásd: Végh 2008; Heka 2014).

ellenére Jugoszlávia 1945-ben „újra” megalakult Jugoszláv Föderatív Népköztársaság néven, amely névből is kirajzolódik a kommunista befolyás. A közösségek etnikai keveredéséből adódó folyamatok már egy évvel Tito halála után, 1981-ben elkezdődtek, melynek legkritikusabb központja Koszovó volt (Heka – Szondi 1993). A szerbek számára Koszovó történelmi jelentőségű, a szerb nemzetiség központját alkotó terület volt. A területen egy demográfiai robbanás következtében jelentősen megnőtt az albánok száma, ami miatt az albán többség nemzeti mozgalmat indított a tartomány köztársasági rangra emeléséért (Juhász 1997). Az albán többség törekvése egy új erőt adott a szerb nacionalista törekvéseknek. A szerbek összeállítottak egy vitairatot, ami a későbbiekben lényegében a szerb nemzetiség legfontosabb törekvésévé vált: „*A szerb nép teljes körű nemzeti és kulturális integrációjának megvalósítása, függetlenül attól, hogy mely köztársaságban vagy autonóm tartományban él, a szerbek történelmi és demokratikus joga*” (Sokcsevits 1997: 29).

Jugoszlávia felépítését tekintve nyolc föderális egységből, hat tagköztársaságból állt, illetve Koszovó és a Vajdaság autonóm tartományaiból, melyek függetlenségét Milošević 1989-ben gyakorlatilag felszámolta (Juhász 2004). A felbomlást és a háborút vizsgáló elemzések központi témája a heterogenitás és az eltérő fejlettség. Ez utóbbi szempontjából Jugoszlávia egy északi és egy déli részre bontható (Ördögh 2017). Az északi részen a gazdaságilag fejlettebb, a nyugati párbeszédbe leginkább bekapcsolódó, illetve Közép-Európához legközelebb álló terület Szlovénia és Horvátország voltak. Horvátország gazdasági nehézségeit már akkor ellensúlyozta a tengerpart turisztikai vonzereje (Simon 2003). A gazdasági fejlettségbeli különbségek a függetlenedés irányába hatottak ezeken a területeken. Ezt a szándékot erősítette többek között a szovjet blokk országainak rendszerváltása, valamint a Szovjetunió szétesése is. A fejlett területeken tehát nem csak a nacionalista folyamatok hatottak a függetlenedésre, de a gazdasági érdekek is ebbe az irányba mutattak. Az elmaradottabb területek esetében is megfigyelhetők voltak nemzetiségek közti feszültségek (lásd Koszovó), azonban a fejletlenebb részekben sok nemzetiség egymásmellettsége volt a jellemző például: „*Bosznia-Hercegovina önmagában is egy kis Jugoszlávia volt*” (Juhász 1997, utalva arra, hogy a területen éltek szerbek, horvátok és muzulmánok is). A konfliktusok megnyilvánultak olyan gazdasági válságkezelési intézkedésekben is, mint például az import hiánya, ami az áruhiány révén több konfliktust is eredményezett (Sokcsevits 2011).

A tagok törekvéseire tehát erőteljesen hatottak a nemzetiségi feszültségek, ugyanakkor a fejlettségbeli különbségek okán eltérő „javaslatok” születtek. A jugoszláv helyzet megoldására két olyan fogalom használható, ami leírja mind a nemzetiségi törekvéseket, mind a gazdasági változásokat. Az egyik a renacionalizáció, a másik az europanizálódás (Juhász és mtsai 2003). A két jelenség jól tükrözi a tagok eltérő érdekeit, amelyek a nemzetiségi kérdések mellett gazdasági alapon mutatkoztak meg. E két jelenség mellett érezte ellentétes hatását a tömbpolitika és a korlátozott szuverenitás. A horvátok, és a szlovének alapvetően a saját, szuverén államokban szerettek volna élni, és egy lazább kötődésként megtartani Jugoszláviát, déli oldalon azonban Macedónia és Montenegró igyekeztek volna fenntartani a fennálló rendszert (Juhász 1997). A rendszer tehát alapvetően két komoly probléma mentén dezintegrálódott: a nemzetiségi feszültségek, valamint a gazdasági egyenlőtlenségek.³ A leginkább fejlett Horvátország 1996-os függetlenné válásakor komoly gazdasági nehézségekkel küzdött, amihez hozzátartozott a dél-baranyai területek nemzetiségi problémája is. Ez jelentette többek között, hogy az etnikai tisztogatások áldozatául esett falvakban (pl. Szentlászló, Kórogy, Újbezdán) jelentős számú ingatlan rongálódott meg, vált lakhatatlanná. Az ostromot túlélte városokban (pl. Vukovár, Eszék) is hasonló mértékű károk keletkeztek az épületekben, műemlékekben, valamint az utakban is. A térség infrastrukturális visszaesése mellett a nemzetiségi együttélés kérdései ezeken a területeken a leginkább jellemzők.

A folyamatokból látható, hogy a területen a nemzetiségi együttélésnek – és ezzel párhuzamosan a konfliktusoknak – komoly hagyományai vannak. Fontos, hogy az identitás kérdését több tényező is befolyásolja, úgymint a háborús részvétel, nyelvi hagyományok és vegyes házasságok.

Asszimilációs folyamatok egy horvát kistelepülés példáján

Az következőkben egy horvátországi magyar település példáján keresztül mutatom be az asszimilációhoz, identitástudathoz és a nemzetiségi

³ Természetesen több részproblémát is lehet említeni, strukturális szinten például a politikai rendszer felépítését, ami lehetőséget adott a decentralizációra és a rendszer többközpontúvá vált, ezzel tovább erősítve a dezintegrációt (Juhász 1997).

konfliktusokhoz kötődő folyamatokat. Fontos, hogy az elméleti keret mellett bemutatásra kerüljön az a társadalomtörténeti keretrendszer is, melyben értelmezhető a térség és a település lakosságának nemzetiségi kérdése, valamint saját magyarságuk/horvátságuk.

Jelen tanulmányban bemutatásra kerülő településre azért esett a választás, mert egy kutatás keretében 2015-ben már interjúk lekérdezés valósult meg a településen élő, közfeladatot ellátó személyekkel, illetve kulturális, szervezési és oktatási területen dolgozó magyar szakemberekkel (polgármester, iskolai tanító, kulturális referens – ld. Ragadics és mtsai 2015). A kutatás módszertanát tekintve egyik kiindulópontot a település központi személyeinek (polgármester, iskolai tanító, kultúrház vezetője, civil szervezeti vezető, hagyományörző egyesületi tag, helyi aktivista) megkeresése jelentette. A helyi, úgynevezett kulcsberekkel folytatott interjúk mellett hólabda-módszerrel került lekérdezésre a lakosság, azaz a kérdezőbiztosok megkérdezték az adott lekérdezett személyt, kihez tudnának elmenni következőleg. A hólabda-módszer alkalmat teremtett arra, hogy a helyi magyar közösség tagjaihoz eljuthattak a kérdezőbiztosok, aminek eredményeként a lekérdezés időtartama alatt (2014. szeptember 26. és október 1.) összesen 34 kérdőív rögzítése történt (Ragadics és mtsai 2015:229). Az alapvető szociodemográfiai szempontok és nemzetiségi adatok mellett olyan nyitott kérdések is szerepeltek a kérdőívben, melyek segítségével bemutatathatóvá válnak a település magyar lakosságának családi kapcsolatai, oktatással és a gyermekeik nemzetiségével kapcsolatos kérdései, a helyi aktivitásról és szervezeteiről alkotott képe, valamint a háború megélése.

Újbezdán története

A település 1864-ben alakult, ma pedig a beremendi határátkelőtől nagyjából 5 kilométerre fekszik.⁴ Területe mocsaras volt, termelésre nem alkalmas. A Dárdai uradalom a Dráva vizének lecsapolásával akart használható termőterülethez jutni. Ennek érdekében folyószabályozási munkálatok indultak, illetve a település mai területére bácsbezdáni munkásokat hívtak, akik segítettek a lecsapolásokban, valamint a birtokok használhatóvá tételében. Ezek a munkások többnyire elszegényedett,

nagycsaládos emberek voltak, vándormunkások, azaz kubikusok. A munkások kezdetben kéthetente jártak haza, majd 1864-ben (közel 10 évvel a munkálatok kezdete után) az uradalom kijelölt nekik 170 katasztrális holdnyi területet, ahol mindenki kapott egy házhelyet, és egy hold művelhető földet (Ragadics és mtsai 2015). Ennek köszönhetően a munkások, családjaikkal együtt ideköltöztek. A földet 1%-os kamatra kapták 300 forintért, aminek a törlesztése nem volt időhöz kötve. Három egymással párhuzamos utcát jelöltek ki, és kezdetben 120 házhelyet. Az alapításhoz köthető év végéig 35 család költözött át az új „faluba”. Kezdetben nem volt a faluban kovács, ezért mindent saját maguk építettek. Ahogy nőtt a népesség, a helybeliek közösen vettek egy házat a faluban, és iskolát alapítottak. Az első okleveles tanár csak 1906-ban érkezett. Az új iskolai épület megépítését a Pécsi Püspökség támogatta, ezért maga az iskola is római katolikus lett, ami után 1935-ben felépült a római katolikus templom. A települést 1941-ben megszállták a magyarok, majd 1944-ben a németek. Végleg csak 1945-ben szabadult fel. A délszláv háború kezdetekor, 1991-ben a faluban 565-en laktak, azonban sokan elmenekültek, illetve besorozták őket. A háborúnak három falusi áldozata volt, valamint 1992-ben a martalócok felgyújtották a templomot, amit azóta sikeresen felújítottak. A faluban 300-an,⁵ főleg magyarok (Károly 1998) laknak, a lakosság – hasonlóan a többi, akár hazai, akár horvát faluhoz – elöregedő.

Család és oktatás

A települési lakosok fontos szempontként jelelték meg a vegyes házasságokat. A fent tárgyalt szerzők is rávilágítanak erre, viszont a helyiek saját tapasztalataik és ismeretségük alapján itt beszélnek beolvadásról és identitásvesztésről, ezzel is utalva arra, hogy a következő generáció már más nemzetiséghez tartozónak fogja vallani magát. A faluban megfigyelt vegyes házasságoknál az esetek többségében ugyanis az anya az, aki nem magyar nemzetiségű, sőt gyakran nem is beszél magyarul. Ilyenkor az identitásvesztés esete „hatványozódhat” és a gyerek anyanyelve nagyobb valószínűséggel a horvát lesz. A szülők ugyan minden esetben igyekeznek magyarul is beszélni a gyerekekkel és élnék

4 A történelmi leírás forrásai a helyi szakemberek, illetve a település honlapja <https://sites.google.com/site/ujbezdán> (letöltve: 2021.03.30.)

5 Forrás: https://www.dzs.hr/Eng/censuses/census2011/results/htm/e01_01_01/e01_01_01_zup14_3255.html (letöltve: 2021.03.30.)

a helyi magyar nyelvű általános iskolai oktatás lehetőségével, azonban megfigyelhető, hogy a falusi gyerekek nagy része szabadidejében inkább a horvát nyelvet használja. Erre az iskola (egyetlen) helybeli tanítója is felhívta a figyelmet. A magyar nyelvű oktatást a helyi lakosság nagyra értékeli, nem, vagy csak kevés esetben viszik el a gyerekeket máshova, azonban a továbbtanulási lehetőségek szempontjából a horvát iskola mellett döntenek. Az általunk megkérdezett vegyes házasságban élő magyar férfi mindkét gyereke (gimnazista korú) a közeli városban, Pélmonostoron tanul, horvátul. A szülők egyrésztől nem engedhetik meg maguknak az észéki magyar nyelvű iskolát, sem egy magyarországi (pl. pécsi) középiskolát, hiszen a földrajzi távolság jelentős odautazási költséget jelent, valamint egy esetleges kollégiumi szálláshely tovább növeli a költségeket. Ezt igazolja az a gyakorlat, miszerint a gyerekek többsége a közeli iskolák eléréséhez az ingyenes iskolabuszt használja.⁶ A magyarországi középiskolák a megkérdezett családok szempontjából említésre sem kerültek, leginkább olyan továbbtanulási lehetőségek jelentek meg, melyek leggyakrabban a turizmushoz kapcsolódtak. Több lakos is felhívta a figyelmet arra, hogy a fiatalok nem ebben a térségben szeretnének elhelyezkedni, jellemzően Horvátországon belül, a déli, tenger melléki területeken vállalnának állást (komoly előnyként jelent meg a turisztikai munkák esetében a kétnyelvűség is). Ez egy jelentős konfliktusforrást okoz, mert amíg az idősebb lakosság a fiatalokra rászól, hogy a magyar nyelvet használják (Ragadics és mtsai 2015:175), addig a középkorú lakosság, akinek a gyermekeit érinti ez a kérdés, inkább hajlanak afelé, hogy a gyerek a horvát nyelv révén boldoguljon. A vegyes házasságokban tehát a magyar lakosság számra megjelenik az elhorvátosodás veszélye, amit tovább erősít a falusi gyerekek horvát nyelvhasználata – még akkor is, ha magyar nyelvű oktatásban vesznek részt. A nyelvhasználatban ezért a lakosság – főleg az idősebbek – alapvetően az identitásvesztés problémáját látják, hiszen a magyar általános iskola a településen az identitás megőrzésének egyik, ha nem a legfontosabb sarokpontja, ami, ha a fenti elméletekre gondolunk, kettős szerepet is betölt. Egyrésztől lehetővé teszi a nyelv megőrzését, ápolását, mely egy nemzetiség számára az egyik legkézenfekvőbb megkülönböztető elem (Giddens 1995), másrésztől az iskola egy olyan, a nemzetiségi integrációt

6 Helyi lakosok kérdésemre, hogy mennyiben változna a helyzet, ha nem lenne iskolabusz, az egyik szülő azt mondta, nem tudná fizetni a gyereke utazási költségeit.

elősegítő, azt megőrző intézményként is funkcionál, amely a gordonai elméletben a legfontosabb strukturális asszimiláció bekövetkezését késleltető elem (Gordon 1964). Gordonai értelemben a helyi magyar iskola egy olyan intézmény, amely gátolja az asszimiláció egyik legfontosabb lépését, a többségi társadalom intézményeibe való betagozódást. Ez a „gát” azonban nem tart sokáig, az általános iskolai oktatást követően a diákok számára már a horvát képzésnek kell következnie.⁷ A gyerekek szülei számára éppen ezért az identitás őrzése mellett megfontolásra kerülnek olyan munkaerőpiaci szempontok is, melyek alapján inkább szeretnék, hogy a gyerekek megfelelő képzésben részesüljenek (több esetben ez magával vonzza a dél-baranyai térségből való elköltözést Horvátország délebbi területeire).

A lakosság számára az iskola kiemelt szerepet foglal el, amihez kapcsolódik nemcsak a település fennmaradásának képe (hiszen amíg működik az iskola, addig van elegendő gyerek, tehát nem csökken jelentősen a népesség), azonban egy fontos konfliktusforrás is, hiszen a magyarság-horvátság, azaz az identitás és asszimiláció egyik korai meghatározója.

Helyi szervezetek

A magyar nemzetiséget tömörítő, és ezáltal az integrációs szerepet betöltő szervezetből Horvátországban két nagyobb országos hálózattal rendelkező található. Az egyik a Horvátországi Magyarok Demokratikus Közössége, a másik pedig a Magyar Egyesületek Szövetsége. A vizsgált településen a két szervezet között erős érdekellentét van, ami a helyi közösségben is megmutatkozik, vitákat generál. Helyi szinten a két magyar identitást őrizni kívánó csoport tagjai nem járnak el a másik csoport által szervezett rendezvényekre, nem olvassák a másik szervezet által kiadott újságot, illetve nem járatták a gyerekeiket a másik csoport által meghirdetett programokra. Az ellentétek nem kimondottan a szervezet tagjai közti személyes ellentétek (bár ilyenek is vannak), sokkal inkább alapját képezik a faluért tett erőfeszítések, a polgármester személye. A Kultúr Otthon és az Újbezdáni Ifjúsági Hagyományörző Egyesületet, mint a település két legfontosabb magyar kulturális központja nem, vagy csak minimális

7 A magyarországi iskola nem jelenik meg, mint alternatíva, aminek legfőbb oka annak magas költsége, míg horvát oldalon a közeli Pélmonostoron választani lehet a gimnáziumi, és a szakközépiskola típusú képzések közül is.

mértékben folytat egymással szakmai együttműködést, aminek eredményeképpen az iskola után vagy mellett legfontosabb, a közösségi integritást erősítő platform „hatékonysága” sérül.

A helyi rendezvények és települési programok kiemelten fontosak, hiszen ezeken a platformokon csökkenthető az akkulturáció, azaz a kisebbségi társadalom saját hagyományait és értékeit tudja megőrizni. A települési magyar szervezetek szinergikus kapcsolatának hiánya is abba az irányba hat, hogy a magyar lakosság számára szervezett programok minősége és mennyisége, valamint látogatottsága is csökkent.

A helyi programok mellett a település mindösszesen csak pár kilométerre található a magyar határtól, azonban a helyi lakosság alig tud magyar médiát fogyasztani. A lakosság idősebb fele számára az internet a legkevésbé használt módja bármilyen tartalomfogyasztásnak, ennek hiányában azonban csak olyan horvát tartalmak – és a szervezetek időnként megjelenő magyar nyelvű kiadásai – elérhetők, melyek lévén a területi elszigetelődés még inkább megjelenik. Gordon az anyaországgal való kapcsolat tematizálásánál fontosnak tartja a távolságot és azt, hogy milyen gyakran látogat valaki haza. Ebben az esetben a távolság minimális (Újbezdánt Eszék-től 40, míg Pécs-től 50 kilométer választja el), azonban a hazalátogatás – rokonok és egyéb magyarországi ismeretek hiányában – nem mindennapos. A magyar nyelvű újságok, televízió és rádiócsatornák hiányában a település lakossága még arról sem tud értesülni, milyen programok lesznek az öt kilométerre fekvő Beremenden.

Az identitás és asszimiláció témájában további fontos kutatási terület lehet a médiafogyasztás, aminek relevanciáját elsősorban az adja, hogy míg az asszimilációs hatások mindig egyfajta „nyomást” helyeznek az egyénre, illetve hatványozottabban jelen van az identitásvesztés veszélye, a médiahasználat inkább egy olyan síkját mutatja be az egyén identitásának, ami csak hozzá köthető.

Háború

A település lakossága között megjelenik egy további ellentét, ami megosztja a helyi közösséget. Ez ellentét kiindulópontja a háború, illetve ki milyen módon vésztele át azt. A településtről elmenekülők egy része önkéntesen harcolt a horvát hadseregben, míg többeket, akik itt maradtak a szerbek sorozták be (Ragadics és mtsai 2015:175). A lakosságnak egy

része Magyarországra menekült, ami egyet jelentett azzal, hogy a hátrahagyott értékei a háborúban teljesen eltűntek. Voltak, akik otthonaikban maradtak a településen, számukra a háborús események jelentettek komoly traumát. Az ellentétek gyökerei nem az átélt események súlyának le-, vagy felértékelésében, hanem azokban a háborús események után is jóval tovább ható élményekben nyilvánulnak meg, melyek a fosztogatásokhoz kapcsolódnak. A háború végén a faluba visszatérő helyeket üres házak fogadták. A fosztogatások, és az elvitt értékek nem hatottak meglepetésként, az ott maradtak reakciói viszont annál inkább. A megkérdezettek ugyanis nem láttak semmit, nem tudják ki vitte el értékeiket, beleértve sokszor az állataikat, autójukat, bútorokat. Az egyik helybeli, aki a horvát önkéntes hadseregben szolgált így emlékezett vissza: *„A legszebb szó, a nem tudom. Mert azzal nem sért meg”* (Szabó 2016:22). Más helybeliek szomszédjaiknál látták viszont elvitt bútoraikat. Az események konszolidálódása után a törvény lehetőséget adott az elvitt értékek visszaszerzésére, a jogi felelősségvonalra. Ehhez szükség volt két tanúra, és ötszáz kunára. Sokan nem vállalták az ügymenet lassúsága miatt sem a folyamatot.

A másik háborúhoz kapcsolódó ellentét az identitás. A helyiek megítélése alapján a megváltozott viszonyok miatt többen „nemzetiséget váltottak”. Ez a váltás többségében a magyarság kárára történt, azonban más csoportok, nemzetiségek asszimilációjával sem tudnak azonosulni, többek között az egyik magyar szervezet tagjai között megjelenik egy helyi lakos, aki, csetnik „katona” volt (eredetileg törökellenes szerb félkatonai szervezet, majd szélsőséges szerb nacionalista mozgalom). Ennek fényében sokan nem akarnak belépni a szervezetbe, ahol a tevékenykedő helybeli *„tegnap csetnik volt, ma már magyar”* (Szabó 2016:23).

A háborús események hatásai több szempontból is megjelennek és kihatnak akár a szervezeti aktivitásra is. Elmondható ugyanakkor, hogy a legnagyobb problémát az identitásban okozták.

Összefoglalás

Tanulmányomban arra a kérdésre kerestem a választ, hogy az asszimilációs elméletek alapján milyen tényezők hatnak egy horvátországi magyar kistelepülés asszimilációjára. Az elméletek mellett bemutatásra kerültek azok a speciális folyamatok, melyek Horvátországban a nemzetiségek kérdésére

hatottak. Az identitás szempontjából fontos ellentétek alakultak ki a jugoszláv időszak alatt, mely ellentétek a délszláv háborúban csúcsosodtak ki és azóta is éreztetik hatásukat. Az asszimilációs hatások esetében részletesen tárgyalásra került az intézményi, strukturális asszimiláció (Gordon 1964), ami több módon jelenik meg a vizsgált település esetében. Egyrészt a magyar zárvány jelleg, valamint az alapfokú oktatás és a magyar szervezetek elérhetősége jelentik azokat a tényezőket, melyek gátat szabhatnak az asszimilációnak. Ezek nem minden esetben töltnek be a magyarság számára integratív funkciókat. A magyar zárvány jelleg létrehoz egyfajta védőhálót, ami nem terjed ki a lakossági együttélésen kívül semmi másra. Minden közügy intézését horvát nyelven tudják folytatni, még a magyar média is esetlegesen érhető el a településen. Az iskola integratív szerepe és nyelvápolása jelen van, amire a helyi lakosság büszke, azonban – a strukturális és gazdasági adottságokból adódóan – a középfokú oktatásban már nincs lehetőség magyar nyelvű oktatásra. Ennek strukturális szempontjai megjelennek abban, hogy a közeli nagyobb településen (Pélmonostor) nincs magyar nyelvű oktatás, illetve gazdasági szempontból abban, hogy a helyi lakosok nem engedhetik meg maguknak, hogy gyermekük akár Pécsen tanuljon kollégistaként. Az iskola szerepe ezért megmarad azon a szinten, ami lehetővé teszi a magyar nyelv gyakorlását, de nem tölt be integratív szerepet, amire példa, hogy a gyerekek az iskolán kívül már a horvátot, azaz a többségi társadalom nyelvét használják. Az iskola kapcsán a (magyar) szülői stratégiák is az akkulturációs (Gyurgyík 2004) folyamatokat erősítik, azaz normává és alapvető stratégiává válik, hogy a gyerekek horvát nyelven tanuljanak. Ennek explicit célja, hogy Horvátországban tudjanak munkát vállalni. A harmadik asszimilációs gát a magyar szervezetek. A szervezetek és annak tagjai közti ellentétek rámutatnak a programszervezés hatékonyságára, valamint arra, hogy a zárvány jelleg és a határ közelsége ellenére is nehézségeket okoz a hagyományápolás. A helyi szervezetek és ellentétek a település lakosságának integrációs folyamatait is gátolják, hiszen az intergrációnak fontos vetülete a helyi civil szerveződések működése és hatékonysága (bővebben lásd: Megyesi 2020).

Az esetleges asszimilációs gátak mellett megjelennek olyan hidak, melyek az asszimilációs folyamatokat segítő tényezők. A „híd” képe arra utal, hogy a nemzetiség a többségi társadalomba való integrálódása során találkozik olyan elemekkel,

amelyek egyfajta összeköttetést képeznek közte és a többségi nemzet között (Fehér 1993). Ezek a hidak mindig is jelen voltak és minden csoport számára több-kevesebb kényszerítő erővel is bírnak (gondoljunk csak az idegen nyelven történő ügyintézésre, oktatásra, stb.), azonban a vizsgált település esetében a hidak mellett megjelenő gátak is gyors elbontás alatt állnak.

Felhasznált irodalom

- Croatian Bureau of Statistics (é.n.): https://www.dzs.hr/Eng/censuses/census2011/results/html/e01_01_01/e01_01_01_zup14_3255.html (letöltve: 2021.03.30)
- Fehér István 1993 *Utolsó percben – Magyarország nemzetiségei 1945-1990*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- Garami Erika – Szántó János 1991 *Magyarországi szlovákok. Kutatási jelentés*. Interpress Budapest.
- Gordon, Milton M. 1964 *Assimilation is American Life: The Role of Race, Religion and National Origin*. Oxford University Press, New York.
- Gyurgyík László 2004 *Asszimilációs folyamatok a szlovákiai magyarság körében*. Kalligram Kiadó, Pozsony.
- Hardi Tamás 2015 szerk. *Terek és tér-képzetek: Elképzelt és formalizált terek, régiók a Kárpát-medencében, Közép-Európában*. Fórum Kisebbségkutató Intézet, MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete, Somorja, Győr.
- Heka László 2014 A szláv népek első törvényei és közös intézményei. *Acta Universitatis Szegediensis: acta juridica et politica*, 76:195-208.
- Heka László – Szondi Ildikó 1993 *Magyarok a Drávaszögben*. Szegedi József Attila Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Szeged.
- Juhász József 2004 Háborúk a nyugat Balkánon. *Múltunk (Tanulmányok a Háborúról)* (49) 4:305-342.
- Juhász József – Márkus László – Tóth Péter – Valki László 2003 *Kinek a békeje? Háború és béke a volt Jugoszláviában*. Zrínyi, HM Zrínyi Kommunikációs Szolg. Kh., Budapest.
- Kocsis Károly – Eszter Kocsis-Hodosi 1998 *Ethnic Geography of the hungarian minorities in the Carpathian Basin*. Geographical Research Institute Research Centre Earth sciences and Minority Studies Programme, Hungarian Academy of Sciences, Budapest.

- Lábadai Károly – Loksa Gábor 2015 szerk. *Dráva-szög és Szlavónia Kollégium*. Antológia Kiadó, Lakitelek.
- Megyesi Boldizsár 2020 Zalaszentgrót: a civil társadalom szerepe egy aprófalvas térség integrációjában. *Kultúra és Közösség*, II:99-116. DOI 10.35402/kek.2020.2.8
- Ördögh Tibor 2017 szerk. *Vajdaság társadalmi és gazdasági jellemzői*. Vajdasági Magyar Doktórandszok és Kutatók Szervezete, Szabadka, 9-41.
- Romsics Ignác 2005 *Magyarország története a XX. században*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Simon György 2003 A jugoszláv gazdaság az átalakulás útján. *Statisztikai Szemle*, (81) 2:148-171.
- Sokcsevits Dénes 1997 *A délszláv háború*. Calibra Kiadó, Budapest.
- Sokcsevits Dénes 2011 *Horvátország a 7. századtól napjainkig*. Mundus Novus Kft, Budapest.
- Szabó Árpád 2016 *Az identitás keretei egy horvátországi magyar kistelepülésen*. Kézirat, Pécsi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Pécs.
- Szilágyi N. Sándor 2002 Észrevételek a romániai magyar népesség fogyásáról, különös tekintettel az asszimilációra. *Magyar Kisebbség* (7) 4:1-29.
- Újbezsdán település honlapja (é.n.) <https://sites.google.com/site/ujbezdan> (letöltve: 2020.03.30)
- Weber, Max 1992 Etnikai közösségi kapcsolatok. In uő. *Gazdaság és társadalom*. KJK, Budapest, 91-107.
- Yinger, J. Milton 1976 Ethnicity in complex societies: structural, cultural, and characterological factors. In *The Uses of Controversy in Sociology*, ed. Lewis Coser – Otto Larsen. New York, Free Press, 197-216.
- Yinger, J. Milton 2002 Az asszimiláció és disszimiláció elmélete felé. *Regio. Kisebbség, politika, társadalom* (13) 1:24-44.

Táblázatok jegyzéke

1. Táblázat: A horvát népesség száma és aránya, illetve a horvátországi magyar nemzetiség száma és aránya 1971 és 2011 között – saját szerkesztés (Adatok forrása: Horvát Statisztikai Hivatal, népszámlálása: <http://www.dzs.hr/Eng/censuses/census2011/results/censustabsxls.htm>)

	1971		1981		1991		2001		2011	
	Fő	%	Fő	%	Fő	%	Fő	%	Fő	%
Horvátország lakossága	4 426 221	100,00	4 601 469	100,00	4 784 265	100,00	4 437 460	100,00	4 284 889	100,00
horvát	3 513 647	79,38	3 454 661	75,08	3 736 356	78,10	3 977 171	89,63	3 874 321	90,42
magyar	35 488	0,80	25 439	0,55	22 355	0,47	16 595	0,37	14 048	0,33

2. Táblázat: A horvátországi magyarok száma, anyanyelv szerint 1991 és 2011 között (Forrás: Horvát Statisztikai Hivatal népszámlálása: <http://www.dzs.hr/Eng/censuses/census2011/results/censustabsxls.htm>)

	1991		2001		2011	
	Fő	%	Fő	%	Fő	%
Horvátország lakossága	4 784 265	100,00	4 437 460	100,00	4 284 889	100,00
magyar	19 684	0,41	12 650	0,29	10 231	0,24

Halász Dániel

TALÁLÉKONYSÁG TÉRBELI PERIFÉRIÁS HELYZETEKBEN: A ZSÁKFALUTÓL AZ ŰRÁLLOMÁSIG¹

[DOI 10.35402/kek.2021.3.6](https://doi.org/10.35402/kek.2021.3.6)

*For here am I sitting in my tin can
Far above the world
Planet Earth is blue
And there's nothing I can do*
(David Bowie – Space Oddity)

Absztrakt

Az extrém, fizikailag elszigetelt helyzetekben tapasztalható mentális folyamatok kutatásában az elmúlt évtizedben egyre nagyobb hangsúly helyeződik a kreatív gondolkodás vizsgálatára. A szociális izoláció, az elzártság, a limitált erőforrások és a kényszermegoldások megjelenése közös pontnak tűnik a periférián lévő falvak, a távoli kutatóállomások életében éppúgy, mint a pandémia karanténvalóságában. Mennyiben igazolják ezt a felvetést a jelenlegi kutatási eredmények és hogyan járulhatnak hozzá a doktori kutatáshoz, amiben a száz fő alatti településeken a találékonyság mint túlélési stratégia vizuális megjelenési formáit vizsgálom?

Abstract

In the last decade there has been an increasing emphasis on the study of creative thinking in the research of mental processes in extreme, physically isolated situations. Social isolation, physical remoteness, limited resources, and improvised solutions seem to be a common point in the lives of peripheral villages, remote research stations, as well as in the quarantine reality of a pandemic. To what extent are the current research results substantiating this hypothesis and how can they contribute to the doctoral research in which I examine the visual manifestations of ingenuity as a survival strategy in settlements with less than a hundred inhabitants?

¹ A tanulmány a Moholy-Nagy Művészeti Egyetem Doktori Iskoláján zajló DLA kutatás részeként jött létre, amiben a szerző témavezetői Antalóczy Tímea PhD egyetemi docens és Szalontai Ábel DLA habil. egyetemi docens. Külön köszönet Gyenge Zsolt PhD egyetemi docens észrevételeiért.

Bevezetés

Hogyan épülnek fel a világban a városok, a városokban a házak, a házakban a szekrények, a szekrényeken a könyvek és a könyvekben a képek és a mondatok? A teremtés, a semmiből valaminek a létrehozása, az alkotás minden kreatív tevékenység alapja. Ha van megfelelő szókincs, ismerjük a nyelvtani rendszereket, megvannak az építőanyagok és a tudás az építkezéshez, az alkotás még akkor is meglehetősen összetett folyamat. De mi történik azokban a helyzetekben, amikor nincs elég erőforrás, nincsenek eszközök és a tudásban is vannak hiányosságok? Hogyan válnak az alkotóelemek egy új egységgé és hogyan nyernek ezáltal új jelentést egy ilyen helyzetben?

A különböző okok miatt nehéz helyzetben lévő sokszor találékonysággal, kreativitással oldják meg a látszólag lehetetlen feladatokat. A periférián lévő, kis népességű falvak lakossága, a sarkköri expedíciók személyzete, a tengeralattjárók legénysége, az űrállomáson tartózkodók, a börtönök lakói, illetve bizonyos szempontból a karanténra kötelezett lakosság mind olyan közösségeket alkotnak, amik hosszú távon az elzártságra, a külvilággal való korlátozott érintkezésre rendezkednek be és limitált materiális erőforrásokkal rendelkeznek.

Ma már egyre világosabb képe van a kutatóknak arról, hogyan működik a kreatív gondolkodás optimális körülmények között, milyen agyi-kognitív, illetve szociális folyamatok figyelhetők meg, azonban az ettől eltérő, extrém szituációk kutatása az elmúlt két évtizedben kapott csak nagyobb hangsúlyt (Suedfeld és Steel 2000; Vries 2019; Corazza és Lubart 2020; Vartanian és mtai 2020).

Hipotézisem, hogy összefüggés fedezhető fel mentális működés szempontjából az extrém, térbelileg korlátozó helyzetekben adott kreatív stratégiák tekintetében. A tanulmány egy szakirodalmi áttekintést nyújt az elmúlt évek legfrissebb kutatásaiból és egyben része a doktori művészeti kutatásnak, amelyben a találmányosság mint túlélési stratégia vizuális megjelenési formáival foglalkozom száz fő alatti településeken a kelet-európai régióban.

Definíció, elméleti áttekintés

Folyamatosan átalakuló, dinamikus változó, nehezen kiszámítható világban élünk, melynek egyik fő mozgatórugója éppen a kreatív gondolkodás. Meglepő tehát, hogy a leginkább elterjedt konszenzusos értelmezések statikusak, a kreativitást az eredetiség, hasznosság és hasonló fogalmak alapján értékelik (Corazza és Lubart 2020). Erre a felismerésre alapozva fejlesztette ki egy olasz kutató a Dynamic Universal Creativity Process – DUCP (ford. Dinamikus Univerzális Kreativitási Folyamat) keretrendszer (Corazza 2019), amely az egész folyamattal foglalkozik, illetve egy fontos kiegészítést ad a definícióhoz, mégpedig azt, hogy a kreativitáshoz *potenciálisan* van szükség eredetiségre és hasznosságra. Más szóval behozza a bizonytalansági faktort és azt a szabadságot, hogy a folyamat akár kudarcra is végződhet, illetve a lehetőséget, hogy annak eredményét talán csak a jövőben értékelik hasznosként.

Ezzel némileg egybehangzóan más kutatók azt javasolják, hogy a definícióból legyen elhagyva a hasznosság, a hasznosíthatóság (Brandt 2021; Chen 2017), mégpedig azért, mert bár a nagy konszenzuson alapuló tudományágakban az empirikus értékelés jól működik, az alacsony konszenzussal jellemezhető területeken (mint a művészet) szubjektívebb a döntéshozatal, viták vannak és általánosságban tovább tarthat, sőt kultúránként eltérő lehet a végső ítélethozatal (Weisberg 2006).

A DUCP keretrendszer kapcsán lényeges kiemelni, hogy a dinamikus, univerzális kreatív folyamat kezdeteit egészen az ősrobbanástól eredezteti, mégpedig azért, mert Corazza (2019) szerint a kreativitás nem értelmezhető önmagában (*ex nihilo*), hiszen éppen arról szól, hogy a múltban összegyűjtött anyagokat, információkat, tudást egy korábban sosem megkísérelt módon használja, kombinálja. Amennyiben elfogadjuk, hogy az élet megjelenése a Földön egy elképesztő újdonság volt, amely egyben

potenciálisan eredeti és hasznos, akkor el kell fogadni azt is, hogy kreatív jelenségek az állatok, növények, egysejtűek, a mesterséges intelligencia, sőt élettelen anyagok kapcsán is tapasztalhatók. Tehát a sort logikusan folytatva az ősrobbanás az előbb említett ontológiai pont. Végső soron kijelenthető tehát, hogy a kreativitás az anyagi, a biológiai és a társadalmi-kulturális rétegekben egyaránt jelen van (Corazza és Lubart 2020).

A tanulmány hátralévő részében a társadalmi-kulturális rétegen és az emberi tényezőn lesz a hangsúly, a DUCP mégis egy fontos keretrendszer, hiszen egy tágabb tartományba helyezi az újdonsággal bíró, megjósolhatatlan folyamatokat és emlékeztet arra, hogy egy olyan univerzumban léteünk, amely szintén kreatívan fejlődik tovább.

Szélsőséges helyzetek, mentális és fizikai korlátok

Optimális helyzetben inspiráló környezet, emberi erőforrás, anyagi háttér, idő és megfelelő technológia áll rendelkezésre a szabad kreatív gondolkodáshoz. Az életkörülmények azonban nem mindig ideálisak, olykor a túléléshez, a teljesítéshez emberfeletti mentális és fizikai teljesítményre van szükség, különösen a tanulmányban vizsgált esetekben, amikor kis közösségek hosszú távon a külvilágtól elszakadva léteznek. Az egyéni, pszichés szinten túl a közösség társadalomhoz képest viszonyított szociális izolációja, az elzártság, a közvetlen kapcsolati háló mérete feltehetően szintén hatással van a találmányosság folyamatára.

Az emberi kreativitás kutatásának egy izgalmas, néhány éve kibontakozó szegmense az ideálistól eltérő, stresszt indukáló környezet agyi hatásait vizsgálja. Annak már részletes irodalma van, miként működik az emberi kreativitás optimális körülmények között, ugyanakkor csupán négy éve publikált felismerés, hogy a kreatív gondolkodás éppen azt a három agyi hálózatot érinti (default network, executive control network, salience network), amelyek stressz során is aktívak (Beaty és mtsai 2016; Hermans és mtsai 2014).

Az evolúció során a Homo sapiens arra adaptálódott, hogy bizonyos környezetben létezzen, ám néhányan saját döntésük vagy kényszer miatt szélsőséges helyzetekben kénytelenek élni és dolgozni. Az extrém körülmények között megfigyelhető emberi teljesítmény, gondolkodás és kreativitás vizsgálata

pedig tanulságokkal szolgálhat és segítheti a jövőre vonatkozó tervezést. A továbbiakban tehát konkrét példákon keresztül arról lesz szó, hogy milyen módon hatnak a találékonyagra a szélsőséges élethelyzetek: a korlátozott lehetőségek és a kis, zárt közösségi létezés, illetve ezek az extrém szituációk milyen sajátságokkal bírnak az optimális kontextushoz képest.

Hiánygazdaság a feltörekvő országokban

A volt szocialista országokban a hiánygazdaság (Hey és Kornai 1982) rákényszerítette a lakosságot arra, hogy a már meglévő, szűkös lehetőségeket használva oldják meg a mindennapi problémákat és kihívásokat. Rengeteg kreatív megoldás született a szorult körülményeknek köszönhetően az úgynevezett bricolage technikát alkalmazva.

Claude Lévi-Strauss a *La pensée sauvage*-ban (Vad gondolkodás) foglalkozik a bricolage-zsal, ami számára a közvetlenül rendelkezésre álló dolgok, jelek vagy események előre nem meghatározott, új struktúrákba rendezését jelenti (Lévi-Strauss 1966). Bár Lévi-Strauss szövege egy közel félévszázados írás, a mai napig visszatérő hivatkozási pont a bricolage kutatásában. E tevékenység lényege az az ötlet, amely az előzetesen más funkcióra megformált dolgokból valami új egészet, új funkciót kitálál. Vagyis egy olyan tevékenység, aminek során régebben megmunkált, használt tárgyak, alkatrészek egy olyan új rendszerbe, egészbe kerülnek, amelyik az eredeti használatától jelentősen különbözik (ld. még kreácsolás, Kuczai 2011).

A korábbi évtizedek elemzéseinek túlnyomó része a fejlett országok multinacionális vállalatainak kontextusában jelent meg, azonban felismerve a hiányt, egyre többen foglalkoznak feltörekvő és fejlődő országok egyéni- és kisvállalkozásai szemszögéből a témával (Bojica és mtsai 2018; Lima dos Santos és mtsai 2020; Noor – Shah – Kakakhel 2020; Parthiban és mtsai 2020; Simba – Ojong – Kuk 2020). Az említett kutatások összegzéseként elmondható, hogy a bricolage módszere (ami párhuzamba vonható napjaink DIY trendjeivel) nem egy tudatosan választott és alkalmazott stratégia része, hanem egy olyan magatartás, ami ösztönösen jelenik meg a mindenáron fennmaradni akaró, vízfelszínen tartó improvizáció során, ami egyfajta túlélési stratégiaként is értelmezhető.

Kisközösségek, aprófalvak a periférián

Annak ellenére, hogy a városi lakosság aránya folyamatosan és gyorsan nőtt az elmúlt évtizedekben, a Világbank adatai alapján ma közel a világ népességének 46 százaléka, beleértve a szegények 80 százalékát, vidéken él (*Poverty and Shared Prosperity 2020: Reversals of Fortune* 2020). Vidéken pedig a realitás az, hogy a lakosság túlnyomó része szociálisan elzártan, egyenlőtlen gazdasági viszonyok között, korlátozott oktatási és egészségügyi lehetőségek mellett, kevés munkalehetőséggel kénytelen élni. Az ilyen környezetben kialakuló túlélési stratégiák egyre több akadémiakust foglalkoztatnak (Jessup 2001; Czibere – Molnár 2016; de la O Campos és mtsai 2018; Farkas 2016; Rivera-Núñez és mtsai 2020) és fontos tanulságokkal szolgálhatnak a kreativitás kutatásában.

Ahogy erre (Czibere – Molnár 2016) egy magyar-román határ menti zsákfaluról szóló tanulmánya rámutat, a periférián lévő közösségekben gyakran a tradicionális női szerepek konzerválódása miatt a férfiak és nők eltérő tényezők alapján hoznak döntéseket, így az alkalmazkodásuk és találékonyaságuk vizsgálata ilyen szempontból is figyelemreméltó lehetne. Másik, szintén releváns kérdés, hogy mennyiben módosítja a városból kiköltöző, falvakba betelepülő, tradicionális ideálokat vizionáló közeg és a helyi, városiasodásra vágyó lakosság csoportdinamikája az új gondolatokat, törekvéseket (Farkas 2016).

Sarkkörü expedíciók, Nemzetközi Úrállomás

A technológiai fejlődésnek köszönhetően egyre több helyen válik lehetővé az élet, amik korábban elérhetetlenek vagy potenciálisan halálosak voltak, úgymint a sarkkörü kutatóállomásokon, mélytengeri körülmények között vagy éppen az úrben. Ezek a szűk élettérek már nem csupán a munka helyszínéül szolgálnak, hanem a turizmus következő állomásai egyben. Az erősen redukált, korlátozott térben való hosszú távú élet komoly fizikai és pszichológiai kihívást jelent, miközben lehetőségekkel és előnyökkel egyaránt kecsegtet (Krikalev – Kalery – Sorokin 2010).

Sok elemzés ugyan a szokatlanságot, a nélkülözést, a korlátozottságot, a veszélyt, a stresszt emeli ki és a mentális zavarokat, a csoporton belüli konfliktusokat értelmezi, perdöntő bizonyíték van arra

nézve, hogy a legtöbb hasonló élményt átélt ember a személyes növekedésének, fejlődésének fontos állomásaként tekint erre az életvitelre, amire büszkeséggel és örömmel néz (Suedfeld – Steel 2000). A mai beszámolók többnyire pozitív tapasztalatokról számolnak be: mind a sarkkörü, mind a mélytengeri és az űrkutatási területen is kimagaslóan nagy azok száma, akik szívesen visszatérnek ebbe az életterbe. A hosszú távú utóhatásai ennek az élménynek szintén meglepően pozitívak. A személyes jelentések és a tudományos adatok egyaránt azt támasztják alá, hogy a résztvevők mentálisan és fizikailag egészségesebbek, sikeresebbek és éles elméjűbbek, mint korábban, és mint a kontroll-csoportjuk (Burr – Palinkas 1987).

Pandémia

2020-ban globális szinten lett a népesség nagy százalékánál a mindennapi élet része a koronavírus okozta járvány, illetve az ennek megfékezésére hozott intézkedések, karantén rendelkezések. Természetesen rengeteg kutató kezdett el foglalkozni a jelenséggel, a beszűkült élettér kreativitásra gyakorolt hatásával egyéni és közösségi szinten (Araki – Cotellessa 2020; Beghetto 2020; Choukér – Stahn 2020; Li és mtsai 2020; Mercier és mtsai 2020; Pietrabissa – Simpson 2020; Ying és mtsai 2020).

Beghetto (2020) értelmezése szerint, a krízis során a kreatív működéshez önbizalomra és kockázatvállalási hajlandóságra van szükség, ellenkező esetben depresszió, szorongás jelentkezhet. Ugyanakkor kiemeli, hogy a kreatív cselekvés önmagában nem garantálja a kreatív eredményt, sőt előfordulhat negatív mellékhatás egyaránt.

Araki és Cotellessa (2020) pedig éppen azt fogalmazza meg, hogy a krízishelyzetek, szélsőséges szituációk megoldásánál polimatikus (polymathic) megközelítésre van szükség, vagyis átfogó, tudományterületeken átívelő, transzdiszciplináris gondolkodásra. Véleményük szerint a polimátia elengedhetetlen eleme a kreativitásnak, különösen olyan esetekben, amikor új irányra, illetve nézőpontváltásra van szükség. Kutatásuk következtetése még is az, hogy a jelenlegi domináns társadalmi, akadémiai, politikai és üzleti gondolkodás éppen ezzel ellentétes és specializációra törekszik, ami szélsőséges szituációk kezelésénél hátrányt jelent. A járványhelyzettel kapcsolatos elzártság hosszú távú hatását egyelőre kevés vizsgálat elemezte és

sok kutató a negatív faktorokra koncentrál (szorongás, depresszió növekedése) (Savage és mtsai 2020), ausztrál és kínai akadémikusok legújabb eredményei szerint azonban ennél árnyaltabb, részben ellentétes képet rajzolnak fel. Li és munkatársai (2020) Kína délkeleti régiójában vizsgált egyetemi diákokat a koronavírushoz kapcsolódó lezárások előtt, közben és után. Eredményeik szerint az újdonság keresése (novelty seeking) szoros összefüggésben van a stressz, szorongás és depresszió tapasztalásával. Meglepő módon azonban, miközben az újdonság keresés nőtt a lezáráskor és konstans szinten maradt a nyitás után, a negatív érzések V-görbét mutattak, vagyis csökkent a diákoknál a szorongás a bezártság alatt. Erre két magyarázatot vetnek fel: egyrészt az újdonság keresése kompenzálja a bezártság hatásait az alanyoknál (kreatív megoldások az unalom elűzésére, új tudás elsajátítása, prioritások átértékelése, stb.), másrészt pedig az egyetemi élet megváltozása is pozitívan hathatott a kínai diákokra (kevesebb nyomás a határidők, megfelelési kényszer, versenyszellem miatt, ugyanakkor támogatóbb családi és tanári jelenlét).

Összegzés

Összefoglalásként elmondható, hogy a kreativitás, a találmányosság kutatása az elmúlt egy-két évtizedben olyan izgalmas, az optimálistól eltérő, ugyanakkor az emberiség jelene és jövője szempontjából nézve fontos területtel bővül, ami a szélsőséges helyzeteket teszi a vizsgálat tárgyává. A szélsőség jelenthet gazdasági, társadalmi, földrajzi, politikai szituációkat egyaránt (periférián élő közösségek, űrkutatás, sarkkörü és mélytengeri közeg, börtön, karantén, stb.). Az eddigi eredmények azt mutatják, hogy a mentális folyamatokat akár pozitívan is befolyásolhatja egy korlátozó helyzet, ugyanakkor az még elemzésre vár, hogy az előbb említett szélsőséges körülmények mennyiben jelentenek hasonló befolyást a kreativitásra, miben gyökerezik pontosan, ha van analógia, és mi okozza az esetleges eltéréseket.

Felhasznált irodalom

Araki, Michael Espindola – Cotellessa, Angela J. 2020 Creative Polymathy and the COVID-19 Crisis. *Frontiers in Psychology* 11. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.601508>

- Beaty, Roger E. – Benedek, Mathias – Silvia, Paul J. – Schacter, Daniel L. 2016 Creative Cognition and Brain Network Dynamics. *Trends in Cognitive Sciences* 20 (2):87-95. <https://doi.org/10.1016/j.tics.2015.10.004>
- Beghetto, Ronald 2020 How Times of Crisis Serve as a Catalyst for Creative Action: An Agentic Perspective. *Frontiers in Psychology* 11. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.600685>
- Bojica, Ana Maria – Ruiz-Jiménez, Jenny – Nava, J. A. Ruiz– Fuentes, Mar 2018 Bricolage and growth in social entrepreneurship organisations. *Entrepreneurship & Regional Development* 30 (március): 362-389. <https://doi.org/10.1080/0895626.2017.1413768>
- Brandt, Anthony 2021 Defining Creativity: A View from the Arts. *Creativity Research Journal*, január, 1-15. <https://doi.org/10.1080/10400419.2020.1855905>
- Burr, R – Palinkas, Lawrence 1987 Health risk among submarine personnel in the U.S. Navy, 1974–1979. *Undersea biomedical research* 14 (december): 535-544. <https://doi.org/10.1037/e669132012-001>
- Chen, Angela 2017 Neuroscientist David Eagleman and Composer Anthony Brandt Explain How Creativity Works. *The Verge*. 2017. november 5. <https://www.theverge.com/2017/11/5/16597660/david-eagleman-anthony-brandt-runaway-species-creativity-neuroscience-psychology-design-interview>
- Choukér, Alexander – Stahn, Alexander C. 2020 COVID-19 The Largest Isolation Study in History: The Value of Shared Learnings from Spaceflight Analogs. *Npj Microgravity* 6 (1):1-7. <https://doi.org/10.1038/s41526-020-00122-8>
- Corazza, Giovanni Emanuele 2019 The Dynamic Universal Creativity Process. In *Dynamic Perspectives on Creativity: New Directions for Theory, Research, and Practice in Education*. Szerk. Ronald A. Beghetto – Giovanni Emanuele Corazza, 297-319. Creativity Theory and Action in Education. Cham, Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-319-99163-4_17
- Corazza, Giovanni Emanuele – Lubart, Todd 2020 The Big Bang of Originality and Effectiveness: A Dynamic Creativity Framework and Its Application to Scientific Missions. *Frontiers in Psychology* 11. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.575067>
- Czibere Ibolya – Molnár Éva 2016 Mélyszegénységben élő fiatal nők munkaerőpiaci és párválasztási perspektívái elzáródott vidéki térben. Egy magyar-román határ menti zsákfalu esete. *Erdélyi Társadalom*, december.
- de la O Campos, A. P. – Villani, C. – Davis, B. – Takagi, M. 2018 *Ending extreme poverty in rural areas: sustaining livelihoods to leave no one behind*. Food and Agriculture Organization. <http://www.fao.org/3/CA1908EN/ca1908en.pdf>
- Farkas Judit 2016 „Mindenk, aki idejön, meg akarja változtatni a falut”. Migráció, közösség és vidékfejlesztés egy tolnai faluban 'Everybody Who Comes Here Wants to Change the Village' Migration, Community and Settlement Development in a Village in Hungary. *Erdélyi Társadalom*, <http://erdelyitarsadalom.ro/files/et28/et-bbu-28-06.pdf> 14 (január):113-132.
- Hermans, Erno J. – Henckens, Marloes J. A. G. – Joëls, Marian – Fernández, Guillén 2014 Dynamic Adaptation of Large-Scale Brain Networks in Response to Acute Stressors. *Trends in Neurosciences* 37 (6):304-314. <https://doi.org/10.1016/j.tins.2014.03.006>
- Hey, John – Kornai, Janos 1982 The Economics of Shortage. *The Economic Journal* 92 (szeptember): 712. <https://doi.org/10.2307/2232563>
- Jessup, Michael 2001 Sociopolity: Life on the Boardwalk. *Teaching Sociology* 29 (január): 102. <https://doi.org/10.2307/1318787>
- Krikalev, Sergey K. – Kalery, Alexander Yu. – Sorokin, Igor V. 2010 Crew on the ISS: Creativity or Determinism? *Acta Astronautica* 66 (1):70-73. <https://doi.org/10.1016/j.actaastro.2009.05.022>
- Li, Wendy Wen – Yu, Huizhen – Miller, Dan J. – Yang, Fang – Rouen, Christopher 2020 Novelty Seeking and Mental Health in Chinese University Students Before, During, and After the COVID-19 Pandemic Lockdown: A Longitudinal Study. *Frontiers in Psychology* 11. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.600739>
- Lima dos Santos, Leandro – Borini, Felipe – Junior, Moacir Oliveira – Rossetto, Dennys – Bernardes, Roberto 2020 Bricolage as capability for frugal innovation in emerging markets in times of crisis. *European Journal of Innovation Management* ahead-of-print (december). <https://doi.org/10.1108/EJIM-06-2020-0225>

- Mercier, Maxence – Vinchon, Florent – Pichot, Nicolas – Bonetto, Eric – Bonnardel, Nathalie – Girandola, Fabien – Lubart, Todd 2020 COVID-19: A Boon or a Bane for Creativity? *Frontiers in Psychology* 11. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.601150>
- Noor, Misbah – Shah, Fayaz Ali – Kakakhel, Shahid Jan 2020 Unfolding Bricolage in Social Entrepreneurship: A Way Forward for Future Research. *International Review of Management and Business Research* 9 (4):44-55. [https://doi.org/10.30543/9-4\(2020\)-5](https://doi.org/10.30543/9-4(2020)-5)
- Parthiban, Rishikesan – Qureshi, Israr – Bhatt, Babita – Bandyopadhyay, Somprakash 2020 Cultural Bricolage as a Tool to Mainstream the Marginalized. *Academy of Management Proceedings* 2020 (1):18880. <https://doi.org/10.5465/AMBPP.2020.18880abstract>
- Pietrabissa, Giada – Simpson, Susan G. 2020 Psychological Consequences of Social Isolation During COVID-19 Outbreak. *Frontiers in Psychology* 11. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.02201>
- Poverty and Shared Prosperity 2020: Reversals of Fortune* 2020. Poverty and Shared Prosperity. The World Bank. <https://doi.org/10.1596/978-1-4648-1602-4>
- Rivera-Núñez, Tlacaclael – Cruz-Morales, Juana – García-Barríos, Luis – López, Oscar Martínez 2020 The Flow of Peasant Lives: a board game to simulate livelihood strategies and trajectories resulting from complex rural household decisions. *Ecology and Society* 25 (december): 48. <https://doi.org/10.5751/ES-11723-250448>
- Savage, Matthew J. – James, Ruth – Magistro, Daniele – Donaldson, James – Healy, Laura C. – Nevill, Mary – Hennis, Philip J. 2020 Mental Health and Movement Behaviour during the COVID-19 Pandemic in UK University Students: Prospective Cohort Study. *Mental Health and Physical Activity* 19 (október): 100357. <https://doi.org/10.1016/j.mhpa.2020.100357>
- Simba, Amon – Ojong, Nathanael – Kuk, George 2020 Bricolage and MSEs in emerging economies. *International Journal of Entrepreneurship and Innovation*, szeptember. <https://doi.org/10.1177/1465750320969621>
- Suedfeld, Peter – Steel, G. Daniel 2000 The Environmental Psychology of Capsule Habitats. *Annual Review of Psychology* 51 (1):227-253. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.51.1.227>
- Vartanian, Oshin – Saint, Sidney Ann – Herz, Nicole – Suedfeld, Peter 2020 The Creative Brain Under Stress: Considerations for Performance in Extreme Environments. *Frontiers in Psychology* 11 (október). <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.585969>
- Vries, Herie de 2019 Creativity in extreme human environments: astronauts and space. *F1000Research* 8 (április). <https://doi.org/10.7490/f1000research.1116669.1>
- Weisberg, Robert W. 2006 *Creativity: Understanding Innovation in Problem Solving, Science, Invention, and the Arts*. John Wiley & Sons.
- Ying, Du – Yang, Yilong – Xie, Cong – Wang, Xuewei – Liu, Chunyu – Hu, Weiping – Li, Yadan 2020 A Positive Role of Negative Mood on Creativity: The Opportunity in the Crisis of the COVID-19 Epidemic. *Frontiers in Psychology* 11. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.600837>

Izsák Éva¹

VÁROSI TEREK EURÓPÁBAN

[DOI 10.35402/kek.2021.3.7](https://doi.org/10.35402/kek.2021.3.7)

Absztrakt

A földrajzi tér átalakítása időben változó folyamat. A kontinentális terület jelöli ki azokat a tér-részeket, amelyek alkalmasak az ember által átalakított környezet birtokba vételére. Földünk felszínének jelentős része vízfelület, amely kevésbé alkalmas állandó emberi életre. Szárazföldek benépesítése és lakhatóvá tétele mindig nagy kihívás volt az emberiségnek. Technikai fejlődés határozta meg az életteret. A rendelkezésre álló természet átalakítása hatalmas feladatot jelentett az emberiségnek. A tanulmány műfaja tudományos esszé. Bemutatja az elmúlt évszázad európai városfejlődésének térbeli folyamatait, elemzi a természet és tér viszonyának lehetőségeit, valamint a század történelmét kiemelve bemutatja geopolitika és város viszonyrendszerét. A transzkontinentális terek város fejlődésre gyakorolt hatását vizsgálja. Az esszét színesíti Frans Masereel *The City* című könyvében megjelent fa-metszeteinek több reprodukciója.

Abstract

The transformation of geographical space is a varying process depending on time. The continental area designates those parts of space that are suitable for taking possession of man-made environment. 70% of the Earth's surface covered with water, which is less suitable for permanent human life. Populating and making lands habitable has always been an outstanding challenge to humanity. Technical progress has determined the living space. Transforming the nature has been a challenging task for humanity. The genre of study is scientific essay. First and foremost, it presents the spatial processes of European urban development during the preceding century, secondly it analyzes the possibilities of the interdependencies between nature and space, lastly it highlights the history of the previous century meanwhile giving insight into geopolitical and urban relations. Moreover, it examines the impact

of transcontinental spaces on urban development. The essay is adorned by reproductions of Frans Masereel's woodcuts from his book entitled '*The City*'.

A földrajzi tér átalakítása időben változó folyamat. A kontinentális terület jelöli ki azokat a tér-részeket, amelyek alkalmasak az ember által átalakított környezet birtokba vételére. Földünk felszínének 70%-a vízfelület, amely kevésbé alkalmas állandó emberi életre. Szárazföldek benépesítése és lakhatóvá tétele mindig nagy kihívás volt az emberiségnek. Technikai fejlődés határozta meg az életteret. A rendelkezésre álló természet átalakítása hatalmas feladatokat jelentett az emberiségnek. Nemcsak a tér benépesítése, hanem a technikai fejlődéssel együtt mozgó tér-átalakítás is jellemzője annak a társadalmi és gazdasági változásnak, amelyek évmilliók óta uralják ember és környezet viszonyát. Kilépvén a természetből és az evolúció diktálta korlátokból, a technika és gazdaság mindenhatóságának érzése lett az uralkodó.

Az emberi élet meghatározó fizikai adottságait a földrajzi környezet komplex rendszere befolyásolja. A horizontális és vertikális társadalmi szerkezet a települések morfológiájának egyik alapvető eleme. Az eltérő területi sajátosságok földrajzi tényezőit időben más és más módon használta az ember. Gazdasági fejlődés, településszerkezet és társadalom hármassága jellegzetes városokat hozott létre, alakított át. Az európai kontinens társadalomtörténete nyomon követhető a települések belső szerkezetében.

Európa jelenleg az északi félgömb szárazföldekkel és vizek által határolt kontinense. Nyugaton az Atlanti-óceán, északon a Jeges-tenger, keleten az Ural-hegység, délen a Földközi-tenger övezi. Területe szerint Ausztrália után a második legkisebb kontinens. Az európai társadalmi folyamatok, a népek vándorlása, a gyarmatosítások és az európai civilizáció meghatározóak voltak – jelenleg is azok – az emberi kultúratörténetben. A kontinens globális

¹ PhD egyetemi docens, ELTE TTK

hatását jelezheti a kezdő hosszúsági kör London-i (Greenwich) általánossá válása és elterjedése² is.

Városok kialakulása, fejlődése minden esetben valamilyen földrajzi energia sűrűsödését jelentette.³ Az emberek ott telepedtek le, ott alakítottak városokat, ahol ezt a természeti környezet engedte, adottságai biztosították az életet, megélhetést, a további fejlődést engedtek. A népesség tömörülése egyben a gazdasági fejlődés motorját is mutatta. Az emberek ott szeretnének élni, ahol számukra biztos megélhetést adnak azok a lehetőségek, amelyek megtalálhatóak adott településen. Európa gazdaságtörténetét mutatják a településhálózati átalakulások.

A modernkori urbanizáció fontos és elengedhetetlen feltétele volt London és Párizs gyors alkalmazkodása az ipari fejlődéshez. A két település nemcsak elsőként alkalmazta a korabeli legújabb technikákat. Hatalmas népségkoncentrációi egyben megteremtették a városnövekedés alapjait is. A folyamat jellemzését szépen mutatják más művészeti irányzatok is. Ezek léte fontos átalakulásokat jeleznek. Charles Dickens⁴ nagyszabású történelmi regénye az 1789-es francia forradalom előtti időkre utal

2 1884-ben a washingtoni Nemzetközi Meridián Konferencián rögzítették.

3 Szerzői megjegyzés: A városok olyan gyűjtőpontjai a földrajzi környezetnek, amelyeknek jól meghatározható földrajzi helyük és nevük van. Az írástudók felelőssége a gondolat születésének érzékelése, azoknak a tudományos lépcsőfokoknak a bemutatása, amelyek segítségével végül megszületnek az önálló gondolatok. Ez az írás az európai város és környezet geopolitikai összefüggéseire koncentrál. A földrajzi tér születésének 20. századi pillanatait villantja fel. Az írás műfaja tudományos esszé.

4 angol író, 1812–1870 között élt.

az alább idézett regénykezdettel: „Azok voltak a legrészebb idők, és azok voltak a legrútabb idők, az volt a bölcsesség kora, az volt a balgaság kora, azok voltak a hit napjai, azok voltak a hitetlenség napjai, az volt a Fény évadja, az volt a Sötétség évadja, az volt a remény tavasza, az volt a kilátástalanság tele...”⁵

Az európai modernkori urbanizáció egyben sűrűsödési pontok megjelenését is mutatta. Átalakultak a területi minták. A földrajzi környezet által adott lehetőségek használata városhálózatok kialakulását is jelentette. Megindult a tér urbanizációja. Hatalmas városok születtek, a népességszám növekedése egyben az ellátó rendszerek kialakulását is magába foglalta.

A települések gazdasági sikere társadalmi változásokat is eredményezett. Nőttek azok a különbségek is, amelyek eltérő területi mintázatot hoztak létre. Városokon belül olyan negyedek alakultak, amelyek már az egyes népességcsoportok lehetőségeit is mutatták. Fontossá váltak a közelség, szomszédság és minőség kérdései is. Az urbanizáció egész Európa településhálózatát átalakította. A területi változások időbeni eltérései a gazdasági, politikai és társadalmi rendszereket is minősítették. Transzkontinentális erőterek jöttek létre, ahol mind a gazdasági, mind a politikai folyamatok geopolitikai centrumokat alakítottak. A XX. század története egyben a geopolitikai centrumok erősödése és gyengülése. Mindez meghatározta a városok jellegzetes változásait is.

Tér, ahol a városok születtek

Európa, hasonlóan a többi kontinenshez szabdaltságra osztható. Földrajzi felépítése megszabja társadalmi szerkezetét, településhálózatát is. Egyedül keleti oldalán határolja szárazföld (Ural-hegység), egyébként tengerek és óceán övezi. Természeti adottságai kedvező feltételeket teremtettek a civilizáció gyors terjedésének. A térségi folyamatok időbeni terjedését nem minden esetben a természeti környezet állította akadályok lassították. Lépcsőzetesen, gazdasági és politikai erőterek befolyásolhatták ezek irányait. Ennek megfelelően születtek meg a nagyobb számú népességet tömörítő városok.

A városok társadalma illeszkedik országuk politikai és gazdasági szerkezetéhez. Ezen adottságok

5 Ch. Dickens: *Két város regénye*, első megjelenésének dátuma: 1859.

*Frans Masereel:*¹ *London* (1925)²

Frans Masereel: *The city* (1925)

- 1 Frans Masereel flamand festőművész, grafikus (1889–1972).
- 2 *The city* címmel megjelent könyvében közölt grafikáiból.

Frans Masereel: Les promeneurs (1956)

sokszor határként jelentkeznek. Világrendek, erőterek és politikai centrumok alakítják a történelmi folyamatokat, így azt a társadalmi teret is, ahol a városok kialakultak. Századok története egyben a városok belső szerkezetébe rajzolt montázs és kolázs. Technika és gondolat a város lényege.

Transzkontinentális erőterek Európában – Geopolitika és város

Az elmúlt évszázad háborúi, népességpusztításai és politikai változásai többször árajzolták a kontinens országainak határait, annak térképét. A XX. század jellegzetes és meghatározó erőterei hatással voltak nemcsak az egyes országok vállalt szerepeire, de azok településhálózatának alakulására is. Kiemelt funkciója volt a fővárosoknak, a politikai és gazdasági centrumok irányítóinak.

Európa története az eltel évszázadban négy jelentős területi, társadalmi és politikai változáson ment keresztül. Ezek mindig újabb transzkontinentális erőtereket hoztak létre, befolyásolták és

átalakították a városokat. Ugyanakkor ezek az erőterek térbeli változásai felhívják a figyelmet az idő fontosságára is. A rövidebb ideig tartó, jelentős társadalmi változásokat eredményező rendszerek nem tudják átalakítani az emberek által létrehozott mesterséges környezetet, a városokat sem. Fontosabb ennél a települések közötti kapcsolat, utak kiépítése. Városokban először használják azt, ami rendelkezésre áll, a maguk elképzelése szerint módosítva azt. Ezután kezdődik a belső városi tér átalakítása, kiépítése.

Tér és idő kapcsolatát mutatják számunkra a városok. A földrajzi környezet „humanizálása” a tér átalakítása politikai hatalom és gazdasági erő kérdése. Európa városainak belső területét alapvetően azok a gazdasági és politikai folyamatok alakították, amelyek nemzeti szinten is megváltoztatták az egyes országok területi szerkezetét. Változó erőterek más geopolitikai centrumokat eredményeztek. A transzkontinentális folyamatok időbeni folyamatosságát a tér átalakítása, formálása mutathatja meg. Erre példák lehetnek azok a városok, amelyek adott földrajzi térben, különböző politikai és gazdasági

folymatok lenyomatait adják, így kiépítve a városok belső tereit.

Budapest tere a huszadik évszázadban

A városok magukon viselik történelmüket. Az idő és tér összefonódik a településen. Egyetlen évszázad alatt átíródhat a város szerkezete, nagysága, belső tereinek díszítése. Szobrok, utak és házak jelezhetik számunkra az idő múlását. Egyetlen évszázadban Budapest volt ikerváros és versenytárs, befogadó központ, munkát és életet adó hely, centrum és erőter, jellegzetességeivel kiemelkedő kapu és híd Európa részei között. A kontinens birodalmi, hatalmi erőterei mindig befolyásolták a városfejlődést.

Európa újkori történelmében komoly szerepe volt a Habsburg Birodalomnak. A geopolitikai erőter centruma és irányítója Bécs volt. A modern városfejlődés mintája volt a Császárváros. Építészek és más várostervezővel foglalkozó szakemberek jártak Párizs, Berlin és Bécs utcáit. A korszak európai fővárosai mintát adtak más országok fővárosainak is. A tizenkilencedik század forradalmi hangulata közelebb hozta az egyes népek akaratát ahhoz, hogy életmódjuk, városaik is hasonlítsanak egymáshoz. A települések konvergenciáját elősegítették a meglévő humán erőforrások is. Különleges helyzetbe került a három kisebb településből (Pest, Buda, Óbuda)⁶ létrejött Budapest is. Az egykori és korabeli királyi székhely versenytársa lett a Császárváros.

Bécsben és Budapesten sétálva azonnal szembe tűnő hasonlóságokat látunk napjainkban is. Nagyon sok egyforma városszerkezeti elem található a két fővárosban. A közös történelmi múlt lenyomatai ma is jelen vannak. Számos ok közül kiemelendők a várostervezők személyei, valamint azok a társadalmi akaratok, amelyek a látható és érezhető különbségek megszüntetését célozták. Nemcsak az uralkodó személye volt azonos,⁷ s talán éppen ezért is ugyanazok a szakemberek kaptak megbízást mindkét város szerkezetének alakítására. Aki a

6 1872. december 21.-én egyesítették a településeket. Ferenc József császár este aláírta a törvényt. Így Budapest létező egész lett. Majdnem egy évre volt szükség a Székesfőváros kiépítéséhez. 1873. november 17-én ülésezett először az egyesített város közgyűlése. Ez lett a főváros napja.

7 aki Ausztriában császár volt, az viselte királyként a magyar koronát is...

korabeli Budapestről elment Bécsbe, láthatta, hogy mit jelentenek a városi térbeliség különbségei – az Osztrák-Magyar Monarchia fennállásának végéig (1918). Az I. világháború befejezése nemcsak a Monarchia szétesését jelentette.

Budapest egyedül maradt s ezt fokozta a ránehezülő feladatainak megoldása is. A Trianoni Békediktátum következménye nemcsak az ország területének jelentős mértékű csökkenése lett, hanem a nemzethatárokon kívül rekedt tömegek Budapestre vándorlása is. A beszűkült nemzetter egyetlen kiemelt centruma a főváros lett. Ennek hatásait a ma is létező „bérakástenger” mutatja leginkább. Mivel a Duna pesti oldalán kevesebb természeti tényező akadályozta a térbeli növekedést, így hatalmas lendülettel terjedt a város kelet felé. A következő két évtized alatt vált Budapest „vízfejje”, az ország területéhez képesti „felduzzadt hólyaggá”. A határon kívül maradt lakosság hatalmas tömegei indultak Budapestre. Nemcsak magyar állampolgárságukat tudták ezáltal megtartani, hanem részt vettek, részt vehettek az ország centrumának építésében.

Budapest kettőssége nemcsak a földrajzi környezet összetettségén mutatkozott meg. Komplex társadalmi szerkezet jellemezte a fővárost. Múlt és jelen magukon hordozták a jövő reménységét. Feudalizmus és kapitalizmus egy városi térben formálta Budapestet. Lehetőséget kapott a főváros ebből az egyediség formáját kialakítani. Erre sem idő, sem bátorság nem volt elegendő.

A második világháború hatalmas pusztításai nemcsak a városi teret alakították át. Társadalmi szerkezetében máig ható ellentétek alakultak. Ezeket erősítették azok a politikai és gazdasági rendelkezések, amelyek „lefejezték” a város társadalmát. Országos mértékű társadalmi mozgások indultak el. Rövid időn belül új városi társadalom alakult. Budapest területisége is megváltozott. Létrejött a ma is érvényes közigazgatási határ.

Új transzkontinentális erőterek alakultak. Magyarország része lett a bipoláris rendszer szovjet típusú csoportjának. Ennek következménye nemcsak az évtizedeken át tartó politikai és gazdasági irány centrális meghatározása, hanem a települési társadalom központi irányítása lett. Átalakult a lakosság földrajzi helyzete is. Új városok épültek, iparvidékek, és új gazdasági centrumokat létesítettek. Mindeközben megváltozott Budapest városi

Frans Masereel: The city (1925)

Frans Masereel: *The city* (1925)

társadalmá is. Létezése során harmadszor került a főváros olyan helyzetbe, amikor újabb centrumokhoz kellett igazodnia, elveszítve önállóságát, minél jobban el kellett rejtenie sajátosságait.

Városföldrajzi energiák használata és hasznosítása koronként eltérő. A települések helyi és helyzeti lehetőségei meghatározó szerepet jelentenek térben és időben. A város függése ezektől módosítja azokat a folyamatokat, amelyek kialakítják a települések szerepeit. Budapesten mindig meghatározóak voltak ezek a városfejlődésben. Történelmi koronként eltérő volt ezek használata. Budapest három egymástól nagyon különböző városföldrajzi energiája adja sokszínűségét, arculatát.

A bipoláris világrend keleti oldalán a települések sokszor törekedtek egyéniségük egységessé alakítására. Szerénység és egyformaság jellemezte őket.

Budapesten erre a pesti oldal sík területei voltak alkalmasak. Egyhangú, sokszor unalmasnak tűnő városrészek alakultak. Az innen kiszoruló társadalmi rétegek költöztek Budára. Elkezdődött a város társadalmi mintázatának térbeli kialakulása.

Három évtizede újabb átalakulás kezdődött. A bipoláris világrend megszűnésével Budapest ismét lehetőséget kapott. A város különböző földrajzi energiái dinamikus átalakulásokat ígértek. A főváros egyediségét atmoszférájának megváltozását, saját európai lényegét és szerepét alakíthatta volna. Mindez elmaradt. Ehelyett a város lassan olvad, képtelen felhasználni és kihasználni adottságait.

A KÖRMENDI VÁLASZTÓKERÜLET FALVAINAK JELLEMZŐI

[DOI 10.35402/kek.2021.3.8](https://doi.org/10.35402/kek.2021.3.8)

Absztrakt

Tanulmányunkban a Závecz Research Intézet reprezentatív kutatása segítségével mutatjuk be a 127 települést tartalmazó körmendi országgyűlési egyéni választókerület demográfiai sajátosságait, problémáit, valamint a körzetben élők munkavállalásának jellemzőit – különös tekintettel az Ausztriába ingázásra, valamint a falvakra. Az általunk vizsgált választókerület túlnyomórészt falvakból, ezen belül is elsősorban 500 fő alatti kistelepülésekből, más néven aprófalvakból áll: a 127 településből 122 falu, közülük is 88 kistelepülés. A kutatást éppen ezért abból a szempontból is hasznosnak találjuk, hogy átfogó képet ad a legkisebb települések jellemzőiről, különböző mutatóiról is.

Abstract

In our study we present the demographic specificities, the problems and the working characteristics – in particular commuting to Austria and the situation of the villages – of the Körmend-centered parliamentary individual district which includes 127 settlements, based on the representative research of the Závecz Research Institute. The examined district contains mainly villages – most of them are so-called small villages with population under 500: from the 127 settlements 122 are villages, and from them 88 are small villages. That is why we find our research useful, because it could give a comprehensive picture about the characteristics and different indicators of the smallest settlements.

Bevezetés

Kutatásaink során, így tanulmányunkban is a kistelepülések vagy más néven aprófalvak kapcsán Enyedi György (1980), Bajmócy Péter–Balogh András (2002), Beluszky Pál–Sikos T. Tamás (2007) és Kiss János Péter (2008) definícióira támaszkodunk, akik mindannyian az 500 főnél nem népesebb községeket nevezték aprófalvaknak vagy

kistelepüléseknek. *„Az aprófalv eredetileg a tradicionális, azaz döntően önellátó mezőgazdaság adekvát településformája volt”* (Kiss 2008:30). A szerző bemutatja, hogy ez a helyzet az újkori mezőgazdaság technológiai, üzemszervezési és piaci fejlődésének következtében fokozatosan megváltozott Nyugat-Európában, de bizonyos tekintetben keletebbre, így nálunk is. Magyarországon a 18. század előtt a lakosság többsége által igénybe vett „alapszolgáltatás” a falvakban – a papot kivéve – nem igazán létezett. Ekkortól azonban megjelentek és a mindennapi élet részévé váltak olyan intézmények, mint az elemi iskola, a bába és az orvos, a mesterségek, a kocsmá, a vásár, a helyi közigazgatás; majd a 20. századtól a bolt, a posta, a modern közlekedés lehetősége. Ma sajnos egyre több olyan kistelepüléssel találkozhatunk Vas megyében is, ahol nemhogy iskola, posta vagy kocsmá nincs, de még bolt sem.

1949-ben 516 kistelepülés volt hazánkban, számuk 2001-re 1020-ra, 2020-ra pedig 1124-re emelkedett. Vas megyében 1949-ben 56 aprófalv volt, ez a szám 1990-re 124-re, 2020-ra pedig 135-re nőtt – vagyis a vasi települések 62,5 százaléka aprófalvnak számít. Az aprófalvas jelenség tehát áttért az 500 fő feletti falvak jelentős hányadára is, amelyek egy része időközben fokozatosan szintén kistelepüléssé váltak (Enyedi 1980).

Az 1990-es rendszerváltozással bekövetkezett változások hatottak a két fő településtípus, a város és a falu közötti vándorlás irányára is. Az eddigi évszázados fő irányt, a faluból városba költözési trendet felváltotta a városból falura költözés. Ennek következtében a rendszerváltozás utáni első évtized közepén, 1995–1996-ban még nőtt is a községekben élők relatív és abszolút száma. Ez csak az ezredfordulóig tartott, utána visszaállt a régi trend – faluból városba költözés –, de intenzitásában jóval alatta maradt az előző korszakénak. Egyes esetekben a népességmozgás nyertesei között találunk aprófalvakat is. *„A rendszerváltást követő gazdasági-társadalmi átalakulás alaposan átrendezte az ország folyamatosan bővülő aprófalvas településállományát. Az örökölt hátrányokból és az alacsony népességszám-ból eredő problémák ugyan összekapcsolják az aprófalvakat, ám a gazdasági és életminőségi, de részben a demográfiai tényezők esetében az újonnan létrejött,*

elsősorban regionális különbségek már erősebb befolyásoló tényezőt jelentenek” (Bajmócy–Balogh 2002:404). Az elmúlt években ismét megfordult az irány, de legalábbis vegyes helyzetről beszélhetünk.

Vas megye, azon belül is a körmendi országgyűlési egyéni választókerület az egyik leginkább aprófalvas területnek számít hazánkban. A körmendi körzet a 106 egyéni választókerületből a 174 települést tartalmazó szigetvári választókörzet után a második legtöbb településsel rendelkezik, szám szerint 127-tel – ebből fakadóan több sajátossága is van, amelyeket be kívánunk mutatni tanulmányunkban, kiemelt figyelmet fordítva a kistelepülésekre.

A legutóbbi, 2011-es népszámlálás alkalmával Vas megyében összesen 216 település volt – ebből 13 városi, 203 pedig községi jogállású. Egy tipikusan aprófalvas megyéről beszélünk, hiszen a községek majdnem kétharmadában, szám szerint 128-ban 500 fő alatt volt a lakosság (KSH), amely azóta – 2020-ra – 135-re nőtt (KSH, a települések 62,5 százaléka).

Ha megnézzük Magyarország településszerkezetét, akkor megállapíthatjuk, hogy a 3135 településből 2011-ben 1086 tartozott az aprófalvak közé, ami 34,6 százalékos arány. Ha a népességszámot nézzük, akkor 285.249 fő élt kistelepülésen, ami 3 százalékos arányt jelent a teljes népességen belül (Kovács 2016:209).

A népességszámot tekintve 2020-ban 33.969 fő élt Vas megyében kistelepülésen (KSH). Korábban, 2001-ben a baranyai (13,7 százalék) után a második (13,2 százalék) legnagyobb arányt képviselte a vizsgált megye Magyarországon az aprófalvakban élők számát illetően (Bajmócy–Balogh 2002). A körmendi körzet 127 települése közül 5 város (3,9 százalék), 88 kistelepülés (69,3 százalék), 34 pedig 500 főnél nagyobb község (26,8 százalék) (KSH).

Adatok a kutatáshoz

Tanulmányunk alapját a Závecz Research 800 fős, reprezentatív, telefonos felmérése adja, ami 2021. március 16-a és 24-e között készült a körmendi országgyűlési egyéni választókerületben. E kistelepüléses körzet vizsgálata az aprófalvakban élők lehetőségeiről is átfogó képet nyújthat, ez indokolta választásunkat. Kutatásunk fő háttérét tehát ez a sokaság képezi.

Egész Vas megyére aprófalvas településhálózat jellemző, de ez kiemelten igaz az általunk vizsgált Dél-Vas megyére, ahol az Őrség és a Vendvidék is

található. Ezért is döntöttünk úgy, hogy a körzet, nem pedig a megye lesz a vizsgálati egységünk. A térség nyugati részének másik sajátossága az osztrák határ közelsége, amely lehetőséget biztosít az Ausztriába ingázásra.

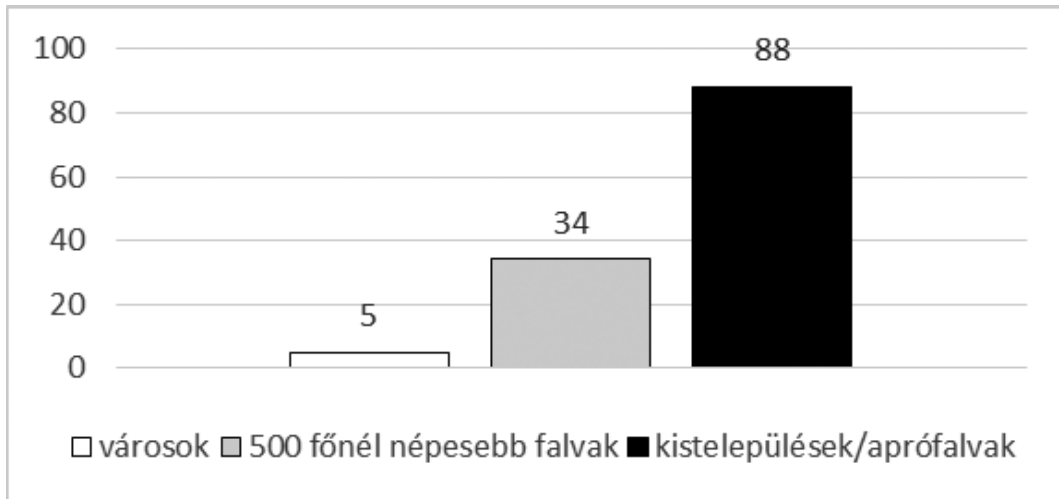
A körmendi körzethez tartozik a körmendi járás összes települése, vagyis Körmend, Őriszentpéter és 44 község; a szentgotthárdi járás valamennyi települése, vagyis Szentgotthárd mellett 15 község, a vasvári járás települései, azaz Vasvár és 22 község, a szombathelyi járásból 15 község, a sárvári járásból 14 falu, a celldömölki járásból pedig Jánosháza és 12 község. A 46 körmendi járáshoz tartozó település közül 39 kistelepülés (84,8 százalék), a szentgotthárdi járás esetében 10 településsel 62,5 százalék ez az arány, míg a vasvári járásban 60,9 százalék az aprófalvak hányada (14 település). A celldömölki járásból a körzethez tartozó települések közül szinte mindegyik aprófalva – szám szerint 11. A sárvári járásból 8 kistelepülés, a szombathelyiből pedig 6 e kategóriába tartozó falu képezi vizsgáldásunk tárgyát. Így jön ki a 127 település 69,3 százalékát kitevő 88 kistelepülés (lásd 1. ábra).

A körmendi választókerület demográfiai mutatói

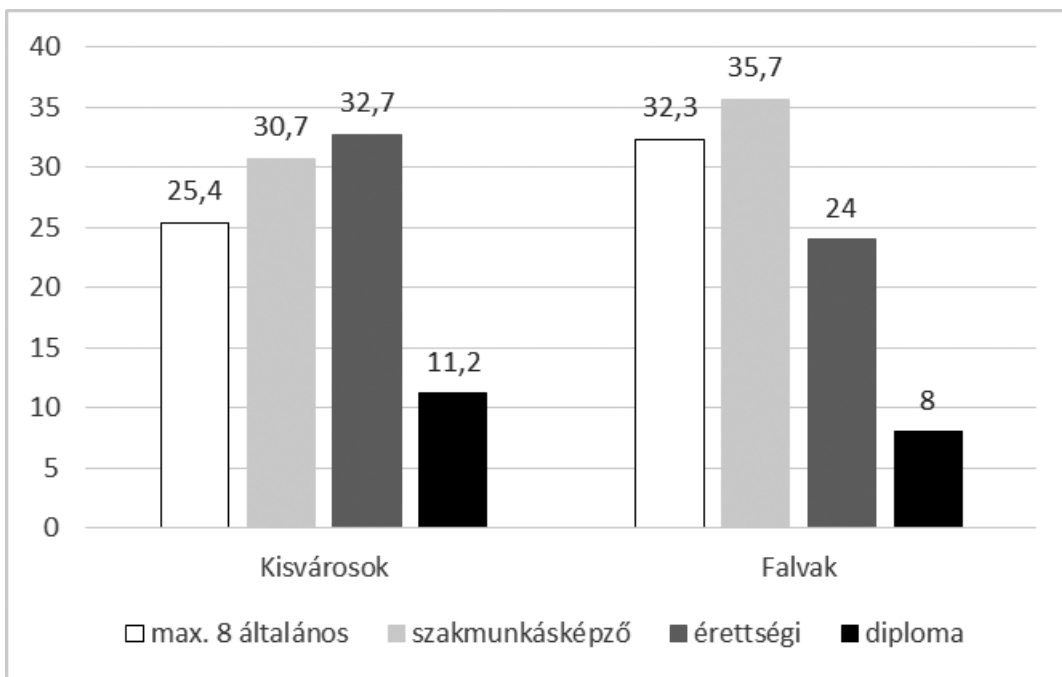
A Körmend-központú választókerületben élő válaszadók 34,5 százaléka a 18–39 éves korcsoportba, 36,2 százalékuk a 40–59-es korosztályba és a fennmaradó 29,3 százalék a 60 év feletti korcsoportjába tartozik.

Az iskolai végzettséget három kategóriába osztotta a kutatást végző cég: a 800 válaszadó közül a többség, 63,4 százalék alapfokú végzettséggel rendelkezik, 27,3 százalék középfokú tanulmányokat végzett, míg felsőfokú iskolát mindössze a megkérdezettek 9,3 százaléka teljesített. Az adatok részletes elemzése alapján – amire később behatóbban is ki fogunk térni – a falvakban, különösen a kistelepüléseken élők arányaiban növelik az alapfokú végzettséggel rendelkezők számát, míg a kisvárosokban lakók esetében a körzet átlagánál magasabb a felsőfokú iskolát végzettek hányada.

Ha összevetjük a két jelentős demográfiai adatot, akkor sokkal átfogóbb képet kaphatunk a térség lakosságának társadalmi rétegződéséről. A 18–39 éves korosztályban a legtöbben érettségivel vagy szakérettségivel rendelkeznek (103 fő, 37,3

1. ábra: A körmenyi választókerület települései kategóriánként

2. ábra: iskolai végzettségek eloszlása a körzetben a Závecz Research felmérése alapján

százalék), a második jelentősebb csoport ebben a generációban a szakmunkásképzőt végzetek 90 fő (32,6 százalék) közössége, míg maximum 8 általánossal a megkérdezettek közül 51 fő (18,5 százalék), felsőfokú végzettséggel pedig 32 fő (11,6 százalék) rendelkezik. Természetesen ebben a korosztályban találunk olyanokat is, akiknek még folyamatban vannak a felsőfokú tanulmányaik – ez tehát némi-leg árnyalja a képet.

A 40–59 éves korcsoportban kiegyenlítettebb a helyzet a megszerzett végzettség tekintetében. A legtöbben (96 fő, 33,1 százalék) maximum 8 általánossal rendelkeznek, szakmunkásképzőt 87 fő (30 százalék) végzett, érettségivel 79 fő (27,2 százalék), felsőfokú végzettséggel 28 fő (9,7 százalék) rendelkezik.

A 60 év feletti körében a legtöbben szakmunkásképzőt végeztek (94 fő, 40 százalék), de nem sokkal maradnak el tőlük a mindössze alapfokú tanulmányokat folytatott válaszadók (90 fő, 38,3 százalék), miközben érettségit csupán 37 fő (15,7 százalék) szerzett, diplomás pedig mindössze 14 fő (6 százalék) volt a mintában.

Ha településtípusonként vizsgáljuk az iskolai végzettségek eloszlását, akkor kiugró eltéréseket nem, de bizonyos jelentős különbségeket azért felfedezhetünk a kisvárosokban és a falvakban lakók között. Itt szeretnénk megjegyezni, hogy bár a körzetben 5 város található, közülük Körmendet (10.986 fő), Szentgotthárdot (8859 fő), Vasvárt (4151 fő) és Jánosházát (2447 fő) vizsgáljuk ebben a kategóriában. Ennek magyarázata, hogy a jóval kisebb Óriszentpéterről (1144 fő) – mely az Őrség fővárosaként 2005. július 1-jén nyerte el a városi címet – nagyon kevés embert ért el a kutatás, hiszen több falu népessége is meghaladja Óriszentpéterét.

A községekben élők 8 százaléka diplomás, míg a városiak 11,2 százaléka. Az érettségizettek esetében a városokban 32,7 százalék a hányad, míg a községekben 24 százalék – ez jelentős különbségnek nevezhető. Szakmunkásképzőt a vizsgált városokban 30,7 százalék végzett, míg a falvakban 35,7 százalék. Maximum 8 általánossal a megkérdezettek 25,4 százaléka rendelkezik Körmenden, Szentgotthárdon, Vasváron és Jánosházán, míg a további településeken a válaszadók 32,3 százaléka – itt találjuk tehát a másik, érdeminek nevezhető eltérést. (2. ábra)

Problématérkép a körmendi körzetben

A kérdéssor kitért a választókerületben élők legfontosabb problémáira, próbálta felmérni, milyen nehézségekkel néznek szembe a helyi közösségek tagjai.

Meglepő volt számunkra, hogy a válaszadók 27,9 százaléka szerint nincs probléma a választókerületben, vagy nem tud róla, hogy lenne. A második leggyakoribb válaszokat tartalmazó csoport a megélhetéssel, az alacsony bérekkal és a szegénységgel kapcsolatos megjegyzéseket tartalmazza, ami 12,3 százaléka az összes visszajelzésnek. A harmadik helyen – 10,9 százalékkal – a COVID-19-cel kapcsolatos nehézségek csoportját találhatjuk (bezártság, depresszió, betegségtől való félelem, vakcinák hiánya), ami az adatfelvétel pillanatában jellemző attitűdöket tartalmazza. A kérdést direkt úgy tették fel, hogy a járványhelyzettől eltekintve nevezze meg a problémákat, de még így is nagyon sokan a koronavírussal összefüggő nehézségekről számoltak be, ami jelzi, hogy mennyire jelentős is volt ez a probléma március közepén-végén.

A megkérdezettek 8,9 százaléka említette a munkahelyek hiányát mint problémát, összesen 71 fő. Ezen felül súlyos nehézségnek látják a helyiek az infrastruktúra állapotát, az utak fejlesztésének hiányát, az új M80-as lehetséges negatív hatásait, valamint a települések fejlesztésének nehézségeit. Ehhez szorosan kapcsolódik a boltok megszűnése a kistelepeleken, valamint a posta és egyéb szolgáltatások beszüntetése az alacsony lélekszám miatt, ami az elmúlt években-évtizedekben sajnos jellemző tendencia volt az aprófalvakban.

Az infrastruktúrán belül külön kiemelték a válaszadók a csatornázás és a szennyvízelvezetés problémáját. A szennyvízhálózat kiépítése még most is nagyon sok településen hiányzik vagy csak részlegesen valósult meg – különösen fontos probléma ez a kistelepeleken. Ugyancsak előhozták a válaszadók a környezetvédelem elhanyagolását, valamint a járdák állapotát, amit szintén kiemelten fejlesztendő területnek neveztek.

Az egészségügyi ellátás hiánya sok kistelepelesen jelent problémát, ami főleg a COVID-19 járvány alatt mutatkozott meg igazán. Emellett a határátkeléssel kapcsolatos fennakadásokat említették még tíznél többször – itt kifejezetten a tájékoztatás hiánya, a határátkelés idejének hossza, valamint a nem elégséges határátlépési lehetőségek szerepeltek a felsorolt ismérvek között.

3. ábra: választókerületi problématerkép a Závecz Research felmérése alapján
A megkérdezettek 10 leggyakoribb válasza az „Ön szerint jelenleg mi az Ön lakóhelyén és annak környékén élők legfontosabb problémája?” kérdésre

A többi válasz nem osztható be könnyen egyik kategóriába sem, azok jellemzően egyéni problémákat feszegettek, legyen szó akár a szórakozási lehetőségek hiányáról vagy a falusi iskolák összevonásáról.

A kapott válaszok alapján használható és elemezhető problématerképet kaptunk, ami segítheti a döntéshozók munkáját. (3. ábra)

A kistelepülések problémáinak kiváló ismerője, G. Fekete Éva a következőket írta: „*az aprófalvas lét visszahúzó erőt jelent*” (G. Fekete 2013:297). Ez a körzetben a celldömölki vagy a vasvári járás településeinek alapvetően helyes megállapítás, de a többi járás (körmendi, sárvári, szentgotthárdi, szombathelyi) falvaira már nem vagy csak részben – például a körmendi járáshoz tartozó órségi kistelepülések egy részére vonatkozóan – állja meg a helyét. Ezt támasztja alá, hogy a szakirodalomban másutt is olvashatjuk, hogy „*a települési szegénység problémaköre Vas megyében csak szórványosan jelentkezik*” (Kovács 2013:31). E szerzőkön kívül mások is megjegyzik, hogy „*1990 és 2001 között már nem elsősorban a települések lakosság száma a döntő, hanem a területi elhelyezkedésük*”, ami ma is így van (Koós–Virág 2010:39).

Ha a kistelepülésekről beszélünk, akkor elsősorban az elnéptelenedés, az idősödés, a megélhetési nehézségek, a szolgáltatások leépülése és a fiatalok elvándorlása jutnak eszünkbe, a gyenge érdekérvényesítő

képesség és a jelentős közlekedési problémák mellett. A másik oldalon, vagyis az értékek között megtalálhatjuk a tájat, a kulturális örökséget, a kisközösségek összetartását és a falusi életmód szépségeit, nyugalmit. A kitérés lehetőségeket viszont nehezíti az, hogy pályázatok csak korlátozott számban és sok esetben nem a legideálisabb célokra állnak rendelkezésre (G. Fekete 2013:299).

Munkavállalás, ingázás a körmendi választókerületben

A kérdések további része a munkavállalással, ingázással kapcsolatos, amelyek kitértek a külföldi munkavállalásra is, ami a körzetben élők jelentős részét érinti – elsősorban a nyugati határszélen fekvő településeken, a jelentősen magasabb osztrák bérek, fizetések miatt. Problémát jelentett ugyanakkor, hogy valószínűleg a telefonos megkeresések időpontjában kevesen tartózkodtak lakóhelyükön, ebből adódhat a külföldre ingázók ténylegesnél alacsonyabb aránya.

Arra a kérdésre, hogy „Az Ön lakóhelye és munkahelye ugyanabban az országban van?”, a válaszadók 86,6 százaléka igennel válaszolt, mindössze 5 százalék mondta azt, hogy nem abban az országban él, ahol dolgozik. Négy százalék választotta a nem tudja lehetőséget, 4,4 százalék pedig nem válaszolt

– utóbbiak esetében csak feltételezni tudjuk, hogy köztük is vannak Ausztriába ingázók.

Az ingázás természetesen lehet belföldi is, ami sokkal jelentősebb, mint a külföldi – elsősorban ausztriai – munkavállalás, hiszen a falvakban, különösen a legkisebbekben nagyon korlátozottak a munkalehetőségek (Kovács 2016:215).

Megvizsgáltunk tehát további tényezőket is, például azt, hogy a megkérdezettek munkahelye és lakóhelye azonos településen van-e. A válaszadók 63,3 százaléka ugyanazon a helyen él, ahol dolgozik, 19,9 százaléka pedig más településen, ami 159 főt jelent. Közülük 120 fő (75,5 százalék) mondta, hogy ingázik a lakóhelye és a munkahelye között, 16,5 százalék pedig nem (a fennmaradó 8 százalék nem tudja vagy nem válaszolt) – utóbbiak tehát valamilyen más módon oldhatják meg a munkába „járás”-t. Ennek okát a home office koronavírus-járvánnyal is összefüggő elterjedésében kereshetjük.

A más településen dolgozók aránya a 18–29 éves korosztályban a legmagasabb, 37 százalékos, de a 30–39-es generáció tagjai közül is 31 százalék ingázik más településre munkavállalási céllal. A 40–49-es korcsoportban már csak 10 százalék az ő hányaduk, a következő, 50–59-es generáció tagjai között pedig mindössze 6 százalék. Érdekesség, hogy a 60 évesek és idősebbek körében magasabb, 12 százalékos ez az érték.

A falvak lakói közül 23 százalék dolgozik más településen, a kisvárosokban élők körében ez az arány alacsonyabb, 14 százalékos – ez is alátámasztja a helyi munkalehetőségek hiányával összefüggő korábbi megállapításunkat, ami az aprófalvakra kimondottan jellemző.

Az ingázás kapcsán fontos tényező a munkahely és az otthon közötti távolság mértéke. A legtöbben 5–15 km-re járnak dolgozni (30,8 százalék), 15–25 km-re a válaszadók 21,9 százaléka, 25–50 km-re a megkérdezettek 15 százaléka, 0–5 km-re a

10,9 százaléka, 100 km-nél távolabbra 5,5 százalék utazik rendszeresen, míg 50–100 km-re csupán 1,8 százalék. 8,8 százalék nem tudta megmondani, 5,3 százalék pedig nem válaszolt. Míg a kisvárosi ingázóknak kevesebb mint a harmada (30 százalék) dolgozik 15 kilométeren belül, addig a falusi ingázóknál ez az arány 46 százalékos. Ez arra utalhat, hogy a falvakból jellemzően a városokba, esetenként közeli nagyobb falvakba járnak dolgozni, míg a kisvárosokból másik városokba, adott esetben a megyeszékhelyre, Szombathelyre vagy Ausztriába.

A kilométerben mért távolság mellett az időbeni befektetést is vizsgálta a felmérés, vagyis azt, hogy átlagosan hány percet szánnak a választókerület lakói közül az ingázók arra, hogy beérjenek lakóhelyükről a munkahelyükre. Ezt az időtartamot a visszaúttal és a várakozással együtt vizsgálta a kutatás, a pontos kérdés így szólt: „Általában napi hány percet tölt utazással, a visszaúttal és a várakozással együtt?” A távolságokhoz hasonlóan alakultak ezek az arányok is. 0–30 perc és 30–60 perc között egyaránt a válaszadók nagyjából 60 százaléka utazik a munkahelyére és vissza (a pontos adat 29,5 százalék, illetve 30,6 százalék), 60–90 percet utazik 9,9 százalék, 90–120 percet 6,1 százalék, 120 percnél többet pedig csak az ingázók 4,2 százaléka tölt utazással. 10,7 százalék nem tudta megmondani, a megkérdezettek 9 százaléka pedig nem válaszolt. Az előző bekezdésben leírtakkal egybecseng, hogy a kisvárosi ingázók jellemzően több időt töltenek utazással, mint a falusiak.

Az ingázás gyakorisága kapcsán a legjellemzőbb a napi utazás a munkahelyre, ami a megkérdezettek 61,6 százalékára jellemző. 9,8 százaléka heti több alkalommal ingázik, hetente 2,1 százalék, havonta 2,9 százalék, ritkábban, mint havonta pedig 2,7 százalék utazik a munkahelyére és vissza. A nem tudja és a nem válaszol opciókat viszonylag sokan (12,6 százalék, illetve 8,3 százalék) választották, de így is megbízható képet kaphattunk a helyzetről.

korosztály	más településen dolgozók aránya
18-29	37%
30-39	31%
40-49	10%
50-59	6%
60-	12%

1. táblázat: a más településen dolgozók aránya korosztályonként

Ausztriába ingázók a körmendi körzetben

Ahogy már említettük, sajnos kimondottan az ausztriai munkavállalás kapcsán csak nagyon kevés embert ért el a kutatást végző szervezet, a mintában szereplők csupán 5 százaléka válaszolt ezekre a kérdésekre. Azt hozzá kell tenni, hogy a választókerület nagyságát és a települések számát figyelembe véve ez az arány azért közelíthet a valósághoz, hiszen a 127 település közül sok messzebb található az osztrák-magyar határtól, az úgynevezett ingázó települések elsősorban a szentgotthárdi és a körmendi járásban vannak.

Az Ausztriában munkát vállalók aránya a legfiatalabb korosztályban a legmagasabb és leginkább az érettségivel rendelkezők körében jellemző az osztrák munkahely. A kisvárosokból többen ingáznak, mint a falvakból – ezt az arányt elsősorban az osztrák-magyar határ mentén fekvő Szentgotthárdról válaszolók emelik meg jelentősen.

A határátkeléssel kapcsolatban a válaszadók 63,9 százalékának nem okozott problémát az átkeelés, míg 36,1 százalék tapasztalt fennakadásokat a COVID-19 vírus elterjedése következtében hozott intézkedések hatására bevezetett ellenőrzések miatt, amit az igazolások beszerzésének, a regisztrációhoz kötött beléptetésnek tulajdonítottak.

A „Miért dolgozik Ausztriában?” kérdésre ugyanannyian – 37,5 százalékyian – adták a Magyarországon nem talált a képzettségének megfelelő

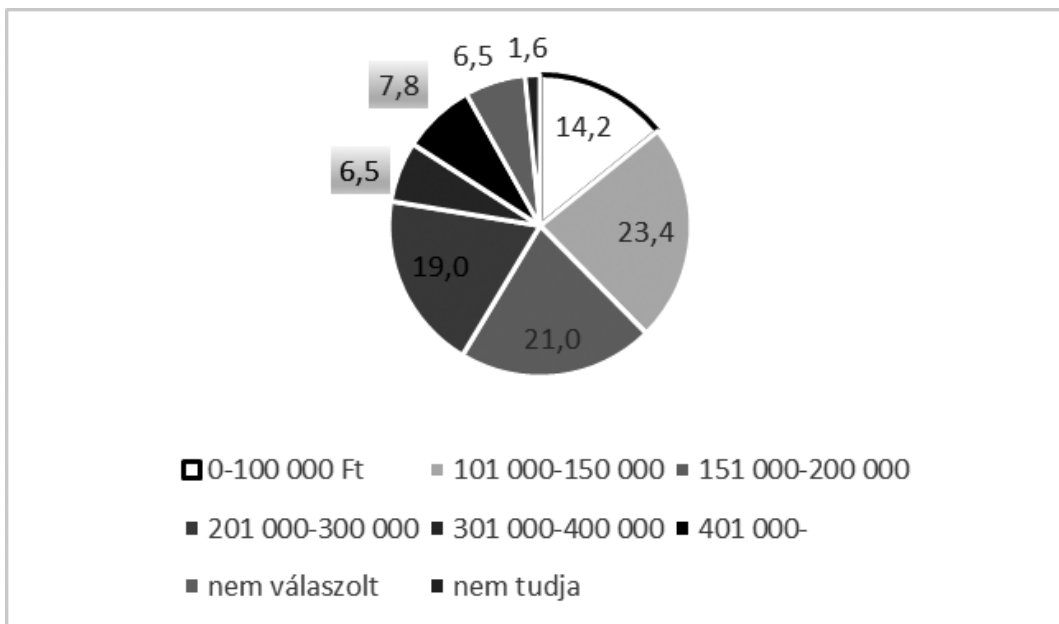
munkát és a Magyarországon nem talált az anyagi igényeinek megfelelő munkát választ.

Az általuk végzett munka megtalálása, elnyerése kapcsán a válaszadók 37,5 százaléka arról számolt be, hogy rokon vagy ismerős segítségével jutott ausztriai munkához. 25 százalékuk külföldi munkakapcsolatok révén, 37,5 százalék pedig egyéb módon szerzett állást.

A munka típusa esetében egy hármas csoportosítást alkotott a felmérést végző intézet, amely szerint a megkérdezettek 25 százaléka ugyanazt a munkát végzi, mint korábban Magyarországon, 37,5 százalékuk a szakképzettségének megfelelő munkakörben tevékenykedik, 37,5 százalékuk pedig nem a szakképzettségének megfelelő munkát vállal Ausztriában.

A „Milyen előnyök miatt dolgozik Ausztriában?” kérdésre két választ lehetett adni. Ezek közül az egyik a válaszadók 62,5 százaléka esetében a magasabb fizetés volt, vagyis ez a leginkább meghatározó tényező. 37,5 százalék említette a nyelvtanulást, 25 százalék a rugalmasabb munkakörülményeket, 12,5 százalék pedig a kedvezőbb szakmai előrelépési lehetőségeket.

Egy a területet jól ismerő, nyugati szomszédunkban élő szakember elmondása szerint az Alföldről és Budapest környékéről érkezők közül sokan azt választják, hogy Ausztriában is élnek, míg a tősgyökeres Vas megyeiek esetében ez kevésbé jellemző, ők inkább az ingázás lehetőségét használják ki.

4. ábra: háztartási jövedelmi csoportok százalékos megoszlása a Závecz kutatása alapján

Nagyon sok diplomás is Ausztriába ingázik, ők a legtöbb esetben nem a végzettségüknek megfelelő munkát végeznek, hanem jellemzően házimunkát látnak el, takarítanak. A pincérek, szakácsok, autószerelők és -fényezők körében azonban jelentős a szakemberhiány az osztrákoknál, így ezekben a szakmákban rengeteg magyar dolgozik kint.

A határmenti településekre, így az aprófalvakra is elsősorban azért költöztek akár távolabbról is betelepülők – sok esetben fiatalok –, mert ezek az ingázás lehetősége mellett megfelelő életkörülményeket tudnak biztosítani a családalapításhoz és a gyermekneveléshez is.

A jövedelemmel – a háztartás összes jövedelmével – kapcsolatos kérdéseket a minta egészére tették fel, kimondottan az ingázókra vonatkozóan nincs külön adatunk. A jövedelmi rétegződés vizsgálatakor láthatjuk, hogy a legtöbben 101.000 és 150.000 forint közötti havi értékről nyilatkoztak (a válaszadók 23,4 százaléka). 151.000–200.000 forint a háztartási jövedelme a lakosság 21 százaléknak, míg 19 százaléknál háztartásra jellemző 201.000 és 300.000 forint közötti összjövedelem. 100.000 forintnál kevesebb háztartási jövedelemről a megkérdezettek 14,2 százaléka nyilatkozott. 301.000 és 400.000 forint közötti értéket 6,5 százalék, míg 400 000 forint feletti adatot 7,8 százalék említett. Pozitívum, hogy erre a kérdésre csak a megkérdezettek 6,5 százaléka nem adott választ, 1,6 százalék pedig nem tudta. Egy következő, az ingázók tekintetében kiterjedtebb, személyes adatfelvételen alapuló kutatás segítségével érdemes lehet megvizsgálni, hogy miként alakul az Ausztriában munkát vállalók hányada az egyes háztartási jövedelmi csoportokon belül.

Összegzés

Tanulmányunkban a Závecz Research Intézet 800 fős, reprezentatív felmérése alapján bemutattuk a körmendi parlamenti egyéni választókerület sajátosságait. A választókerület adottságainak ismertetése után képet adtunk annak demográfiai jellemzőiről (különös tekintettel az iskolai végzettségre), a válaszadók jelzései alapján meglévő fő problémáiról, valamint a munkavállalás sajátosságairól, a más településen dolgozók – korosztályonként és településtípusonként eltérő – arányáról, az ausztriai munkavállalás, ingázás hátteréről, illetve – önbevállásos alapon – a háztartások jövedelmi helyzetéről.

A telefonos kutatás során szerzett adatok

segítségével átfogó képet kaphattunk a vizsgált térségről, az itteni falvakban élőről, különös tekintettel az 500 fő alatti kistelepülésekre, amelyek száma és népessége meghatározó ebben az aprófalvas településszerkezetű térségben. Igyekeztünk feltárni, hogy milyen jellemzői, sajátosságai vannak a választókerületnek, amelyek a kistelepülések magas számával indokolhatók. Bemutattuk azt is, hogy milyen különbségek vannak a városok és a falvak között, valamint milyen lehetőségei vannak a kistelepüléseknek, amelyek közül például az osztrák-magyar határ közelében lévőkben sokan előszeretettel telepednek le, alapítanak családot. A rendelkezésünkre álló adatok és az elvégzett rendszerezésük jó alapot szolgáltatnak arra, hogy személyes kérdőívezéssel vagy más módszerekkel további vizsgálódásokat végezhessünk a körzetben.

Felhasznált irodalom

- 2011-es népszámlálási adatok – KSH.hu. http://www.ksh.hu/nepszamlalas/docs/tablak/teruleti/18/18_4_1_1_1.xls (letöltés: 2021. május 25.)
- Bajmócy Péter – Balogh András 2002 Aprófalvas településállományunk differenciálódási folyamatai. *Földrajzi Értesítő*, 3–4:385–405.
- Beluszky Pál – Sikos T. Tamás 2007 *Változó falvaink*. Budapest, MTA Társadalomkutató Központ
- Enyedi György 1980 *Falvaink sorsa*. Budapest, Magvető Kiadó.
- G. Fekete Éva 2013 Aprófalvak fejlesztői „szemüveggel” és a pályázati lehetőségek tükrében 2002 és 2006 között. In Kovács Katalin – Váradi Monika Mária szerk. *Hátrányban vidéken*. Argumentum Kiadó, 296–314.
- Kiss János Péter 2008 Aprófalvasodás és aprófalvaink sorsa – történelmi metszetben. In Váradi Monika Mária szerk. *Kistelepülések lépéskényszerben*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, 29–68.
- Koós Bálint – Virág Tünde 2010 Fel is út, le is út: községeink sorsa a rendszerváltás után. In Barta Gyöngyi et al. szerk. *A területi kutatások csomópontjai*. Pécs, MTA Regionális kutatások Központja, 32–54.
- Kovács Katalin 2013 Területi, társadalmi hátrányok és beavatkozási politikák. In Kovács Katalin – Váradi Monika Mária szerk. *Hátrányban vidéken*. Budapest, Argumentum Kiadó, 25–54.

Kovács Katalin 2016 Társadalomstatistikai helyzetkép az aprófalvas térségekről, 1990–2011. In Sikos T. Tamás – Tiner Tibor szerk. *Tájak, régiók, települések térben és időben*. Dialógus Campus Kiadó, Budapest.

Magyarország Helységnévtára – KSH.hu (letöltés: 2021. május 25.)

Závecz Research Intézet reprezentatív, telefonos kutatása a körmendi országgyűlési egyéni választókerületben 2021. március 16-a és 24-e között.

KÖZPONT, PULYKÁK, KÖMÖRŐ, MOME

[DOI 10.35402/kek.2021.3.9](https://doi.org/10.35402/kek.2021.3.9)

A Moholy-Nagy Művészeti Egyetem másodéves designkultúra szakos hallgatójaként művészetszociológia tantárgyból¹ azt a gyakorlati feladatot kaptuk, miszerint készítenünk kell egy interjút egy általunk kiválasztott, aktívan tevékenykedő, bármilyen művészeti pályán jelenlévő alkotóval. Az én választásom Szabó R. János dokumentarista fotósra esett. János nevével (pontosabban Instagram-fiókjával) két-három éve találkoztam először egy baráti beszélgetés során, amikor is felvázoltam a másik félnek (kisvárosi középiskolásként) az urbánus és vidéki vizualitás eltérő jellegét. Ekkor mutatta meg az ismerősöm János munkáit: az ő képeinek egy részén egy kelet-magyarországi, klasszikus magyar „vidéki séget” magából ontó apró falu történései tükröződnek, s ezzel erősen szimpatizáltam. János emellett a főváros alternatív, főleg zenei és kulturális közegeit is nagy számmal örökíti meg, a maga sajátos nézőpontjából.

Tudatos döntés volt-e, hogy az adott művészeti ágban kezdte tevékenykedni vagy más okai voltak ennek?

Szabó R. János: Azt hiszem, igen. Debrecenbe kerültem érettségi után OKJ-ra a Medgyessy Ferenc Gimnázium és Szakközépiskola alkalmazott fotográfia szakjára. Ennek előzménye, ami a vizuális ábrázolást illeti, hogy gyermekként nagyon szerettem rajzolni. Emellett romantikus képként él a fejemben, amikor először eszembe jutott, hogy a fényképezés érdek: napköziben, amikor minden feladattal készen voltam, lehetőségem nyílt, hogy a könyvtárban töltssem az időmet (a könyveket már akkoriban is nagyon szerettem, de nem a tartalmuk, hanem a képek miatt), a kezembe került egy NatGeo kiadvány, ami valami Amazonas-féle törzsekről szólhatott, és volt benne egy kétoldalas kép. Egy csónakban ült a fotós és az emberek a törzsből, mellettük az Amazonas folyó látszott, s nagyon szimpatikus volt, hogy valaki fényképészként ilyen helyeken járhat. Másrészt az amerikai popkultúra, a „high school” életérzés is rám ragadt, valamint gördeszkáztunk is páran, s őket kezdtem el először

fotózni a legelső gépemmel. Aztán az interneten is egyre több alkotó jött velem szembe: ugyanolyan képeket akartam csinálni, mint azok a francia fiatalok, akiket Tumblr-ön láttam, amerikai zászlóval, akik tüzet raknak, és a kisbuszuk tetején nézik a napfelkeltét, csak hát én Kömörőben voltam, de megpróbáltam ezt kicsikarni magamból. Nem sikerült, és milyen jó, hogy nem sikerült, de pont ezért ilyen jók ezek a képek. Érettségi után, mikor az embereknek ki kell választani, hogy mi lesz a hivatásuk, én ebben az intuícióimra hivatkoztam.

Gyerekkorban a tehetség vagy a szorgalom a meghatározó a kiválasztódásban?

Sz. R. J.: Nehéz kérdés, mert én gyermekként nagyon nem voltam szorgalmas. Nagyon intuitív voltam/vagyok, pont a minap volt egy beszélgetésem a MOME mentén. Egy olyan hallgatót, ahogy én teljesítettem, már első félévben kivetek volna. Fiatalkoromban egy mérsékelt ADHD zavarom volt, talán emiatt sem annyira tudtam koncentrálni a figyelmet, a MOME kapcsán gyakorlatban voltam szorgalmasabb, mint a társaim, akik jobb jegyekkel haladtak félévről félévre. Semmiképp nem volt egyfajta kötelességtudatom motivációként, ez sokkal inkább egyfajta szenvedély. Ha egyet kellene választanom a kettő közül, mindenképp a tehetséget választanám.

Az otthoni környezet vagy a külső minták, példaképek ösztönöztek inkább? Ki/Mi befolyásolta leginkább a pályaválasztásodat?

Sz. R. J.: A családomban senki nincs, aki vállaltan alkotó lett volna, édesapám szakmáját tekintve lakatos és kovácsmember, szóval otthoni behatás nem igazán volt jelen (bár mai fejjel látom, hogy édesapám folyamatosan alkot, és oda vezetnek az ambíciói). Én azt látom magamon, hogy valahogy az, hogy nem tudtam becsatornázni a figyelmet és az időmet az egyetem intézményébe, szorosan összefügg azzal, hogy miért lettem alkotó. Egyszerűen nagyon érdekelt kiskorom óta, hogy egy tevékenységben én magam mit csináljak, hogy mik a konvenciók, és milyen dolgokat hogyan használnak,

¹ Antalóczy Tímea szociológus, a MOME oktatójának kurzusa

emellett, hogy az „én” kerüljön ebbe bele mindenképp. Van egyfajta egocentrikus összetevője ennek, amikor az érdekel, hogy te látszódj abban, amit csinálsz: magadat akarod megmutatni azon keresztül, amit véghez viszel.

A közvetlen környezeted/családod/az alkotótársak/ barátaid mennyiben támogatták és mennyiben hátráltatták a művészi, tervezői kiteljesedését? Miben változott meg az életed a MOMÉ-ra való bekerülésed után?

Sz. R. J.: Teljes mértékben támogatott a családom, bár nyilván nem láttak abba bele, hogy én mivel is fogom tölteni az időmet a MOMÉ-n, ha felvesznek. Volt egy elképzelésük arról, hogy mit jelent az, ha valaki fotográfus és művészeti egyetemen tanul, az más kérdés, hogy picit távolabb volt a valóságtól, ami aztán ki is derült, de határozottan támogattak. Ha bármilyen más egyetemre mentem volna, akkor is biztosan nagy változások mennek végre az életemben, vagy igazából bárki életében, főleg, ha az az egyetem a lakhelyétől közel 400 kilométerre van. Budapest bizonyos értelemben egyfajta visszaigazolást adott, és nem úgy kerültem fel oda, hogy teljesen ellentmond az elvárásaimnak, bár az biztos, hogy az első két évben nem igazán tudtam mit kezdeni ezzel a nagy szabadsággal.

Milyen típusú ismeretek, készségek elsajátításának látod hasznát a szakmai munkádban?

Sz. R. J.: Szerintem ez a technikai dolgokon kívül nem specifikus semmilyen szakmára nézve, ahol az embernek az a feladata, hogy valamilyen formában önkifejezzen. Szóval bármilyen ismeretet szerzek, bármilyen tapasztalatot szerzek, az csak hozzám tesz valami újat, és mivel magamból dolgozom, ezért a szakmámhoz is hozzátesz. Az biztos, hogy mindenféle vizuálisan befogadható műveknek a tapasztalása és ismerete szerintem elhanyagolhatatlan ahhoz, hogy az ember jól csinálja azt, amit véghez visz. Illetve fixen vannak olyan dolgok, amihez kell egy nagy adag szerencse, és egy bizonyos módú beállítottság. Ha valaki fotográfiával foglalkozik, többnyire emberekkel kell kapcsolatba lépnie, s mindenféle szociális tapasztalat és eszköztár elősegíti azt, hogy kiteljesedjen abban, amit csinál.

Van-e példaképed az alkotói folyamatban, a művész/tervező szerepben? Miért ölk?

Sz. R. J.: Egy konkrét név van a fejemben, ha olyan embert kell kiemelnem, aki a mai napig nagy hatással van rám, ő Urbán Tamás. Azzal az ízzel, amit az ő képein érezni lehet, nagyon tudok azonosulni. Ő a hatvanas évektől kezdve a kétezres évek elejéig fényképezett Magyarországon, és nagyon tetszik az az örökérvényű friss szemlélet, amit ő fényképezett. A mágikus realizmus (nem vagyok benne biztos, hogy erre használják), ami belőle árad, nagyon-nagyon bejön. Van ezáltal egyfajta szimpátiám a 70-es évekkel kapcsolatban, ami az ő munkásságában is visszaköszön. Ami leginkább inspirál, az a fajta megszállottság, ahogy ő dolgozik. Vannak is róla legendák... Van egy masszív képanyaga a korabeli mentősökről: volt egy szolgálati autója, aminek a csomagtere át volt alakítva részben egy fotólaborrá, részben pedig egy alvóhelyé. Gyakran ebben aludt, ha bármi baleset volt, az ő telefonja is csörgött (merthogy ő is tiszteletbeli mentős volt), és hajnal háromkor is segített. Nyilván idealizálva képzelem el, de érződik a képein, elég erősen. Nagyon inspiráló, hogy ennyire bele volt ivódva abba, amit csinál, ez erősen megfogott, ha a dokumentarista jellegét nézzük. Talán egy olyan életmű a célo, mint az övé.

Mennyire befolyásolják téma, ill. projektválasztásodat a piaci körülmények? Érdekel-e, hogy mi az, ami eladható?

Sz. R. J.: Eddig a témáimat a legkevésbé sem ez döntötte el. Az eladhatóság soha nem is volt kérdés számomra, bár azon mindig gondolkodtam, hogy mik azok a témák, mi az a megközelítés, ami egyfajta rés lehet a kortárs dokumentarista művészetben. Magyarországon a dokumentarista alkotóknak nincs nagyon lehetőségük, hogy finanszírozást kapjanak, ha van, az legtöbbször állami irányokból jön. Az új projektben, amivel terveztem pályázni a Magyar Művészeti Akadémia ösztöndíjára (végül ezt nem tettem meg), nem úgy kezdtem el gondolkodni, mi lenne eladható, de akkor már megvolt, mit szeretnék csinálni, s akkor komolyan elkezdtem vizsgálni (mert az MMA egy erősen karakteres ideológiai szempontú szerveződés), vajon az ő szempontjukból nézve hasznos, érdekes, eladható lehet-e. Minden esetben úgy próbálok tervezni, hogy átgondolom, milyen világba akarom magamat helyezni, mivel akarom tölteni az időmet, miközben ezekről képeket csinálok. Ez minden esetben így volt (régebben még nem tudatosan), de például a legutóbbi projektemnél (amit az Öreg-Tűr

környékén végeztem), célzatosan választottam meg azt, hogy szeretnék a szülőfalum környezetében járatosabb lenni, valami személyest véghezvinni: a fő motivációim mindig innen indulnak, legalábbis az alkotói munkáimat tekintve.

Mi a fontosabb: hogy megveszik-e a műveidet vagy elismernek-e? Vagy a kettő ugyanaz? Mit jelent a hírnév szerinted? Hogyan viszonyulsz hozzá?

Sz. R. J.: Nyilvánvalóan az én helyzetemből nézve nagyon fontos lenne, hogy pénzt is kapjak azért, amit csinálok, de egyébként azt gondolom, nagyon jó példa az Instagram: a jelenlegi, 2021-ben történő kortárs művészet nagyon nagy része ott zajlik. Egyszerűen bármiféle zenei előadó, akinek a Youtube csatornáján sokmillió megtekintés van, az én olvasatomban nem sikeresebb, mint az a fontos és inspiráló alkotó, akinek a koncertjén csupán ötvenven vesznek részt. Nagyon lesarkítva, és nagyon idézőjelben, de ezt gondolom. Sok ember hiszi azt, művész akkor lesz az emberből, ha minél többen elismerik művészként, de én ezzel nem értek egyet. Valószínűleg Cynthia Dictator művészete jóval több emberhez jut el, mint az enyém, engem ez nem zavar, bár ő biztosan sokkal sikeresebb.

Hogyan, milyen módon tartod a kapcsolatot a közönnyel? Fontos-e egy fotós számára, hogy jelen legyen a közösségi platformokon? Mennyi időt töltesz azzal, hogy a közösségi mediabeli megjelenéseden igazítás?

Sz. R. J.: Leginkább az Instagramot használom, ott speciel annyi időt töltök, amennyi jólesik. Tudatos, megfogalmazott céloom nekem nincs ezzel kapcsolatban, de annak örülök a legjobban, ha azok követik a munkásságomat, akik minél inkább tudnak azonosulni velem. Nem is érzem azt, hogy tőlem elvárna bárki, hogy aktívabban tegyem közzé munkáimat. Nagyon sokáig ódzkodtam a kiállítástól, a legutóbbi másfél évben győztem le ezt a dacot. Még a pandémia előtt, mikor rendezvényeken fényképeztem, gyakran megtörtént, hogy olyan emberekbe futottam bele teljesen véletlenül, akik kedvelik a munkásságomat, s ez jól esett.

A művész szerephez, önértelmezéshez hozzátartozik-e az egzisztenciális biztonság megteremtésének képessége?

Sz. R. J.: Ez egy nagyon aktuális kérdés, nagyon nehéz is. Nem lehet kivenni a számításból azt,

hogy én már egy olyan generációba tartozom, aki erősen a popkultúrán szocializálódott, ha tetszik, ha nem, hordozok magamon egy megfogalmazást arról, hogy ki a művész, s emiatt van bennem egy szimpatikus kép is arról, milyen művész akarok én lenni. Tőlem szokatlan módon jelenleg nem az irányítja az időbeosztásomat, hogy a megélhetésem aggodom, hanem inkább beleálltam egy kissé klisés-romantikus művészképbe. Napról-napra alkotok, semmi egzisztenciám nincs egyáltalán. Régen frusztráltabb voltam ebben a témában, most próbálok mentálisan és lelkileg fenntartani magam azzal, hogy folyamatosan alkotok. Jelenleg párhuzamosan zajlik több olyan projekt, amit kortárs táncosokkal végzek, ők például kifejezetten pályázatokból élnek, nagyon meghatározza a helyzetüket a bizonytalanság.

Mennyire tekinted fontosnak, hogy a műveidről, tevékenységedről beszéljenek a nyilvánosságban?

Sz. R. J.: Nem gondolom fontosnak. Nyilván jólesik, számomra sokat hozzászól az énképemhez. Nagy eséllyel, ha senki sem igazolna vissza, senki nem gondolná azt, hogy az én munkáim érvényesek, sokkal kevésbé venném rá magamat arra, hogy alkossak. Ez nem jelenti azt, hogy akkor nem alkotnék, csak sokkal jobban hozzásegít egyfajta mentális nyugalomhoz.

Mennyire vonzó ma a külföldi piac, a külföldi lét, ill. a nemzetközi jelenlét?

Sz. R. J.: Nagyon vonzó, nyilván. Azt vettem észre, hogy Magyarországon kortárs alkotók közül kevesen vannak, akik inspirálnak; akik nagyjából velem egykorú, kortárs alkotók és ösztönöznek engem, ők mind külföldiek, bár a magyarok közül is leginkább külföldön tartózkodnak, vagy rövidebb-hosszabb ideig voltak külföldön (pl. egyetemen). Ezért is vonzó számomra, emellett a szellemi éra, ami adott országban megtalálható, illetve az anyagi okok is közrejátszanak (nemcsak arra gondolok, hogy valamely országokban létezik műtárgypiac, vagy magasabb díjazást kap egy fotós), hanem nagyobb szabású munkákat lehet létrehozni. Van rá szellemi táptalaj, hogy valami igazán izgalmasat csináljon az ember, Magyarországon csak egy nagyon szűk rétegben van. Határozottan vonzó, hogy határon túl is megismerjék, számontartsák, amit az ember csinál.

A téma-, ill. a projektválasztásodban mi a meghatározó szempont: a személyes élmény, a társadalmi inspiráció, stb.?

Sz. R. J.: Határozottan személyes élmény. Ritkán találkozok olyan, kifejezetten dokumentarista fotóssal, aki be meri ezt vallani, de nagyon sok olyan társadalmi, vagy politikai ügy és kérdés, feladat van, amiről gondolkodom, de a munkáim során ezek általában a háttérben futnak. Nagyon öncélúnak tartom azt, amit csinálok, az elsődleges célom az, hogy jól érezzem magamat ott és abban a környezetben, amivel foglalkozom, és az egy szerencsés helyzet, hogy egyébként ez egy közérdekű dolog is egyben.

Milyen társadalmi feltételek korlátozzák vagy segítik az alkotói pályádat?

Sz. R. J.: A közvetlen környezetemen kívül nem a legalkalmasabb hely Budapest és Magyarország arra, hogy az ember művészetet csináljon, és vizsgálják, anyagilag támogassák. Amit kifejezetten csinálok, sok esetben (akár intézmények szempontjából) nehezen értelmezhető, mert ahhoz túlzottan költőiek a képeim, hogy sajtósnak dolgozzak egy napilapnál, ahhoz meg túl realistikák, hogy galériák számára legyen érdekes. Talán az utóbbi időben azt vettem észre, hogy utóbbi szempontból történt egy kis jótékony változás.

Mennyiben tér el egymástól a kelet-magyarországi, és a fővárosközeli közeg, milyen érzéseket keltenek benned?

Sz. R. J.: Szakmailag nézve nyilvánvalóan óriásiak a különbségek. Leginkább a korlátok a szülőfalum és környékén nem az anyagiak (bár azt is beleszámíthatjuk), hanem egyszerűen az edukáció hiánya (bár a legutóbbi projektemnél kítűztem azt, hogy olyan képeket készítek, amit az ott élők is tudnak értékelni, és ez számomra fontos). A szülőfalum önkormányzata egyébként felvetette, hogy lehetne egy kiállításom, bár az ott kiállított képeim közt jóval több lenne majd a templomtornyot és naplementét ábrázoló, mint ami egy másik, decemberben tartandó kiállításomon, Budapesten lenne. Nyilván van egyfajta edukációs szándék bennem, de tisztában vagyok vele, mi az a fotográfiai minőség, ami az ottélők számára örömet okoz, és én örömet szeretnék nekik okozni.

Milyen alkotói közösségnek vagy a tagja? Mi a szerepük az életedben?

Sz. R. J.: Bö két éve felkért engem egy közös pályázatra két táncos, Raubinek Lili és Kelemen Patrik, akikkel „Az ismeretlen kutatása” nevű pályázaton lettünk kiválasztva nyertesként. A projekttel elkezdtem belekerülni a budapesti kortástánc-érának egy szegletébe, a két említett táncossal folyamatosan dolgozunk együtt, alakult egy másik alkotócsoporthunk is (az egyik side-projektem egyébként egy experimentális táncfilm azzal kapcsolatban, amivel foglalkozunk). Leginkább őket tartanám a kérdésre válasznak. Nagyon vonz emellett a Fiala Képzőművészek Stúdiója Egyesület, de eddig mindig lekéstem a jelentkezést, úgyhogy még nem vagyok tag.

Szerinted milyen a szakmád társadalmi megítélése, presztízse?

Sz. R. J.: Maga a szó, mint fotográfus, bizonyos körökben, főleg idősebb korosztályokál, szerintem jól hangzik, más körökben mára már kissé elcsépeletnek tűnik. A dokumentarista fotográfiánál pont, hogy fordítva van, a fiatalabbaknál menőbbnek számít, mintha szimplán azt mondanád, hogy fotós vagy (és középszerű divatmagazinoknak lősz képet, vagy valami ehhez hasonló), viszont az idősök sokkal kevésbé tudják megfogni, hamar érheti ezt az a jelző, hogy „művészkedés”, „lébecolás” az, amit ilyenkor az ember csinál. Érdekes, hogy a falumban mikor kiderült, hogy nekem ez a szakmám, akkor nem volt mindenkinek egyértelmű, mit is csinálok konkrétan, többször például megkérdezték, melyik tévének dolgozom. Mikor az a válaszom, hogy senkinek, ezeket magamnak csinálok, onnantól kezdve ők ezt hobbinak tekintik, ami egy igen fájó dolog. Egyébként, általában amikor felmerül, hogy fotós vagyok, akkor (sztereotip jellegűen) a férfiak leginkább arra gondolnak, hogy (meztelen) csajokat fotózom, a nők nagy része pedig azt gondolja, esküvőkön csinálok képeket, emellett az igazolványkép-fotózás is gyakori tipp szokott lenni.

Mi az, ami a leginkább inspirál? Mi alapján mondasz igent egy bizonyos projektre?

Sz. R. J.: Kicsit minden: azt próbálom átadni a diákjaimnak, hogy minden érdekes lehet elég közelről, elég jó helyről nézve. Nem a formai elemek, nem az esztétikum az, ami meghatározza, valami inspirál-e vagy sem. Egyébként az, ha emberekkel kell foglalkoznom, mindig ösztönöz, ha valamilyen fontos társadalmi kérdéstről van szó, az úgyszintén.

Erre egy jó példa, amikor egy időben a budapesti éjszakai klubokban dolgoztam (pl. Toldi, Központ), ahova én lennék az utolsó, aki odajárna péntek esteként. Sem a zenével, sem az általános habitussal és értékrenddel nem tudtam azonosulni, de itt jutott eszembe Urbán Tamás (és ezt talán előbb kihagytam): azt érzem a képein, ő folyamatosan úgy észlelte a valóságot, hogy ez most történik, s amit ő csinál, az egy kor dokumentuma. Ez az a fókusz, ez az a szellemiség, ami ahhoz segített hozzá, hogy örömet leljem egy olyan projektben is, ami egyébként nem érdekel túlzottan.

Kik a megrendelőid elsősorban? Hogyan jellemeznéd őket?

Sz. R. J.: A MOME utolsó évében volt egy passzív félévem, Berlinben éltem három hónapot, szerencsét próbálás, munkaszerzés jelleggel. Elég meg voltam szeppeven, nyelvi korlátjaim is voltak, s nehezebb is lett volna ott munkát találnom, mint itthon. Viszont az érzem, hogy a Berlinben tapasztalt vizuális kultúra jellege és minősége sokkal csiszoltabb és frissebb, mint amit Budapesten tapasztaltam. Amúgy leginkább bulikban kezdtem fotózni, főleg szorongásoldó jelleggel. Ez bejött, elég sokat fényképeztem „csak úgy”, az egyik ilyen buli után keresett meg engem Kurucz András, aki nagyra értékelte a munkáimat, említette, ő szervez bulikat, s mi lenne, ha ezt pénzért csinálnám. Nagyjából így indult, az első pár évben kizárólag csak rendezvényeket fotóztam. Az biztos, hogy a megrendelőim vágnak egyfajta friss szemléletre, nyitottak arra a dokumentarista világra, amiből nem nagyon tudok és akarok kilépni, és nagytöbbségben valamilyen zene- vagy kultúraközeli megrendelőim vannak. A megrendelőim nagy részébe mindenképp budapesti alternatív színtérben mozgó emberek, cégek, szerveződések tartoznak.

Milyen, a művész identitására vonatkozó, szakma specifikus külső jelek (öltözködés, szokás, hely, stb.) léteznek ma?

Sz. R. J.: Pont mostanában gondolkodom azon, hogy a küllememmel ezeket a sztereotípiákat összeharomozom. Az ilyen jegyek szerintem a karikafülbevaló férfiakon (vannak is ebből ilyesfajta mémek, starter packek, beleértve a Martens cipőket – amiben én is járok egyébként). Tinédzserkoromban teljesen Kaliforniában éltem fejben, körülbelül úgy akartam kinézni, mint a Green Day énekes,

fekete ingben és nyakkendőben mászkáltam abban a faluban, ahol tehéncsordák járkáltak az utcán. Akkoriban nem tudatosítottam magamban, hogy ez kívülről nézve furcsa lehet, de a szüleim elég erősen harcoltak ez ellen. Egyszer volt egy vitánk később, néhány éve, amikor próbáltam kifejtetni, hogy azt, ahogyan az ember öltözködik, nagyban befolyásolja, miben érzi jól magát, ami nyilván szorosan kötődik ahhoz, milyennek akar látszódni. Bármilyen szociális kapcsolati téren nagyon meghatározó az első benyomás, lehet ez akár egy vállalkozó esetében is, aki tudatosan vásárol BMW-t, és hord gombos mellényt és drága cipőt. Ez a városi ember életének nagyfokú tudatossággal lerakható velejárója.

Milyen nehézségek adódhatnak egy konkrét szemlélyel, avagy egy adott helyzetben történő fotósorozat készítése alatt, ha adódnak (s mennyiben tudod ezeket kezelni)?

Sz. R. J.: Nem igazán adódnak, legalábbis az autonóm munkáim során egy-két kivétellel soha nem adódtak. A rendezvényfotós munkáim kapcsán azért már többször ért kisebb fokú atrocitás (amin nem csodálkozom), hiszen egy sötét klubban táncolsz, aztán hirtelen feltűnik egy nagydarab srác egy fényképezőgéppel, aki az arcodba villant, aztán továbbmegy. Komolyabb gond soha nem fordult elő, de azért többen voltak, akik szóvá tették ezt, vagy kifejezetten dühösen álltak elélem. A MOMÉ-n volt egy streetfotós kurzusom (talán elsőéves lehettem ekkor), ahol az oktató megmutogatta nekünk a streetfotózás nagyjait, és én egyből azt gondoltam, hogy ez a legmenőbb dolog, amit csinálni lehet a fényképezőgéppel... Izgalmas, amikor odalépsz egy emberhez és megkérdezed, hogy lefotózhatsz-e, mert szépnek találsz az egész szituációt, és erről szeretnél egy képet csinálni. Sok esetben nem a válasz, az esetek túlnyomó többségében ezt tiszteletben tartom, elnézést kérek és továbbmegyek. Ha túlzottan előnyösnek találom a helyzetet, megkérdezem még egyszer, s van, aki ilyenkor beleegyezik. Az ember minden esetben átérzi, mit érez, mire gondol, mi sugárzik a másik emberből, s azt gondolom, elég szerencsés személyiségem van ahhoz, hogy elég könnyen lássam szépnek az embereket, látom az emberségüket, szerintem érzik, hogy nincs bennem rossz szándék. Egyes dokumentarista fotósok azt vallják, hogy ők a munkájuk közben kicsit sem akarnak belenyúlni a valóságba, hogy még véletlenül se befolyásolják azt a témát, amivel foglalkoznak, s ezt tudom értékelni, de engem kicsit

más foglalkoztat. Ezt először akkor tapasztaltam, amikor egyszer a szülőfalumban Zolikát, az egyik falubéli barátomat úgy fényképeztem le, hogy egy kicsit megzavartam a „természetes rendet”. A diófájukon ültek a pulykák és a tyúkók, nagyon szép kép volt, meg is örökítettem őket, aztán eszembe jutott, hogy sokkal szebb lenne, ha lenne rajta egy ember. Megkértem Zolikát, hogy menjen fel a fára, és így is elkészítettem a képet, viszont ez sajtófotó szempontjából nem lenne hiteles, azonban ez így már nemcsak rólam szól, hanem egy közös játék, és ez közelebb áll hozzám.

Ha jól látom, analóg és digitális képeket is készítesz. Mi alapján döntöd el, mikor melyik módot használod a környezetted megörökítésére?

Sz. R. J.: Nagyon sokáig ez egyáltalán nem volt kérdés számomra, ezalatt azt értem, hogy mindig azzal fényképeztem, ami a kezem ügyébe akadt. Az egyik volt tanárom fogalmazta meg nagyon szépen, hogy az analógfényképezésben tér és idő van: abban a pillanatban, azon a helyen, azon a szalagon egy kémiai és optikai folyamat ment végbe, és annak a nyoma, azt hordozza az a kép, míg a digitálisnál nullák és egyesek vannak. A munkamódszer is egészen átalakul az emberben, ha analóggal fotózik. Ha tegyük fel, elmegyek egy falunapra egy analóg géppel, ami szerencsésebb esetben 72 képkocka, vagy viszek egy digitális gépet, amivel a nap végén hazatérek 400 darab expóval, akkor az a tapasztalatom, arányaiban több sikeresnek vélt kép lesz a tekercsen a 72 képkockán. Az, hogy én már csak digitális módon dolgozom, arra vezethető vissza, hogy egyrészt az analóg fényképezés nagyon drága, másrészt pedig volt egy nagyon rossz élményem, ami miatt félek tőle. Egy öt éve elkezdett projektem alatt a húsvéti események megörökítésekor, egy nagy összeg kiadásával, s egy teljes napi analóggal való munka után az előhívatáskor derült ki, hogy a fényképezőgépem valószínűleg meghibásodhatott, mert a 4 tekercs filmről összesen 3 darab képkocka maradt meg, és ez nagyon fáj. Azt gondolom, hogy amíg nem lesz egy olyan eszköz a kezemben, amiben maximálisan megbízom, addig nem fogok analóg formátumra dolgozni. Másrészt pedig most már nagyjából 12 éve fényképezek, sikerült megtaláltom azt a digitális apparátust, ami a lehetőségeimhez mérten a legközelebb áll ahhoz, amit látni szeretnék, és nagyon megszerettem ezt.

Mennyire vagy elégedett a jelenlegi helyzetekkel? Hogyan befolyásolta a vírus a tevékenységedet? A pandémia mennyiben változtatta meg a jelenreljövőre vonatkozó elképzeléseidet, a szakmádban milyen változásokat generál(t)?

Sz. R. J.: Pont a vírus feltűnése idején történt meg az, amiben az előző években vágytam: hogy kilépjek abból a megrendelői körből, hogy fillérekért fotózzak technobulikat, és azt éreztem, volt pár megrendelése, amiben komolyabb összegekért dolgozhattam, presztízsében is nívósabb munka volt, s azt hittem, végre beérett az évek gyümölcse... Aztán jött a koronavírus, és ezt kettévágta, emiatt nagyon kétségbeestem. Aztán jött a felismerés, hogy ha nem áll le a világ, akkor nincs is módom arra, hogy otthon legyek és alkossak, azt gondoltam, ez a legjobb módja annak, hogy kihasználjam a körülményeket. Ami meg most történik, az az, hogy visszajöttem Kömörőről egyfajta inspirációval és hittel, azon vagyok, hogy valahogyan annyi pénzt összekapjak, amiből eltengődök, ne pedig köröket járjak, hanem használjam ki ezt a lassúságot és időt arra, hogy még többet tanuljak és alkossak. A szakmára nézve nyilván nagy csapás volt, sok lett a munkanélküli fotós. Van egy szerencsés réteg, aki továbbra is tud dolgozni, például kreatív ügynökségeknél (például forgatáson, reklámcégeknél tevékenykednek). A jövőre való tekintettel próbálok bizakodó lenni, és igyekezni, hogy ha egyszer vége lesz a veszélyhelyzetnek, olyan tudattal tekintsek erre, hogy a lehetőségeimhez mérten kihoztam minél több mindent abból, amit tudtam. Ez valószínűleg nem a pénz lesz, hanem művek, tapasztalatok és a tanulás.

ADALÉKOK NAPJAINK INFORMÁLIS GYÓGYÁSZATÁNAK KUTATÁSÁHOZ

[DOI 10.35402/kek.2021.3.10](https://doi.org/10.35402/kek.2021.3.10)

Absztrakt

Írásomban saját kutatási tapasztalataimon keresztül szeretnék betekintést nyújtani napjaink nem hivatalos gyógyítóinak működésébe saját és pácienseik narratíváin keresztül. Vizsgálatom alanyai olyan gyakorlati tevékenységeket folytatnak, mely a hagyományos paraszti közösségek gyógyítóinak működésére vezethetők vissza. Fogalmi és kutatástörténeti áttekintés után a gyógyítók és a páciensek narratíváit a népi és az alternatív orvoslás szakirodalmi szerinti elemeztem, középpontba helyezve a gyógyítói imázs, az önreprezentáció, a gyógyítás mögötti filozófia és a tevékenység gazdaságnéprajzi vonatkozásait.

Kulcsszavak: néprajz, népi gyógyászat, alternatív gyógyászat, jelenkutatás, kortárs kultúra

Abstract

In my study, I would like to provide insight into the workings of today's unofficial healers through their own and their patients' narratives. The subjects of my study engage in practical activities that can be traced back to the work of healers in traditional peasant communities. After a conceptual and research-history review, I analysed the narratives of healers and patients according to the literature of folk and alternative healing, focusing on the healer's image, self-representation, the philosophy behind healing, and the economic-ethnographic aspects of their activity.

Keywords: ethnography, folk medicine, alternative medicine, recent research, contemporary culture

A hagyományos paraszti kultúra területei között a népi gyógyászat hagyományvilágát is részletesen rögzítette a néprajzi szakirodalom. Tekintve, hogy informális gyógyító stratégiákkal napjainkban is találkozhatunk, felvetődik bennünk a kérdés, hogy ezek a jelenségek milyen kapcsolatban állnak az egykori hagyományvilággal? Továbbá, a hasonlóságokat és a különbségeket milyen terminológiai

keretbe illesztve célszerű bemutatni? Tanulmányomban a gyógynövényekkel való gyógyítást és a kiopraktikát mint napjaink gyakorlati alapú gyógyító tevékenységeit vizsgálom: gyógyítókkal és pácienseikkel/vásárlóikkal készített interjúk részleteit a népi, illetve az alternatív gyógyászat fogalmai, jellemzői mentén kísérel meg értelmezni. Vámos Gabriella a népi és az alternatív gyógyítók működésének fő jellemzőit szakirodalmi és kultúrtörténeti adatok alapján pontokba szedve vetette össze egymással (Vámos 2014:150-152). E tipológiát felhasználva értelmeztem saját interjúimat. Arra keresem a választ, hogy e két terület hogyan viszonyul egymáshoz az egyéni elbeszélésekben; különválnak, vagy inkább átfedésben áll a két típus?

Napjaink gyógyítási/gyógyulási stratégiái hivatalos kánonon kívül esve, (szó)hagyományon, szokáson alapulnak, ezért etnometodológiai jelenségekként értelmezem őket; Harold Garfinkel, a fogalom megalkotója szerint a vizsgálati tárgya az a mindennapi tudás, illetve közvélekedés, ami alapján a résztvevők mindennapi tetteik mozgatóit megalkotják és kezelik, és ami által értelmet adnak környezetüknek, s melyekről felelni tudnak (Garfinkel 1967:1). A tanulmányt az alábbi fejezetekre tagoltam: elsőként vizsgálatom módszertanát mutatom be, majd a fogalmak használatát (nép, népi gyógyászat, alternatív orvoslás, természetgyógyászat) tekintem át. Ezután a szakirodalomra támaszkodva elemzem a gyűjtött narratívákat. A szerteágazó témakör e kis szeletének feltárása reményeim szerint adalékként szolgálhat a változatos stratégiákat felvonultató mindennapok kultúrájának megismeréséhez.

A vizsgálat módszertana

A jelen tanulmányban alkalmazott, az egyéni mikroszintre irányuló vizsgálat igazodási pontját Keszeg Vilmos és Czégényi Dóra megközelítése jelenti, mely szerint a gyógyító és a beteg viselkedése kulturális kategória (2010:423). A gyógyítás-szituációkat és attitűdöket vizsgálva szociális világok, emberi kapcsolatok rendszerei tárulnak fel (Keszeg

– Czégényi 2010:428). Terepmunkám során, melyet Csongrád megyei településeken végeztem, célo­lom a kortárs informális gyógyászat jelenségeinek megismerése volt. Egyéni, félig strukturált interjúkat készítettem, melyeket szakirodalmi tipológia segítségével elemeztem, az alábbi kérdésekre keresve a választ: a paraszti kultúrában gyökerező gyógyító tevékenységet folytatók hogyan viszonyulnak az egykori tradicionális gyógyítási hagyományhoz? Elbeszélései által az egykori, tradicionális kultúra gyógyítóival mutatnak hasonlóságot vagy mindinkább az alternatív gyógyászati szegmensbe sorolhatjuk őket?

Népi gyógyászat, alternatív gyógyászat, természetgyógyászat – fogalmi áttekintések

A Magyar Néprajzi Lexikon szerint a „hagyományos paraszti kultúrában a gyógyítással foglalkozó falusi személyek elnevezései: javas, kuruzsló, látó, orvos. A 20. század közepéig a falvak orvosi ellátása nem volt kielégítő. Ha visszafelé haladunk az időben, egyre kevesebb a hivatásos orvosok száma; falvak elzárt kisközségeiben gyógyító specialisták végezték a betegek ápolását. Ezek tudásukat általában más idősebb, egy-két nemzedékkel öregebb, tapasztalt gyógyítóktól nyerték (sokszor családi hagyományként), tovább gyarapítva szerzett tapasztalataikat. A gyógyítók között bizonyos specializálódás figyelhető meg. (...) A legtöbb faluban élt egy olyan ember vagy asszony, aki arról volt híres, hogy jól ismeri a füvek gyógyhatását. Különleges kezűgyesség kellett a kifcamodott (eltörött) végtagok helyreigazításához, ezt a csontrakók¹ végezték” (Grynaeus – Hoppál – Nagy 1979:362-363).

Hoppál Mihály szerint a népi gyógyítás szó­kapcsolat kifejezi a régi falusi életformára jellemző öngyógyító gyakorlatot, szemben a hivatalos orvoslással és tudományos gyógyászattal. „A népi gyógyítás a hagyományos köznapi kultúra részeként működött. A köznapiság fontos kritérium itt, hiszen régen szinte minden családban volt valaki, (...) akik ismerték a népi gyógyító tudásnak legalábbis egy jelentős részét. Természetesen minden közösségben voltak gyógyító specialisták is” (Hoppál 1990:694).

Vizsgálatomban megyeszékhely, kisváros és falu megkérdeztjei szerepelnek, a fenti meg­alá­pítás pedig a hagyományos paraszti közösségek

1 A „csontrakó”, de mindinkább a „csontkovács” kifejezés napjainkban is közhasználatú a manuálterápiával, ki­ropraktikával foglalkozókra vonatkozóan.

tudáskészletére összpontosít. Mivel a köznapiság, az öngyógyító stratégiák és a hivatalos/tudományos kánon irányelveitől való elkülönült állásfoglalások állapíthatók meg hasonlóságokként a napjainkra jellemző laikus gyógyítási módszerekkel, Hoppál Mihály definíciója a kortárs népi gyógyászat elemzése során is alkalmazható. A népi gyógyászat/ népi gyógyítók értelmezéséhez Gémes Balázs tanulmánya szolgálat napjainkra is aktuális megállapításokat. Hangsúlyozza, hogy a nép jelenti a „köz­nép­hez” való tartozást, másrészt etnikai közösséget is jelölhet. Tanulmányában kiemeli a jelenkutatás szükségességét, mely „lehetőséget ad arra is, hogy a változások jobban megragadhatóak legyenek” (Gémes 1979:26).

Alan Dundes amerikai folklórkutató szerint a nép (folk) bármilyen csoportra vonatkozhat, melynek tagjait legalább egy közös tényező köt össze. Ez lehet közös elfoglaltság, nyelv vagy vallás, de lényeges, hogy a bármilyen okból létrejött csoportnak legyenek olyan hagyományai, melyeket sajátjának tart (Dundes 1965:2). A „nem-ortodox” gyógyászat vonatkozásában Keith Bakx következetesen a folk fogalmat használja, amely szerinte „két, látszólag ellentmondásos fogalmat egyesít, a kultúrát és a választást: a gyógyító praktikák egy adott kulturális miliőben megvalósuló fogyasztói preferenciák mintáiként jelennek meg” (Bakx 1991:21).

A népi kultúra kifejezés napjainkban már inkább történeti kategóriát jelent: szóbeli úton hagyományozó, tradicionális életmódú közösségekhez kapcsolható. Mivel a tömegmédiá korában a médiából vagy az internetről hozzájuthatunk információkhoz, Povedák István a populáris kultúra fogalmát alkalmazza a napjaink jelenségeihez. Ezzel jelezhető az elmosódott határvonal az egykori 'elit' és 'népi' kategóriák között (Povedák 2004:86).

A népi gyógyító a „klasszikus” értelemben vett, paraszti közösség gyógyítóját jelenti, mellyel szemben áll napjaink alternatív gyógyítója. Vámos Gabriella elkülöníti az alternatív gyógyászatot, mind a hivatalos, mind a népi gyógyásztól, melyet így definiál: „Olyan gyógyászati rendszer, amely mögött egy, sajátos egészség–betegség értelmezési elmélet áll. A szükséges anatómiai ismeretek mellett, kórtani és életvezetési szakértelmet is magában foglal. Felhasználja a népi gyógyászatban is ismert növényi, ásványi eredetű anyagokat, a diétát, a szervezet öngyógyító erejébe vetett hitet. Követői egy új típusú egészség és betegség-fogalmat alakítanak ki, amely életfilozófiájukká válik. A XX. század elejétől, amikor a keleti tanok is éreztetik hatásukat, de

különösen az 1989 utáni ezoterikus robbanás után olyan gyógymódok is megjelennek, amelyek az alternatív spiritualitás jegyeit viselik magukon” (Vámos 2014:147).

Világkép tekintetében az alternatív gyógyászat meghatározója a New Age elnevezésű szellemi-ezoterikus irányzat, mely felöleli a keleti filozófiákat, a keresztény gnoszticizmust és különböző misztikus irányzatokat egyaránt. Kapcsolódik a holisztikus test- és egészségszemlélethez, amely olyan alternatív és természetes gyógymódokat helyez előtérbe, mint a masszázs, természetes ételekből álló diéta, kiiropraktika és akupunktúra (Melton 2016).

A kortárs szcénában megjelenő, nem hivatalos gyógyítói módszereket az angolszász szakirodalom a CAM (Complementary and Alternative Medicine) közkeletű fogalmába sűríti:² „Komplementer és alternatív gyógyászat (CAM), az emberi egészség javítására vagy fenntartására irányuló különféle megközelítések bármelyike lehet, amely nem része a szokásos – hagyományos, nyugati – orvosi ellátásnak. A CAM különféle megközelítéseit általában a bevett orvosi gyakorlatot kiegészítő módon vagy a megszokott gyógyszer helyett alkalmazzák. Az ilyen megközelítéseket néha holisztikus vagy hagyományos orvoslásnak nevezik, bár az orvostudomány e területei nem terjednek ki a CAM minden formájára. Valójában a CAM nemcsak a klasszikus módszereket foglalja magában, mint például az ayurvédikus orvoslás és a hagyományos kínai orvoslás, amelyek középpontjában az elme, a test és a szellem összekapcsolása áll, hanem a terápiák egyéb formáinak széles skálája is egyben, beleértve pl. a kiiropraktikát, a művészetterápiát, hipnózist, imát, speciális diétákat stb.” (Saks 2018).

Az 1980-as évek végétől a fitoterápiát, manuálterápiát és hagyományos kínai orvoslást, stb. művelők tevékenységére a természetgyógyászat kifejezés terjedt el. A CAM-hoz hasonlóan olyan gyűjtőfogalom, amelyet a közbeszédben és az orvosi, jogi szaknyelvben is használnak: Magyarországon az 1997-es, 11/1997. (V. 28.) NM rendelet a természetgyógyászok tevékenységét meghatározott keretek között jelölte ki. Eszerint csak szakképesítés megszerzése után végezhető természetgyógyászati

tevékenységek: akupresszúra, alternatív mozgás- és masszázsterápiák, életmód-tanácsadás és terápia, reflexzóna terápia. Vizsgálva záruló továbbképzéssel megszerezhető képzés után végezhető tevékenységek: alternatív fizioterápiás módszerek, bioenergiát alkalmazó módszerek, fitoterápia, fülakupunktúra addiktológiai eljárások, kineziológiai módszerek, szemréning eljárások”.

Népi gyógyászat és alternatív orvoslás az interjúkban

A természetgyógyászat, alternatív gyógymódok fogalmainak értelmezése, illetve a népi gyógyászat-hoz való kapcsolódásuk hazai feltérképezéséhez támpontot Koltay Erika tanulmánya ad (1993:53-64). Ebben érzékenyen reflektál a rendszerváltás utáni időszak új kulturális hatásaként megjelenő „alternatív gyógyítókra”. Jellemzőik alapján különíti el az egykori népi specialista és a kortárs alternatív gyógyító kategóriákat. Vámos Gabriella ezt alapul véve, az alternatív gyógyászat értelmezésének szándékával egészítette ki Koltay Erika kategorizációját, kijelölve azokat a pontokat, ahol a két terület különbségei szerinte leginkább megragadhatóak: a tudás megszerzése, a kezdőélmény, a gyógyítás mögötti filozófia, a gyógyítás módszere és a fizetség, közösséggel való viszony alapján (Vámos 2014:150-151).

A tematikai-tartalmi átfedések okán összevontam bizonyos pontokat az általam gyűjtött elbeszélések elemzéséhez: 1. Tudás megszerzése és kezdőélmény, 2. A gyógyítás/gyógyulás módszere és a mögötte lévő filozófia, 3. Fizetség, közösséggel való viszony.

Interjút készítettem négy gyógyítóval, akik közül ketten gyógyítanak gyógynövényekkel: HB (született: 1986) és FK-né (sz. 1941) kettő pedig kiiropraktór: PG (sz. 1959) és SB (sz. 1962). Továbbá öt pácienssel SZE (sz. 1976) FK-né páciense, KL (sz. 1968) PG-nél és SB-nél is járt, MA (sz. 1980) HB gyógynövényes készítményeinek vásárlója, JI (sz. 1973) SB páciense, EK (1965) pedig PG és HB páciense is.³

Az interjúalanyok dél-magyarországi, Csongrád megyei településeken élnek. Ásotthalmi, mórahalmi és szegedi⁴ gyógyítókkal és pácienseikkel be-

2 A CAM fogalmat a szaknyelv és a tömegmédiá egyaránt használja. A CAM jelenségeit folyamatosan térképezi fel az orvosi-egészségügyi szakirodalom, mely adott esetben társadalomtudományi szempontokkal is kiegészül (pl. Ribeaux – Spence 2001:188-193, Tovey et al. 2004, Nichol – Thompson – Shaw 2011:117-25, Bishop – Holmes 2013).

3 Az interjúalanyokkal történt egyeztetés után, betűkombinációkkal szerepelnek a tanulmányban.

4 Ásotthalom nagyközség lakossága 2017-es adatok szerint 3856 fő, Mórhalom város lakossága 6090 fő (2011-ben), Szeged megyeszékhelyű város, lakossága 161.879 fő (2016-ban).

szélgettem, mivel szándékomban állt megjeleníteni a falu, a kisebb város és a megyeszékhely lakóinak gyógyítói működését, illetve kötődését. Miután az informális orvoslás gazdaságnéprajzi vonatkozása is foglalkoztatott ezért itt is ügyeltem a „változatos-ságra”: a gyógyítók közül három számlaképes, ebből kettő saját bevallása szerint minden esetben ad a fizetéskor számlát, egy pedig csak az új vendégnek, páciensnek tölt ki nyugtát. A megkérdezettek iskolázottsága, kulturális háttere szintén változatos képet mutatott. Egy-egy gyógyítóhoz az iskolázottsági skála mindegyik szegmenséből járnak páciensek. A gyógyítók közül kettő rendelkezik egyetemi, három pedig tanfolyami végzettséggel (sportmasszőr, gyógymasszőr, gyógynövény-eladó).

1. Tudás megszerzése és kezdőélmény

A kiropaktőr tudását idős parasztembertől elsajátító gyógyító gyakran használja az „univerzum gyógyító energiája” kifejezést, melyet egy tv-műsorban hallott. Egy másik, manuálterápiával foglalkozó gyógyító elbeszélésében: „... magam is Békés megyei, idős népi gyógyítóktól tanultam a technikát, miután kiderült, hogy van hozzá érzékem” (PG). Itt a „népi” forrás mitizálja a tevékenységet és hozzájárul az imázs kialakításához is.

A hagyományos úton szerzett ismeretek mellett OKJ-s gyógynövénygyűjtői tanfolyam, gyógyszerési egyetemi diploma és gyógymasszőri végzettség egyaránt megfér, melyekkel a megkérdezettek nemcsak elmélyítették tudásukat, hanem napjaink egészségügyi piacán is legitimálni igyekeznek helyüket. Az információszerzés további lehetőségei a könyvek, folyóiratok és az interneten elérhető tartalmak: cikkek, fórumok, blogok, stb. A folyóiratok közül sokan forgatják a *Herbáció* magazint,⁵ valamint a könyvek közül toronymagas a népszerűsége Maria Treben: *Egészség Isten patikájából* című, 1990-ben megjelent könyvének. A német háziasszony a fitoterápia lelkes híveként nemcsak gyűjtötte és alkalmazta a gyógynövényeket, hanem a fenti mellett számos könyvet is írt hasznosságukról. A rendszerváltás utáni Magyarországon e könyv nemcsak lendületet adott a gyógynövények iránti

érdeklődés hullámának, hanem az idősebb korosztály a gyermekként/fiatalként megszerzett tudása legitimációját is meglátta benne. Koltay Erika így ír a könyv hatásáról: „népszerűsége azonban nem a könyv tényszerű adatainak és nagyszerűségének tudható be, hanem sokkal inkább magyarázható azzal a tartalommal, ami találkozott a keresztény kultúrára épülő hagyományokkal, jelen esetben a tradicionális gyógyítás hagyományaival és egykori gyakorlatával. Oly annyira, hogy Erdélyben végzett gyűjtéseim során nemegyszer találkoztam a könyvben található teákkal, főzetekkel, amelyeket a füves-asszonyok beépítettek saját receptjeik közé” (Koltay 1993:169).

Balázs Dorottya Siklód népi gyógyászatának jelenkori jellemzőit bemutató tanulmányában hasonló tapasztalatokról számol be: „a természetgyógyász irodalom hatása ma is igen jelentős a falu természetismeretére nézve. A helyi kis vegyesboltban is kapni lehet Maria Treben *Egészség Isten patikájából* című könyvét, amely szinte minden siklói háztartásban megtalálható. A falu egyik specialistája kifejezetten gyűjti a természetgyógyászati kiadványokat, ismereteinek döntő többsége ezekből a könyvekből származik” (Balázs 2010:93).

A csodás alapélmény mind az egykori népi gyógyítóknál, mind az alternatív orvoslásban megjelenik. (Pl. megjelenik előtte Szűz Mária, már gyermekkorától érzi magában a gyógyító erőt, tudása váratlan helyzetben aktiválódik stb.). Saját kutatásomból a kezdőélményre az alábbi elbeszéléseket hozom példaként: „Kicsi gyerekként is már, amikor a gyógynövények közelében voltam, amikor a mezőn vagy az árokparton bármilyen növényt, tehát virágot is, láttam, rögtön azt kérdeztem, hogy ez mire való? Tehát nem azt mondtam, hogy jaj de szép, leszakítom, vagy mit tudom én, tehát engem ez már akkor érdekelt, mesélték. És később is, nekem ez egyértelmű volt, hogy ez engem érdekel, foglalkozni szeretnék vele. Én még a nagymamától, anyukámtól tanultam a fő dolgokat, az alapvető dolgokat a gyógynövényekről. Ők mondták nekem, hogy M., neked erre van szemed” (FK-né).

„A szemem előtt, tehát a lelki szemeim előtt úgy mond megjelennek ilyen intelmek. Ez olyan, mint egy nagy piros felirat egy táblán. Akár álomban is megjelenik. Ezen láttam, még régen, amikor a masszírozással elkezdtem foglalkozni, hogy én ezt gyógyításra is fel tudom használni” (SB).

A páciensek számára is számos esetben fontos, érdekes információ a gyógyító alapélménye: „M. néniről én tudom, hogy kislány kora óta

5 A 2006 óta, negyedévente megjelenő folyóirat „azzal a céllal jött létre, hogy növényekből elkészíthető különleges népi gyógyászati, természetgyógyászati, fitoterápia-, gyógynövények és fűszerek felhasználása témakörében recepteket gyűjtsön a világ minden tájáról”. (Forrás: www.herbacio.hu)

elkötelezett a gyógynövények iránt. Ezt az idősebbek is látták rajta, így tanulta meg tőlük.” (SZE, aki FK-né páciense)

„Én úgy gondolom, hogy ezt nem lehet csak úgy megtanulni. Úgy értem, persze hogy vannak fogások, amiket tanít egy mester a tanítványának, de ehhez egy vele született érzék kell. Ettől lesz egy jó csontkovács más, mint egy házi orvos, mondjuk” (KL, aki PG és SB páciense).

„Hát, azért az, hogy kiből lesz gyógyító, tehát a tudása alapján is, meg a kisugárzása alapján is, azt hozhatja az előző életéből akár” (JI, aki SB páciense).

Az interjúk tanúsága szerint a népi hagyományvilág az „idősebbek” (szülő, gyógyító, akitől tanult) említésével jelenik meg a gyógyítói és páciensi narratívákban. A gyógyító rájuk hivatkozva legitimálja (és mitizálja is) a jelenben kamatoztatott tudását. A „vele született érzék”, készség az alternatív, New Age színezetű elbeszélésekben is kiemelt fontosságú, azzal a különbséggel, hogy az kevésbé kapcsolódik tanító/felnevelő közösséghez, hanem mindinkább a gyógyító egyén maga jelöli ki ezeket a fordulópontokat saját gyógyítói életútjának, imázsának vonatkozásában. A beteg/vásárló elmondásában a „kisugárzás” és az „előző élet” említése jelöli ki az alternatív mező fogalomhasználatát.

2. A gyógyítás/gyógyulás módszere és a mögötte lévő filozófia

A megkérdezett pácienseknél hangsúlyos volt a 'régii gyógyítók' és a 'régii világ' idealizált emlegetésekor azok természetközeli életmódja és ebből adódóan a gyógyítás alapanyagainak, a gyógyító és a beteg kapcsolatának 'természetessége': „Régen, egy kisebb közösségben, mondjuk egy faluban, de még régebben, még a törzsi világban is, még az ősembereknél is, pláne. Megvolt az a tényező a gyógyításban, ami ma teljesen hiányzik. Itt arra gondolok, hogy a gyógyító olyan füvekkel kúrálta a beteget, amit azok is láttak minden nap bárhol, vagy akár természetették is, csak nem ismerték a gyógyító erejét. Tehát azt mondták, hogy itt ez a csalán, ez erre és erre jó. És a beteg látta, ismerte a csalánt, csak nem volt tisztában a gyógyító hatásával, ezért volt az a füvesember, aki tudta. Most pedig, felírják a tablettát, és fogalmad sincs, mi van benne. Azt, hogy ki gyártja, ki találta ki, pláne nem tudod.” (MA, aki HB páciense).

A gyógynövényekkel gyógyítókhoz és a csontkovácsokhoz fordulóknak a döntésüket az alternatív

gyógyászat és a New Age fogalomkörébe tartozó gondolatokkal magyarázták: „A régi gyógyítók, tehát itt a régi Magyarország gyógyfüveseire, gyógyítóira gondolok, egész biztos, hogy nemcsak az őket körülvevő világgal, hanem a világegyetemmel is harmóniában voltak. Az, hogy kibillentünk a harmóniából univerzális szinten, az azért van, mert olyan gyógyszereket gyártanak, amik a mellékhatásokkal gyakran tovább betegítik az embereket. Ezt a sok kibillent harmóniájú embert visszatükrözi az egész világegyetem, ezért van többek közt az ózonlyuk és a sok természeti katasztrófa” (EK, aki PG és HB páciense).

Az „alternatív” kifejezést a megkérdezettek nem használták, ellentétben a természetgyógyászat fogalmával: „A természetgyógyászat az egy nagyon érdekes dolog, ezt meg lehet tanulni, úgy tudom, tanfolyamon. A régi gyógymódokat is meg lehet így tanulni” (KL, aki PG és SB páciense). „A természetgyógyászat érdekel, az ilyen című magazint gyakran olvasom. Elvont témákat is érint a Termetgyógyászat, úgy tudom” (SZE, aki FK-né páciense).

A gyógyítói állásfoglalásban is tetten érhető a népi/régii említése és a New Age ihlette megfogalmazások találkozása: a kiapraktóri technikákat „idős parasztembertől” elsajátító interjúalany előszeretettel használja az „univerzum gyógyító energiája” kifejezést, melyet egy ismeretterjesztő tv-műsorban hallott. Catherine L. Albanese hangsúlyozza, hogy a New Age és gyógyítás diskurzusaiban olyan megfogalmazások jelennek meg, mint pl. „az univerzum gyógyító energiája”, „harmonizálás”, melyek azt tükrözik, hogy a gyógyítás a vizsgált esetekben a világegyetem szintjén is zajlik, így egészsége annak összhangjával együtt értelmezhető. Ennek ellenkezője is igaz, mely szerint az univerzum felborult egyensúlya betegségek kialakulásához vezet (Albanese 1992:75-76).

3. Fizetség, közösséggel való viszony

A hagyományos paraszti közösség gyógyítóit „a pénz nem motiválta” (Koltay 1993:61). A jelenkori gyógyítóknál erre még (már) nem találtam példát; két olyan bizalmasabb kapcsolatot ismertem meg, ahol a fizetés elodázása és 'cserekereskedelem' történt: „... nem tudtak fizetni, és akkor, mondom neki, hogy majd máskor, amikor tudják” (SB). Úgy beszéltük meg, hogy cserébe segítenek kimeszelné a házat” (HB).

A páciensek a pénz és a gyógyítás kapcsolatát így fogalmazták meg: „Nyilván elmenni egy csontkovácsához, akinél egy kezelés tizen-párezer forint, az sokaknak rengeteg pénz. Ezt nemcsak úgy értem, hogy ténylegesen nem engedhetik meg maguknak, hanem, hogy éppen telne rá, de sokallják. Pedig szükségük, az lenne rá. Én erre azt mondom, hogy nekem az SZTK-ban ülni órákig és várni, aztán megint várni, és visszarendelnek, és így tovább. És ha azt nézem, hogy az idő pénz, akkor nekem az a tizenezer forint megéri. A másik itt, hogy olyanhoz megyek, akit jó szívvel ajánlottak ismerősök, akinek a kezelésében megbízom. És ezért is megéri nekem az a pénz” (JI, aki SB páciense).

„Nagyon érdekes az, hogy a gyógynövényes termékeket vagy teát veszek, akkor látom, le tudom bontani, hogy mennyi a hatóanyag, tehát a növény, a csomagolás, a munkadíj. Plusz ehhez jön az, hogy ott és akkor tudok kérdezni attól, aki készítette. Most nyilván, mindenre lehet azt mondani, hogy drága, meg nem tudom. De nekem az igenis szempont, hogy a megfázásos időszakban ne három meg még több ezer forintos gyógyszereket vegyek, amikor már kész a baj, hanem hogy tudatosan, gyógynövényekkel, például a gyömbéres tonikkal megelőzzem vagy már gyógyítsam akár a betegséget” (MA, aki HB vásárlója).

A megkérdezett gyógyítók gazdasági tevékenységének jellemzői az informalitás keretei között megvalósuló, egyéni stratégiák példái. Ketten közülük főállásban tevékenykednek; olyanok, akiknek teljes jövedelme e működésből származik és a „fehér gazdaságban” helyezhetőek el. Ők azok, akik szívesen fogadják a sajtó közeledését, mindkettejük az írott vagy elektronikus felületeken hirdeti magát, egyiküknél saját honlap is működik. A második kategóriát az a gyógyító képviseli, aki bár nagyon népszerű, egyáltalán nem hirdeti magát, hírneve kizárólag szóbeszéd alapján terjed. Masszóri szolgáltatásról számlát ad, de minden hónapban csak annyit, „...amennyi a minimumhoz kell, tudod” (SB). E „szürkegazdasági” attitűd mellett a „feketegazdaságot” az a gyógynövénygyűjtő képviseli, aki tevékenysége kizárólag jövedelemkiegészítést hoz a konyhára „legális” bevétele mellett; ő egyáltalán nem hirdeti magát. Portékáit nemcsak pénzért, hanem csere-alapként is értékesíti.

A „szürke”-, de különösen a „feketegazdasági” mező stratégiái beilleszthetők a második gazdaság fogalmába: „A második gazdaság az a szektor, amely magában foglal minden olyan termelő és

elosztó tevékenységet, amelyek a magánhaszon szerzésére irányulnak és sértik a fennálló jogrendet” (Grossman 1982:245). A második gazdaság szegmensébe tartozó gyógyító tevékenység olyan kommunikációt és érvényesülési stratégiákat kíván meg, amelyeket az egyének – legtöbb esetben – maguk alakítanak ki.

A rendszerváltozás óta megjelent gyógynövényekre vonatkozó könyvek, folyóiratok – akár az előadásaival, könyveivel milliós népszerűsége szert tevő Maria Trebenre gondolunk – hozzájárultak ahhoz, hogy a gyógynövények ismerete piacosiható tudásként jelenjen meg. Az internet térnyerésével pedig az online cikkek, írások, blogok, közösségi oldalak és webes kereskedelem biztosítják az információszerezést és az értékesítést, hozzásegítve a *homo oeconomicus* kibontakozását. A gyógynövények ismerete nemcsak teakeverékek készítéséhez használható: kiegészül krémek, olajok és szappanok készítésével. Ez utóbbiak összetétele rengetegféle lehet, lehetőséget adva a hagyományosan ismert gyógynövények (pl. körömvirág, kamilla stb.) mellett az újonnan divatba jött összetevők alkalmazásának (pl. aloe vera, levendula, kurkuma stb.).

Összegzés

Dolgozatom félig strukturált interjúk felidézésével nyújtott betekintést napjaink informális gyógyítóinak világába. A tanulmányban bemutatott elbeszélésekben a „népi” és az „alternatív” mező között kevésbé húzható meg éles határvonal: e tekintetben nem mutatkozott különbség az intejuálandyoknál semmilyen körülmény (pl. lakóhely, iskolai végzettség, életkor) vonatkozásában. A fogalmi keveredés mindegyik intejuálandynál megfigyelhető volt: a népi kultúra, a paraszti világ említése szerepel a megkérdezettek narratíváiban, előképként, a tudás megszerzésének forrásaként, igazodási pontként, mindamelllett a gyógyítás és gyógyulás mögötti gondolatiságot az alternatív orvosláshoz kapcsolható fogalmakkal írták le. E tapasztalatok tükrében az idézett narratívák a 'Complementary and Alternative Medicine' fogalmi körébe illeszthetőek. A kortárs „népi” orvoslás, a „népi”, mint referencia beilleszthető a CAM fogalomban gyűjtőterületként megjelölt alternatív mezőbe. Ide kapcsolható megállapítás szerint „a népi orvoslás magában foglalja a 'nem hivatalos egészségügyi meggyőződéseket és gyakorlatokat', amelyek nagymértékben (de nem kizárólagosan) támaszkodnak a szóhagyományra.

Ez az alternatív gyógyászat egyik szegmense, mely számos más forma, például a fitoterápia és az elme/testgyógyászat egyik fő forrása” (Hufford 1997:723).

A dolgozat címében szereplő informális jelző magában foglalja az egykori népi és a kortárs alternatív kategóriák fő jellemzőjét. A megkérdezettek számára azonos mértékben és intenzitásban hozzáférhetőek ugyanazok az információk és kulturális javak és ezek forgalmazására és a velük kapcsolatos narratívák megalkotására is azonos lehetőségük van – mindez változatos stratégiákat szül, melyeknek közös pontja az informalitás megbecsülése.

Forrás

11/1997. (V. 28.) NM rendelet a természetgyógyászati tevékenység gyakorlásának egyes kérdéseiről. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99700011.NM>

Felhasznált szakirodalom

- Albanese, Catherine L. 1992 The Magical Staff: Quantum Healing in the New Age. In James R. Lewis and Gordon J. Melton eds. *Perspectives on the New Age*. Albany, State University of New York Press, 68-84.
- Balázs Dorottya 2010 A népi gyógyítás és kutatásának néhány kérdése Siklód példáján. *Kaleidoscope* 1 (1):88-94. DOI 10.17107/KH.2010.1.90-95
- Bakx, Keith 1991 The 'eclipse' of folk medicine in western society. *Sociology of Health & Illness* 13 (1):20-38. DOI 10.1111/1467-9566.ep11340307
- Bishop, Felicity L. – Holmes, Michelle M. 2013 Mixed Methods in CAM Research: A Systematic Review of Studies Published in 2012 *Evidence-Based Complementary and Alternative Medicine*, 1-12. November, 30, 2015. DOI 10.1155/2013/187365
- Dundes, Alan 1980 *Interpreting Folklore*. Bloomington, Indiana University Press.
- Garfinkel, Harold 1984 *Studies in Ethnomethodology*. Cambridge. Polity Press.
- Gémes Balázs 1979 A népi orvosláskutatás aktuális problémái Magyarországon. *Orvostörténeti Közlemények – Supplementum*, 11–12:15-33.
- Grossmann, Gregory 1982 The Second Economy of the USSR. In Tanzi, Vito ed. *The Underground Economy in the United States and Abroad*. Washington, Lexington Books, 245-269.
- Grynaeus Tamás – Hoppál Mihály – Nagy Ilona 1979 „Gyógyító”. In Ortutay Gyula főszerk. *Néprajzi Lexikon*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 362-365.
- Hoppál Mihály 1990 Népi gyógyítás. In Paládi-Kovács Attila – Dömötör Tekla – Hoppál Mihály szerk. *Magyar Néprajz VII*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 693-724.
- Hoppál Mihály – Törő László 1975 Népi gyógyítás Magyarországon. *Orvostörténeti Közlemények – Supplementum* 7–8: 13-127.
- Hufford, David, J. 1997 Folk medicine and health culture in contemporary society. *Primary Care: Clinics in Office Practice*, 24 (4):723-741. DOI 10.1016/S0095-4543(05)70307-9
- Keszeg Vilmos – Czégényi Dóra 2010 *A beteg ember. Betegségek, betegek és gyógyítók*. Marosvásárhely, Mentor Kiadó.
- Koltay Erika 1993 Népi gyógyító specialisták vagy természetgyógyászok? In Romsics Imre szerk. *A másik ember. A fiatal Néprajzkutatók III. Konferenciájának előadásai*. Kalocsa, 53-64.
- Koltay Erika 2002 A természetgyógyászat és a népi orvoslás kapcsolata. In Barna Gábor – Kótyuk Erzsébet szerk. *Test, lélek, természet. Tanulmányok a népi orvoslás emlékeiből*. Szeged, SZTE Néprajzi Tanszék, 167-171.
- Melton, John Gordon 2016 New Age movement. In *Encyclopædia Britannica*. On-line: <https://www.britannica.com/topic/New-Age-movement> (2017.04.20)
- Nichol, James – Thompson, Elisabeth A. – Shaw, Alison 2011 Beliefs, Decision-Making, and Dialogue About Complementary and Alternative Medicine (CAM) Within Families Using CAM: A Qualitative Study. *Journal of Alternative and Complementary Medicine*, 17 (2):117-125. DOI 10.1089/acm.2010.0171
- Povedák István 2004 Népi kultúra vagy populáris kultúra? Birkózás a fogalmakkal. *Tiszatáj* 58 (8):84-88.
- Ribeaux, Peter – Spence, Martine. 2001. CAM evaluation: What are the research questions? *Complementary Therapies in Medicine*. 9 (3):188-193. DOI 10.1054/ctim.2001.0468
- Saks, Mike 2018 Complementary and alternative medicine. In *Encyclopædia Britannica*

- On-line: <https://www.britannica.com/science/complementary-and-alternative-medicine>. Accessed 6 April 2021.
- Tovey, Philip – Easthope, Gary – Adams, Jon eds. 2004 *Mainstreaming Complementary and Alternative Medicine: Studies in Social Context*. London, Routledge.
- Vámos Gabriella 2014 A népi orvoslás és az alternatív gyógymódok kapcsolata. *Kaleidoscope* (8):143-154. Aug. 2, 2015. DOI 10.17107/KH.2014.8.143-154

AZ „EURO-ISZLÁM” MODELLJEI AZ EURÓPAI MUSZLIMOK IDENTITÁCSOPORTJAIBAN

DOI 10.35402/kek.2021.3.11

Absztrakt

Ez a tanulmány az európai muszlim kisebbség néhány karakteres jellemzőjét elemzi. A demográfiai jellemzők után bemutatja az őshonos arab politikai mezőben ismert kettős (*valós és virtuális*) társadalmi teret, és az integrációs folyamatra gyakorolt gátló, vagy támogató hatását. Elemez – a kisebbségi identitások önkéntes választásának tipológiáját használva – két jellegzetes kategóriát, az „*etnikai/vallási büszkeség*” és a „*kozmpolitikák*” csoportját. Végül bemutat három versengő „euro-iszlám” értelmezést, Júszuf al-Qaradáwi (a továbbiakban Qaradáwi) „kisebbségi vallásijog” (*fiqh al-aqallija*), Tariq Ramadan szalafita reform-„muszlim demokrácia” és Bassam Tibi „liberális-szekularizált euro-iszlám” koncepcióját. Ezen értelmezési keretek az európai muszlim identitások gondolati kereteinek megformálására törekvő kezdeményezések, melyek az iszlám belső struktúráiból indulnak, és feltehetően meghatározzák majd az „euro-iszlám” koncepciók jövőbeli változatait.

Abstract

This study analyzes some characteristic features of the Muslim minority in Europe. Presents general demographic trends, examines some elements of the dual (*real and virtual*) social layers – known by the native Arab political field – how it supports or prevents the integration. Analyzes attributes of two characteristic category, the representatives of „ethnic/religious pride” and the „cosmopolitans” – using the typology of voluntary choice in minority identities (Neményi 2014). Introduces three competitive „Euro-Islam” interpretations: the „Minority Religious Law (*fiqh el-Aqallijja*) by Yousef Qaradawi” the salafi reform-„Muslim Democracy” by Tariq Ramadan, and the „liberal-secularized Euro-Islam” by Bassam Tibi. These interpretations are initiatives aimed to shape the conceptual framework of European Muslim identities, starting with the internal structures of Islam and presumably will delineate future versions of those „Euro-Islamic” concept.

Bevezető

„Mind jelentősebbé válik annak vizsgálata, hogy az európai-nyugati környezet képes-e érdemi formában hatni a muszlim gondolkodásra, mentalitásra, vagy másképpen fogalmazva: megváltozik-e az új kontextusban az iszlám? (...) Az európai és a muszlim mentalitás különbözőségét több ponton megragadhatjuk. Tariq Ramadan egy, a mítoszok világából vett hasonlattal a nyugati embert „*Prométeusz, a tragikus tudatosság*”, míg a muszlim embertípust „*Ábrahám a hit testvérisége*” hasonlatokkal határozza meg” (Tüske 2011:11, 40).

Az iszlám immanens terében a „*szakrális időtlenség*” nem leválasztható a társadalmi létről. Az iszlám és a muszlim közösségek azonban állandó változás, önreflexió és adaptációs kényszer alatt vannak, és az adaptációs kudarcok esetén fordulnak a vallás szakrális időtlenségének biztonsága felé. A modernizációs folyamatok kudarcai, a nyugati életforma visszaságait jelenítik meg. A humanista értékek helyett a kapitalizmus társadalmi igazságtalanságai kerülnek előtérbe, melyekkel szemben a „*tiszta iszlám*” re-tradicionalizáció értékei pozitív tartalommal, és új identitással töltődnek meg. Ezek a tényezők megfigyelhetők az eredeti arab társadalmakban, és megjelenhetnek a nyugati diaszpórákban is.

Hipotézisek és módszerek

A dolgozat hipotézisei szerint a kibocsátó országokban és az európai közösségekben felfedezhetők bizonyos hasonló társadalmi és kulturális trendek. A „*kettős tér*” szocializációja segíti az integrációt, de érték differenciákat fed el. Különböző muszlim identitások és gondolati rendszerek versengenek, melyek különböző alternatívákat kínálnak, és melyek feltehetően meghatározzák azokat a struktúrákat, amikből a jövő euro-iszlámja megszülehet.

A tanulmány interdiszciplináris módszertant használ, a szociológia, a politológia, az orientalisztika, és az orientalisztikán belül művelt kulturális antropológia területéről emel be elemeket.

A szociológia módszereiből a szekunder források összehasonlító elemzéséhez, korábbi kvantitatív

Régiók	Népesség szám (millió fő)	teljes népességhez viszonyított arány %
EU és Nagy-Britannia	25,77	4,9
Franciaország	5,72	8,8
Németország	4,95	6,1
Nagy-Britannia	4,13	6,3

1. ábra: (Estimated Muslim populations in European countries as of 2016, 2016)
(Growing Muslim Population, 2017)

kutatáson alapuló adatbázisokat¹ használ fel. Eset-tanulmányokhoz korábbi kutatásokat² hív segítségül. Az adatok elemzésekor felhasználja a szerző Kairóban és Frankfurtban felvett anyagait³ is.

A politológiai elemzéshez a modernizációs elméletekből Parsons strukturalista-funkcionalista elméletét veti össze a „kettős tér” magyarázó szerkezetével. A kulturális és politikai alrendszer különböző értékek szerint való működését és hatásait kívánja bemutatni. Az összehasonlító politológia módszerét az európai muszlim kisebbség és az eredeti arab társadalmak viszonyában alkalmazza, melynek fő szempontja a hasonló klaszterek szerint való elemzés.

A specifikusan muszlim/arab fogalmak és elméleti rendszerek bemutatásához a modern orientalisztika ad keretet. Az iszlám törvényvallás jellege és az általa irányított társadalomszerkezet sajátosságai megkerülhetetlenné teszik a vallásjog bizonyos részeinek beemelését az elemzésbe. Azok a gondolati rendszerek, melyek az euro-izlám struktúráit várhatóan meghatározzák, a muszlim vallásjog rendszerében gyökereznek. Elágazásaik is csak ebben a vetületben értelmezhetők, és az orientalisztika, valamint az orientalisztikában művelt kulturális antropológia módszereivel mutathatók be.

Az arab szavak átírásához, a magyar orientalisztika által kidolgozott átírási szabályrendszert használtam, mely az arab betűkhöz legközelebb álló magyar betűk karaktereit használja.

1 Wold Value Survey, Arabarométer, European Value Survey, UNDP UNFPA, Paw Research, Gallup Coexist Index.

2 Neményi – Vajda 2014; Tüske 2006; Rostoványi 2011.

3 Wollner 2017; Wollner 2006–2020.

Az európai muszlim kisebbség jellemzői

Populációs adatok

Európában a legnagyobb muszlim közösségek Franciaországban, Németországban és Nagy-Britanniában élnek. Franciaországban és Nagy-Britanniában jellemzően a volt gyarmati országokból érkeztek a bevándorlók, többségében nyelvi és kulturális ismeretekkel. Németország esetében viszont, a kezdetben érkező, főként rurális és szúfi hagyományokkal rendelkező török vendégmunkások nem rendelkeztek sem kulturális, sem nyelvi ismeretekkel. A nyelv döntő faktor az integrációban, és míg angolul, és franciául már érkezésükkor inkább tudnak a bevándorlók, németül tanulniuk kell. A befogadó többségi társadalom attitűdje is jelentősen különbözik a birodalmi múlttal rendelkező angol-francia, és az ettől különböző német társadalom esetében.

Törésvonalak és identitásképző elemek

Az európai muszlim kisebbség több törésvonal mentén tagolt, csoportjaik egymástól is elkülönülnek. Jellemző az etnikai és felekezeti tagoltság, és párhuzamos dimenzióként megjelenik a generációs törésvonal is. Új elemként feltűnik az „európai muszlim identitás”, a bevándorló háttér és a muszlimság köré épített közös faktor, amit a neofundamentalista ideológiai deterritorizált „umma” koncepciója ír le. E nézet szerint bárhol is éljenek a muszlimok a világon, mindenütt a *dár el-izlám* területén vannak, de lojalitással tartoznak új hazájuknak.

Az identitás szintjei változatos módokon jelennek meg:

- családi – nagycsaládi – etnikai – nemzeti – vallási felekezeti (szunnita, síita és egyéb)
- származási (törzsi) – nemzeti – arabság/vagy annak hiánya

Év	Egyiptom termékenységi ráta gyermekszám/ 1000 nő	Egyiptom csecsemőhalandóság / 1000 élve született	EU kontinentális átlag termékenységi ráta gyermekszám/ 1000 nő	EU 27 csecsemőhalandóság /1000 élve született
1960	6,716	211,8	2,66	38
1970	6,23	169,4	2,37	25
1980	5,58	102,6	1,98	15
1990	4,413	62,7 (jelentős zuhanás)	1,81	10
2006 (negatív csúcs)	3,019	29,4	1,43	na.
2014 (mérsékelt emelkedés)	3,44	19,9	1,6	na.
2018	3,326	17,9	1,61	5 alatt

2. ábra: Egyiptom demográfiai komparatív adatok – Összehasonlítás az európai trendekkel (Fertility Rate, total (birth per woman) Egypt Arab Rep, 1960–2018) (Egypt Infant Mortality Rate, 2019) (Statista.com, 2021)

	Életkor közép-mértéke (Median Age)		Termékenységi ráta db gyermek/ 1000 nő	
	muszlimok	nem muszlimok	muszlimok	nem- muszlimok
Európa	30	44	2,6	1,6
Németország	31	47	1,9	1,4

3. ábra: Európai Muszlim népesség demográfiai adatai 2017 – komparatív adatok: Németország (Growing Muslim Population, 2017)

- c) iszlám közösség (*umma*) – vagy közös arabság
d) befogadó országhoz való lojalitás.

Az identitásszintek és változatok keresztezhetik is egymást. Az identitás formálódásban, különösen a második-harmadik generációban, különféle fázisok jelenhetnek meg, melyek sokszor a szülőkkel való szembefordulásban manifesztálódnak. Az első generáció még tudja, miért jött el korábbi hazájából, inkább integrálódik, sőt előfordul, hogy akár egyfajta *neofita* magatartást tanúsít (külső szokások tekintetében európaibb az európaiaknál), míg a második, harmadik generáció – különösen az integrációs kudarcokra, vagy a „másrendűség érzésére” adott válaszként – egyfajta idealizmussal fordul saját „újra felfedezett identitása” felé. Erre ráerősíthetnek a különféle „otthonról” finanszírozott szervezetek, melyek idegen állami, vagy „civil társadalmi” (esetenként betiltott) szervezeteket jelenthetnek, melyek igényt támasztanak az európai muszlim identitás formálására.

Demográfiai trendek

Demográfiai trendeket tekintve az európai muszlimok termékenységi rátája valamivel magasabb, mint az európai átlag, kicsivel alacsonyabb, mint a származási országok átlaga, de mindenhol elmondható, hogy a középosztályosodási folyamat negatívan hat a termékenységi mutatóra.

Az összehasonlító adatok illusztrálására *Egyiptom*, a közel-keleti régió legnépesebb arab országának adatait használom,⁴ és az európai kisebbség adatait a németországi adatokkal vetem össze. A trendek egy irányba mutatnak mindkét csoportban. Az arab országokban jelenleg is tapasztalható népességnövekedés még a 1960–70-es évek demográfiai folyamatainak következménye, amikor a magas termékenységi ráta mellett, a közegészségügy és az védőoltások következtében, erősebb ütemben csökkent a csecsemőhalandóság, és a még mindig magas születésszám mellett sokkal több gyermek maradt

⁴ Egyiptom népessége 1960-ban 26,632 millió – 2020-ban 103.211 millió fő (Egypt Population Live, 2021)

életben. A robbanás hatása még sokáig érezhető lesz, de az évszázad közepére mérséklődhet.

A fenti táblázatban látható a termékenységi ráta és a csecsemőhalandósági ráta csökkenésének üteme. Az is egyértelmű, hogy Egyiptomban még ma is két és félszer magasabb a termékenység, de a gyermekhalandóság is háromszorosa az európai átlagnak.

Az Arab Tavasz után a termékenység ismét emelkedésnek indult, elhagyva a 2006-os 3,019-es negatív csúcstól 2018-ra 3,44-3,26 tartományra ugrott. 2018 óta Abdel Fatah el-Sisi a két gyerek elegendő „*ithnén kifájja*” (2021) programmal kísérli meg ismét leszorítani a népességnövekedést, ami Egyiptom esetében ma is drámai, évente emelkedik 1 millió fővel, ma 103 millió fő. (Egypt Population Live, 2021).

Az európai muszlimok demográfiai jellemzői az arab és európai átlagok között helyezkednek el. Átlag életkoruk valamivel alacsonyabb, mint az európai népességé, a termékenységi rátájuk valamivel magasabb, de az arab országokhoz viszonyítva alacsonyabb.⁵ Az arab társadalmakban bár és figyelhető meg az elmúlt évtizedekben, a háborúk és társadalmi bizonytalanság, vagy maga a fundamentalizmus erősödése könnyen megakaszthatja a középosztályosodást, erősítve a tradicionális szerepeket, ami a termékenységi ráta ismételt emelkedését eredményezheti.

Az európai középosztályosodó életvitel, a lányok szigorú becsatornázása a közoktatásba, és a nők bekapcsolódása a munkaerőpiacra a bevándorló nők esetében is csökkent a szülések számát. Ennek mérsékelt ellenhatását látjuk a 2014-es egyiptomi adatnál, ami az Arab Tavasz, és a fundamentalizmus erősödésének hatása lehet, és az esést befolyásolja.

A modernizációs folyamatok csökkentik a születési rátát, a vallási fundamentalizmus és a tradicionális értékrendszer erősödése viszont emeli azt, mivel a nőket korlátozottan engedi ki a munkaerőpiacra, illetve visszakényszeríti a tradicionális nemi szerepek korláta közé.

5 2018: Egyiptom 3,32, Szíria 2,8, Jordan 2,7, Marokkó 2,4, Algéria 3,0 (Fertility Rate, total (birth per woman) Egypt Arab Rep, 1960–2018). Európai muszlimok: 2017: EU átlag, 2,6; németországi muszlimok: 1,9

Identitás-elemek és integráció: vallás

A vallás a muszlim közösségek mindennapi életében kétszer magasabb fontossággal bír Európában, mint a nem muszlimok életében. A vallás erősen kapcsolódik az identitást képző kulturális alrendszerhez.

Az alábbi összehasonlító adatok a vallásnak nagy fontosságot tulajdonítók arányát mutatják európai és arab országokban, mely a tradicionális-szekuláris törésvonalhoz illeszthető.

Az iszlám identitástudat erősödését Európában a muszlim kisebbség pozitívan, a többségi társadalom inkább negatívan ítéli meg. A brit muszlimok különösen pozitívan, a francia és német muszlimok inkább pozitívan – bár közöttük relatíve magas a negatívan ítélok aránya (német 37%, francia 38%), ami utalhat a fundamentalista-szekuláris törésvonal jelenlétére. A német és francia többségi társadalom erősen negatívan, míg a britek inkább negatívan ítélik meg.

Identitás-elemek és integráció: lojalitás

Az európai muszlim népesség nagy része nem lát ellentmondást az erősödő iszlám identitás és egy adott ország iránti lojalitás között, s a muszlimok azonosulása az adott országgal nem marad el az átlag népesség mögött, sőt sokszor, mint például Nagy-Britanniában – egyfajta neofita hatásként – meg is haladja.

A megkérdezett muszlimok 89 százaléka az iszlám nagy közösségének, az *umma* részének tartja magát, és 93 százalékuk nem lát ellentmondást az állampolgári lojalitás és az *umma* között (Rostoványi 2011:36.) Ez az adat önmagában azonban nem mutatja meg a versengő identitások közötti eltéréseket. Egyszerre jelentheti a liberális-szekularizált iszlám felfogást, a „*kettős társadalmi tér*” szocializációs elemeit, vagy a „*szalafi reform*” és a *kisebbségi vallásjog* álláspontjára helyezkedő, hol mérsékelt, hol radikális fundamentalizmust. Mindegyik irányzat lojalitás-párti, erősen támogatják a muszlimok részvételét választott hazájuk társadalmi és akár politikai életében. A *radikalizáció*, mely tagadja a nemzeti lojalitást, marginális: 6-15 százalék.

Vallás fontossága	muszlimok	nem muszlimok
Franciaország	69	25
Németország	82	44
Nagy-Britannia	70	29

4. ábra: Vallás fontossága az európai közösségek esetében (akik számára nagyon fontos %) (The Gallup Coexist Index, 2009)

%	Franciao.	Németo.	Magyaro.	Egyiptom	Tunézia	Jordánia	Irán
nagyon fontos	14,3	13,0	16,1	97,3	90,5	95,4	70,5
inkább fontos	22,8	23,9	29,0	2,7	8,1	3,6	22
nem nagyon fontos	26,2	35,1	33,6	n.a	1,0	0,8	3,3
egyáltalán nem fontos	36,1	26,6	20,3	n.a.	0,2	0,2	4,1
vallást fontosnak tartók összesen %	37,1	36,9	45,1	100	98,6	99	92,5

5. ábra: A vallás fontossága az össznépeesség körében: arab és európai országokban (akik számára nagyon fontos %) (World Values Survey Wave 7: Q6 Important in life: Religion, 2017–2020)

	brit muszlimok	német muszlimok	francia muszlimok	britek	németek	franciák
pozitív	86	48	59	27	11	11
negatív	9	37	38	59	83	87

6. ábra: Muszlim és nem muszlim lakosság (%) attitűdje a muszlim identitás erősödésére (Rostoványi 2011:35)

	brit muszlimok	britek	német muszlimok	németek	francia muszlimok	franciák
Lojális	82	36	71	39	80	44
nem lojális	6	49	15	45	8	35
nem tudja	12	15	14	16	12	21

7. ábra: Lojalitás szintje az adott országban (Rostoványi 2011)

kor	16-24	25-34	35-44	45-54	55
sari'at preferálja	37	32	26	16	17
brit jogot preferálja	50	52	63	75	75
nem tudja	12	12	11	8	7

8. ábra: A saria törvények bevezetését preferálók aránya korcsoportos bontásban (Rostoványi 2011:46)

Identitás-elemek és integráció: jogrend

Ehhez kapcsolódó trend a *sari'a* törvények támogatottsága vagy elutasíthatósága, mely kifejezetten korosztályos törésvonalat mutat. A „*sari'a* támogatottsága”⁶ a fiatalabb korosztályban jelenik meg (de ott sincs többségben), és sokkal inkább protesztattitűd. Az állami jog elfogadottsága alapvetően minden korosztályban – különösen a középkorúaknál és időseknél – magas. A kettős jogrendre való szocializáció az arab társadalmakban erős hagyományokkal bír. Magában hordozza az *állami jog* és a *vallásjog* kettősségének sokszínű spektrumát, a szekuláris állami jog teljes primátusától a párhuzamos jogrendszer megjelenéséig.

Az iszlám törvényvallás jellegéből adódóan a *sari'a* az életvezetés és vallásgyakorlat szabályaira is vonatkozik, melynek legtöbb eleme nem a szekuláris állam jogrendjével, hanem az egyének mindennapi életvezetésével van kapcsolatban. A fenti adatok a *sari'a* állami jog feletti primátusának preferálására kérdez rá, mely szerint a muszlimok többsége – a kettős tér szerkezete szerint – elfogadja az állami jog primátusát.

Identitás-elemek és integráció: együttélés, szomszédság

Bár a muszlimoknál megfigyelhető a szeparációs attitűd, de még mindig inkább gondolják azt önmagukról, hogy alkalmazkodni szeretnének, mint azt róluk a befogadó többségi társadalom vélelmezi. A Pew Research Center 2018-es adatai szerint a befogadó európai társadalmakban nőtt a vallási kisebbségek elutasíthatósága.

Szomszédsági viszonyok tekintetében a muszlimok szívesebben választják a vegyes szomszédságot, míg a többségi európaiak inkább szeretnek elkülönülni.

A muszlim etnikai szomszédságok kialakulása nem egyértelműen egyirányú folyamat, hanem

⁶ „*sari'a* támogatottsága” kategória alatt kifejezetten a fundamentalista ideológia politikai térbe tolt *sari'a* kategóriája értendő, és ettől megkülönböztetendő a (kulturális alrendszer esetlegesen domináló) „*sari'a*” mint életvezetési elv. A népszuverenitás primátusa kizárólag a politikai térbe tolt fundamentalista *sari'a* értelmezéssel kerül éles konfliktusba, a kulturális mezőben maradó *sari'ával* – bizonyos minősített eseteket leszámítva – nem, ott működtethető a kettős tér muszlim hagyományokban is jelen levő rendszere.

a *bevándorlókat* (vallástól és etnikumtól függetlenül) a többségi *társadalomtól* elválasztó jelenségek komplex halmazának hatása.

A Gallup Együttélési Index adatai szerint (2009) az európai muszlimok önmeghatározása szerint inkább integrálnak és toleránsnak vallják magukat, és kevésbé izoláltak, mint az róluk a többségi társadalom gondolja.

A „kettős tér” szocializációja – Integrációt segítő és árnyaló elemek

Az európai muszlim kisebbség viselkedési mintázatainak megértéséhez indokolt az alábbi értelmezési keret bemutatása. A „*kettős (reális és virtuális) társadalmi tér*” modellje a szociológiai modernizációs elméletekhez (Andorka 2006; Parsons 1967) kapcsolható, és az arab társadalomban végbemenő folyamatokat magyarázó elgondolás. Az arab társadalmakban a parsonsi alrendszerek példáját alapul véve, a politikai és a kulturális alrendszer más-más értékstruktúra szerint működik. A premodern társadalmi viszonyok között a vallás (*dín*) és a politikai hatalom (*dawla*) kettőssége elegendő keretet adott ennek leírására. A modernizációs folyamatok azonban felborították a két rendszer közötti kölcsönhatást, és a két alrendszer egymásra csúszott.

A „*reális tér*” az iszlám tradicionális érték- és normarendszerén működik, ez a valódi döntéshozatali folyamatok tere, fontos eleme a (szunnita közösségi, vagy a síita vezetői) „karizma”, összetartó eleme a lojalitás és a hűségeskü (*bajá*), szervező elve a csoportszolidaritás (*az asabijja*). A hagyományos struktúrában a vallás (*dín*) normái szerint szerveződő társadalom tere, szakrális, ciklikus és szekularizálhatatlan. Kettéválik benne a vallás által irányított társadalom (*dín*) és állam hegemoniája (*dawla*), és a kettő közötti legitimitációt sikerrel biztosítja a vallásjogi értelmiség.

A „*virtuális tér*” a modernizációs folyamatokban létrejött modern nemzetállamiság tere. Bármely modern ideológia (a szocializmus, nacionalizmus, vagy a liberális demokrácia) allokálására képes. Ebben a virtuális térben léteznek a parlamentarizmus elemei, a politikai pártok, a civil társadalom, a nőjogi szervezetek. A felülről oktroyált modernizációs folyamatok a „*dawla*” terébe folynak be, de nem veszik át annak teljes spektrumát. A befolyásuk alá került szegmensben alakítják ki a modern nemzetállam intézményeit, és „takaróként fedik le” a tradicionális struktúrát is. Szervesülni nem tudnak,

virtuális zárványban manifesztálódnak, de állandó adaptációra kényszerítik a reális teret.

A valódi döntéshozatal a „reális térben” zajlik, azonban a „virtuális tér” állandó kihívás elé állítja a „reális teret”. A két tér közötti kapcsolatot leghatékonyabban az autoriter rendszerek tartják fenn, a vallási és vallásjogi (*ulemá*, és *fuqahá*) értelmiséggel szövetkezve. Ebben a klasszikus felosztásban kér helyet magának a fundamentalista „ellenzéki iszlamizmus”, mely megkérdőjelezi a hagyományos vallási értelmiség kizárólagos közvetítő szerepének legitimitációját, a saját maga által „eredetinek” tartott vallásértelmezés jegyében.

A társadalom tagjai a „kettős tér” szabályait a szocializáció során sajátítják el, és pontosan tisztában vannak a két tér közötti átjárás- és viszonyrendszerrel. A társadalmi diskurzusok, és intézmények mindig az adott kontextusban működő és az azt meghatározó terek normái szerint működnek, melyek között a szereplők rugalmasan váltanak. A két tér aktorai a „másik” területen is otthonosan mozognak, mint például a parlamentarizmus elemeit és retorikáját használó iszlamista politikai pártok, vagy a csoportssolidaritás, karizmatikus vezetés és leszármazás legitimitációját használó autoriter kormányok esetében látjuk.

A *dín* és a *dawla* egymástól való történeti elválása valójában magában hordozta egy eredendően duális szerkezet vázát, melyre a modernizációs hatásokra reflektálva könnyedén felépült a modern nemzetállam és a tradicionális muszlim társadalom párhuzamos modellje. A kettős tér szocializációját megfigyelhetjük az európai muszlim közösségek esetében is. Egyszerre szolgál pufferként és csatornaként a kisebbségi csoport és a többségi társadalom között, elfedve és tompítva az értékdiffereenciákat, vagy éppen hatékonyan működtetve az érdekérvényesítő mechanizmusokat. Az európai muszlim kisebbség könnyen tudja adaptálni a befogadó állam intézményi, jogi, és társadalmi kereteit, mint az adott társadalom „virtuális terét”, miközben saját beágyazottságának „reális tereként” megtartja identitását, hagyományait és értékeit – ám hazájához hasonlóan, itt is adaptációra kényszerül. Különbség, hogy az arab társadalom minden szereplője, így az állam is ismeri és használja a kettős tér szabályait, míg az európai posztmodern államok saját területet nem „virtuális”, hanem az egyetlen társadalmi térnek ismerik, melyben a politikai és a kulturális alrendszerek azonos értékrendszerek mentén működnek. „Azt tételezzük tehát, hogy az európai bevándorló közösségekben eredeti hazájuk

patriarchális társadalomszervező mintája képződik le. Ez megmutatkozik a mikroközösségek gazdasági működésében, kulturális meghatározottságaiban, házassági szokásaikban és az otthonhoz, illetve a befogadó államhoz való viszonyban. (...) Az európai állampolgárság megszerzése elidegenedett procedura végigjárását, személytelen eskütételt jelent. Hiányzik belőle az a tapasztalat, amitől valóban sajátjává, elsajátítottá válik. A rendszerint feltételül szabott nyelvi- vagy országismeret vizsga (történelem, politikai berendezkedés stb.) éppenséggel árulkodó is: a bevándorló állampolgári esküje ismeret lesz, olyan külső tárgyiság, ami ebben a formában azokra az állami és tisztán formális jogi intézményekre emlékezteti a bevándorlót, amelyek eredeti hazájának importált állami berendezkedésében is megtalálhatók voltak” (Tüske 2011:19-20). A „kettős tér” egyfelől segíti az integrációt, mert a hazai virtuális térhez való viszonyra emlékeztet, és így könnyű eligazítási pontot ad. A mélyben húzódó értékdiffereenciák nagy része nem jelentős. Láthatatlanságuk nem zavarja a társadalom működését, belefér a pluralista demokrácia szabadságjogai közé, jól illeszkedik a kulturális pluralizmus, a vallásszabadság, és az identitásválasztás szabadságának értékeihez. Az érték-anómiák pontosan azon minősített esetekben okoznak zavart, amik egyébként az arab országokban is a tradicionális értékek és a modernitás értékei közötti „frontvonalat” képezik. Ide sorolhatók a patriarchális család szerkezete vs. emberi (női) szabadságjogok ütközésének területei, a becület körüli kérdések, és gyermekjogok kirívó esetei. Pontosan ezek azok a területek, ahol saját legitimitásuk erősítése érdekében még a nyíltan fundamentalista, olykor kifejezetten radikális véleményformálók is mérsékelt álláspontot képviselnek. Példa erre Júsuf Qaradáwi némely fatwája, például az elvetett női körülmetélés,⁷ vagy a női munkavállalás⁸ támogatása, ellentétben más radikális – különösen Izraellel kapcsolatos – álláspontjával.⁹

Önkéntes identitáscsoportok jellemzői

Az önként vállalt kisebbségi identitás e tanulmányban vizsgált két típusa: az *etnikai és vallási*

7 Qaradawi Calls On Ending Female Circumcision, Considers It Banned In Islamic Law (2009)

8 Johnson 2005.

9 Sheik Yousuf Al-Qaradawi: Allah Imposed Hitler upon the Jews to Punish Them – “Allah Willing, the Next Time Will Be at the Hand of the Believers” (2016)

büszkeség, illetve a *kozopolita* identitás kategóriái. E két csoport Neményi–Vajda (2014) tipológiájának klaszterei szerint kerül bemutatásra. Az akkulturalizáció elemeinek bemutatásához (Berry 1997) az integráció, asszimiláció, szegregáció, és marginalizáció kategóriáit hívhatjuk segítségül.

Az európai metropoliszokban található kisebbségi konglomerátumok egyik jellemzője a „szomszédság”, és „büszkeség”. A másik sikeres integrációs folyamatokkal jellemezhető csoport, a „kozopoliták”, ettől különböznek.

A többségi társadalomtól önként elkülönülő, és saját identitás-elemeket ápoló közösségekben, ha mélyül az elkülönülés, megjelenhet a radikalizáció. Az esetek jelentős részében ehhez társadalmi frusztráció, értékválság, a szegregáció komplex szociológiai háttere társul. Ugyanezen állítás igaz a kibocsájtó társadalmakban megfigyelhető radikalizációra is, mely mögött komplex társadalmi anómiák halmaza áll. A folyamat feltétele a sikeres indoktrináció, közös jellemzőjük a radikális fundamentalista/izlamista ideológia, mely elsősorban a modernizációs válságjelenségek társadalmi hatásaira adott retrográd, ám sokak számára adekvátnak tűnő válaszkísérlet. Az arab társadalmakban a modernizáció, európai térben a modernizáció mellé társult integráció kudarcai és az többségi társadalom esetleges ellenséges attitűdje a „nyugat” pozitív értékei helyett a negatív hatásokat erősíti fel. A hagyományos muszlim értékek pozitív konnotációt kapnak. Az értékkonfliktus feloldásának sikere vagy kudarca Európában az integráció – arab térben a „modernizáció” – sikerének fokmérője. A radikalizáció és terrorcselekmények okait és jellemzőit ez a tanulmány nem vizsgálja, a szerző azon álláspontot osztja, mely szerint ezek szociológiai értelemben a devianciákhoz, politológiai értelemben pedig a biztonságpolitikához sorolhatók.

Az európai muszlim kisebbség csoportjainak társadalmi mobilitási képességtől és osztályhelyzettől függően lehetnek asszimilált, integrált, szegregált vagy marginalizált csoportjaik. Az etnikai identitás elemkészlete erősen függ a szociokulturális és szocioökonómiai körülményektől.

Az akkulturalizációs folyamatok során az értékadaptáció készsége és igénye számos változatot mutat, teljes elutasítástól a kritikátlan átvételig.

Akkulturalizáció során a tanult normarendszert számos kihívás éri, melynek az egyik lehetséges puffere az etnikai szomszédság. Előnye az akkulturalizáció során keletkező sokk tompítása, a muszlim közösség speciális igényeinek – *halal*

étkezés, imádkozás, ünnepek – kielégítése, és a *reális térből* ismert társadalmi háló működtetése. Veszélye a benne rejlő szegregációs faktor.

Az európai muszlim kisebbségi csoportidentitás fontos eleme az „önkéntesség”, mely megfelel a tradicionális értékek csoportszolidaritásának (*aszabíja*). Ezek a csoportok nemcsak önként vállalják identitásukat, hanem az európai szekuláris liberális nemzetállamok értékrendszerével összhangban ragaszkodnak is hozzá (Rostoványi 2011:34).

Etnikai/ vallási büszkeség mintázata

A már Európában született bevándorlók esetében a szociokulturális környezet, a sikeres integráció alapvetően befolyásolja az identitást. Az európai muszlim kisebbség jelentős része az európai metropoliszok külvárosaiban koncentrálódik. Ezekben az etnikai enklávékban lakók szociológiai helyzete lényegesen rosszabb, mint az őslakos lakosságé. Állampolgársággal sokszor nem rendelkeznek, vagy ha rendelkeznek, egyfajta „külső tárgyilagossággént” tekintenek rá, mely a származási országok adoptált politikai berendezkedésében kiépült „*virtuális térre*” hasonlít. Az elkülönülés által megteremtett „vallási büszkeség” kategóriája kiválóan kitölti „*a reális tere*” (Tüske 2011:20). Ezért ezekben az enklávékban élők is sok esetben, saját önértékelésük szerint inkább integráltak érzik magukat, mint azt róluk gondolja a többségi társadalom. A szeparáció szociokulturális veszélyeket is hordoz. Sok esetben az elkülönülés mellett megmaradnak a nyelvi, etnikai és szektáriánus törésvonalak, de ugyanitt hódít a fundamentalizmus „új *umma közösség*” koncepciója, mely egy új „bevándorló muszlim” identitást kínál. Itt a korábbi etnikai identitások feloldódnak, a törésvonal a befogadó ország iránti lojalitásnál húzódik, ahogy azt az alább példában szereplő, Párizsban élő marokkói fiú esetében megfigyelhetjük: „...nekünk a muszlim közösség (*umma*), a vallási szabályok nagyon fontosak, egyszerűen csak tisztelni kell a vallást, ami azt jelenti, hogy mindenkinek 10 és 12 éves kora között már ismerni kell az utat a mecsetbe. Szóval, ha ismeri az utat, nem lesz semmi probléma (...). Kívül kell hagynia a nemzeti nevelést, mi akkor látni fogjuk, hogy ez a gyerek sokkal jobban nevelt, mint azok, akik nem tudnak semmit a vallásról (...). A barátaim muszlimok, mint én, egy algériai, egy tunéziai és egy mauritániai, így keverve (...). Ezért mondom azt, hogy a (származási) ország nem számít” (Neményi – Vajda 2014:110).

A példában szereplő eset eltávolodik a lojalitástól, ami a radikalizáció felé hajló hajlamra figyelmeztet. Bár markáns álláspont, a lojalitás tagadása az európai közösségből való önkizárást eredményezi. Nem ajánl hatékony érdekérvényesítést, inkább a devianciákat erősíti.

Valódi intellektuális kihívást, és az európai társadalmak részéről adekvát válaszokat követelő álláspontot a neofundamentalizmus lojalitást nem tagadó irányzata képvisel. Ők nemhogy nem tagadják a lojalitást, hanem az (új) „házában” kiépítendő hatékony muszlim érdekképviseletért harcolnak, mely nemcsak elfogadja a pluralista demokráciák alapvető értékeit, hanem létjogosultságát arra alapozza.

Ezen csoportokra jellemző a különbözőség pozitív tartalommal való megtöltése, etnikai/vallási/vagy „új közösségi” öntudatosság erősödése. Gazdasági profiljukat nagyvárosi tömbök jellemzik, melyek kedveznek a szomszédságok kialakulásának. A mikrokozmoszt „a saját csoport” élményét és biztonságát adja. Lehetőséget biztosít a többségi társadalom normái és a saját csoport normái közötti értékütközések pufferezésére. Ez magabiztosságot ad a csoporttagoknak, de veszélye a kettős norma-rendszer felerősödése.

A szolidaritás és a csoportösszetartozás változatos formái nyilvánulnak itt meg, családi vállalkozások, interperszonális kapcsolatok, közösség által működtetett vallási közösségek, iskolák, üzletek hálózatisága által (Neményi – Vajda 2014:109). Jellemzőek a nagy családok, és az EU átlagnál valamivel magasabb termékenység. A nagycsalád gazdasági és erkölcsi védelmet ad. Ez a forma adaptálja a *kettős társadalmi tér* elemeit. A közösségen belül a „*reális tér*”, a patriarchális család hierarchiájában a hagyományos muszlim norma-rendszer érvényesül, a többségi társadalomban viszont a „*virtuális tér*” normái kapnak szerepet.

Kozmopoliták – a beolvadásra való készség mintázata

A kozmopolita attitűd a muszlimok azon csoportját jellemzi, akik jól integráltak, magasabb iskolai vezettségűek, jó szocio-ökonómiai státusszal rendelkeznek. Ők sok esetben elhagyják az etnikai enklávét, a többségi társadalom tagjaiként élnek, vallásosságuk a szekularizált individuális iszlám elemeit mutatja. Attitűdjük kompatibilis az európai normákkal, értékekkel. A kozmopolita csoport tipikus középosztálybeli életvitelt folytat. A gyerekek a

rendes körzeti iskolában tanulnak, melyek a nyugat-európai standardok szerint érzékenyítve vannak a felekezeti és származási sokféleség integrációjára. Az iskolák¹⁰ integrált nevelési elveket vallanak, melyek a szekuláris állam védelmében támogatják a szabad identitásválasztást, mely magában foglalja a kozmopolita muszlimság kifejezési formáinak széles lehatárolásait. A „kozmpolita” csoport tagjai elfogadják a többségi társadalom pluralista értékeit, a toleranciát, és a kulturális diverzitást, és azon keretek között élnek meg individualizált és akár szekularizált muszlimságukat. A párhuzamos norma-rendszerek közötti átjárás rugalmas, de nem lépi át a pluralista társadalom normáit, a családi viszonyokban, vagy a nők identitáselemeiben fellelhetjük a nyomait. Példának hozhatjuk a többnejűség *alternatív* módozatait, melyek akár észrevétlenül képesek beleolvadni nyugati pluralista, individualista értékrendszerbe. A muszlim többnejűség a kettős térben kiválóan harmonizálható: a *reális térben* „második feleség” – és a *virtuális térben* „szexuális szabadságával önállóan rendelkező barátnő” dichotómiával. Muszlim nők számára a mozgástér más, de adott, hogy az individuális választásra és a magánélet szabadságára hivatkozva az állam ne avatkozzon be az életvezetésébe. A megszületett gyermekeket az európai jog nem diszkriminálhatja.

Ugyanitt említhetők az unokatestvér-házasságok,¹¹ vagy a muszlim lányok fátyolviselése körüli identitásviták. A kozmopolita közösségen belül a nők érdekérvényesítési képessége mindemellett is sokkal erősebb. Hasonlóan a származási országok magas társadalmi státuszú klaszteréhez, a női emancipáció elemei itt is sokkal jobban érvényesülnek. A lányok hasonló társadalmi tőkével indulnak, mint a fiúk, iskolázottak, és a munkaerőpiaci helyzetük is jobb. A fátyolviselés ebben a klaszterben kifejezetten az individuális identitásválasztás szimbóluma.

E csoport tagjai a társadalmi felemelkedés egyik fontos elemének tekintik a „jó lakóhely” megválasztását, és sokszor tudatosan kerülnek „etnikai szomszédságokat”. A modernitás értékei szerint élnek, identitásuk a szabad értékválasztás elvein áll. Kedvelik, és hangsúlyt fektetnek a választott kapcsolati hálózatoknak, és nyitottak a többféle kapcsolódásokra. Azonban a fundamentalizmus ideológusai is innen kerülnek ki.

10 Például a német iskolák esetében, ebben a fejezetben nem vizsgáltam a francia *laïcité* körüli vitákat.

11 Csjtv4:12 a magyar családjog sem tiltja, nem szerepel a házasságot kizáró okok között.

Az euro-izlám versengő koncepciói

Az alábbiakban bemutatott kísérletek azon irányokat jelzik, melyeket az európai iszlámról folytatott diskurzus részeként a témáról eddig gondolkodók felvázoltak.

Az európai iszlám identitás jövőbeni formálódását nem a radikális, hanem az integrált, egymástól különböző irányzatok fogják várhatóan meghatározni. Ezekből három markáns irány kezd kirajzolódni. Köztük kettő: Júsuf Qaradáwi „individuum a közösségben” új vallásjog modellje és Tariq Ramadan „szalafita reform” elképzelése, a fundamentalista Muszlim Testvérek hagyományaira épül. A harmadik, Bassam Tibi „individuális iszlám” koncepciója, szemben áll a fundamentalizmussal, és egy, a felvilágosodás hagyományaihoz kapcsolható szekularizált modellt képvisel.

1. Fatwa és Kutatás Európai Tanácsa – Júsuf Qaradáwi (*Fiqh al-aqallija*)

Individuum a közösségben – új vallásjog koncepció

„Az Európában élő muszlimoknak szükségük van egy olyan szervezetre, mely (vallás)jogi kompetenciával rendelkezik, megfelel az iszlám közösség követelményeinek az európai szintéren, megoldja problémáikat, és enyhít szenvedésükön (*takhfif min ma'ánátihá*)” (Qaradáwi el. al 1997).

E kérdés megoldására hozták létre Dublinban a Fatwa és Kutatás Európai Tanácsát 1997-ben. A Tanács elsődleges funkciója, hogy az életvezetés kérdéseiben gyakorlati tanácsokkal lássa el a hozzá fordulókat. Arab nyelvű honlapján¹² tematizált rendszerben a hírek (*akhbár*), a Fatwa Tanács különféle ügyektől való döntései (*qararát*), és a Fatwa Bank (al-fatáwi) érhető el. Honlapjuk tájékoztat a szervezeti és intézményes felépítésről, alapszabályról, a tanács tagjairól. A Tanács a Muszlim Testvérek szellemi örökségét ápolja, és kiterjedt nemzetközi hálózatában az általuk kiemelt vallási tekintélynek elismert vallástudósok szerepeltetését is propagálja.¹³ Európai Muszlimok Vallásjogi Útmutatója (European Muslim's *Fiqh* Guide) néven egy telefonos

12 e-cfr.org (ellenőrizve: 2021.04.06)

13 „The scholars who live outside Europe have also had a major role in promoting the message of the ECFR and gaining the trust of Muslims across the world” (Hanafy 2016)

applikációt hoztak létre, melyben a vallásjogi ajánlások megtalálhatók, kikereshetők. Ha valakinek kérdése van, közvetlenül is fordulhat a Tanácshoz.

A kisebbségi vallásjog (*fiqh al-aqallija*) kiterjedt rendszerének lényege, hogy az európai muszlimok számára az életvezetés szinte teljes területét lefedve, az idegen környezetben is kínáljanak a muszlim vallásjognak megfelelő ajánlásokat. A *fatwák* tematikus rendszerben vagy számuk alapján kereshetők. A témák, melyek szerint ajánlásokat lehet keresni az alábbiak: szokások és erkölcsökhöz (*ádáb va-l-akhláq*), vallásgyakorlatok (*ibádát*), munka világgával kapcsolatos (*al-m'aamalát*) ajánlások (pénzügyek, orvoslás, cégügyek, politika, kereskedelem), családjog (*fiqh al-uszra*) (házasság, válás, öltözet és ékszerek), Vis Majorra vonatkozó ügyek (*fiqh al-nauwázil*) (adósság kezelése, természeti katasztrófák, betegségek). A vallásjog területeinek szerteágazó voltát a *Fatwa* Bankból kiválasztott példákkal illusztrálhatjuk, melyeket két kategóriában válogattam: Újdonság és a Tematikus *Fatwák* csoportjában, a második esetben jelzem az alcsoportokat is.

„*Fatwa* az európai választásokon való részvételről”,¹⁴ Fejkendő viselésének támogatása az iszlámra áttért modern nőknél,¹⁵ „Férfiaknál az ősz hajszálak megjelenésekor való festés engedése”,¹⁶ „Koronavírus miatt felfüggesztett mecsetbeli imák törvényessége és alternatívái”,¹⁷ „Muszlim nőnek nem-muszlim férfival való házasságának helytelenítése” (Családjog – Házasság),¹⁸ „Menekült gyerekek támogatása Európában – az árvákért vállalt felelősség” (Szokások és Erkölcsök – Oktatás és Művészetek),¹⁹ „A borból készített ecethasználatának szabályozása, jobbára engedése” (Szokások és Erkölcsök – Ételek és Italok).²⁰ A példák folytathatók. A vallásgyakorlat területei között részletes szabályokat találunk a temetésekre, a mekkai zarándoklatra (*hadzs*) vagy az áldozati ünnepre (*aid el-adha*), a *zakát* és más adományok adására, az imádkozásra (*salah*), a börtre

14 (131398/2020/02/24) Újdonság (ECFR, 2020)

15 ”(131357/2020/02/23) Újdonság (ECFR, 2020)

16 (131537/2020/02/24) Újdonság (ECFR, 2020)

17 131739/2020/04/23 Újdonság (ECFR, 2020)

18 4353/2018/11/08 Tematikus: *Fiqh al-Uzra* (családjog) -az-Zawádzs (házasság) (ECFR, 2020)

19 3858/2018/11/05 Tematikus: *Ádáb va-l-akhlák* (Szokások és Erkölcsök) - *al-tarabija va-l-funún* (Oktatás és Művészetek) (ECFR, 2020)

20 3803/2018/10/22 Tematikus *Ádáb va-l-akhlák* (Szokások és Erkölcsök) – *al-Táam va-l-Sarabija* (Ételek és Italok) (ECFR, 2020)

(*szau*), a hit terjesztésére (*daw'a*), vagy az öröklésre (*mirath*). A példából látszik, hogy a muszlim vallás jog mennyire aprólékosan, és részletekbe menően szabályozza a mindennapi élet dolgait. Ezek a szabályok biztonságot és komfortérzetet adnak a hívő muszlimoknak, eligazítják őket az idegen környezetben. Választ adnak a számukra zavaró helyzetekben, mint például: mi a teendője, ha az egyetemi órája nincs tekintettel az imaidőre, vagy mikor törheti meg Ramadan havában a napi böjtöt, ha a Nap sokkal később megy le, mint Mekkában. A példából kirajzolódik, hogy a *fatwák* többsége az életvezetés elveit érinti – az iszlám kettős terében a kulturális alrendszer területén marad –, néhány kirívó esetet leszámítva²¹ – beleilleszhető a szabadságjogok rendszerébe.

Az *Fatwa* és Kutatás Európai Tanácsának elnöke, az eredetileg egyiptomi születésű, de mára hazájából kitiltott Júsuf Qaradáwi. Személyében közvetlenül kötődik a Muszlim Testvérek katarai főhadiszállásaként is ismert Muszlim Vallásjogtudósok Nemzetközi Uniója nevű szervezethez. Befolyásos vallásjogtudós, a Muszlim Testvérek moderált nézeteit hirdeti. Megosztó személyiség. Holokauszt-nézetei²² és radikális Izrael-ellenes uszításai²³ miatt Izrael a Terror sejkjének nevezte,²⁴ és több ország rendre kiutasítja.²⁵ Az Arab Tavasz Tahrír téri eseményeiben való részvétele miatt Egyiptomban több másik Muszlim Testvériséghez köthető vezetővel, és Mohamed Mursi volt elnökkel együtt távollétében halálra ítélik,²⁶ és az Azhar jogtudósai is szembe fordultak vele.²⁷

21 ilyen lehet például a muszlim nő nem muszlim férfival való házasságának tilalma

22 Allah Imposed Hitler upon the Jews to Punish Them – „Allah Willing, the Next Time Will Be at the Hand of the Believers” (Qaradáwi, MEMRI TV CLips no 2005 al_Jazeera (Qatar) 28-30, (2009, 2016)

23 „It's not suicide ... it is martyrdom in the name of God.” (...) „Israeli women are not like women in our society, because Israeli women are militarised. I consider this type of martyrdom operation as indication of justice of Allah almighty” (Oliver – Patel 2005).

24 ADL – Anti-Defamation League, www.adl.org 2013.

25 USA 1999, (BBCNEWS.UK, 2004) UK 2008, (telegraph.co.uk, 2008) France 2012 (France.24.com, 2012)

26 Also named in the list of defendants sentenced to death was Yusuf al-Qaradawi, possibly the most prominent religious authority in the Sunni Muslim world (aljazeera.com, 2015)

27 Muszlim Akadémikusok ENSZ-hez címzett petícióban a „halál sheikjei” közé sorolják (The Arab News, 2004).

A kisebbségi vallásjogról alkotott rendszere jelentős befolyással bír az európai vallásos muszlim kisebbség eligazodásában, és az általa kidolgozott rendszer hat az európai *Fatwa* Tanács munkájára. Egyes megnyilvánulásaiban kifejezetten mérsékelt álláspontot hirdet, míg másokban radikalist. A szept.11 merényletet követően – Izrael és a Palesztin kérdéstől eltekintve – elveti az öngyilkos merényleteket.²⁸

A Mohamed-karikatúrákkal kapcsolatban 2006-ban még a „harag napját” hirdette meg, mára álláspontja az Azhar nagysejkjének, Ahmed Tajjebnek az álláspontjával cseng össze: vagyis elítéli az erőszakot – mivel az iszlamofóbiát, az iszlám terrorizmussal való összekapcsolását, és az előítéletek erősödését hozza –, de mindketten elutasítják a karikatúrák létjogosultságát, és minden törvényes proteszt eszközzel fel kívánnak ellene lépni.²⁹ Mérsékelt nézeteket hirdet a nők jogaival kapcsolatban, elveti a női körülmetélést,³⁰ becsületgyilkosságot,³¹ ahol szintén az aszharita állásponthoz³² közelít, miszerint egyik sem része az iszlámnak.³³

Qaradáwi tömérdek könyvet írt az iszlám jog és életvezetés különféle témáiban. Fő műve *A jog szerint engedett és tiltott dolgok az iszlámban (al-Halal wa-l-Haram)* című munkája (1999). Számos vallásjoggal kapcsolatos tematikus műveket is írt: *Fiqh al-Zakat* (1999), *Fiqh al-Dzsihad*, (2009), *Fiqh al-Wasatija* (2010).

A Kisebbségi vallásjoghoz kapcsolódó munkái: a *Fiqh al-aqallija*: A muszlim kisebbség vallásjoga: a muszlimok élete egy idegen társadalomban (2001),

28 „Islam never allows a Muslim to kill the innocent and the helpless”. (Islam Online News, 2008)

29 (Frankfurter Allgemeine Zeitung, 2015) (Al-Monitor, 2020) (AlArabiyaNews, 2020)

30 Qaradáwi 2009

31 „Muszlim hittudósok, minden irányzatból, így például a szunnita Júsuf al-Qaradáwi és Abdalláh al-Ghumári, a becsületgyilkosságot az iszlámmal összeegyeztethetetlennek nyilvánítják”. Forrásaik: Korán an-Nur Szúra24:6-7, Hadith Sahih Muslim: kitáb *al-li'án*; *Sunan Abi Dāwūd: kitāb al-diyāt, Mālik's Muwaṭṭā'*: *kitāb al-aqdiya, bāb man wajada ma'a imra'atihī rajulan*; *Musnad Ahmad Ibn Hanbal* (Maymaniyya print), 1:238-39. (Brown 2015)

32 Dar el-Ifta al-Masriyya 2021 (Prof. Goma 2006)

33 „Stop using religions to incite hatred, violence, extremism and blind fanaticism and refrain from using the name of God to justify acts of murder, exile, terrorism and oppression”. So reads a „Document on Human Fraternity” signed by Francis and Sheikh Ahmad al-Tayeb, a grand imam (Pittsburgh Post Gazette, 2019)

al-Aqalliját al-Dinijja: A vallási kisebbségek (1996). E munkákhoz kapcsolódik a kisebbségi vallásjog koncepciója, mely az Európai Fatwa Tanács munkájának alapjául szolgál.

Qaradáwi eredetileg az Azharon végzett vallásjogtudós, de a *fiqh al-aqallija* koncepcióban elszakad a klasszikus *aszharita* vonalától. Újításában – amit az Azhar elvet, és *bida'*-nak, káros újításnak nevez – az új európai muszlim vallásjog kialakítása érdekében a klasszikus vallásjogi iskolák egységesítését szorgalmazza, egy új, az európai viszonyokra alkotott különálló jogiskola megteremtésével. Az Azhar ragaszkodik a négy vallásjogi iskola megtartásához, és a hozzájuk forduló vallásjogi iránymutatásokat a négy irányzat szerinti értelmezésben adja ki. Qaradáwi egységesíteni akarja a négy *madhab* iránymutatásait, a jogiskolák közötti átjárásban nagyobb szabadságot hirdet, tágan és rugalmasan kezeli a jogforrások rendszerét. Qaradáwi a „közösségben részt vevő individuumoknak” akar vallásjogi iránymutatást adni. Elveti a *dar el-islami dar el-harb* történeti felosztást, alapvetően hitet tesz a békés együttélés mellett, és a *tanúságtétel földje* (*dar el-sahada*) kifejezést vezeti be, és deterritorizálja az iszlámot.

Fatwa és Kutatás Európai Tanács tevékenysége Muszlim Testvérek moderált, középutas irányzatát jeleníti meg. Fontosnak tartják, hogy a muszlimok legyenek jó állampolgárok, legyenek lojálisak az adott államhoz, sajátítsák el az adott állam nyelvét, járuljanak hozzá a társadalmi élethez, és végezzenek a közösség számára is hasznos munkát. Legyenek részei a befogadó közösségnek, ha kell védjék meg új, választott hazájukat.

A nem muszlim többségű területen élő muszlimok számára fontos elvárás, hogy a vallásjog adjon iránymutatást, hogyan éljenek megtartva vallásukat egy nem muszlim többségű társadalomban. A hagyományos iszlám jogiskolák iránymutatásai és elvei nem adnak erre választ, mert ebben az esetben a *hidzsrát*, a kivándorlást írják elő (Dévényi 2009, 2018), Qaradáwi a kivándorlást elveti, és legitimitást és vallásgyakorlatot kínál a muszlimoknak. A *fiqh al-aqallija* koncepció kimondja, hogy a muszlimok európai létét nem szabályozhatja a klasszikus vallásjog *dzimmi* kategóriája, lévén az nem teszi lehetővé az iszlám egyik fontos elemét, a térítést a (*dawát*).

A *Fatwa* Tanács által képviselt új európai iszlám egy dekulturizált és individualizált vallási formát preferál, melyet becsatorná az közösségbe. „Lényege az etnokulturális iszlám dekonstrukciója, az iszlám

'mag' köré épült kulturális kontextus teljes lebontása és egy 'tisztá' vallási identitás felépítése” (Rosztoványi 2011:54).

„Úgy tűnik, hogy a Muszlim Testvérek vaszatijja vonulatának ideológiai háttérével kialakított *fiqh al-aqalliját* radikális, de tradicionális alapokon nyugvó, folyamatosan fejlődő és elfogadható megújulást ajánlott a nyugati muszlimok számára” (Tüske 2011:32).

Bassam Tibi kritikája a Fatwa Tanács és a kisebbségi vallásjog tekintetében, hogy bármilyen sikeresen is próbálja a muszlim pluralizmus elemeit hangsúlyozni, a *fiqh al-aqallija* nem támogatja a szekularizációt, inkább elfedi azt, az abból fakadó problémákat elodázza, és végső soron a párhuzamos értékrendszerek és párhuzamos társadalom elemeit erősíti fel.

2. Tariq Ramadan és a szalafita reform – Muszlim demokrácia

Politikai közösség – muszlim kulturális forradalom koncepció

A kérdés jelentős ideológusa a Muszlim Testvériség egyik alapítójának *Hassan al-Bannának* az unokája, a svájci születésű, és neveltetésű Tariq Ramadan.

Ramadan neo-fundamentalista álláspontból közelíti meg a muszlim kisebbség vallásjogi helyzetének rendezését, és ideológiája egyfajta muszlim kulturális forradalom jellegét veszi fel. „Ellenkultúrát vázol, amelyik a gettók világából kilépve a nyugati muszlim identitás és a politikai lojalitás összekapcsolásával versenyhelyzetet foglalhat el a közös – nyugati – politikai térben” (Tüske 2011:33). Tariq Ramadan a kisebbségi vallásjogot fontos lépcsőfoknak tartja – mely révén a muszlimok szabadon megélhetik hitüket –, de a kettős értékrendszert meg akarja haladni. Elutasítja Qaradáwi „másik társadalom” definícióját. A *fiqh al-aqalliját* rendszerében Ramadan fontosnak tartja, hogy az meghatározza, hogyan élhetnek a muszlimok egy nem muszlim többségű társadalomban a vallásjognak megfelelően, de tovább is megy ennél. Azt a kérdést veti fel, hogy a muszlimoknak milyen jogaik és milyen kötelességük van ebben a társadalomban. Ramadan a nyugati társadalmat „sajátjának”, és nem „másik társadalomnak” tartja. A muszlimok létjogosultsága itt érvényes és képviselhető. Ramadan „nyugati

muszlim” kategóriája egy új intellektuális és érzelmi entitás. Az új európai muszlim hívők, akik között már sok a többgenerációs, vagy az iszlámra áttért konvertita, már elszakadnak a korábbi etnikai nyelvi kötődésektől, és egy új hit alapján szerveződő közösséget alkotnak. Ez az új *umma* már nem kötődik a korábbi szociokulturális gyökereikhez vagy területekhez, és nem is igényel „otthonról” küldött hitszónokokat. Ők Európában otthon vannak. Az új deterritorizált iszlám közösség tagjai, már az egész világon – bárhol is éljenek – az „iszlám világában” az itt új értelmet kapott „*dár-el iszlámban*” élnek.

Ramadan „szalafita reformja” a szövegeket kiinduló pontnak tekinti, de már elszakad a szigorú, változtathatatlan értelmezéstől. Teret engedne a rációnak, mely véleménye szerint a hagyománykövetésben is fellelhető, és mely vonal erősítésére szükség van az iszlám társadalmi és politikai modernizációjához.

Elítéli a szélsőségeket, kiáll az állampolgárság, az integráció, a nyelvismeret, és a politikai életben való muszlim érdekérvényesítés legitim formái, és a befogadó országok törvényeinek tisztelete mellett, fő törekvése a legitim politikai érdekképviselet.

„Amint a muszlimok vallását és szabadságát elismerik, a befogadó ország alkotmánya és törvénye alá kerülnek. (...) Világossá kell tenni a Nyugaton élő muszlimok számára, hogy mit jelent a nyugati társadalom részének lenni. (...) Létezik-e ellentmondás abban, ha valaki tiszteli a nyugati törvényeket, közben a Korán és a szunna tanításához is hű akar maradni?” (Ramadan 1999:117-118).

Tariq Ramadan euro-izlámja a „muszlim demokrácia” fundamentalista progresszív modellje. Korrelál az európai keresztény-demokráciával, de a muszlim értelmiség köreiben is ambivalens fogadtatása van. A *dár al-saháda*, a tanúságtétel földje koncepciót hirdeti, melyben fontos szerepet szán a társadalomba való pozitív integrációnak, de nem hanyagolja el a térítést, a *dawát*.

Szalafita, fundamentalista, és a Muszlim Testvériséghez kötődő hagyományait a nyugati rácio elemeivel akarja ötvözni. A literális olvasatokhoz ragaszkodó szigorú hagyománykövetés (*taqlid*) és progresszív szemlélet között kettős küzdelemre kényszerül. Gondolatait az *azharita* középutaság és a Muszlim Testvérek moderált irányzatai is *bidáának*, azaz káros újításnak tartják. A másik oldalon a nyugati társadalom pedig, saját kulturális kliséi mögül rátekinve, szinte nem is érti az általa felvetett diskurzust. Ramadan szalafita reform

mozgalmában rejlő feszültség drámaiságát a *sari'a-moratórium vitában* érthetjük meg.

Ramadan a *sari'a* törvények kapcsán a *hudúd* büntetések³⁴ alkalmazhatóságának „felfüggesztéséről” beszélt. A vita elindítója egy tv-interjú, melyben az akkori francia belügyminiszterrel, Nilolas Sarközyvel vitázik. Ramadan azt mondja, ezeket a büntetéseket moratórium alá kell venni, azaz fel kell függeszteni, és a muszlim világon belül meg kell vitatni. Nyugati partnere nem értette Ramadan álláspontját és a kérdés összetett kontextusát. Nyugati reflexeit követve indulatosan felháborodott és megbotránkozott.

Pedig a szalafita-fundamentalista Tariq Ramadan szenvedélyesen érvelt a *hudúd* büntetések kivétele mellett (még egyet is értett nyugati partnere felháborodásával). Álláspontja bemutatja azt a feszültséget, amit a vallásjogi értelmezések kötött hagyománykövetése jelez, és a muszlim megújulás problematikájára világít rá. Ramadan felhívást tett közzé (2005) a *Sari'a-Moratórium* kérdéséről,³⁵ melyben a muszlim vallástudósok között kívánta lefolytatni a vitát. Az eredmény keserű csalódás lett. Az islamonline.net fórumán neki válaszoló

34 „Ezek a bűncselekmények külön jogi kategóriát – *hudúd* – képviselnek, és a cselekmény megtorlásának módját adják meg, anélkül, hogy magát a cselekmény fogalmát tisztáznák. Közös jellemzőjük, hogy elkövetésük Isten jogának a megsértését jelenti, de nem a rituális szabályok tekintetében, hanem a Koránban megadott esetekben. Ezek 1) lopás (*szarika*), 2) útonállás (*kat at-tarik*), 3) illegális szexuális kapcsolat (*ziná*), 4) illegális szexuális kapcsolatra vonatkozó hamis vád (*kadzsf*), 5) szeszes ital fogyasztása (*surb al-khamr*), s egyes tudósok ebbe a körbe sorolják 6) az aposztáziát (*irtidád, ridda*) is. A bűncselekmények vallási természetéből következik, hogy a sértett és az elkövető közötti megegyezésre nincsen mód, s ezzel nem lehet a büntetést mérsékelni vagy elengedni. Másfelől viszont a vallási jelleg abban mutatkozik meg, hogy a mély megbánás akár a teljes büntetlenséghez is vezethet. Ismert, hogy a muszlim jogtörténet tanúsága szerint a jogtudósok a bűncselekmények fogalmának szűkítő értelmezésével, a bizonyítási eljárás megnehezítésével és az elévülési idő rövidre szabásával gyakorlatilag messzemenően korlátozták a *hudúd* büntetések alkalmazását. Mindenesetre az (aprólékosan kidolgozott feltételekkel igazolt) illegális szexuális kapcsolat esetére megkövezést (*radzsm*) vagy korbácsolást (*dzsald*) rendel el a Korán” (Tüske 2011:51-52).

35 „we launch today a call for an immediate international moratorium on corporal punishment, stoning and the death penalty in all Muslim majority countries” (Ramadan 2005).

vallástudósok mereven elutasították, káros újításnak nevezték (*bidāa*) és hol Ramadan szövegismertetét, hol tekintélyét kérdőjelezték meg, a felhívásban feltett kérdéseit figyelmen kívül is hagyják. Az Azhar késve érkező válaszában legitimnek nevezte ugyan a kérdésfeltevést, „de a formát nem megfelelőnek”, figyelmen kívül hagyva, hogy végül is nők megkövetéséről van szó.

Ramadan javaslata a moratóriummal vitát akart indítani a *sari'a* ezen részeiről. Nyugati részről kezdetben értetlenséget, majd lelkes ünneplést, a muszlim oldalról elutasítást kapott. „Az Islamonline.net³⁶ szimpóziumot szervezett a felhívás tartalmi és funkcionális vonatkozásainak értékelésére, s a vallástudósok közössége egyhangúan elítélte a kísérletet, »megalopozatlan újításnak«, »vallásjogi tudományos értelemben minden alapot nélkülözőnek« tartották – »ha ma ezeket a büntetéseket függesztjük fel, akkor holnap azzal áll elő valaki, hogy a pénteki közösségi imát töröljük el« – érveltek. Mások Ramadan személyét, és tekintélyét kérdőjelezték meg: »ha ilyen jelentős személyek, mint Dr. Tariq Ramadan ezzel állnak elő, akkor holnap bárki, bármilyen kérdéssel felléphet« (Brown 2005; Tüske 2011:54).

A vita során hamar kiderült, kritikusi el sem olvasták a szöveget, és feltett kérdéseit nem válaszolták meg.

„Tariq Ramadan három kérdést vetett fel a klasszikus vallásjog tudománya alapján: Mit mondanak a szövegek? Melyek azok a feltételek, amelyeknek megvalósulása esetén alkalmazni kell őket [*budúd* büntetéseket]? Milyen társadalmi környezet szükséges ehhez?” (Tüske 2006:55). Kezdeményezésének lényege a *sari'a* legmegosztóbb részeinek az iszlám vallásjogból kiinduló újratárgyalása lett volna. „A javaslat – fejtegeti később a szerző – nem az iszlám tanítása vagy a szövegek ellen irányult, hanem éppen ellenkezőleg. Az iszlám üzenete magasabb céljainak nevében, amelyek az élet, a férfiúi és női méltóság, az egyenlőség és az igazságosság tiszteletben tartására szólítanak fel, rá akart mutatni arra, hogy a vallást instrumentalizálják, literális és formális megközelítésre támaszkodva eszköznek használják a szerencsétlenek, a nők, a politikai ellenfelek, az önmagukat védelmezni képtelen emberek ellen. Azok ellen, akiket legtöbbször nem is az igazságosság helyreállítása, hanem mások megretentése érdekében büntetnek meg. Olyan felhívás volt tehát, amely a szövegek és társadalmi-politikai

környezet adott kölcsönhatását a magasabb érdekek szempontjából újratárgyalva a törvény tisztességtelen alkalmazását fedte fel, s egyúttal felszólította a vallástudósokat arra, hogy vizsgálják meg a kérdést, miképpen lehetne elkerülni ezt az anomáliát. Csak a felszínes és szándékos, politikailag motivált félreolvasás vezethetett a szöveg bármilyen félreértéséhez” (Tüske 2006:55).

2005-ös felhívását követően Nyugaton a fiatal muszlim forradalmárt ünnepezték személyében. A moratórium-vita elemei rámutattak a kritikai gondolkodás nehézségeire. A tömegeket mozgató populista-islamista mozgalmak, és a diktatórikus autoriter rendszerek közé szorult vallási értelmiségnek gyakorlatilag nincs tere az önreflexióra.

Ramadan európai muszlim modellje a modernitás jegyeit hordozza, „választott identitás”, és aktivista programot kínál ennek kiteljesítésére. Részletezi azon elemeket, hogy a muszlimok miben alkalmazkodjanak a nyugati értékekhez, hogyan alakítják azokat sajátjaik közé, de kiáll identitásának muszlim jellege mellett. Ramadan munkásságának progresszivitása a muszlim vallásjog határainak feszegetésében rejlik. Az általa tárgyalt kérdések – demokrácia, emberi jogok, nők helyzete – túlmutatnak a muszlim vallásjog literális szövegek központú értelmezésének lehetőségein. Ramadan a vallási szövegeket már nem tekintélyük, hanem jelentésük kapcsán használja mondanivalója igazolására, melyben már a racionalitás elemeit használja. Programja a muszlim hívők európai közössége, egyszerre politikai és vallási közösség. „Tariq Ramadan programja a közösségszervezés tradicionális elveire támaszkodik, amelynek középpontjában a szalafita (*wahábita*) hagyományban újra gondolt szerződéses szövetség (*walá*) áll, amit logikailag meg kell előznie egy korábban érvényes szerződés felmondásának (*bará*)”. (...) Így azután nem látszik egészen jogosulatlannak a félelem, hogy Tariq Ramadan szövegértelmezést meghaladó és egyfajta politikai teológiában megfogalmazódó programja a muszlim kulturális forradalom keretében nem az iszlám modernizálását célozza meg, hanem a modernitás iszlamizálását »Nyugaton«” (Tüske 2011:51-65).

36 Fatva és Kutatás Európai Tanács által fenntartott honlap.

3. Bassam Tibi: liberális iszlám és „leitkultur”

Individuális iszlám – „racionális reform” koncepció

A nyugati életformához és értékekhez leginkább a liberális racionális iszlám felfogása illeszhető, mely eredetét tekintve az iszlám világban is létező irány, és a gyarmatosítás korában nyugati hatásra alakult ki. Eredeti képviselői importálták a nyugati szekuláris állam intézményeit, és megteremtették a modern nemzetállamot. A politikai és vallási teret különválasztják, a vallást az individuális szférához sorolják, és nagyobb figyelmet fordítanak a spirituális dimenzióra. Bassam Tibi szír származású német politológia-professzor, euro-izlámja ennek a vonalnak az örökségét követi. Elméletének központi elemei a „leitkultur” (*uralkodó kultúra*) és a fundamentalizmus-kritika.

Tibi elméletét a német „leitkultur” (*uralkodó kultúra*) vita kapcsán fejtette ki (Tibi 2002:182). A vitában fontos pont a „leitkultur” német, keresztény, nyugati meghatározása. Bassam Tibi a plurális demokrácia általános értékeire hivatkozik, és ezt teszi a „leitkultur” fogalmi mezőjének alapjává, és az ehhez való alkalmazkodást preferálja.

A „leitkultur” megfogalmazóinak szándéka ugyan hasonló volt Bassam Tibi álláspontjához, a vita inkább a „európaiság” és a „németesség” árnyalatiban vetődik fel, azaz az „iránymutató kultúra mennyiben legyen általánosan európai és mennyiben hordozzon specifikusan német jegyeket, mely a *'deutsche leitkultur'* megfogalmazásban ért véget”.

A „német leitkultur” fogalmában így a német nyelv, az ország alkotmányában rögzített alapvető normák és értékek, a férfiak és nők egyenlő jogai, emberi jogok, szekularizmus, és Németország történetének bizonyos ismeretének követelménye került, és később a *németországi uralkodó kultúra (Leitkultur in Deutschland)* fogalmára változott.

Bassam Tibi a fogalmat „európai” és nem „német” értelemben használta, és a plurális demokrácia érték és normakonszenzusát értette alatta. Kategorikusan kijelenti „Európában nincs helye a *sari'ának*” (Rostoványi 2011:50) „vagy a muszlimok iszlamizálják Európát, vagy Európa európaizálja az iszlámot” (Tibi 2003:508). Az iszlámnak az európai modernitás részévé kel válnia, melyben az individualizáció és a szekularizmus eszméi mellett áll ki.

Éles fundamentalizmus-kritikát fogalmaz meg, kategorikusan kijelentve, hogy Európában nincs

helye a muszlim vallásjognak (*sari'ának*), és a hittérítésnek (*dawának*). A fundamentalizmust elsősorban politikai kategóriának tekinti, és a politológia módszereivel elemzi. A fundamentalizmus = a modernizáció válságjelenségeire adott válasz, mely a vallási konnotációt felhasználva politikai célokat követ. A fundamentalista ideológia immanens lényege a Nyugat- és szekularizáció-ellenesség. Tibi koncepciója szerint a fundamentalizmust allokálni, és a Nyugat pluralista értékei alapján legitimálni, a többi totalitárius ideológiához hasonlóan önfelszámolásához vezet.

Bassam Tibi egy modern, szekularizált iszlám koncepciót fogalmaz meg, melyben a vallást a magánszférába helyezi, az öltözködési és életvitelbeli elemeket a személyi individuális döntési kategóriába, az étkezési szokásokat pedig bármely individuális étkezési választási szokás (vegetarianizmus, stb.) kategóriájában értékeli. *Bassam Tibi euro-izlámja az „európai muszlimok európai identitása, amelynek alapján ők sokkal inkább az európai modernitás, mint az umma-kollektivitás részei”* (Tibi 2003).

Koncepciója a pluralizmus, tolerancia, szekularizmus, demokratikus civil társadalom, és az individuális emberi jogok talaján áll, mely fogalmakat az európai pluralizmus értelmében használja, és alapjaiban áll szemben e fogalmak fundamentalista értelmezéseivel. Tolerancián az iszlám közösségek egyenrangúságát – nem primátusát – érti, melynek nincs kiemelt státusza más közösségekkel szemben, így határozottan elutasítja az iszlám missziót, hittérítést. Tibi szerint Európában nincs helye a *dawának*, míg Tariq Ramadan fundamentalista „muszlim demokráciájának” egyik fontos eleme az európai közösségekbe, pártokba és civil szervezetekbe való integráció, éppen azért, hogy szolgálják és segítsék a muszlim térítést.

Tolerancián az európai modern interpretációt érti, élesen elveti a *dzimmi*hez kapcsolódó „tűrés” tartalmat. Elvárja, hogy az európai többségi társadalom modern értelemben, egyenrangú félként ismerje el a muszlim közösségeket, ne csak megtűrje őket, de a muszlimoktól is elvárja, hogy modern értelemben egyenrangúként fogadják el más vallási közösségek létjogosultságát. Szekularizmus alatt a radikális francia *laicité* fogalmát érti, és elveti a *figh al-aqallija* létjogosultságát.

A köz- és magánszférát élesen elkülöníti, és a vallást a magánszférához sorolja. A muszlim lét valósággyakorlásával kapcsolatos elemeket az egyéni szabadságjogok területéként kezeli, melyek azonban nem léphetik át a pluralista jogállam kereteit, vagyis

addig terjedhetnek, amíg nem sértik a jogállam törvényeit, összhangban a „*leitkultur*” értékeivel, beleértve a *sari'a* kritikus elemeit is. A disznóhús-tilalom szabad választás, mint a vegetarizmus, és ugyanez vonatkozik az öltözködési szokásokra. Azonban nem ad választ több helyen a muszlimok mindennapi vallásgyakorlatban felmerülő problémáira.

Tibi euro-izlámja szembe megy a fundamentalizmussal, nem ismeri el legitímnek nyugaton a „muszlim demokrácia” fundamentalista modelljét. A *laicitén* alapuló szekularizmus koncepcióját a fundamentalisták utasítják el, szerintük szembe megy a Koránnal, és az iszlám törvényvallás jellegével. Ha a muszlim vallásjog irányából Ramadan „moratórium” is tárgyalhatatlan volt, az alkotmány Korán fölé helyezése egyenesen értelmezhetetlen. Tibi a politikai iszlámot következetesen leválasztja a vallási térről, nem ismeri el a *sari'a* isteni törvény jellegét sem, és alárendeli a népszuverenitásnak.

Szerinte a *sari'a* az iszlám vallástudósok által a 8-9. században konstruált „isteni legitimitással” felruházott, de ember által alkotott jogrend. „A *sari'a*, mint isteni eredetű jogi rendszer a Korán keletkezésénél későbbi, 8. századi gondolat, vagyis majdnem egy évszázaddal későbbi, mint az iszlám kinyilatkoztatásának összefoglalása. Ez az interpretáció a *madhabok* létrejöttével kapcsolatban, a szunna elkülönítése kapcsán jelentkezett” (Tibi 2006–2008:145). Tibi idézi Szaíd al-Asmáwi iszlám reformer gondolatait, aki különbséget tesz a *fiqh* (vallásjog) és a *sari'a* (Isten által előírt magatartás) között. Tibi szerint „az iszlám jogtudósai e két dolog összemosása révén jogot formálnak arra, hogy úgy találják nézeteiket, mint isteni törvényt” (2006–2008:145). Tibi hangsúlyozza az iszlám történetén végighúzó dichotómiát, amelyben a vallás és a vallástörvény (*dín-sari'a*), mint cselekedet előíró magatartás, és állam-politikum (*dawla-szijásza*) mindig is kettős térben működött. A szent isteni törvényekre hivatkozó fundamentalista álláspont valójában a vallási diktatúra új formáját alapozza meg. „Lehetetlen nem arra a következtetésre jutni, hogy az iszlám fundamentalizmus nem egyéb, mint egy vallási legitimitásra alapozott diktatúra új formája” (2006–2008:146).

A fundamentalizmus immanens eleme a Nyugat elleni lázadás és a szekularizáció-ellenesség. A Szajjed Qutb hagyományát követő Muszlim Testvérek rendszerében a Nyugat Új Pogánysággként (*Dzsábilijja*) jelenik meg. Tibi tagadja a fundamentalizmus vallási reneszánszként való értelmezését, és elveti a politikai korrektség „téves” elemkészletét.

A fundamentalizmusban nem a vallás megújhodását látja, hanem az iszlám átpolitizálást. „Tisztán kell látni, hogy *nem vallási reneszánszról van itt szó, hanem egy születő új totalitarizmusról*” (2006–2008:137). Tibi a fundamentalizmus veszélyeit említi, amikor az legitimitást követel magának a nyugati politikai térben. A legitímnek tűnő „muszlim demokrácia” keretrendszere szerinte nem egyéb, mint az *dár el-ahd*, a szerződés világának kategóriája. Az *ahd*, a muszlimok nem muszlimokkal köthető szerződése, átmeneti állapot, ami addig tart, ameddig a muszlimok „gyengébbek”. Ha erősebbé válnak, a szerződés felbontható.

Tibi Gellnerrel ért egyet (Gellner 1992:84), miszerint a fundamentalizmus ellenideológia, ami megoldást kínál a modernitás válságára, és alternatívát a nemzetállammal szemben. Gellner rivális ellenmodell felállítására szólít fel, melyben új alapokra helyezve fel kell éleszteni felvilágosodást.

Tibi az új európai iszlám koncepcióját, a felvilágosodás hagyományaira felépülő nyugati modellben képzei el. Szekuláris és fundamentalista modellt kölcsönös elutasítottság jellemzi.

Tibi karakteresen szemben áll a fundamentalizmussal. Politológusként elemzi, új totalitárius politikai ideológiaként tekint rá, de nem differenciál a különféle irányzatok között. A nyugat elleni lázadásnak, anti-globalizációs trendnek, a kulturális modernitás elleni küzdelemnek írja le. Tibi koncepciójában az iszlám fundamentalizmus immanens eleme a szekularizáció-ellenesség, mely magával a nyugat alapértékeivel áll szemben, melyben az iszlám hivatkozási alap, ahol nem a ráció, hanem a vallási szövegek tekintélye a döntő szempont.

Minden ellenmondása ellenére a társadalmi gyakorlat az, hogy mind a modern muszlim értelmiség, mind az európai diaszpóra esetén megfigyelhető az elgondolás jelenléte. A fundamentalista iszlám mindent elkövet azért, hogy az iszlámról való gondolkodás teljes spektrumát tematizálja, ám ez sem az eredeti társadalmukban, sem Nyugaton nem valósul meg. A fundamentalista–szekularizációs törésvonal jelen van.

Összegzés

A fundamentalizmus sokat tesz azért, hogy az iszlámról szóló nyugati párbeszédet ők tematizálják. Velük szemben az Európában élő kozmopolita szekuláris muszlim értelmiség rendkívül nehéz helyzetben van. Saját identitás-meghatározásában meg

kell küzdenie a többségi társadalom előítéleteivel, képviselnie kell „muszlimságát”, miközben elhatárolódik a fundamentalistáktól.

Ebben a dolgozatban egyáltalán nem került bemutatásra az iszlám szúfi hagyományokhoz kapcsolható irányzata. Az iszlám misztika egy részről magas filozófiai rendszer, másrésztől a népi vallás-gyakorlatokba mélyen beleivódott gyakorlat. A szúfizmus hagyományosan nem fogalmaz meg a politikai/társadalmi rendszerre vonatkozó alternatívát, így euro-izlám koncepciója sincs. A szúfizmus az iszlám dogmatikát elfogató, de azt szinkretizmus révén folyamatosan megújító rugalmas rendszer. Elemei az iszlám rendszerében a rigid dogmatika mellett biztosították a rugalmas adaptációkat. A fundamentalizmus hagyományos ellenpólusa a szúfizmus, a modernitásban megfogalmazott oppozíciója a „szekuláris iszlám”.

Összefoglalásként elmondhatjuk, hogy a populációs adatok, demográfiai trendek és integrációs vetületek adatait vizsgálva, a kibocsájtó arab országokban és az európai kisebbség tekintetében egymáshoz hasonlítható trendek zajlanak. A termékenységi ráta alapvetően esik, mely ugyanazon középosztályosodási és modernizációs folyamatoknak az eredménye, amik a nyugati társadalmakban is végbementek. Ha a társadalomban felerősödik a re-tradicionális, a folyamat megreked, a nők visszakerülnek a tradicionális szerepekbe, a ráta ismét emelkedni kezd. Az „izlám” pozitív kontrakciójának felerősödésében jelentős szerepet játszik a konzervatív hagyomány felé fordulás, melynek erős hajtó eleme a „Nyugatban” való csalódottság. Ez az arab országokban a modernizációval hagyományosan összekapcsolódott nyugatosodással való szembefordulásban, az „izlám örökség” újralfedezésében, Európában pedig akkulturalizációs nehézségekkel szemben állított „saját és értékes identitás” hangsúlyozásában jelenik meg. Az európai muszlim kisebbség a kérdésben ugyanazon törésvonal – *a modern – tradicionális/szekuláris – fundamentalista tengely* – mentén tagolt, mint az arab társadalmakban. Az integráció és akkulturalizáció nehézségeire adott válaszok hasonlóak az arab térségben a modernizáció negatív hatásaira adott válaszokhoz. Azon tagok, akik sikeresek a modernizáció/akkulturalizáció adaptálásában, jelentős részben – de nem kizárólagosan – az individuális/szekuláris irányba mozdulnak el, azonban innen rekrutálódnak a fundamentalizmus szellemi vezetői is.

A kettős tér szocializációja számos elembe bontható. Az etnikai szomszédságokban

akkulturalizációs puffer, a kozmopolita rétegben egyéni megoldások és identitás-elemek kifejezésének eszköze. Jelenléte segíti az integrációt minden olyan területen, ahol a klasszikus szocializációban az állam (*dawla*) kategóriái megjelennek, de a kulturális szférában rejtett érték különbséget fed el. A legtöbb elem nem okoz diszsonanciát, belefér a pluralista szabadságjogokba. Anómiát azok a minősített esetek okoznak (*budúid* büntetések, nők jogai, becület-cselekmények), amik az arab világ modernizáció vs. tradicionalitás tengelyén is megfogalmazódnak. Ezek mentén a muszlim válaszkísérletek is megoszlanak, a középutas (arab kormányzati, *azharita*), de még a mérsékelt fundamentalista álláspont is sok esetben ezeket a gyakorlatban elveti – de intellektuális vitát nem folytat róluk. A radikális irányzatok pedig identitás-elemekkel töltik meg őket. Ezek akár a radikalizáció indikátorai is lehetnének.

Az euro-izlám interpretációi több, egymással versengő elméleti kezdemény keretében merülnek fel. A radikális lojalitást tagadó szélsőségek hangosak, de marginálisak, elemzésük a devianciákhoz és a kriminológiához köthető, apokaliptikus világképük az iszlámon belül sem jelent markáns és valódi alternatívát. Az Euro-izlám jövőjét valóban meghatározó irányzatok mérsékelték, és ideológiai síkon versengenek. Egyik sem tagadja a lojalitást, és az állami (szekuláris) törvények elsőbbségét. Qaradáwi párhuzamos vallásjogot, Tariq Ramadan a *sari'a* „elnapolását”, Bassam Tibi teljes szekularizációt hirdet. Nem látnak ellentmondást az iszlám umma és az állampolgári lojalitás között. Az iszlám tisztán kulturális entitását preferálják, de ennek a minőségéről eltérő véleményt alkotnak. Tariq Ramadan szalafita Muszlim Demokrácia modellje kiválóan használja a kettős tér duális szerkezetét, a *reális tér* elemeit kiválóan emeli át a *virtuális térbe*, a pluralista demokráciák kulturális terének értékeit használva és a nyugati demokráciák keretei között maradvány helyet követel egy új, európai muszlim identitásnak. A kisebbségi vallásjog (*fiqh al-aqallija*) pozitívuma, hogy pragmatikus alternatívát kínál a mindennapi vallás-gyakorlat kérdéseiben, és legitim módot a muszlimoknak az európai környezetben való élethez. Kihívása, hogy felerősíti és konzerválja a két alrendszer, a politikai (az arab *dawlahoz* hasonló európai állam) és a kulturális alrendszer (muszlim identitás, a vallási értelmiség által uralt *dín*) közötti értékkülönbséget, mellyel kritikusan szerint párhuzamos értékrendet, és végül is párhuzamos társadalmat segít elő.

Ramadan és Qaradáwi központi kérdései a muszlimok számára az európai környezetben megteremtett vallásgyakorlat körül fogalmazódnak meg. A muszlim vallásjog egyfajta ortopraxis, mely a mindennapi életvezetés szabályait rendezi. A *sari'a* szerteágazó és komplex jogrendszer, minősített – az értékkonfliktusok ütközőzónájába kerülő – büntetőjogi kategóriái mellett számos, az élet egyéb területén lévő életvezetést – mint az imák vagy együttélési viszonyok – szabályoz. Ezen területek jelentős része nem interferál a nyugati jogrenddel. Ramadan és Qaradáwi szerint a *sari'a* ezen részeinek elismerése létbiztonságot és nyugalmat jelent a vallásos muszlimoknak. Tibi elveti a *sari'a* politikai térben való létjogosultságát és a fundamentalista totalitárius ideológia politikai eszközeként tekint rá, mely visszaél a szabadságjogokkal. Bassam Tibi szekuláris/liberális euro-izlámja túllép a kettős tér rendszerén, és a kulturális alrendszert is érinti. A sari'a életvezetést érintő elemeit a magánszférában (ameddig az nem ütközik az emberi jogokkal) elismeri, individuális szabadságjognak tekinti, de a politikai térben nem ad neki teret. A fundamentalizmust egy totális politikai ideológiának tartja, amivel szemben hasonlóan kell fellépni, mint az őshonos európai totalitárius rendszerekkel szemben, a demokrácia védelmében. Míg a fundamentalisták az iszlámot a kulturális térből a politikai térbe akarják áttolni, addig Tibi a szekularizációt akarja kiterjeszteni az iszlám kulturális terére.

Európának egyre inkább komolyan kell venni az euro-izlámról való gondolkodást. Ahhoz, hogy képes legyen adekvát választ adni, meg kell értenie a muszlim közgondolkodásban feszülő dilemmákat.

Ábrák:

1. ábra: (Estimated Muslim populations in European countries as of 2016) (Growing Muslim Population, 2017)
2. ábra: Egyiptom demográfiai komparatív adatok – Összehasonlítás az európai trendekkel (Fertility Rate, total (birth per woman) Egypt Arab Rep, 1960-2018) (Egypt Infant Mortality Rate, 2019) (Statista.com, 2021)
3. ábra: Európai Muszlim népesség demográfiai adatai 2017-komparatív adatok: Németország (Growing Muslim Population, 2017)
4. ábra: Vallás fontossága az európai közösségek esetében (akik számára nagyon fontos %) (The Gallup Coexist Index, 2009)
5. ábra: A vallás fontossága az össznépeesség körében: arab és európai országokban (akik számára nagyon fontos %) (World Values Survey Wave 7: Q6 Important in life: Religion, 2017-2020)
6. ábra: Muszlim és nem muszlim lakosság % attitűdje a muszlim identitás erősödésére (Rostoványi 2011:35)
7. ábra: Lojalitás szintje az adott országban (Rostoványi 2011)
8. ábra: A saria törvények bevezetését preferálók aránya korcsoportos bontásban (Rostoványi 2011:46)

Felhasznált irodalom

- Al-Azhar to sue France over prophet cartoons al-Monitor. (2020.11.12.): <https://www.al-monitor.com/originals/2020/11/egypt-al-azhar-france-legal-action-cartoons-prophet.html> (letöltve: 2021.04.02.)
- Andorka Rudolf 2006 *Bevezetés a szociológiába*. Budapest, Osiris.
- Berry, John 1997 Immigration, Acculturation, and Adaptation. *Applied Psychology an International review* 46 (1)5-68. <https://doi.org/10.1111/j.1464-0597.1997.tb01087.x>
- Brown, Eric 2005 After the Ramadan Affair: New Trends in Islamism in the West. In Frakdin, Hellel – Haqqani, Husein – Brown, Eric *Current Trends in Islamist Ideology*, Vol 2. Hudson Institute, Washington, 7-40.
- Brown, Johnatan (2015. 10 25). Islam is not the Cause of Honor Killings. It's Part of the Solution: *YaQueenInstitute* <https://yaqueeninstitute.org/jonathan-brown/islam-is-not-the-cause-of-honor-killings-its-part-of-the-solution#ftnt4> (letöltve: 2021.04.02)
- Csicsmann László 2010 A Közel-Kelet demokratizálódásának esélyei. In uő. *Iszlám és modernizáció a Közel-Keleten*. Budapest, Aula 85-143.
- Controversial cleric let into UK: (2004. 07 07). *BBC NEWS.UK*. http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/3872585.stm (letöltve: 2021.04.02)
- Death sentence for freedom in Egypt (2015. 05 17) *al-Jazeera* <https://www.aljazeera.com/opinions/2015/5/17/death-sentence-for-freedom-in-egypt> (Letöltés: 2021.04.02)
- Dévényi Kinga 2009 A taqijja és a hidzsra kérdései az andalúziai iszlámban. *Keletkutatás*, 2009 Tavasz, 33-60.

- Dévényi Kinga *A kivándorlás elméleti alapjai az iszlámban*. <https://docplayer.hu/9044170-Devenyi-kinga-a-kivandorlas-elmeleti-alapjai-az-izlamban.html> (2018. 06.20)
- ECFR. (2020. 04.24). al-Maglis al-Urubi li-liftá' wa-al-bahath (Fatwa és Kutatás Európai Tanácsa) *al-Fatáwi* (Fatwák): <https://www.e-cfr.org/blog/category> (letöltve: 2021.04.06)
- Egypt Infant Mortality Rate (2019) *World Data Analysis*: <https://knoema.com/atlas/Egypt/Infant-mortality-rate> (ellenőrizve: 2020.03.05.)
- Egypt Population Live. (2021) *Worldometer Statistics*: <https://www.worldometers.info/world-population/egypt-population/> (2021.03.05.)
- Estimated Muslim populations in European countries as of 2016. (2016). *Statista.com*: <https://www.statista.com/statistics/868409/muslim-populations-in-european-countries/> (2020.03.05)
- Europe Growing Muslim Population Pew Research Center*. (2019): <https://www.pewforum.org/2017/11/29/europes-growing-muslim-population/> (letöltve: 2021.03.20)
- Fatma el-Zahani 2008 *Egypt Demographic and Health Report*. Cairo: Ministry of Health UNDP-EDHS.
- Fertility Rate, total (birth per woman) Egypt Arab Rep. (1960-2018) *Data World Bank* <https://data.worldbank.org/indicator/SP.DYN.TFRT.IN?end=2018&locations=EG&start=1960> (2020.03.05)
- Gallup Coexist Index*. (2009. 05.08) European Website on Integration-European Commission: <https://ec.europa.eu/migrant-integration/librarydoc/the-gallup-coexist-index-2009-a-global-study-of-interfaith-relations> (2021.03.05)
- Gellner, Ernest 1992 *Postmodernism. Raison and Religion*. London, Routledge.
- Gomaa, Ali (2006.11.24) Fatwa al-Azhar, Cairo: Against FGM/C. *Target Nehberg*: https://w3i.target-nehberg.de/HP-08_fatwa/index.php?p=fatwaAzhar (2021.04.21)
- Growing Muslim Population (2017.11.19). *Pew Research Center*: <https://www.pewforum.org/2017/11/29/europes-growing-muslim-population/> (2020.03.05)
- Hanafy, Khaled 2018 *Renewed Leadership Renewed hopes*. European Council for Fatwa and Research. <https://www.e-cfr.org/blog/2018/12/16/european-council-fatwa-research/> (2021.03.06)
- Islam Online News (2002. 09.13) Sheikh Yusuf Al-Qaradawi Condemns Attacks Against Civilians: *Forbidden in Islam*: <https://www.beliefnet.com/faiths/islam/2002/08/sheikh-yusuf-al-qaradawi-condemns-attacks-against-civilians.aspx> (2021.04.02)
- Islamic View of Female Circumcision (2021.02.21) *Dar el-Ifta al-Masriyya*: <https://www.dar-alifta.org/Foreign/ViewArticle.aspx?ID=125&text=circumcision> (2021.04.03)
- Jany János 2016 *Az iszlámizmus, eszmetörténet és geopolitika*. Budapest, Typotex.
- Johnson, Ian (2005.08.04). Islamic Justice Finds a foothold in Heart of Europe, Religious opinions from Afar Make Integratory thoughter for Big Muslim Population. *The Wall Street Journal* Vol. CCXLVI No. 24: <https://www.wsj.com/articles/SB112311814949504607> (2021.04.01)
- Killing in the name God: Religion is no excuse for violence, says Pope Francis (2019. 02.07) *Pittsburgh Post Gazette*. <https://www.post-gazette.com/opinion/editorials/2019/02/07/Killing-in-the-name-Religion-is-no-excuse-for-violence-says-Pope-Francis/stories/201902070023> (2021.04.02)
- Koch, Thorsten 2017 *Din wa Dawla? On Scope and Context of Political Authority in Islam*. University of Wales Postgraduate. https://www.researchgate.net/profile/Thorsten-Koch2/publication/321297861_Din_wa_Dawla_On_Scope_and_Context_of_Political_Authority_in_Islam_UWTSD_2017/links/5a1c0157a6fdcc50adecb165/Din-wa-Dawla-On-Scope-and-Context-of-Political-Authority-in-Islam-UWTSD-2017.pdf (letöltve: 2019.10.01)
- Krizmanits József szerk. 2006–2008 *Vallási fundamentalizmus – Tradíció, politika és radikalizmus az iszlám világában*. Budapest, L'Harmattan.
- Muslim cleric Yusuf al-Qaradawi refused visa*: telegraph.co.uk. (2008.02.07). <https://www.telegraph.co.uk/news/uknews/1577924/Muslim-cleric-Yusuf-al-Qaradawi-refused-visa.html> (letöltve: 2021.04.02)
- Neményi Maria – Vajda Róza 2014 Intricacies of Ethnicity: A Comparative Study of Minority Identities Formation during Adolescence. In Szalai – Schiff Migrant, *Roma and Post-Colonial Youth in Education across Europe Being Visibly Different* (103-119) Paglave, Macmillan, UK. https://doi.org/10.1057/9781137308634_7

- Oliver, Mark – Patel, Anushri (2005. 07. 19). Controversy over cleric's visit grows *The Guardian*. London. <https://www.theguardian.com/uk/2005/jul/19/july7.uksecurity3> (letöltés: 2021.04.02.)
- Parsons, Talcot 1967 *Sociological Theory and Modern Society*. New York, Free Press.
- Qaradáwi, Júszuf al- 1996 *al-Aqallijját ad-Díntíjja wa-l-hall al-islámi*. (Vallási kisebbségek és a muszlimság állapota) Cairo, Maktabat Wahba.
- Qaradáwi, Júszuf al- 1999 *The lawful and prohibited in Islam -Al-Halal wa-l-Harám fi al-Islam*. Indianapolis, American Trust Publications.
- Qaradáwi, Júszuf al- 1999 *Fiqh az-zakat: a comparative study: the rules, regulations and philosophy of Zakat in the light of the Qur'an and Sunna*. London, Dar Al Taqwa.
- Qaradáwi, Júszuf al- 2001 *Fi fiqh al-aqallijját al-Muslimah: hayát al-Muslimín wasat al-mudzstamá'át al-ukhra* (Muszlim kisebbségi valóság: a muszlimok élete a másik társadalomban) Cairo, Dár al-Shurúq.
- Qaradáwi, Júszuf al- (2009. 03 23). *Ikhwanweb The Muslim Brotherhood official English Website*. Qaradawi Calls On Ending Female Circumcision, Considers It Banned In Islamic Law: <https://www.ikhwanweb.com/article.php?id=19661> (letöltve: 2021.04.01)
- Qaradáwi, Júszuf al- 2009 *Fiqh al-Dzsihád: Dirásah Muqáranah li-Abkámih wa Falsafatih fi Daw'a al-Korán wa al-Sunna*. (A dzsihád vallásjoga: Összehasonlító tanulmány a hittérítésben lévő jogokról és filozófiáról a Korán és Szunna alapján). Cairo, Maktabat Wahbah.
- Qaradáwi, Júszuf al- (2016. 10 31). MEMRI TV CLips no 2005 *al-Jazeera Qatar* 28–30, 2009 Sheik Yousuf Al-Qaradhawi: Allah Imposed Hitler upon the Jews to Punish Them Allah Willing, the Next Time Will Be at the Hand of the Believers <https://www.memri.org/tv/sheik-yousuf-al-qaradhawi-allah-imposed-hitler-upon-jews-punish-them-allah-willing-next-time-will> (letöltve: 2021.04.01)
- Qaradáwi, Júszuf al-. et all. (1997. 07 21). Fatva és Kutatás Európai Tanácsa. *Alapszabály Fatva és Kutatás Európai Tanácsa*: <https://www.e-cfr.org/> (letöltve: 2021.04.06)
- Ramadan, Tariq 1999 *To Be a European Muslim*. Leicester, The Islamic Foundation.
- Ramadan, Tariq (2005.04.05). *An International call for Moratorium on corporal punishment, stoning and the death penalty in the Islamic World*. tariqramadan.com <https://tariqramadan.com/an-international-call-for-moratorium-on-corporal-punishment-stoning-and-the-death-penalty-in-the-islamic-world/> (letöltve:2021.04.02)
- Religion and Public Life Pew Research Center <https://www.pewforum.org/2017/11/29/europes-growing-muslim-population/> (letöltve: 2020.03.05)
- Religious Restrections Around the World. (2018–2020). *Pew Research Center*: <https://www.pewforum.org/essay/religious-restrictions-around-the-world/> (2021.03.05)
- Rostoványi Zsolt 2010 A „totalizáló iszlámtól” a „szekularizált iszlámig”. Az iszlám civilizáció a retradicionizáció és a modernizáció kettős szorításában. In Csicsmann László *Iszlám és modernizáció a Közel-Keleten*. Budapest, Aula 13-85.
- Rostoványi Zsolt 1998 *Az iszlám a 21. század küszöbén*. Budapest, Aula.
- Rostoványi Zsolt 2011 *Európai (euro-)iszlám, avagy az iszlám Európában*. Budapest, Grotius E-Könyvtár.
- Rostoványi Zsolt 2011 *Németországi iszlám közös-ségek*. Budapest, Grotius E-könyvek.
- Sheik Yusuf al-Qaradawi: *Theologian of Terror: ADL-Anti-Defamation League* www.adl.org. (2013.05.03) <https://www.adl.org/sites/default/files/documents/assets/pdf/anti-semitism/arab-world/Sheik-Yusuf-al-Qaradawi-2013-5-3-v1.pdf> (2021.04.02)
- Simon Róbert 2016 *Politika az Iszlámban. A muszlim társadalom anatómiája*. Budapest, Corvina.
- Sisi addresses Egypt's population growth in speech, calling more than two children per family 'a very big problem'. (2021.02.16) *Egypt Independent*: <https://egyptindependent.com/sisi-addresses-egypts-population-growth-in-speech-calling-more-than-two-children-per-family-a-very-big-problem/> (2021.02.06)
- Sisi urges families to have 2 children to save the state \$1 trillion. *Middle East Monitor* (2021.02.18) <https://www.middleeastmonitor.com/20210218-sisi-urges-families-to-have-2-children-to-save-the-state-1-trillion/> (2021.03.06)

- Stop Terror Sheikhs, Muslim Academics Demand: *Arab News*. (2004. 10.04). <https://www.arab-news.com/node/257332> (2021.04.02)
- Tibi, Bassam 2006–2008 Fundamentalizmus. In Kritmanits József *Vallási fundamentalizmus – Tradíció, politika és radikalizmus az iszlám világában*. Budapest, L'Harmattan, 135-152.
- The 'global mufti' Sarkozy barred from entering France: *France24.com* (2012. 03 28). <https://www.france24.com/en/20120328-sarkozy-bars-global-mufti-entering-france-sheikh-yusuf-qaradawi-toulouse-shooting> (letöltve: 2021.04.02)
- Tüske László 2006 Ez európai bevándorló muszlimok. *Beszélő* (11) 3. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/az-europai-bevandorlo-muszlimok>
- Tüske L. 2011 *Tariq Ramadan és az európai muszlim kisebbség*. Budapest, Grotius E-könyvek.
- UNDP–UNFPA 2018 Gender Justice and Low compressed–Egypt. *Arab Development Portal*: https://www.arabdevelopmentportal.com/sites/default/files/publication/gender_justice_and_the_law_compressed.pdf
- Vallás-felekezeti adatok a 2011-es népszámláláskor* (2011) KSH Központi Statisztikai Hivatal: http://www.ksh.hu/nepszamlalas/tablak_vallas (2020.12.09)
- Wie islamische Theologen auf Mohammed-Karikaturen reagieren. *Frankfurter Allgemeine Zeitung* (2015.01.21) <https://www.faz.net/aktuell/politik/ausland/mohammed-karikaturen-wie-islamische-theologen-auf-die-anschlaege-in-paris-reagieren-13381638.html> (2021.04.02)
- World and Continental Fertility Rate 1950–2020 *Statista.com*. (2021.02.17). <https://www.statista.com/statistics/1034075/fertility-rate-world-continents-1950-2020/> (2021.04.09)
- Wollner, Marta 2006–2020 *Participant Observation – Egyptian Middle Class Family Shoubra, Cairo*. 10-30 days yearly return, Cairo.
- Wollner, Marta (2017.05.27). Interview No.1. – *Integration Strategies*.
- World Values Survey Wave 7: Q6 Important in life: Religion*. (2017–2020). Online Data Analyzis WVS Database: <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSONline.jsp> (2020.03.05)

A magamfajta olvasó rendszeresen elidőz egy mű címének értelmezésével, hiszen igyekszik többféle magyarázatot adni a borítón szereplő fogalmaknak, kijelentő vagy kérdő mondatoknak.

Vallásosság – történet – szociológia – három hívó szó. Megerősítésként egy háromszög csúcsaira helyezte a tördelő a fogalmakat, előre vetítve az összefüggéseket. Bár kísért a csábítás, hogy olyan korábbi tudásainkat is belevetítsük a címbe, amelyek politikátörténeti, történetiszociológiai szempontból utal(hat)nak a hármas egységre, a művet olvasva azonban sokkal inkább úgy ítélem, a 'vallásosság' kifejezés a domináns, azaz primus inter pares szerepe van a tárgyalt témákat illetően.

A Szerző maga is értelmezi a kötet címét, mely „... tudatosan hajaz az „Oktatás – történet – szociológia” című, ugyane sorozatban megjelent kötetemre: vallásosság – szociológia, és vallásosság – történet a kötet tárgya, ... de a kötet végére remélhetőleg az is világossá válik, hogy a „vallásosság-szociológia” ... érdemben különbözik a vallás-szociológia legerterjedtebb megközelítésmódjaitól” (Nagy 2021:16.).

Még itt a borítónál, a kolofonnál, a verzónál maradvra felfigyelhetünk az Iskolakultúra könyvsorozat számosságára, témagazdagságára, hiszen ez a mű az 53. kötetet jelenti, melynek sorozatszerkesztője Géczy János.

A szerzőháttér kutatás támogatói a Wesley János Lelkészképző Főiskola, és a European Research Council FP7- 230518, így lehetővé vált egyedi adatbázisok kiépítése, longitudinális kérdések összekapcsolása, sokváltozós matematikai eljárások futtatása, elemzése, bizonyos esetekben saját kutatás elvégzése. A címből következik, hogy a felsoroltakon túl 1867–2018 között számos résztémában forráskutatás, dokumentumelemzés, értékelés folyt, s mindez annak szolgálatában történt, hogy elkülönüljön más diszciplínáktól a vallásosság-szociológia.

Monografikus igénnyel rendezte fejezetekbe Nagy Péter Tibor részben a korábbi tanulmányainak átdolgozott változatait, részben az elmúlt évek adatelemzéseiből írott tanulmányait. Mellőzi a kötet egységeinek felvezetését, viszont minden tanulmány végén az irodalomjegyzék gazdagsága biztosítja a további tájékozódás lehetőségét. A kutató értékválasztását, témakezelését is nyomon követhetjük a hivatkozások által. A fő- és az alfejezetek arányosak, a hangsúly a táblákban, ábrákban megjelenített összefüggéseken van, melyhez a Szerző többnyire rövid, és pontos elemzést társít. Bevált gyakorlata, hogy kutatói kérdéseit és hipotéziseit a tanulmányok elején ismerteti, az adatbázisok segítségével bizonyítja feltevéseinek jogosságát, de lehetőséget ad arra, hogy az olvasó szintén kérdezzen, erősítse vagy cáfolja a véleményét. Ezzel a módszerrel nemcsak az érdeklődők, de a felsőoktatásban résztvevők számára is példát ad, orientál.

A tanulmánykötetet Kamarás István lektorálta, s vállalta is, hogy bevezeti a művet, motiválja az olvasót. Előszava már címében (Vallás-szociológiai síkra és domborzat) jelzi írójának kettős szerepfelfogását: hol a vallás-szociológus, hol az olvasáskutató nézőpontjából értelmezi a monográfiát, s tőle megszokott alaposan ösztönzi az érdeklődőt a tartalom megismerésére és értelmezésére. A kötet négy fő fejezetének lényegi kérdéseire irányítja az olvasó figyelmét, újabb és újabb dilemmákat fogalmaz meg, de a továbbgondolás már a befogadó feladata. Azért is tanulságos mind a bevezető, mind a Szerző útmutatójának tanulmányozása, mert így az adatelemzésekből adódó értelmezéseket előkészítik az előzetes információkkal, a szakértői kérdésfelvetésekkel.

A Szerző útbaigazítását érdemes megfontolnunk: történész-szociológusként elkötelezett híve a nagymintás felvételek szisztematikus, sokváltozós összehasonlító elemzésének, ugyanakkor igényt tart autonóm véleménye kifejtésére, mellyel esetenként vitára sarkall. Nagy Péter Tibornak alapvetően ez alkotói módszere is, amely ebben a monográfiában kiteljesedik. Történhet ez azért is, mert gyakran hivatkozik korábbi írásaira, de továbbfejlesztve, kiegészítve azokat. Ha például az egyes alfejezetek irodalmait megnézzük, igazolódik, hogy a Szerző

1 Nagy Péter Tibor 2021 *Vallásosság – történet – szociológia*. Wesley János Lelkészképző Főiskola. Iskolakultúra – Könyvek 53. Sorozatszerk. Géczy János. DOI:10.14232/IQKONYV.Nagy.2021.306. ISBN 987-963-306-757-1, ISSN 1586-202X <http://mek.oszk.hu/22100/22109>

törekszik a lényegi források elemzésén túl az érdemi nézetkülönbségeket megfogalmazók közül kiemelni azokat, akiket kitüntetetten említésre méltónak tart, függetlenül attól, hogy egyet ért vagy sem az álláspontjukkal. Ez a megoldás több szempontból ösztönzőleg hat: a befogadónak vitára, további kutatásra nyílik lehetősége, ami a recepció szempontjából éppúgy értékes többlet, mint módszertani megfontolásból.

Szintén Nagy Péter Tibor szerzői bevezetőjéből tájékozódhatunk a feldolgozott és elemzett források köréről:

- az állam és az egyház oktatáspolitikai-történeti kapcsolatrendszeréről
- a különböző felekezeti csoportok iskolázottságának elemzéséről
- más szerzők (döntően Csákó Mihály, Szántó János) vallásszociológiai kutatásairól
- a rendszerváltást követően az állam és az egyház viszonyát feltáró, döntően liberális ellenzéki körök vizsgálatairól
- miközben hasonló témái közül a 2000-s évek során meghatározóvá a fent jelzett témák közül az „egyes felekezeti csoportok iskolázottsági egyenlőtlenségei” váltak, a vallásosság-szociológiai megközelítésű tanulmányok száma viszont gyarapodott. A két megközelítés alapvetően abban különbözik, hogy az elsőkben az egyes foglalkozási, iskolázottsági csoportok megragadásának, megkülönböztetésének eszközeként használja a felekezeti különbözőség jelzésrendszerét, nem vizsgálva, hogy az adott személyek és csoportok a vallásosság-szekularizáció tengelyen hol helyezkednek el, addig az utóbbiban a különböző mértékű és többféle dimenzió szerint megragadható vallásosság és a szekularizáció a fő témák. Utóbbi írások képezik a jelen kötet alapját.

Itt említeném meg, milyen fontos nemcsak módszertani szempontból a vallásosság szociológiájáról és a felekezeti szociológiáról írott két rövid fejezet. Azt példázza: a kutatónak rendkívüli felelőssége van abban, hogy milyen mintára (esetünkben a hazai népszámlálás több mint 100 éves adatainak, illetve az empirikus – döntően nagymintás – kutatásoknak a feldolgozása), és milyen kérdezőtechnikákra (eldöntendő kérdések, szöveges vagy szöveg nélküli skálázások stb.) alapozva történik az adathalmazok megfeleltetése. Nagy Péter Tibor bemutatja ezen kívül a népszámlálási adatok felekezetszociológiai jellemzőit, a mérések korlátait, mellyel

felkészíti az olvasót egy sajátos 'kalandozásra' a későbbi adatbázis-értelmezést illetően. Hasonlóképpen rávilágít a Szerző a közvélemény-kutatásokból nyert információk bizonytalanságára.

Szisztematikusan haladva a fejezetek jól tagolt rendszerében az olvasónak lehetősége van a több évtizedes kutatómunka strukturális áttekintésére, a differenciált problémakezelésre, de az is szembeötlő, hogy a Szerző mindvégig a vallásosság szociológiájáról beszél. Ennek bizonyítására valamennyi fejezetből olyan részt emelek ki, amely különösen elgondolkodtatott.

– **A rövid huszadik század kényszerei** (2. fejezet)

Kiemelt fejezete és gondolata: *szekuláris és modern értékek*. Hans Joas-szal és Kamarás Istvánnal egyetértve ez a fejezet azt erősíti, hogy nem a vallásosok és a nem vallásosok, hanem az univerzalisták és a partikularisták között van a nagy szakadék. Szintén megfontolandó az a sommás vélemény, miszerint az elemzett évtizedeket meghatározta a „lelkiismereti és vallásszabadság ügye, [amely] folyamatosan pro és kontra állami preferenciákkal nézett szembe.” (57)

Tanulságos a Horthy korszak vallás- és iskolapolitikájának bemutatása. Nagy Péter Tibor és Kamarás István erről hasonlóképpen vélekedik: mindketten kiemelik a falu közösségének megtartó, éltető szerepével szemben a városiasodást, és ezzel együtt a nemzeti gondolat megerősödését, az iskolázottság és az értékválasztás szempontjából pedig a töredezettséget, melynek markáns társadalmi jelei a nevelés- és oktatásügyben érhetők tetten. Nyilván ebben szerepe lehetett Erdei Ferencnek és követőinek, illetve a falukutatóknak, akik szociográfiáikban kendőzetlenül megjelenítik az elszegényedés gazdasági, társadalmi összefüggéseit, utalva a személyes leszakadás, elszigetelődés okaira (analfabétizmus, aluliskolázottság, technológiai fejletlenség, a tradicionális kisközösségi nyomás a személyes kibontakozással, a modernizációval szemben stb.). Így válik értelmezhetővé az univerzalisták és a partikularisták szembenállása.

– **Az ezredforduló** (3. fejezet)

Elöljáróban megerősítem Nagy Péter Tibor általános is hangoztatott, de ebben a tanulmánykötetben különösen bizonyított érvelését: minden elemzés sarokkövének tekinti a szocio-demográfiai mutatók közül kiemelni az iskolai végzettséget, a lakóhelyet és az életkort. E hármasság jellemzi döntően az adatok elemzését, legyen az keresztábra-jellegű, vagy sokváltozós megközelítésű.

A 3. fejezet tanulmányai közül – kutatási érdeklődésemnek megfelelően a „Vallásszociológiai lehetőségek a fiatalság meghatározásában” (177-210.) választottam alaposabb olvasásra. Már a hipotézise elgondolkodtató, de a tanulmány végén az összegzés igazolja a kérdésfeltevés jogosságát: „... mennyire döntő faktor a fiatalság a társadalmi térben elfoglalt hely kijelölésében, az értékvilág meghatározásában?” (Nagy 2021:211.)

NPT a fiatalság történelmi fogalomváltozásainak főbb állomásaira utalva bemutatja azokat az elemzési lehetőségeket, adatbázisokat, amelyekből egzaktul megfogalmazható, mit/miket tekinthetünk a vallás mint indikátor kérdésének (nyilván értékválasztási problémaként megfogalmazva azokat), hogyan viszonyulunk az ezredfordulót követően az ún. „szekularizációs hipotézishez”? A 90-es évek utáni sajtós magyar politikai, társadalmi helyzetből adódóan érinti a fiatalok politikai szocializációjának és a vallásosságának az összefüggéseit, ahonnan eljut a saját kutatói kérdése megfogalmazásához: csoportkonstituáló tényező-e a fiatalság? (Nagy 2021:215) Egy – a TÁRKI által több fázisban felvett omnibusz adatbázis egybefűrésével – közel 50.000 fős mintával dolgozott, amely egyedülálló. Ezt egészítette ki a 2001-es népszámlálás, a mindenkor nagyminta (általában 8000 fős minta) Ifjúságkutatás 2000, 2004, 2008-as vallás-releváns adataival.

Könnyen belátható, hogy a Szerzőnek így lehetősége volt megfelelő elemszámú mintán vizsgálni, számszerűsíteni például a strukturálisan adott különbözőségeket, mint a családi állapot, a differenciált iskolai végzettség – különös tekintettel a felsőfokú végzettségük arányára –, a munkamegosztásban betöltött szerepükre. A jól elkülönülő csoportokat ezután újabb vizsgálatnak veti alá, melynek fókuszában a felekezethez tartozás, illetve nem tartozás áll. Impozáns az a bizonyítási eljárás (ld. a kötetben az ábrák, táblák sokaságát), amellyel Nagy Péter Tibor dolgozik, és minden alfejezetében ezzel a módszerrel jut el a véleménye argumentálásához, összefoglalásához.

Megkerülhetetlen az elemzés szempontjából éppúgy, mint az ifjúságról vallott nézetek közötti különbségek bemutatásában, és az ebből fakadó elméletek újra gondolásában is például a generáció vagy korcsoport kérdése.

A szerzőgázó adatelemzést követően ennek az alfejezetnek a következtetései jól példázzák a Szerző kettős kutatói magatartását: azonos súllyal rendeli egymás mellé a szociológiai tényeket és a társadalompolitikai okokat történelmi kronológiába ágyazottan.

– **Választások** (4. fejezet)

Ebben a részben több kiemelkedő írásra utalnék. Egyetértek Kamarás Istvánnal abban, hogy az itt olvasható „A keresztény értelmiség és az antiszemitizmus” tanulmányban (267-277.) szellemes és módszertanilag izgalmas indikátort alkotott a Szerző (Csurka-indikátor), miközben a választások hatását elemezte.

Ismertetőmben mégis egy másik tanulmányról oszthatnám meg a gondolataimat, ez pedig „A keresztény értelmiség és nem keresztény pár választása” (257-266.) című írás.

NPT a kötet elején, az útmutatójában hangsúlyozza: tudatosan elemzi a vallásosság kapcsán a hazai népesség zsidókról alkotott véleményét, attitűdjét, nem mossa össze a kisebbségekről alkotott nézeteikkel. Szembeszáll a közhellyel, sztereotípiákkal, jelezve: a hazai, de a nemzetközi társadalomkutatók körében is fellelhető problémahárítással, elhallgatással épp ellenkezőleg, egzakt bizonyítékokat keres az elutasítás, az erősödő antiszemitizmus jelenlétére a társadalom valamennyi csoportjában, szinte életkortól, iskolai végzettségtől függetlenül.

Ez a rövid tanulmány a lényegről beszél: „... a második világháború óta a nagy keresztény egyházak nem vállalják fel (hivatalosan legalábbis) a keresztény-zsidó házasságok helytelenítését... Másodszor az úgynevezett 'romantikus házasság' mint társadalmi norma teret nyert az üzleti vagy szövetségi motivációjú házasság elképzelésével szemben” (Nagy 2021:259).

Ajánlom e tanulmányt nemcsak azoknak, akik szociológusként évtizedek óta alkalmazzák a Bogardus-skálát és annak többféle „magyarított” változatát, hanem azoknak is, akik ebből a speciális elemzésből érthetik meg az attitűdök mérésének fontosságát, az azokból levonható eredmények személység- és társadalomformáló szerepét.

– **Vallási döntések** (5. fejezet)

Kamarás István bevezetőjében már felhívja az olvasó figyelmét egy olyan tanulmányra, amelyet a kötet szerkesztése szempontjából érdekes befejezésnek találok. A zeneértők számára felidézem, hogy az úgynevezett „félzárlatra” gondolok (tonika, szubdomináns, domináns), ugyanis érezhetjük a lezártág hiányát, mégis, fontos gondolatkísérlettel állunk szemben.

„Az eredendő bűnben való hit társadalmi kontextusa” (295-304.) című írás többféle elemzést kíván, mégis ebben a recenzióban csak néhány észrevételt teszek.

Mi az eredendő bűn? A Szerzőt hosszú ideje foglalkoztatja ez a kérdés, melyre már eddig is számos alkalommal kereste a választ különböző adatbázisok, lakossági megkérdezések alapján, de itt, e kötet végén összegzésre vállalkozik.

Megállapításai:

- az iskolázottságtól függ szoros korrelációban az elfogadás, illetve az elutasítás, kevésbé felekezeti jellemző
- a fordított U görbe nem alkalmazható automatikusan, mégis „... a hívő embereken belül az eredendő bűnben való hit is megoszlik egy tradicionális-paraszti és egy tudatosabb középosztálybeli népességre” (299-300.)
- bár nem részletezi, de egyértelműen utal arra a felmérésekben is igazolt összefüggésre, hogy pl. egy konkrét dogma elutasítása együtt jár társadalompolitikai értékekkel, és olyan attitűdökkel, ahol... „véltőleg az adott álláspontok evilági asszociációi hozzák létre a kapcsolatot a társadalompolitikai attitűd és a teológiai nézet elfogadása között.” (Nagy 2021:300)
- A Szerző erős állítása, mely a kötet záró mondata is: „... az egyéni felelősség társadalompolitikai talaján állók társadalmi nézetei, az 'evilági habitusa' hat ki a teológiai meggyőződésre és nem fordítva. Magyarán: a 'pozíció' határozza meg a 'vallásosságot' (legalábbis annak egyik indikátorát)” (Nagy 2021:300).

Töprengésre, párbeszédre, önvizsgálatra alkalmas a tanulmánykötet – olvasóinak habitusa szerint –, és megkerülhetetlen abban a társadalmi miliőben, ahol az egyéni véleményformálás egyre óvatosabban történik, ahol a nyilvánosság inkább feszélyez, semmint felszabadít.

A FÜGGÉS AUTONÓMIÁJA

[DOI 10.35402/kek.2021.3.13](https://doi.org/10.35402/kek.2021.3.13)

Szokássá lett, hogy múltbéli vagy régi gondolkodók fölidézése az aktualitások közül leginkább a születési vagy halálozási évfordulók táján válik gyakorivá/lehetséggé, máskor nemigen. Főleg ha egész oeuvre, az életmű teljes mivolta lesz időszerevé valamiért, esetleg rejtekező vagy nyílt renaissance indul az újraértelmezések, megértések, vitakérdések kapcsán – mint az példaképpen a Marx 150. évfordulón a *Tőke* megjelenésének alkalmával is zajlott. Megesett hasonló értékszemponitú vita a magyar közgondolkodásban és politikai filozófiában is meghatározó jelentőségű Lukács György kapcsán is. S nem mert (csupáncsak) ez tenné indokolttá, hanem mert változó értékrendünkben is előfordul számos olyan elem, melynek nem egyformán van súlya névnapkor, születési évforduló alkalmával vagy művek megjelenése esetén, de az „alkalom-szülte” újraértékelések szinte mindig hoznak új szempontokat, friss belátásokat, keményebb ítéleteket és méltóbb felértékeléseket is. Lukács esetében talán nehezebb ez, hisz művei éppenséggel nemigen jelennek meg az elmúlt harminc évben (az antikváriumok sem vesznek tőle semmit, annyi a raktárkészlet belőle, a szülői generációk meg már lassan kidobják a polnyi mennyiségű magyar összkiadást), s emellett olvasottsága alighanem a száz éves átlag alá csökkent maximálisan, piaci értéke pedig (ha nem könyveit, hanem hivatkozási mutatóit tekintjük) talán még mélyebben ez alatt van. S mégcsak nem is kézenfekvően ismeretelméleti vagy politikai filozófiai kérdés mindezek „miért?”-je, hanem leginkább ideológiai – ebben pedig talán nem is tér el olyannyira az életútja során még Átala is képviselt irányzatosságoktól, kizárólagosságoktól. Könyvpárti lévén mégis azt mondom: a respektus hangján sem csekély, amit Lukács előtt, idején és után a magyar filozófia értékszemponitú mértékrendszere gyarapodott életművé révén.

Van ugyanis egy kör, talán korosztály is, talán a szakmai respektus mentén emlékezők köre is egyúttal, akik számára Lukács még a hivatkozható, értelmezhető tünemények világa. Nem kizárólagosan, de a Lukács György Alapítvány sorsa körüli vitákban, érdekvédelemben, a megőrzés pártján szólalt meg többségük, mikor az akadémiai sodrások

között mint intézményi felügyeleti célpont ez is terítékre került. Az életmű és értékei azonban mégsem mentek „pocsékba”, adott szakmai kör pedig készséggel kitart illendő említése mentén. Ha lehet itt példaképpen a legkitartóbb tanítvány, Heller Ágnes munkáira hivatkozni, ezekben is rendre megjelenik a meghaladás, a függetlenedés, a más irányba eltérés, olykor a zordabb kritika tárgyaként, de a feltétlen elismerés alanyaként nem különben. Lukács valóban Lukács maradt, akár emígy, akár másképpen olvassák – már akik olvassák a félbal/újbal/újmozgalmi lelkületűek körének interpretációit is beleértve.

Szabó Tibor már a nyolcvanas évek közepétől alapszinten foglalkozik a Lukács-recepcióval, a demokrácia és Lukács viszonyával, számos részkérdéssel is – újabb kötetében azután már nem nehéz respektusát, sőt mint a Szegedi Lukács Kör elnökének állásfoglalás-értékű szavait fölfedezni. Már címe is a „jelentős és önálló filozófiát kidolgozó teoretikusra” utal: *Lukács György az autonóm filozófus. Kritikák, viták, teóriák.*¹ Szabó a Gramsci, Sartre és a nemzetközi filozófiai gyakorlat hermeneutikai eszközeivel, az esztétika és filozófia irányzatainak illő kontextusában tárja föl a lukácsi gondolatvilágot könyve négy fejezetében (és angol összegzésében), *Bevezetőjében* már a „provokatívnak” tetsző kérdéssel készíti továbblapozásra az Olvasót: „Ki is volt valójában Lukács György?” (7-10. old.) a „fejlődés elvét” kimutatva, „az egész életművét egységesként felfogva”, mely „nem csupán befogadta a nemzetközi a filozófiai szakirodalom eredményeit és továbbfejlesztette azokat, hanem tudományos teljesítményével, felkészültségével, széleskörű tájékozottságával, fogalomalkotó és magas absztrakciós szintjével képes volt vissza is hatni a nemzetközi filozófiai gondolkodásra, képes volt befolyásolni annak 20. századi irányát” (idézet a hátoldali ajánlóból).

Magam nem vagyok „lukácsista”, mégcsak „Lukács-bölcsődés” sem, így egyidejűleg képesnek képzelem magam Szabó alapüzenetének befogadására és a lukácsi örökség kritikai értelmezésére. Ez utóbbira persze (itt és így) bizonyonnyal nem leszek

¹ Gondolat Kiadó, Budapest, 2017., 273 oldal

képes, de néhány momentumra rálátni talán elegendő egy marginális közelítés is. Egy ismertetőnek nem elemi tartozéka a lelkesedés, de feltétele a valamilyen mértékű állásfoglalás, az impresszió tisztá elhelyezése a belátás és rálátás viszonylatai között. Szabó munkáját ebből az aspektusból nézve, a befogadói státust a kritikaival alapozva úgy látom: korok és körök ártekinthető mérlegelésében igen jelentős funkciója van a megértésnek és elfogadásnak. Ennek saját szempontomat tekintve két komponensen nevezhető meg: maga Lukács és műve, illetőleg Szabó és aktuális műve. Előbbit illetően nem tudok kellően mélyre ereszkedni, de (és mert) úgy látom, a Lukács-iskola és Lukács-óvoda együttes köreit tekintve is megosztott a Mester művének befogadói oldala, s meglehetősen keveseket tudnék felsorolni, akik nem hívó vagy tisztelő, hanem kritikus aspektust alakítottak ki munkáival kapcsolatosan és azt mindmáig tartani is képesek. E kisebbségi kört leszámítva szinte alig tudnék olyanokra utalni, akik nemcsak ismerték, használták, respektálták, de értően idézték is vagy netán továbbgondolták Lukácsot. Szabó Tibor egyik (nem kimondott, de sejtetett) alapigazsága, hogy Lukács munkái – melyekhez egykoron saját magának is ambivalens viszonya volt, melyeket javarészt ő maga is befejeztelennek látott sok tekintetben... –, az utókor szeme előtt olyan valóban autonóm univerzumként maradnak egységben, melyek mellett és fölött csakis az európai filozófusok legkivételesebb grémiuma maradhatott partnerségben. S ha belegondolunk, hogy Lukács filozófiai vitái, Jaspers, Heidegger, Adorno, Mannheim, Russell, Sartre, Merleau-Ponty, Buharin, a Bécsi Kör, az egzisztencialisták és számos hazai pályatárs teóriáival folytatott elméleti csörtéi lényegében lefedik a 20. század első felének európai diskurzusait, akkor ennek a Szabó megfogalmazta „autonómiának” igenis megvan a maga jogosultsága. Ha másképpen nem lenne is, a század második fele és az elmúlt félszáz év biztosan kínált még releváns nézőpontokat. Befogadói ellenállásom tehát kényszerűen megtörik az objektívabb mércén, mely az európai filozófia válasza lenne a lukácsi életműre (legkivált korai írásaira, a Történelem és osztálytudat-ra, valamint az Ontológiá-ra), s melynek az esztétika felé elágazó irányai nehezzé teszik a „tisztán” filozófiai mérlegelést, sőt még nehezebbé a két tudományterület elválaszthatóságának naiv képzetét is. Köztes terület marad talán a kultúra eluralásáért folytatott elméleti és ideológiai harc, a politikai szilenciumra ítéltsg közben írott művek és a következetes osztályharcos művészetpolitikai,

politikai ideológiai teóriák sora, melyeket a marxista esztétikán túlról részint meghaladott a korszak megannyi egyéb teoretikus irányzata, de még a hazai művészeti törekvések és ízléskorszakok számos változata is – ezekkel folytatott viták vagy ideológiai megidézések sora (pályatársak tömegének munkásságában, vagy a közvetlen „lukácsista” követők széles körében, akikről mint epigonokról már a negyvenes évek vitáiban is különvéleménye volt, az 56-os Petőfi Körben tartott előadása nyomán pedig kemény ellenkezése is) – mindez rányomta bélyegét a közvetlen ideológiai háborúzás csatáira, s megmaradt a metaszintű elméletalkotás szféráiban.

Mindezek nemcsak kiolvashatók Szabó munkájából, de megannyi szövegtöredék, hivatkozás, megidézett vélemény, részletezett kontextus alakjában kontrasztot is képeznek a filozófus opusza körül. Szabó mintegy a „végéről” kezdi a Lukács-portrét, a „megélt gondolkodás”, a *Curriculum vitae* felől indítva az első fejezetet, a másodikban (27-87.) a lukácsi filozófia elemeit taglalja elméleti polémiák megidézése révén, a pozitívizmus-kritika segítségével és az egzisztencialistákkal folytatott diskurzus anyagával, végül a „szemléleti materializmus” (Buharin), a „tudatosság és praxis” (Rosa Luxemburg), a „realizmus vagy avantgárd” (Brecht) és a „demokrácia-vita” (Bibó és Lukács) nagyobb tömbjeivel (89-176.). A harmadik (177-260.) hosszabb fejezet a filozófiai antropológia és a politikai ontológia dimenziói között az etikai alapkérdések, az emberlét „lehetőségessé vált” lételméleti talányai és a „demokrácia versus totalitarizmus” problematika köré szerveződik, ebben még alternatív reflexiók is fel-feltűnnek a „két Lukács” teória (a fiatalkori, meg az „értéktelen marxista”) elemei, vita-anyagai, hivatkozásai kapcsán. Szabó Tibor azóta a Filozófiai Szemle hasábjain már a friss szakirodalomra reagáló szakemberként (Lukács György és a radikális praxis?) a „forradalom végtelensége” kérdéshez is útmutatót kínál (s ebben a Böcskei Balázs szerkesztette elméleti kötet tanulmányai is előzmények lehetnek, melyekről recenzióját írta), tehát tartalmak és ellentmondások sokszorosa fejszik az „autonóm Lukács” ideálképe mögött. Izgalmas mindenesetre, mennyi burkolt és rejtélyes világ, szürke és láthatatlan kihívás, leplezett ideológiai elszántság és gögös politikai retorzió kavarg a háttérben, miközben az előtér látszata a teljhatalmú, moszkovita, sokáig Sztálin-hitű Lukács autoriter egyeduralma, a magvas filozófiai előélettel, filozófiai kultúrával és európai respektussal nemigen rendelkező magyar

bölcsélet homlokzatán szereplő személyneve és az egyetemi-akadémiai katedra biztosítotttsága látszatát kínálják. Eközben mindazok, akik a magyar bölcsészeti tudás akadémiai szféráiban átlátással rendelkeznek, nemigen nélkülözhetik a Lukács előtti filozófia nem-dogmatikus, de irányzatos történetiájának kényszerű újraírását Lukács megjelenését követően... Ennyiben is új, „automóm”, korszakalkotó és hagyatékát tekintve talán mindmáig fel sem dolgozott az, amit életműveként fémjelez személyneve és öröksége is.

Szabó Tibor kötete egyike a sok-sok-sok Lukács-monográfiának. Ezek többségét történeti értékük és recepciót jelző forrás-mivoltuk után már nemigen forgatjuk. Szabó pragmatikusan és méltányosan kerüli ki a függés autonómiáinak eseteit a Lukács-növendékek esetében és a száználmas epigonok megítélése terén is. Mai szemmel és elvárásokkal, a posztmodern, a közösségelvű, az egyéb alternatív filozófiák mentén végiggondolható 20. század második fele immár lehetővé teszi a Lukács-recepciót és teljesebb rálátást, de erre mintha nem lenne korszakos igény és várákozás. Szabó elébe megy a számító korszakolásnak, s leteszi névjegyét a kritikák, viták, teóriák, konstrukciók és dekonstrukciók anyagának méltányos szemlélésével amellet, hogy Lukács sokféleségét (vagy arculatait és akár időszakos grimaszait is) úgy jeleníti meg, miként azt majdan egy utókorai visszatekintés immár megkerülhetetlen opuszként regisztrálhatja. Kell az ilyen könyv – ha nem is épp Lukácsnak vagy művének, de az örökséget még (és már) felbecsülni képesnek látszó jövődónek! Abban ugyanis semmi sem lesz elveszettebb, mint a reflektálatlan múlt és túlaktualizált jelen tétova együttese, amilyenek a mai, kortárs szakirodalom még láttatni képes a magyar filozófia (szeretem-nemszeretem) klasszikusát...

SZERZŐINK

A.Gergely András (Budapest, 1952) társadalomkutató, az ELTE TáTK, a PTE és (olykor) az SZTE oktatója, folyóiratunk főszerkesztő-helyettese.

Bana Tibor (Körmend, 1985) PhD-hallgató, Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Demográfia és Szociológia Doktori Iskola.

Bencze Ádám (Debrecen, 1987) PhD hallgató, Debreceni Egyetem Humán Tudományok Doktori Iskola Nevelés- és Művelődéstudományi Doktori Program.

Bognár Tekla (Miskolc, 1990) doktoranda, Moholy-Nagy Művészeti Egyetem, Doktori Iskola. Témavezető: Dr. Antalóczy Tímea, egyetemi docens.

Fekete Mariann (Tiszalök, 1972) PhD, szociológus, egyetemi adjunktus, a Szegedi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar Szociológiai Tanszékének oktatja. Diplomáját Szegeden szerezte, majd az ELTE Szociológia Doktori Iskola Interdiszciplináris Kutató Programjában szerzett PhD fokozatot. Ifjúság- és oktatásszociológiát, módszertani tárgyakat oktat, főbb érdeklődési és kutatási területei: ifjúságszociológia, kultúra és társadalom, oktatásszociológia.

Halász Dániel (Gyöngyös, 1981) fotográfus, képzőművész, jelenleg a Moholy-Nagy Művészeti Egyetem Doktori Iskolájának DLA kutatója. Korábban mesterdiplomát szerzett a MOME Fotográfia és az ELTE Skandinavisztika szakán. Főbb érdeklődési területei: fotográfiai reprezentáció, tárlékonyság, vizuális kultúra, periféria.

Izsák Éva (Miskolc, 1969) PhD, habilitált egyetemi docens, ELTE TTK Földrajz- és Földtudományi Intézet. Fő kutatási területe: városföldrajz, településszociológia, városi terek és földrajzi környezet kapcsolata.

Kertész Noémi (Budapest, 1999) a MOME designkultúra szakos hallgatója.

Kis Diána (Dunaújváros, 1989) PhD-hallgató, Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Demográfia és Szociológia Doktori Iskola.

Nagy Ádám (Budapest, 1972) PhD, habilitált egyetemi docens. Tudományos fokozatait neveléstudományból szerezte, de érdeklődése szerteágazó (nevelés, pedagógia, politológia, közgazdaság, műszaki, jog). Korábban az ITTK igazgatója, alapító főszerkesztője a Civil Szemlének és az Új Ifjúsági Szemlének. Kutatási területei: ifjúságkutatás, ifjúsági ügyek, szabadidő, szociálpedagógia, civil társadalom.

Pataki Gyöngyvér (Budapest, 1971) a Társadalomtudományi Központ Politikatudományi Intézetének külsős munkatársa. Biológiai, szociológiai és filozófiai előképzettséggel kutatási területe az állampolgári szocializáció, illetve annak térbeli, történeti és politikatudományi vonatkozásai.

Szabó Árpád (Komló, 1993) a PTE BTK Demográfia és Szociológia Doktori Iskola harmadéves hallgatója. Doktori kutatási témája a magyarországi lakáspolitikai történelmi bemutatása a szocialista rendszer kiépülésétől napjainkig.

Tibori Tímea (Békéscsaba, 1950) szociológus, lapunk főszerkesztője.

Vukov Anikó Veronika (Szeged, 1984) néprajzkutató, valláskutató. Tanulmányait a Szegedi Tudományegyetemen végezte, jelenleg a Szegedi Tudományegyetem Történettudományi Doktori Iskolájának hallgatója. 2013 óta Móra Ferenc Múzeum muzeológusa. Készülő doktori dolgozatában a közelmúlt és napjaink népi gyógyászatát vizsgálja a gyógynövényhasználat tükrében. Érdeklődési területei még: tisztálkodás és higiénia néprajza (e témából 2015-ben kiállítást rendezett „*Házi szappanytól az arczenőcsig*”. *Paraszti tisztálkodás – polgári divat* címmel, mely négy múzeumban szerepelt), továbbá a kisiparosok néprajza. A XXIX. OTDK-n III. helyezést ért el a „*hagyományörzés vallásossága*” – az *egyéni vallásosság példái* című dolgozatával. Az ebből készített publikáció a *Tabula* 2017/1–2. számában jelent meg. Írásait több ízben közölte már a *Kultúra és Közösség* is.

Wollner Márta (Budapest, 1979) jelenleg az ELTE Társadalomtudományi Kar, Szociológia Doktori Iskola Interdiszciplináris Doktori képzésének PhD-hallgatója. Az ELTE Állam és Jogtudományi Karán politológusként végzett 2003-ban, majd az ELTE Bölcsészettudományi Karán, Keleti Nyelvek és Kultúrák Séri Filológia és Arab Szakán 2009-ben BA, majd 2014-ben Arabisztika MA diplomát szerzett. Kutatási területe: szociológiai érték kutatás a Közel-Kelet társadalmi viszonyaiban, és az európai muszlim kisebbség diaszpóráiban. Disszertáció: Értékpluralizmus a modernizálódó Egyiptomban.

„Harmonizációs programok”

Helyszín: TIT Stúdió Egyesület Székháza,

1113 Budapest, Zsombolyai u. 6.

E-mail: info@tit.hu; **Tel.:** 344-5000; **Honlap:** www.tit.hu

A TIT Stúdió Egyesület (TIT SE) tisztelettel ajánlja honlapját és helyszínét: **jöjjön el programjainkra, hívja érdeklődő ismerőseit!**

Ismerje meg és ajánlja:

Gombász Szakkör, Ásványbarát Szakcsoport, Csapody Vera Növénybarát Kör....

Rátkai Márton Klub, Dunatáj Mozi....

Fedezze fel a világot!, Aranykor Jóga.....

Az előadók, közreműködők ingyenesen válogathatnak a Kultúra és Közösség folyóirat régebbi számaiból... Könyvek böngészése...

Várjuk javaslatait!

Dr. Koncz Gábor igazgató. Az épület lehetőségeinek megtekintése, rendezvényi megállapodások: **Bácsfai Linda rendezvényi menedzser.**

E-mail: titstudio06@gmail.com

Állandó tárlatok:

„A legnagyobb boldogságom, ha másnak tudást és örömet nyújthatok...”

Öveges József (1895–1979) emlékkiállítás

„Ásványok és ősmaradványok...”

A TIT SE Ásványbarát Szakcsoportjának kiállítása

VEDD MEG, VÉDD MEG!

A Filmvilág megjelentetéséhez továbbra is szükségünk van a filmszakma és olvasóink támogatására, mert a pályázati támogatás a költségeknek csak felét fedezi. Minden megvásárolt vagy **előfizetett példány**, minden mecénási gesztus hozzájárul az *egyetlen* magyar filmművészeti folyóirat fennmaradásához.

A szakma szolidaritása különösen fontos számunkra. A filmkultúra egységes egész: ahol nincs kritikai élet, vita és közös gondolkodás a filmekről, ott hamarosan a filmművészet is megszűnik.

Nemcsak milliomos lehet mecénás.

Aki megveszi az újságosnál a Filmvilágot – mindössze havi 490 forintért – a Filmvilág megbecsült szponzora lesz. Előfizetéssel még olcsóbb, még egyszerűbb.

És akinek többre telik, többet is segíthet:

FILMVILÁG ALAPÍTVÁNY

MKB Bank Zrt.

10300002-20340016-70073285

Utalás külföldről:

MKKB HU HB

IBAN: HU80 1030 0002 2034 0016 7007 3285

Külön köszönet azoknak a segítőkész olvasóinknak, akik évek óta minden hónapban átutalnak nekünk pár ezer forintot.

A szolidaritás nem oszt, hanem szoroz. Aki filmes, velünk tart!

